

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

74275

NAMIK KEMAL'İN ÖZEL MEKTUPLARINDA
EDEBÎ KONULAR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

Prof Dr. COŞKUN AK

HAZIRLAYAN

MUSTAFA ÜSTÜNOVA

BURSA 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM ENSTİTÜSÜ
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
1. EDEBİYAT	14
1. 1. NAMIK KEMAL'IN EDEBİYAT ANLAYIŞI VE EDEBİYAT SORUNLARI	17
1. 2. EDEBİYAT, EDEBİYATA YÜKLENEN FONKSİYONLAR, EDEBİYATTAN	
BEKLENTİLER.....	18
2. ARAP DİLİ VE EDEBİYATI	30
3. FARS DİLİ VE EDEBİYATI.....	33
4. TÜRK EDEBİYATI.....	37
4. 1. ESKİ TÜRK EDEBİYATI	37
4. 2. YENİ TÜRK EDEBİYATI.....	42
5. BATI EDEBİYATI.....	52
İKİNCİ BÖLÜM.....	56
6. TÜRK DİLİ VE İMLÂ.....	57
6. 1. BELÂGAT - FESÂHAT	66

6. 2. HARF DEĞİŞİKLİĞİ VE İSLAHL.....	70
6. 3. LÜGAT / SÖZLÜK.....	76
7. ŞİİR.....	81
7. 1. VEZİN.....	89
7. 2. KAFİYE.....	96
8. NESİR / İNŞÂ.....	99
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	104
9. GAZETECİLİK.....	105
9. 1. TASVİR-I EFKÂR.....	107
9. 2. HÜRRİYET.....	109
9. 3. MUHBİR.....	112
9. 4. İBRET.....	114
9. 5. HAYÂL.....	116
9. 6. İNKILÂP.....	116
9. 7. TERCEMÂN-I HAKİKAT.....	117
9. 8. DİĞER GAZETELER.....	119
10. TİYATRO.....	120
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	125
11. ŞAİR VE YAZARLAR.....	126
11. 1. DİVÂN EDEBİYATİ ŞAİR VE YAZARLARI.....	126

11. 1.1. <i>Leskofçalı Gâlip</i>	126
11. 1. 2. <i>Nefî</i>	129
11. 1.3. <i>Nedîm</i>	132
11. 1. 4. <i>Fuzûlî</i>	136
11. 1. 5. <i>Diğer Divân Edebiyatı Sanatçıları</i>	136
11. 2. YENİ TÜRK EDEBİYATI ŞAİR VE YAZARLARI.....	141
11.2.1. <i>Şinâsi</i>	141
11. 2. 2. <i>Ziya Paşa</i>	145
11. 2. 3. <i>Recâizâde Mahmut Ekrem</i>	162
11. 2. 4. <i>Abdülhak Hâmit</i>	170
11. 2. 5. <i>Ebüzziyâ Tevfik</i>	190
11. 2. 6. <i>Sâmi Paşazâde Sezâî</i>	194
11. 2. 7. <i>Menemenli Tâhir</i>	197
11. 2. 8. <i>Ali Ekrem</i>	200
11. 2. 9. <i>Abdülhak Mihrünnisa</i>	206
11. 2. 10. <i>Ahmet Vefik Paşa</i>	207
11. 2. 11. <i>Ali Suâvî</i>	212
11. 2. 12. <i>Ahmet Mithat Efendi</i>	216
11. 2. 13. <i>Muallim Nâcî</i>	227
11. 3. BATI EDEBİYATI ŞAİR VE YAZARLARI	232

11. 3. 1. <i>Voltaire</i>	232
11. 3. 2. <i>Victor Hugo</i>	233
11. 3. 3. <i>Shakespeare</i>	235
11. 3. 4. <i>Corneille</i>	237
11. 3. 5. <i>Jean Jacques Rousseau</i>	240
11. 3. 6. <i>Molière</i>	241
11. 3. 7. <i>Alexandre Dumas Père</i>	242
11. 3. 8. <i>Diğer Batı Edebiyatı Şair ve Yazarları</i>	243
SONUÇ.....	245
1. EDEBİ KONULARIN YER ALDIĞI MEKTUPLAR.....	271
1.1. İSTANBUL MEKTUPLARI.....	271
1.2. AVRUPA MEKTUPLARI.....	273
1.3. MAGOSA MEKTUPLARI.....	275
1.4. MİDİLLİ MEKTUPLARI.....	279
1.5. RODOS MEKTUPLARI.....	291
1.6. SAKIZ MEKTUPLARI.....	293
2. KONULARINA GÖRE MEKTUPLAR.....	293
2.1. ŞİİR.....	293
2.1.1. GAZEL.....	294
2.1.2. KASİDE.....	294
2.1.3. ŞARKI.....	294
2.1.4. MESNEVİ.....	295
2.1.5. NAZİRE.....	295
2.1.6. EDEBİ SANATLAR.....	295

2.1.7. BEYİT.....	295
2.1.8. KAFİYE.....	295
2.1.9. VEZİN.....	296
2.1.10. HALK ŞİİRİ.....	296
2.2. HİKÂYE.....	296
2.3. ROMAN.....	296
2.4. TİYATRO.....	296
2.4.1. MANZUM TİYATRO.....	297
2.4.2. TRAJEDİ.....	297
2.4.3. DRAM.....	297
2.4.4. KOMEDİ.....	297
2.4.5. HAYÂL.....	297
2.4.6. OYUN.....	297
2.4.7. ORTAOYUNU.....	297
2.4.8. NASREDDİN HOCA.....	298
2.5. GAZETE.....	298
2.6. LUGAT.....	300
2.7. TÜRKÇE.....	300
2.8. FRANSIZCA.....	301
2.9. ARAPÇA / ARAP EDEBİYATI.....	301
2.10. FARŞÇA / FARŞ EDEBİYATI.....	301
2.11. EDEBİYAT.....	302
2.12. İNŞÂ.....	303
2.13. HARFLERİN İSLAHİ.....	303
2.14. FESÂHAT.....	303
2.15. TASAVVUF.....	304
2.16. LESKOFÇALI GÂLİP.....	304
2.17. YENİŞEHİRLİ AVNİ BEY.....	304
2.18. EBÜZZİYÂ TEVFİK.....	304
2.18.1. NUMÛNE-İ EDEBİYAT.....	304
2.18.2. NUMUNE-İ EDEBİYAT'IN ŞİİR BÖLÜMÜ.....	304
2.19. BEŞİR FUÂT.....	306
2.20. AHMET VEFİK PAŞA.....	306
2.21. N. KEMAL.....	306
2.21.1. RENAN MÛDÂFA'A-NÂMESİ.....	307
2.21.2. TAHRİB-İ HARÂBÂT.....	307
2.21.3. VAVEYLÂ.....	307

2.21.4. RÜYÂ	307
2.21.5. TA'KİB	307
2.21.6. ÂKİF BEY	308
2.21.7. CELÂLETTİN HARZEMŞÂH.....	308
2.21.8. TARİH-İ ASKERİ	308
2.21.9. ZAVALLI ÇOCUK	308
2.21.10. GÜLNİHAL	308
2.21.11. BAHÂR-İ DÂNiŞ	308
2.21.12. EVRÂK-İ PERİŞÂN.....	308
2.21.13. VATAN YAHUT SİLİSTRE	309
2.21.14. CEZMİ	309
2.21.15. SİLİSTRE MUHÂSARASI	309
2.21.16. SON PİŞMANLIK.....	309
2.21.17. OSMANLI TARİHİ.....	309
2.21.18. BÂRİKA-I ZAFER.....	310
2.21.19. MAHLÂS-NÂME	310
2.21.20. SÂKİ-NÂME	310
2.21.21. İSTEDİĞİ KİTAPLAR	310
2.22. ŞEMSETTİN SÂMİ	311
2.23. ZİYA PAŞA.....	311
2.24. RECÂİZÂDE MAHMUT EKREM	312
2.25. ABDÜLHAK HÂMİT.....	312
2.25. ABDÜLHAK MİHRÜNNİSÂ	313
2.26. MUALLİM NÂCİ.....	313
2.27. MENEMENLİ TÂHİR BEY.....	313
2.28. ŞİNÂSİ.....	314
2.29. SÂMİ PAŞAZÂDE SEZÂİ	314
2.30. AHMET MİTHAT EFENDİ.....	314
2.31. ÂGÂH EFENDİ.....	315
2.32. ALİ EKREM.....	315
2.33. ALİ SUÂVİ	315
2.34. İRFAN PAŞA	316
2.35. VOLTAİRE	316
2.36. ALEXANDRE DUMAS	316
2.37. MOLİERE.....	316
2.38. VİCTOR HUGO	316
2.39. J.J.ROUSSEAU.....	317

2.40. CORNEILLE.....	317
2.41. SHAKESPEARE.....	317
2.42. CHATEAUBRIAND.....	317
2.43. BALZAC.....	317
2.44. DİĞER BATILI EDEBİYATÇILAR.....	317
2.45. RESİM	318
2.46. MUÂHEZE.....	318
2.47. DİĞER KONULAR	318
KAYNAKÇA	322
DİZİN.....	333
I. KİŞİ ADI DİZİNİ	333
II. ESER ADI DİZİNİ	338
III. MEKTUP DİZİNİ	343

KISALTMALAR

a	: asır
age.	: adı geçen eser
Aralık	: aralık
Ağt.	: ağustos
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ek.	: ekim
Eyl.	: eylül
H.	: hicri
Kas.	: kasım
May.	: mayıs
m.	: mektup
No. / n.r / nu.	: numara
s.	: sayfa
S.	: sayı
Şub.	: şubat
Tem.	: temmuz
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: ve devamı
y.	: yayın
yy.	: yüzyıl

ÖN SÖZ

Türk edebiyatı XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yaklaşık altı asır boyunca beslendiği Doğu kültüründen, yeni yeni tanımaya başladığı Batı kültür ve edebiyatına yönelir. Batıya yönelişin, Osmanlılıktan modern Türkiye'ye geçişte büyük önemi vardır. Bu bakımdan Tanzimat dönemine ait eserler, yalnızca edebiyatçılarla tarihçilerin değil; onların dışında, hemen her alandaki birçok araştırmacının, hatta halk yığınlarının bile ilgisini çekmiştir. Tanzimat hareketi yalnızca Batı edebiyatını tanımakla yetinmez; edebiyat anlayışımıza ve zevkimize yeni değerler katarken, özellikle batılı anlamda öykü, roman, tiyatro, eleştiri, mektup vb. türlerin girmesini de sağlar. Bu edebiyat türleri; yazarları yalnızca şekil yönünden değil; içerik bakımından da yeni konuları, temaları, kısaca sosyal sorunları işlemeye yönelir.

Türk toplumunu batılı yaşayış düzenine kavuşturmak isteyen, bu konuda edebiyata büyük görevler düştüğünü kabul eden Namık Kemal; fikirleriyle, eserleriyle, adı ve hatta resimleriyle kitleleri etkilemiş, bu etkisini uzun yıllar sürdürmüş, günümüz için de şüphesiz bir değer olmuş, kültür ve sanat adamı kimliğini korumuştur. Namık Kemal, yalnız edebiyatımızda değil; düşünce dünyamızda da üzerinde durduğu sözcük ve kavramlarla, onlara yüklediği yeni anlamlarla yer etmiş bir Türk edebiyatçısı ve aydınıdır. Şinâsi ile gözünü Batıya çeviren, zamanla gerçek kimliğini bulmaya, sosyal alanda bir dava ve kavga adamı olmaya başlayan Namık Kemal'in gözünde her şey, amaca ulaşmak için bir araç durumundadır. Bu anlayışıyla Şinâsi'nin yolunda olduğunu gösteren sanatçı, bütün edebi türlere sosyal açıdan bakma alışkanlığı edinir. Özellikle "*hürriyeti haykırma*", "*istibdata meydan okuma*" gibi geniş kitlelerin gönlündeki istek ve duyguları dile getirmesi, ona değişik bir kimlik kazandırır. Eserlerindeki korkusuz hitabet üslûbu, samimi hava onun başarısına başarı, ününe ün katar. İşte bu üslûp özelliğinin daha açık biçimini onun özel mektuplarında görmek mümkündür.

Edebiyat tarihinde bir sanatçıyı değerlendirmek ve yerine oturtabilmek için yazdıklarının tümünün bilinmesi ve gözden geçirilmesi gerekir. Çeşitli kalemler yıllardan beri Namık Kemal üzerinde birçok araştırma ve değerlendirme yapmışlardır. Ancak

bunlarda; genellikle onun özel mektupları dışında kalan eserlerindeki dil, edebiyat ve sanat konularına ağırlık verilmiştir. Türkiye’de Tanzimat devri fikir hayatımızın her yönü için zengin malzeme kaynağı; edebiyatımız için tarihi belge ve hazine olarak kabul edilen Namık Kemal’in özel mektupları ise, bir bütün olarak ele alınmamış, parça parça incelenmiştir. Namık Kemal’in özel mektupları üzerinde yapılan çalışmalar bütünlük arz etmediği gibi dil ve edebiyat konularına bakış açısını her yönüyle ortaya koymaktan uzaktır. Söz konusu eksikliği gidermek amacıyla yaptığımız bu çalışmada yalnız Namık Kemal’in mektuplarında yer verdiği dil, edebiyat, sanat konuları, bunların değerlendiriliş biçimlerini ele almadık. Yazar, şair, gazeteci, eleştirmen Namık Kemal’in yanı sıra çağdaşlarının iyi birer edebiyatçı olarak yetişmesi için gösterdiği çaba ve özenle dikkatleri çeken öğretmen Namık Kemal’i de mercek altına almaya çalıştık.

Bu çalışma Fevziye Abdullah Tansel’in dört ciltlik *Namık Kemal’in Mektupları* adlı eseri üzerine kurulmuştur. Tansel’in yayınladığı mektupların ilk iki cildinin tenkidini yapan Prof Dr. Ömer Faruk Akün’ün metinlere ait düzeltmeleri de dikkate alınarak dipnotlarla gösterilmiştir. Namık Kemal’in mektuplarına yansıyan, dil ve edebiyat konularındaki görüşleri zaman zaman başka kaynaklardan -gerek Namık Kemal’e, gerek çağdaşlarına ait eserlerden- yararlanarak desteklenmiştir. Bunu yapmaktaki amacımız; herhangi bir konuyla ilgili görüşün çok uzun yazılsa bile kısıtlı bir iletişim aracı olan mektupta çok ayrıntılı olamayacağını düşünmemizdir. Ayrıca her alanda çelişkilerin yaşandığı Tanzimat dönemi koşullarında yaşayan Namık Kemal’in yaşadığı ikilemleri, zaman içinde değişen görüşlerini vermek istedik.

Namık Kemal’in aklına gelen her konuda, bir düzen gözetmeksizin ve sakınmadan düşüncelerini mektuplarına yansıtması; dil ve edebiyat konularını daha önce “*şuna şunu, buna şunu yazayım*” diye planlamadığını, aklına estiği gibi yazdığını, onun cevaplarının içeriğini daha çok kendine gelen mektupların belirlediğini gösterir. Bu nedenle kimi mektuplarında çok kısa zaman içinde farklı, birbirini tutmayan görüşler ileri sürmüş, bazen de yanlışlara düşmüştür. Yine de en kararlı olduğu nokta; edebiyatın yeni bir kimliğe bürünmesidir. Bu konuda ödün vermediği gibi düşüncelerinde de bir değişiklik olmamıştır.

Bu çalışmada Namık Kemal'in Mektupları'ndan yararlandığımız alıntılar, ilgili yerin hemen sonunda cilt ve sayfa numarası verilerek gösterilmiştir. Namık Kemal'in üslubunun korunması amacıyla çoğu yerde yazım ve noktalamaya müdahale edilmemiş; görüşlerinin özetlendiği yerlerde ise, Türk Dil Kurumunca belirlenen yazım kuralları dikkate alınmıştır. Çalışmamızda zorunluluktan doğan bazı tekrarların olduğu gözlenecektir. Örneğin; Hamit'e "Shakespeare'e niçin merakın yok?" diyen Namık Kemal'in bu sözü, Batı Edebiyatı, Yeni Edebiyat, Abdülhak Hâmit ve Shakespeare konularında yer alması, bir bakıma konunun özelliğinden dolayıdır. Mektuplarda birden çok kullanmak durumunda kaldığımız alıntıları, elden geldiğince değişik bağlantılarla tekrarları en aza indirmeye çalışarak verdik. Yeri geldiğinde Namık Kemal'in kendi eserleriyle ilgili görüşlerine değindik. Fevziye Abdullah Tansel'in, Namık Kemal'in Mektupları'nın önsözlerinde vatan şairinin eserlerinin yazılması, basılması, dağıtımı v.b. bilgilere genişçe yer ayırması dolayısıyla tekrara düşmemek için bu konuyla ilgili bir bölüm oluşturmayı uygun bulmadık.

Girişte, genel olarak mektup türü, mektup türünün Batı ve Türk Edebiyatındaki gelişimiyle ilgili bilgilerin yer aldığı bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Namık Kemal'in edebiyat anlayışı, edebiyattan beklentileri, Doğu, Batı, eski ve yeni edebiyat konularındaki görüşleri - yer yer özel mektupları dışındaki eserlerinden de yararlanarak - karşılaştırmalı olarak verilmektedir.

Türk Dilinin başlıca sorunları; imlâ, açık, anlaşılır söyleme, harflerin değiştirilmesi veya ıslahı, sözlük, dil ile yakından ilgili olan şiir ve nesir, ikinci bölümün kapsamını oluşturmaktadır.

Üçüncü bölüm, Namık Kemal'in büyük önem verdiği gazetecilik ile edebiyat türleri içinde en değerli bulduğu tiyatro konusuna ayrılmıştır.

Bir yanıyla Doğulu, bir yanıyla Batılı olan Namık Kemal'in Divan Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı ve Batı Edebiyatının şair ve yazarları hakkındaki değerlendirmeleri, onlara duyduğu yakınlık ve gösterdiği ilgi dikkate alınarak dördüncü bölüm hazırlanmıştır.

Sonuçta; Namık Kemal'in özel hayatının önemli bir yanını anlatan mektuplarında bile edebiyat konularıyla ne kadar iç içe olduğunu, çelişkilerini, toplum adına yenilik isteğini ortaya koymaya çalıştık.

Ekler bölümünde, mektuplara ilgili yaptığımız sınıflandırmaya yer verdik. Namık Kemal'in 1043 özel mektubundaki edebiyatla ilgili konulardan belirlediğimiz 1132 fişi, iki gruba ayırdık. İlkinde konu, cilt, sayfa, yazıldığı yer ve tarih sırası; ikinci grupta ise, konular esas alındı. Böylece ne zaman nerede, kime ve hangi konularda mektup yazdığı ortaya çıkmış olacaktı.

Kaynakçaya yalnızca başvurduğumuz eserleri almaya özen gösterdik. Namık Kemal'le ilgili geniş bibliyografya, daha önce yapılan bazı çalışmalarda verildiği için tekrar buraya almayı uygun görmedik.

Çalışmamızın son bölümünü oluşturan dizin; *kişi adı, eser adı, mektup dizini* olmak üzere üç grupta oluşturulmuştur. Mektuplarda kimlerin, hangi eserlerin ne sıklıkta geçtiği; daha önce belirlediğimiz 1132 fişten hangilerini ne kadar kullandığımızı görmek mümkün olacaktır.

Namık Kemal'in Mektuplarındaki edebi konular üzerinde çalışmamızı öneren, yöntem ve tekniklerle ilgili hususlarda bizi yönlendiren Sayın Prof. Dr. Önder Göçkün'e ve her türlü desteği, çabayı esirgemeyen, büyük sabır ve titizlikle çalışmayı yöneten danışmanım Sayın Prof. Dr. Coşkun Ak'a gönül borcum büyüktür. Kendilerine minnettarlığımı sunmak istiyorum.

Mustafa ÜSTÜNOVA

BURSA 1998

Giriş

Mektup, yaşananları, kişisel sorunları, düşünceleri yakın çevreye bildirme gereksinimi sonucunda ortaya çıkan, fikir alış verişi yapma amacı güden bir türdür ve insanlık tarihinde çok uzun bir geçmişe sahiptir. Resmiyette, iş alanında, günlük yaşamda herkesin yakından izlediği, ilgi duyduğu, okumak-yazmak zorunda olduğu bir anlatım yoludur. Bu nedenle diğer türlerden ayrılır. Nurullah Ataç, *“Her yazı mektuptur. Şiir, hikâye olsun; deneme, eleştiri olsun; hepsi birer mektuptur...”*¹ diyerek mektup türünün geçmişini kısaltan bir tanımlama yapmıştır. Oysa bugün biliyoruz ki; yazılmayan, ama haberleşme aracı olarak kullanılan her şey eski çağlarda mektup olarak değerlendirilmektedir.

Araştırmalar; XVI. yüzyıla gelinceye dek, mektup türünün yalnız haberleşme aracı olarak kullanıldığını, insanların duygularını, düşüncelerini aktarmada bu yolu seçmelerinin ise, bu asırdan sonra olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanoğlu, en eski çağlarda bile çeşitli yöntemlerle haberleşmeyi sürdürmüş, yazının olmadığı dönemlerde eşyalardan yararlanmıştı. Herodot’un bildirdiğine göre İskitler, onlarla savaşan İranlılara eşyaya ait ilk mektubu gönderirler. Bu mektup; bir kurbağadan, bir sıçandan, bir kuştan ve beş oktan oluşmaktadır. İran şahının etrafındaki bilge kişiler uzun düşüncelerin sonunda mektubu okurlar. Onların yorumlarına göre, İskitler bu mektupla; *“Eğer siz kurbağa gibi suda gizlenseniz de, sıçan gibi toprağa girseniz de, kuş gibi göğe uçsanız da bizim oklarımız sizi her yerde haklayacaktır.”*² demek istemişlerdir.

Yazının icadıyla birlikte nesnelere haberleşme aracı kullanılmaktan kurtulur; ancak XVI. yüzyıla kadar bu türün tarihi belge niteliğinden başka bir özelliği yoktur. XVII. yüzyılda zevklerin incelenmesi, kültürün gelişmesi gibi etkenler, mektubun edebi tür olarak benimsenmesine yol açar. Giderek özellikleri belirir. Artık mektuplarda toplumla, sanatla,

¹ Demiray, Kemal; *Tanzimattan Günümüze Değın Mektup*, Türk Dili Mektup Özel Sayısı, s. 88

² Geniş bilgi için bkz. Abdullah, Kemal; *Gizli Dede Korkut*, s. 27-52

sosyal yaşamla ilgili konular, kısa öyküler, haberler yer almakta; mektup, âdeta gazete kimliğine bürünmektedir.

Mektupların ulusların edebiyatlarında çok önemli bir yer tuttuğu gerçeği herkesçe benimsenmiştir. Bilim adamlarının, sanatçıların özel mektupları, yalnızca onların yaşamlarıyla ilgili gizli kalmış ince ayrıntıları vermekle kalmaz; her türlü konuyla ilgili, başka kaynaklardan kolay kolay elde edilemeyecek bilgilere ulaşılmasını da sağlar. Edebiyatçıların özel mektuplarına sahip olmak bakımından daha doğrusu mektup türünün gelişmişliği ve zenginliği bakımından Batının çok gerisinde olduğumuz bir gerçektir. Avrupa'da tür gelişmiş, kendini bulmuş, kurallarını koymuşken, bizde nesir içinde gereken yeri tutamamış; doğallık, içtenlik gibi özelliklere sahip olamamıştır.

Türk edebiyatında mektup türünde çok zengin örnekler verilmiş olmakla birlikte Avrupa'ya oranla oldukça geç gelişmiştir diyebiliriz. Mektupların yazıya geçen ilk örnekleri, münşeat kitaplarında yer almaktadır. Mektuplar, Tanzimat dönemine gelinceye kadar *inşâ* adı verilen nesir türü içinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle inşâda geçerli olan kurallar mektupta da uygulanmıştır. Böylece resmi yazışmaların, tarihi belgelerin dışına çıksa bile Gökay'ın söylemiyle *dil ve üslûp tutsaklığından kurtulamamışlardır*; bu türü zenginleştirecek değer ve nitelikten uzaktırlar. Yine de bunu başarabilen çok az sayıdaki kişilerden biri Fuzûlî'dir. *Nişancı Paşa Mektubu* adıyla da bilinen ünlü *Şikâyetnâme*'de çağının rüşvet sorununu bir devlet büyüğüne aktarmaktadır. Zaîfi'nin Rüstem Paşa'ya yazdığı mektup da, benzer niteliktedir. İçten ve doğal bir dille yoksulluğunu, zor yaşam koşulları anlatılmıştır. Tokatlı Kâni'nin mektupları, Refik Bey'in *Letâif-i İnşâ*'sı Türk edebiyatında zevkle okunacak, daha doğrusu mektup türünün niteliklerini yansıtacak türden ender örneklerdir.³

Siyasi Tanzimat'tan sonra Türk toplumunun Batı kültürüne yönelmesi, özellikle Fransız edebiyatının etkisini kuvvetle hissettirmesi, bizim için yeni sayılan edebi türlerin Türk edebiyatına girmeye başlaması, gazeteciliğin doğuşu gibi etkenler, mektup türünün Divan edebiyatı dönemine nazaran daha fazla gelişmesine ve günlük yaşamda daha güçlü,

³ Geniş bilgi için bkz. Gökay, Orhan Şaik, Tanzimat Dönemine Değin Mektup, Türk Dili, s. 17-23

daha yaygın anlatım yolu olmasına neden olmuştur. Böylece eski münşeât anlayışının yerini içeriği ön plana çıkaran, doğal, içten, yalın dilli mektuplar almaya başlar. Pek çok yazar, bu türü büyük istekle kullanır. ⁴ Her geçen gün mektup türünde eser verenlerin sayısı artar. Bir yandan mektup örnekleri veren nesir antolojileri hazırlanır, diğer yandan dergi ve gazetelerde edebiyatçılara ait mektuplar yayınlanır.

Tanzimat edebiyatı yazarlarına ait özel mektuplar, başlangıçta Divan edebiyatı çizgisindedir. Âkif Paşa'nın *Münşeât-ı Elhac Âkif Efendi* adlı eseri böyledir. Ancak kısa sürede kendilerini toparlamaya başlarlar. Münşeât anlayışı, kalıp yapılar, katı kurallar; yerini sade, samimi, anlamı öne çıkaran mektup tarzına bırakır. Örneğin; yazarın ikinci kitabı olan ve sürgündeki sıkıntıların anlatıldığı *Muharrerat-ı Hususiye-i Âkif Paşa* anlatım yönünden, ilkinden çok farklıdır. Şinâsi'nin Avrupa'dan annesine ve karısına yazdığı -daha sonraları mektup türüne örneklik edecek- mektupları başlangıçta alay konusu olmuştur.

Mektup, tür olarak zamanla öylesine gelişip tutulur ki, yabancı eserlerdeki mektuplar bile Türkçeye çevrilmeye başlar. Artık mektup biçiminde eleştiriler, romanlar, hikâyeler, gezi yazıları, fıkra ve röportajlar, denemeler, şiirler yazılır. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyâsi, hukukî, iktisadi durumu, dil ve edebiyat, yazılan eserler hakkında yapılan karşılıklı tartışmalar mektuplara yansımaktadır. Mektupların karşılıklı tartışma biçiminde yazılması, hem mektup yazımını hızlandırmış, hem de ilgiyle okunmasını, izlenmesini sağlamıştır. Bu türün gelişmesi için Tanzimatı beklemesinin en önemli nedenlerinden biri de, bu dönemdeki sürgünlerdir. Düşünceleri tehlikeli görülenlerin, memuriyet bahanesiyle İstanbul dışına çıkarılmaları, sürülmeleri özel mektupların çoğalmasına yol açmıştır. Ne var ki, örneklerin hepsi yayınlanma fırsatını elde edememiştir. Kimi kitap halini alabilmiş, kimi gazete ve dergi sütunlarında, kimi de özel kişilerin elinde kalmıştır. Kaynaklar, yayınlanmış ya da yayınlanmamış olsun, Türk edebiyatında Namık Kemal ile Abdülhak Hâmit'ten , daha çok mektup yazan kimsenin olmadığını göstermektedir.

⁴ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi şu çalışmalarda bulunabilir: Tansel, Fevziye Abdullah; Türk Edebiyatında Mektup, Tercüme Dergisi Mektup Özel sayısı, C. XVI, No. 77-80, s. 386-413 / Demiray, Kemal; Tanzimattan Günümüze Değın Mektup, Türk Dili Mektup Özel Sayısı, s. 88-96

Muallim Nâcî'nin mektupları; *Mektupların, Muhaberat ve Muhaverat* adlı kitaplarda toplanmıştır. Ancak bunlar eleştirilenlerce belge niteliğinin dışında türünü geliştirecek örnekler olarak görülmemiştir. Şeyh Vasfî ile Muallim Nâcî'nin Osmanlı şiirinin durumu ve geleceği üzerine birbirlerine yazdıkları mektuplar, *Şöyle Böyle* adlı kitapta; Beşir Fuat'la benzer konularda birbirlerine yazdıkları da *İntikad* adlı kitapta yayınlanmıştır. Bunlar, mektup türünde yazılmış eleştiriler olarak görülmüştür.

Recâizâde Mahmut Ekrem'in kimi mektupları, belge niteliği taşımaktan öteye gidememiştir. Ancak kendine göre özelliği olan mektupları da vardır. Örneğin; *Takdir-i Elhan*, Menemenli Tâhir'e mektup biçiminde yazılmış, bir takrizdir.⁵ Yazarın şiir anlayışını belirtmesi bakımından önemlidir. *Takrizat* ise, Ekrem'in daha sonra bütün takrizlerini toplandığı kitabıdır. Recâizâde, Aleksandr Dumas Fils'in *La Dame Aux Camélias*'ından bazı mektupları Türkçeye çevirmiştir. Bu moda, Tanzimat sanatçıları arasında pek yaygındır. Ahmet Mithat da aynı eserden birkaç mektubunu, Münif Paşa Rousseau'nun *Nouvelle Heloise*'sinden iki mektubu Türkçeye kazandırmıştır.

Le Cid'in Ahmet Mithat tarafından özetlenerek yayınlanması üzerine, Sait Bey'le aralarında başlayan tartışmalı yazışmanın sonunda, *Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap* adlı kitap ortaya çıkar. Ahmet Mithat, makale tarzında anlatılacak matematik, politika, ekonomi, hukuk gibi konuları da mektupla anlatmayı denemiştir. Yazarın *İhbar-ı Âsara, Tamim-i Enzar, Hallü'l-ukd* adlı kitapları bu türdendir.

Abdülhak Hâmit Tarhan, gerek eserleriyle gerek mektuplarıyla döneminin önde gelen isimlerinden biridir. Kendisi gibi edebiyatla uğraşan arkadaşlarına yazdığı mektuplarla onlardan aldığı cevaplar, *Mektuplar* adıyla iki ciltte toplanmıştır. Yazarın sanat görüşünü, yakın çevresiyle ilişkilerini yansıtan bu mektuplar, yalnız tarihi, edebi belge niteliğinde değildir; aynı zamanda türün kalıcı nitelikte örnekleridir.

Tanzimat dönemine mektuplarıyla da damga vuran yazarların başında kuşkusuz Namık Kemal gelir. Bir yandan Osmanlı tarihi, bir yandan Türk edebiyatı, bir yandan

⁵ Takriz; herhangi bir eser üzerine sanatçıdan görüşünü belirtmesini istedikleri için ele alınmış övgü mektuplarıdır.

Türk dili bakımından hazine niteliğindeki ciltler dolusu mektup, değindiği konuların çeşitliliği ile de dikkatleri üzerinde toplar.

Namık Kemal geniş bir çevreye sahip olduğundan, pek çok insana yazmak zorunda kalmış, hatta tanımadığı, yüzlerini görmediği insanlara bile yazmıştır. Yirmi yedi yaşından itibaren İstanbul dışında, ailesinden, eşinden-dostundan, arkadaşlarından ayrı yaşayan birinin haberleşmek için başka şansı olmadığını düşünürsek, niçin çok yazdığını anlayabiliriz. Gerçi o, mektup yazmayı çok fazla seven biridir. Öğrencilerinin, hizmetçilerinin bile mektuplarını zevkle yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Ancak mektup yazmak onun için tadılması gereken bir zevk olmaktan çıkmış, âdetâ tutku haline dönüşmüştür.

Mektup türünün edebiyat kitaplarında yer alan hemen her çeşidine örnek veren yazar; siyasi, felsefi, edebi, sosyal, mizahi, fikri mektuplardan taziye, teşekkür, tebrik, iş, rica mektuplarına kadar her çeşidi denemiştir. Türün gelişmesinde, kalıplaşmış kurallarının dışına çıkmasında, Batıdaki benzerlerini örnek almasında, hepsinden öte içtenliğine ulaşmasında Namık Kemal'in rolü yadsınamaz.

*"Bu millete yazı yazmağı öğreten Kemal, bilhassa herkese mektup yazmağı talim etmiştir. Biraz daha izah edelim: Kemal'in zuhurundan evvel Osmanlılarda mektup yazmak usûlü bilinmiyordu. Yani bir mektup ile bir kitap sahifesinin hiç farkı yok idi. Belki bazen mektup, kitaptan çok ziyâde ehemmiyetli telâkki olunur....."*⁶

Taha Toros, Namık Kemal'in öz yaşamaında iki alışkanlığını taparcasına sevdiğini bildirmektedir.⁷ Bunlardan biri okumak, diğeri yazmaktır. Sürgün hayatında hastalıkla geçen günleri hariç, her gün altı saat okuyup altı saat yazmaktadır. Her gün mektup yazmak, onun için vazgeçilmeyecek bir ihtiyaçtır. Dostlarından, arkadaşlarından

⁶ Akün, Ömer Faruk; Namık Kemal'in Mektupları, s. VII

⁷ bkz. Toros, Taha; Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre, s. 4

çocuklarından, akrabalarından aldığı mektupların sayısı belli değildir. Damadı Menemenli Rifat Bey, çocukları Ali Ekrem ile Feride Hanım, Ebüzziyâ Tevfik, Zeynü'l-Âbidin Reşit, Veys Paşa en fazla mektup yazdığı kişilerin arasındadır. Ancak Namık Kemal'in Paris'e kaçışından Sakız adasında ölümüne kadar 22 yıl devamlı mektuplaştığı tek kişi babası Mustafa Âsım Bey'dir.

Aile mektuplarının çoğunda geçim sıkıntıları, çocukların eğitimi, ev taşıma, akraba haberleri, hastalıklar gibi özel konular yer almaktadır. Sonsuz ve karşılıklı sevgiyle, özlemle dolu olan mektuplarda kimi zaman şakalara, hicivlere, mizaha rastlanırken; kimi kez de kaygı, endişe, sıkıntı izleri görülür. Arkadaşlarına ve dostlarına yazdıklarında ise, bunlara ek olarak edebiyat olayları yer alır.⁸

“ Kemal'e şâir ve muharrir arkadaşları, yol gösterdiği gençler ve hayranları yeni çıkan eserlerini, yazdıkları şiirleri gönderiyorlar, bunlara dair düşüncelerini öğrenmek için mektuplar yolluyorlardı. Kemal'in bu münâsebetle yazdığı uzun mektuplar, R. Ekrem'in Vuslat'ı, Atala ve Mes Prisons tercemesi, Abdülhak Hâmit'in Manastırlı Rifat'ın ve Hasan Bedrettin'in tiyatro eserleri hakkındaki mektupları, onun, bazen çok isabetli fikirler ileri sürdüğünü, çağdaşları üzerinde ne derece müessir olduğunu ortaya koyuyor.”⁹

Namık Kemal, yalnız edebi konularla ilgilenmiyordu, ekonomiden politikaya tüm ülke sorunları, Türk insanını ilgilendiren her tür konu, hatta tanıdıklarını bir işe yerleştirme gibi aracılıklar da mektuplarında yer almaktadır. Hem ailesine yazdıkları, hem akrabalarına, hem de arkadaşlarına hepsi zevkle okunacak, yararlanılacak, satır aralarında

⁸ Namık Kemal'in mektuplarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için; Fevziye Abdullah Tansel'in, “Namık Kemal'in Mektupları”, Taha Toros'un, “Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre”, Ömer Faruk Akün'ün, “Namık Kemal'in Mektupları” adlı eserlerine bakınız.

⁹ Tansel, Fevziye Abdullah; Namık Kemal'in Mektupları, s. XLI

Namık Kemal'e, devrine, arkadaşlarına, edebiyat dünyasına ait ip uçları bulunacak türden mektuplardır.

“Türk mektuplarının en güzellerini Namık Kemal’de okumaya başladığımızı söylemek, aykırı düşmez sanırım. Onlarda coşkunun ruhunu, keskin gerçeklik duygusunu, kültürünü sağlamlığını, çeşitliliğini buluruz. Türk toplumunda gördüğü ve görmek istediği fikir yaşamında, sanat yapıtlarında bulmaktan hoşlandığı değerleri, hele özgürlük anlamını bütün açıklığı, canlılığı ile onlarda yaşatmıştır. Batılı anlamda eleştiriye bize onun getirdiğini, mektuplarını bu açıdan değerlendirmek gerektiğine inandığımızı burada belirtmeliyiz.”¹⁰

Kırk sekiz yıl gibi çok kısa bir süre olan yaşamında, yirmi üç yıl arkadaşlarına, çocuklarına, dostlarına, hatta düşmanlarına bu mektuplarla seslenmiş. Bilgi almış, öğüt vermiş, yardım istemiş, ders anlatmış, kendisiyle ilgili haber vermiş, mutluluklarını, sıkıntılarını paylaşmış. Mektupların, genellikle yazma zevkini gidermek için kaleme alınmasına rağmen, Namık Kemal’de bunu görmek pek mümkün değil. O, yazma tutkusunu gidermek, egosunu tatmin etmek için yazmıyor. Sürgünde, ülkesinden uzakta kaldığı yıllarda bile Türk edebiyatının katettiği yolu izleyebilmek, gelişmelerden habersiz kalmamak, çabalarının, öğrencileri sayılabilecek yakın çevresi genç edebiyatçılar tarafından sürdürülmesini denetleyebilmek için yazıyor. Namık Kemal, mektuplarında öğretmen olmaktan hiç vazgeçmiyor. Bu nedenle mektuplarında Arap, Acem, Türk, Batı edebiyatlarında ölçü, kafiye, nazım biçimleri; batı klasikleri, ünlü roman yazarları, şairler, manzum-mensur tiyatro, Türk edebiyatının geleceği vb. konularda bilgi verdiğini sıklıkla görüyoruz.

Yer yer büyük sıkıntılarla sürgünlerde geçen yaşamının acılı günlerini yansıtmakta; yazarın iç dünyasını, kişiliğini kavramada, eserlerini ne zaman, nasıl, hangi

¹⁰ Tuncel, Bedrettin; Mektup Türüne Giriş, s. 13

koşullarda ve hangi psikolojiyle meydana getirdiğini anlamada bize yardımcı olmaktadır. Örneğin; Celâlettin Harzemşah'ı Midilli'deyken yazdığını, ne zaman hangi bölümlerine geldiğini, Osmanlı -Rus Savaşı nedeniyle yazma isteğinin kaybolduğunu ve ara verdiğini; başka neleri yazacağını, tasarladıklarını mektuplarından öğrenmekteyiz. Bu nedenle mektupları yaşamının, ilişkilerinin karanlıkta kalan yanlarını aydınlatan belge niteliği taşımaktadırlar. Bu mektupların Namık Kemal'in yakın çevresini, çağını, ilişkilerini, özellikle Tanzimat dönemini tanımak bakımından değeri büyüktür.

Namık Kemal, Avrupa'daki yaşamı siyasi mücadelelerle, Midilli, Sakız ve Rodos'taki yaşamı resmi işlerle geçtiğinden istediği gibi yazamamıştır. Magosa'da bu tür meşguliyetleri olmadığından bol sayıda eser vermiş, mektup yazmıştır. Oradayken hangi eserlerini niçin yazdığını, hangisinin daha önce yayınlandığını, şiirlerini, ilham kaynaklarını, geçmiş yıllara ait anılarını, dava arkadaşlarının eserleri hakkındaki görüşlerini vb. daha birçok büyük küçük ayrıntıyı, bu yüz otuz altı mektup sayesinde öğrenmekteyiz. Tansel, Magosa Mektupları sayesinde Namık Kemal'in eserlerinin kronolojik sıralamasının mümkün olduğunu, bugüne kadar yazılan eserlerdeki yanlışların düzeltilip eksiklerin tamamlandığını bildirmektedir.¹¹

Namık Kemal'in mektupları, yukarıda sözünü ettiğimiz özelliklerinden başka, genellikle edebi konuların ele alındığı, işlendiği, sorunlara çözüm üretildiği birer makale niteliği taşımaktadır. Edebiyat dünyasının içinde olduğu için yazılıp çizilen her şeyi yakından takip etmektedir. Bu da, zaman zaman onları eleştirmesine, bu türde yazılar hatta eserler yazmasına yol açmaktadır. Ziya Paşa'nın Harâbât adlı antolojisi için yazdığı *Tahrib-i Harâbât* ve *Takîp* adlı eleştiri eserlerini mektup türünde yazmıştır. *İrfan Paşa'ya Mektup* ve *Mes Prisons Muahezesi* de bu çeşit eserlerdendir. Namık Kemal'in Türk edebiyatına Batı tarzındaki eleştiriye getiren ilk yazar olduğunu biliyoruz. O, yine Batının etkisiyle eleştiriye mektup türünde yapmakla, bir kez daha dönemine damga vurmaktadır. Namık Kemal, Menemenli Tâhir ve Münif Paşa, Tanzimat döneminde şiirle mektubu birleştiren isimlerdir.

¹¹ bkz. Tansel; Fevziye Abdullah; Namık Kemal'in Mektupları C. I, s. XLVII

Edebiyat-ı Cedîde yazarlarının mektupları kitap olarak yayımlanmamıştır. Bunları ancak dağınık halde çeşitli dergilerde görebilmekteyiz. Ancak hikâye, gezi gibi türlerde mektuptan yararlanmışlardır. Halit Ziya'nın biri Suut Kemal, diğeri adı belirtilmeyen bir Fransız yazar için kaleme alınan iki mektubu, Tercüme Dergisinin Mektup Özel Sayısı'nda yayınlanmıştır. Cumhuriyet döneminde yazılan bu mektuplarda, yazarın romanlarına, müzik ve tiyatronun ülkemizdeki gelişmelerine ilişkin görüşlerini bulabiliriz. Anlatım, Uşaklıgil'in eski üslûp özelliklerinden oldukça uzaktır.

Bu dönem yazarlarından Cenap Şehabettin, gezilerini mektup biçiminde yazmıştır. Hicaz gezisini önce Servet-i Fünûn dergisinde mektup biçiminde yazar, sonra *Hac Yolunda* adıyla yayımlar. Viyana ve Berlin'e yaptığı gezilerini de *Avrupa Mektupları*'nda anlatmıştır. *Evrâk-ı Eyyam*'daki mektupları ise, eleştiri türündedir. Örneğin Ali Canip'e gönderdiğinde, yeni lisan hareketinin sürekli olamayacağını alaylı bir dille savunmaktadır. Oğluna, Celâl Nuri Bey'e, Selâhattin Âsım Bey'e yazdıklarında ise şiir, edebiyat, mutluluk, meslek davranış vb. konulara değinmiştir. Cenap Şehabettin'in Celâl Nuri'nin *Tarih-i Tedenniyyat-ı Osmaniye*, *Mukeddarat-ı Tarihiye* adlı kitapları için yazdığı ve Osmanlı Devletinin çöküş nedenleri üzerinde durduğu iki mektup, açık mektup niteliğindedir.

Halit Ziya, Ahmet Hikmet, Mehmet Rauf da hikâyelerinde mektup türünü kullanmışlardır. Hüseyin Suat ise, şiir türünde mektup yazmayı tercih etmiştir. Mektup, *Lâne-i Melâl* adlı eserde bulunmaktadır.

Tevfik Fikret'in üç mektubunun ikisi, adı belirlenemeyen iki dostuna, - ilki 1908 inkılâbını kutlamak için yapılan törenle, ikincisi Kandilli'de açılacak olan kız okulunun tüzüğü ile ilgili olarak- üçüncüsü de Süleyman Nazif'e yazılmıştır. Bunlar, Fikret'in karamsar ruh halini yansıtımları bakımından ilginçtir.

Milli edebiyat dönemine ait mektupların en önemlileri, Ziya Gökalp ile Ömer Seyfettin'e aittir ve Cumhuriyet döneminde yayınlanmıştır. Ziya Gökalp'in sürgündeyken ailesine yazdığı mektuplar, *Ziya Gökalp Külliyyatı II*, *Limni ve Malta Mektupları* adıyla yayınlanmıştır. Edebiyatımızda bir kişinin bütün mektuplarını içine alan, bunların anlaşılabilmesi için gerekli bilgilerin verildiği ilk bilimsel eser olarak kabul edilmektedir.

Felsefi, sosyal ve eğitsel konuların yer aldığı mektuplar, kısa, yalın anlatımlı ve özlüdür. Çocuklarına yazıldığı için fikir zenginliği bakımından Namık Kemal'in mektuplarının gerisindedir. Ziya Gökalp'in mektupları Ali Nüzhet Göksel tarafından *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş yedi Eseri ve Aile Mektupları* adıyla da yayınlanmıştır. Ömer Seyfettin'in dilin sadeleşmesi, hikâyelerinin yayınlanması ve geçim sorunu konularının yer aldığı kimi mektupları, Ali Canip tarafından *Ömer Seyfettin* adlı kitapta toplanmıştır. Ömer Seyfettin; bunlardan başka *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür*, *Bahar ve Kelebekler*, *Aşk ve Ayak Parmakları*, *Sivrisinek*, *Lokantanın Esrarı*, *Memlekete Mektup* adlı hikâyelerini bu biçimde yazmıştır.

Gerek Meşrutiyet, gerek Cumhuriyet döneminde yazılan mektuplar, tek tek dergi ve kitap aralarına sıkışıp kalmıştır. Çok geniş kapsamlı değildir. Ahmet Haşim'in Refik Şevket İnce ile Yakup Kadri'ye yazdığı mektuplar, *Ahmet Haşim* adlı kitapta; Hüseyin Rahmi'nin Refik Ahmet Sevengil'e yazdığı mektuplar da *Hüseyin Rahmi Gürpınar* adlı kitaplarda bulunmaktadır. Yakup Kadri ile Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın Hasan Âli Yücel'e gönderdikleri birer mektup, *Edebiyat Tarihimizden* adlı kitapta; Yahya Kemal Beyatlı'nın Abdülhak Şinâsi Hisâr'a yazdığı mektup *Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısında*, Fazıl Ahmet Aykaç'a gönderdiği *Eğil Dağlar*'da, Faruk Nafiz Çamlıbel'e yolladığı da *Edebiyata Dair*'de bulunmaktadır.

Türk edebiyatında mektup biçiminde yazılmış ilk romanlar, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mutallaka* ve *Sevda Peşinde* adlı eserleridir. Yakup Kadri'nin *Kadınlık ve Kadınlarımız*, *Bir Serencam*, *Milli Savaş Hikâyeleri*, *Okun Ucundan* adlı eserlerinde mektup biçiminde yazılmış hikâyeler vardır. Reşat Nuri'nin *Sönmüş Yıldızlar*, *Bir Damla Göz Yaşı*, *Bir Hazin Hakikat*, *Yalan*, *Bir Hayal Kırıklığı*, *Kumandanın Şöförü* hikâyeleri; Sait Faik'in, *Birinci Mektup*, *İkinci Mektup*, *Sonu*, *Mektup* hikâyeleri Halide Edip Adıvar'ın, *İzmir'den Bursa'ya Hikâyeler*, *Mektuplar ve Yunan Ordusunun Mesuliyeti* bu türdedir.

Ahmet Rasim'in *Romanya Mektupları*, Faliş Rıfki Atay'ın *Londra Konferansı Mektupları*, aynı zamanda gezi yazılarıdır. Mektup türü öylesine benimsenmiş ki, Ahmet Rasim, fıkra ve röportaj olarak yazdıklarını bile *Şehir Mektupları* adı altında dört ciltte toplamıştır.

Cumhuriyet döneminde yayınlanan en geniş mektuplar, Cahit Sıtkı Tarancı'nın arkadaşı Ziya Osman Saba'ya 1930-1946 yılları arasında yazdıklarıdır. *Ziya'ya Mektuplar*, Cahit Sıtkı'nın şiir zevki ve anlayışı, dönemin şairleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Şairin diğer mektupları, Evime ve Nihal'e Mektuplar adıyla yayınlanmıştır.

Yaşar Nabi Nayır tarafından yayınlanan *Dost Mektuplarında*, Reşat Nuri, Hamdullah Suphi, Abdülhak Şinasi Hisar, Sabahattin Ali, Nurullah Ataç, Sait Faik, İlhan Tarus, Sabri Esat, Cahit Sıtkı, Ziya Osman ve Orhan Kemal gibi yazarların Yaşar Nabi'ye yolladıkları mektuplar bulunur.

Nurullah Ataç, edebiyat, sanat, eleştiri ile ilgili düşüncelerini okurlarına mektup tarzında sunmayı tercih eden yazarların başında gelir. *Okuruma Mektuplar*, *Ararken*, *Kezidan'a Mektuplar* -gazete sütunlarında kalmıştır- anlatım yolu olarak mektubun seçildiği eserlerdir.

Sadi Borak tarafından hazırlanan *Atatürk'ün Özel Mektupları* adlı kitapta bulunan 80 mektup, Kurtuluş Savaşı yıllarına ve sonrasına aittir. Daha çok tarihi belge niteliğindedir.

Nazım Hikmet'in mektupları; *Kemal Tahir'e Hapishaneden Mektuplar*, *Bursa Cezaevinden Va-Nulara Mektuplar*; *Oğlum*, *Canım Evladım*, *Memedim*; *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar* adlarıyla yayınlanmıştır. Ayrıca Şükran Kurdakul Nazım'ın *Bilinmeyen Mektupları* adıyla onun diğer mektuplarını yayınlamıştır.

Cumhuriyet sonrası sanatçılarından manzum mektubu deneyenler ve eserleri şunlardır: Aka Gündüz - *İki Bayram*, *Ana Mektupları*; Halit Fahri Ozansoy - *Bayram Mektubu*; Kemalettin Kamu - *İzmir Yollarından Son Mektup*; Orhan Seyfi Orhon - *Sevgiliye Mektup*; Orhan Veli Kanık - *Oktay'a Mektup*; Necip Fazıl Kısakürek - *Anneme Mektup*; Bedri Rahmi Eyüboğlu - *Birinci Mektup*, *İkinci Mektup*, *Üçüncü Mektup*, *Dördüncü Mektup*, *Beşinci Mektup*, *İstida*, *İkinci İstida* ; *Yukule'ye Mektuplar*, *Kardeş Mektupları*; Sait Faik Abasıyanık, *Bitmemiş Senfoni* / *Açık Hava Otel* / *Sevgiliye Mektup*; Aziz Nesin - *Atatürk'e Mektup*, / *Aziz Nesin-Tahsin Saraç Mektuplaşmaları* /

Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları; Çağatay Ulucay, Harem'den Mektuplar / Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları; Ataol Behramoğlu; Kızıma Mektuplar / Genç Bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar; Mehmet Kaplan, Ali'ye Mektuplar; Arif Ahmet, Cemal Süreyya'ya Mektuplar; Mehmet Ali Çiğir, Yalnızlığın Mektupları (roman); Şevket Süreyya Aydemir, Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları; Sabahattin Ali, Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları; Oya Baydar, Kedi Mektupları (roman); Salah Birsel, Gece Yarısı Mektupları; Azra Erhat, Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı; Haldun Taner, Önce İnsan / Yaz Boz Tahtası Deveküşüne Mektuplar / Berlin Mektupları; Necati Cumalı, Etiler Mektupları; Zeynep Kerman, Tanpınar'ın Mektupları; Nazlı Eray, Yıldızlar Mektup Yazar (roman) Günay Kut, Gazali'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektuplar; Metin Akar, Doğumunun 750. Yılında Mektuplarla Yumus Emre

Bugün mektup türünün geldiği nokta, Türk edebiyatında gelişip serpilmesi, hiç kuşkusuz Tanzimat dönemi yazarlarının çabalarıyla başlamıştır. İnkâr edilemez bir diğer nokta da, bunlar arasındaki en büyük payın Namık Kemal'e ait oluşudur. O, bu türü gerek deneyerek, gerek genç edebiyatçılara yazmaları için önerilerde bulunarak hizmet vermiştir.

Namık Kemal'in Türk edebiyatı için eşsiz değerde olan mektupları, çok yönlü bir edebiyatçının ilgilenebileceği her tür konuya yer vermekle, bir yandan yazarın satır aralarında gizli kalmış görüşlerini açığa çıkarmakta; diğer yandan edebiyat, tarih, hukuk, politika, askerlik vb alanlarda söz sahibi olacağını, Türk edebiyatına, çağına nasıl damgasını vurabildiğini göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Edebiyat

Bizde *edebiyat* terimi Tanzimat'tan sonra duyulmağa başlar. Daha önceki dönemlerde onun yerine *şiiir* ve *inşa* kullanılırdı.

Günümüze gelinceye kadar edebiyatın çeşitli tanımları yapılmış, çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Ne var ki, bugüne kadar edebiyatın tanımı üzerinde tam bir görüş birliğine varılamamıştır.

Eski Yunan-Latin çağlarından beri edebiyat (bir anlamda şiiir), güzel sanatların (Beauâ-Arts) beş kolundan biri sayılmaktadır. Faydadan ziyade güzeli öne almasıyla ayırt edilebilen bu beş güzel sanat; musiki, resim, mimarlık, heykeltraşlık ve edebiyattır.

*Latin İlkçağı'nda edebiyat, harf çizme sanatından başka bir şey değildir. XVII.yy. Fransa'sındaysa kitaba ilişkin bilgilerin tümü, okumuş kişilerin sahip oldukları kültürdür, kimi insanlar zevk sahibi olduğu gibi, kimi de edebiyat sahibidir. 1800 yılında De la Littérature Considere'e Dans Ses Rapportsavee Les Institutions Sociales (Toplumsal Kurumlarla İlişkisi Çerçevesinde Edebiyat) adlı eserle her şey değişir: edebiyat bundan böyle bir ulusun veya bir dönemin yazarlarının ürettikleri eserleri belirtmeğe başlar.*¹²

Dilimizdeki edebiyat kelimesi Arapça "edb" den gelmektedir. O da, daha uzak bir geçmişte "davet", hususi olarak "yemeğe davet" manasını taşıyan "edb"e bağlanıyor. C. Nallino'ya göre, El-Misbâhü'l-Münir yazarı, "edeb"i "nefis riyâzâtı ve iyi ahlâk karşılığı olarak almış ve Ebû Zeydü'l-

¹² Thema Larousse, Sanat ve Kültür ; Dünya s. 26

*Ensârî'den naklen "güzel bir nefis riyâzâtı ve herhangi bir fazilet" manalarına geldiğini bildirmiştir. Yine aynı bilgiden öğreniyoruz ki, Kitâbü't-Târifât yazarı Cürçânî'ye göre edeb, "herhangi bir yanlış düzeltmeye yarayan bilgi demektir. C. Nallino'nun kaynakları arasında bu kelime ile ilgili en geniş bilgi Murtedâ ez-Zebidî'nin Kâmus açıklamasında yer alıyor: Edeb; 1-Halk arasında hüküm süren en güzel ahlâk, 2- İnsanı fenalıklardan sakındırıp iyiliğe sevkeden meleke, 3-Güzel huy ve hayırlı amel manalarına geliyor."*¹³

Ayrıca İslâmlıktan sonra edebiyatın Araplara ait bilimleri içine alan bir terim olarak kullanıldığını da görmekteyiz.

*"İbn-i Haldun'a göre Araplara ait ilimlerin unsurları şunlardır: Lügat, nahiv, beyân ve edebiyat. İtalyan müsteşrik C. Nallino, edeb sözünün kazandığı manalar için kronolojik sınır çizmeye de gayret etmiştir. Buna göre kelime, cahiliye çağında II. asra kadar güzel ahlâk ve âdeti ifade ediyordu. Hicri III. asırda din ilimleri ile âlet ilimleri ayırıldı: Sarf (morphologie), nahiv (syntaâe), lügat ve beyân gibi unsurlardan meydana gelen "edeb" de âlete ait ilimler arasında yer aldı. Litterature karşılığında kullanılması çok sonradır; zira VI. asra kadar bu kelime Arap asıllı ilimlere tahsis edilmişti. Müsteşrikin bütün bu mana değişikliklerini gösteren bir de şeması bulunmaktadır."*¹⁴

Bu konu ile ilgili olarak kaynaklarda özetle şu bilgilere rastlıyoruz: Muhazzimü'l Ukayli ve Vebisa el- Esedi'de kelime ahlâk "tezhîb"i ve riyazatla ilgili bir anlam taşımaktadır.

¹³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 2, s. 429

¹⁴ age, C. 2, s. 429-430

“Çok eski çağlarda “davet” manasına gelen “edb”, İslâmlıktan bir yüzyıl önce, zariflik ve ahlâkla ilgili edeb kelimesini doğurmuştur. Emevi devletinin yıkılmasına yakın yıllarda, halifeler çocuklarının yetiştirilmesi için “müeddib” seçmişlerdir. Bunun bir gelenek halinde ilk Abbasi halifeleriyle onların vezirlerine de geçtiğini biliyoruz. Müeddibler şiir, tarih, din bilgisi öğretiyorlardı. Kelime halifeliğin Şam’dan Bağdat’a geçişi yıllarında müeddiblerin öğretim sahasına giren bu bilgileri içine alıyordu. Daha sonra kelâmcılarla, filozoflar arasındaki düşüncelerin hepsi bu söz içinde toplandı. Nihayet Kitâbü’l-Egâni gibi mevzuları hiçbir ilme bağlamayan eserler yazıldı. Bunlar da edebiyatla ilgilidir. Nahiv, tasrif, arûz, belâgât usûlü gibi dile hizmet edecek eserlerin te’lifine girişildikten sonra bunlar da “edeb” sözü ile ifade edildiler. Kelime bu kavram genişliğini geçen yüzyıla kadar muhafaza etti. Ancak Araplar arasında edebiyat tarihi kendini gösterdikten sonradır ki, edebiyat; bünyesinden nahvi, tasrifi, lügati atabilmiştir.

Hicri III. yüzyılda İbn-i Kuteybe tarafından yazılmış Edebü’l-Küttâb adlı bir eser vardır. Burada verilen bilgilere göre Arapça’dan başka geometri, aritmetik, hukuk, tarih gibi konular bile “edeb”in içine giriyordu”¹⁵

“Demek ki edebiyat kelimesi; yüzyıllar boyunca Araplar arasında iyi ahlâk, dil ilimleri, din mevzuları dışında kalan ve bu kavim arasında doğmuş bulunan ilimler, nihayet burada inceleyeceğimiz disipline tahsis edilmiştir. (Mevzuatü’l-ulûm 1313) Bu da mahum olsun ki ulûm-ı edebiyye dahi denilir. Bunların sekizi usûl dördü fûrûdur. Usûl-i semâniye: Lûgat, sarf iştikâk, nahiv, meâni, beyân, arûz ve kaftiye fenleridir. Fûrû-ı erba’a: İnşâ, fûrûz, şiir muhâdarât ve hat yani: imlâ fenleridir. (Ahmet Cevdet Paşa Belâgât-ı Osmâniye)”¹⁶

¹⁵ Bilgegil M. Kaya; Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 2

¹⁶ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.2, s. 430

Edebiyat, Türkçede bu anlamların hemen hepsi ile karşımıza çıkmaktadır. Bilgegil'in bildirdiğine göre Taşköprü-zâde, meâni, beyân, belâgât..... gibi türlü bilimleri ayrı ayrı ele aldığı halde bütün bunları bir tek “edeb” kelimesi altında toplamış değildir.

Kâtip Çelebi de “ilmü'l-edeb” başlığı altında yaptığı tarifile önce “Arap dilinde söz ve yazı bakımından yanlışa düşmekten sakınıp korunmaya yarayan ilimdir”; sonra da “edeb ilmi o ilimdir ki, söz ve yazıda hataya uğramaktan kurtulmak onunla mümkün olur” der. Ardından bu fennin önemini belirtip “edeb” adı altına girecek bilimlerin sayısı konusundaki ihtilâfa geçer.

Burada dikkati çekecek olan nokta, kelimenin ahlâkla ilgisinin kurulmamış olmasıdır. Bunu bir kasta bağlamaya imkân yoktur. Zira ilerideki yıllarda bile uzun müddet söz konusu ilgi öne sürülmemiştir.

Mütercim Âsım Efendi, “edeb”i vasıflandırırken, “bâis-i te'dîb” sözünü kullanmaktadır. Türklerin Batı kültürü ile temasından sonra, yalnız Arap kaynaklarına dayanarak kitap yazarları değil; Avrupa'yı görmüş şahsiyetler de, kelimenin bu manasını bırakmamışlardır.

Şinâsi Efendi'ye göre bu *fen*, insana iyi huy öğreteceği için “edeb” adını almıştır. Onunla uğraşanlara “edîb” denilmesi da aynı sebeptendir. “Fenn-i edeb bir marifettir ki insana haslet-âmuz-ı edeb olduğu için edeb ve ehlî edîb tesmiye kılınmıştır.”

1. 1. Namık Kemal'in Edebiyat Anlayışı ve Edebiyat Sorunları

*“Namık Kemal dil meselelerinden çok edebiyat meseleleriyle meşgul olmuştur. Bugüne kadar da onun dilden çok edebiyat ve Türk edebiyatı hakkındaki görüşleri üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Özellikle eski edebiyata dair tenkitleri en çok üzerinde durulmuş bir komudur”.*¹⁷

¹⁷ Yetiş, Kazım; Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, s. 22

Her yönüyle mücadeleci bir ruha sahip olan Namık Kemal, sosyal ve edebi olaylar üzerinde düşünen ve düşündüklerini milletiyle paylaşmayı seven ilk yazarlarımızdandır. Makalelerinde “muâheze” yazılarında, mukaddimelerinde, takrîzlerinde, mektuplarında... türlü vesilelerle edebiyata dair düşüncelerini ortaya koymuş; bizde geleneği bile olmayan “tenkitçilik” sahasında kalem oynatarak ilk tenkitçi sıfatıyla edebiyat tarihine geçmiştir.

“Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmindir makalesi Türk edebiyatı ve fikir hayatında dil ve edebiyat meselelerinin ele alındığı hemen ilk ve kapsamlı makaledir. Kapsamı bakımından bu neviden bir yazının daha sonra da yazılmadığını söylemek yanlış olmaz.”¹⁸

Aristo’dan beri çeşitli edebiyatlarda görülen poetikalara birçok yönden benzeyen bu makale, onun ömrü boyunca izleyeceği yolu göstermesi ve batıya açılan edebiyatımızın prensiplerini vermesi bakımından önem taşır. Bir anlamda kültür ve edebiyat hayatımızda yapılmak istenen köklü yeniliğin, hatta bir baş kaldırının belgesi sayabileceğimiz makale ile onun edebiyat görüşlerini bazen kapalı, bazen açık ve etraflı surette çeşitli eserlerinde takip edebiliyoruz. Onun siyasi, sosyal hayattaki mücadeleci, yenilikçi tavrı edebiyatta da devam etmiştir. Bu konudaki samimi ifadeleri mektuplarında açıkça görülür.

1. 2. Edebiyat, Edebiyata Yüklenen Fonksiyonlar, Edebiyattan

Beklentiler

Kökü Arapça “edb”den gelen “edebiyat” , yukarıda belirttiğimiz gibi Türk edebiyatında Namık Kemal’den önce yaygın olarak kullanılmamıştır. Bu nedenle tanımı da yapılmamıştır. Araplarda teşekkül eden bir bilim şubesi olarak “ilm-i edeb”, “ulûm-ı edebiyye” adlarıyla okutulmuştur. İslâm kültür ve edebiyatı etkisiyle bize de geçmiştir.

¹⁸ age. s. 23

Yenilikçi yazarlar, batı edebiyatından yeni türler getirirlerken, birçok yeni kavramla karşılaşmışlardır. Özellikle yeni kavramları Türkçe karşılıklarıyla anlatmakta büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Tanzimattan sonraki nesiller, batı edebiyatına ait “litterature”ü de tanımışlar ve buna karşılık bulmaya çalışmışlardır. Litterature konusunda ileride görüşlerini açıklayacağımız -tereddüdünü bildiğimiz- Namık Kemal, Lisan-ı Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir” makalesindeki “edebiyat” kelimesini “litterature” karşılığında kullandığını düşünebiliriz. *“Esasında ulûm-ı edebiyye ile literature’ün manalarını veya bu kavramlarla verilmek istenenler birbirinden pek farklı değildir.”*¹⁹

Namık Kemal, edebiyatın türlü meseleleriyle ilgilenmesine rağmen ‘edebiyat’ın sözcük olarak tanımını yapmaz. Fakat, edebiyatın fonksiyonuna, ona yüklediği anlamlara bakılınca yazarın, ahlakçı bir amaç güttüğü görülür. Onun batıya açılmasına öncülük eden Şinâsi’nin *“Fenn-i edeb bir marifettir ki insana haslet-amûz-ı edeb olduğu için edeb ve ehli edib tesmiye kılınmıştır.”* şeklinde yaptığı “edeb”in tanımını benimser.

Matbaanın gelmesiyle başlayan, Batı ile ilk ciddi temaslar, XIX. asırda hızlanmaya başlar. Her alandaki değişimler, iyiden iyiye kendini gösterir. Batı örnek alınarak yeni kurumlar açılır; mevcut kurumların aksayan tarafları düzeltilmeğe çalışılır. Hemen her alanda gözlenen bu yenilik ve değişimlerin edebiyatımızı etkilemesi kaçınılmazdı. Altı asırdır katı kural ve kalıplar altında kalan edebiyatımız, değişmeye başlayan insanımızın ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelmiştir. Toplumumuz yeni arayışların peşinde iken genç şairlerin bu arayışın dışında kalması düşünülemezdi. Hatta Namık Kemal’in Bahar-ı Dâniş Mukaddimesi’nde dediği gibi en önce ve büyük değişikliğe uğrayanlardan birisi edebiyat olmuştur .

“Bir iki asırdan beri cânib-i magribden ziyâ-pâş-ı zuhûr olan âfitâb-ı marifet ki atîka âleminin müntehâ-yı devam ve ibtidâ-yı kıyâmetine delâletidir. Tabiatıyla buralara dahi neşr-i nûr etmeğe başladığından her şeyde bir hayli

¹⁹ age. s. 24

tagayyür göründü. Bu inkılâbatın mülkümüzce en büyük sadmesine uğrayan şey ise edebiyattır.”²⁰

Değişim sürekli ve önüne geçilmez bir olgudur. Onu yönlendiren insanların ve toplumların dikkatli olmaları gerekir. Dengesiz ve bilinçsiz tutumlar ileride onarılamayacak yaralar açabilir.

“Tanpınar’ın dediği gibi, hayat değişerek devam etmektedir. Yalnız bir değişimin zamanının geldiğini anlayacak insanlara ihtiyaç vardır. Gelenekler kemikleşirse değişme mümkün olmaz. Halbuki hayat devam edecektir. İşte zaman kabukları kırıp değişmeyi sağlayacak insanlar çıkar. Aslında Namık Kemal’in yaptığı bundan başka bir şey değildir. O, bir geleneği belki biraz sert bir şekilde hırpalamış ve edebiyat hayatımıza yeni bir bakış kazandırmak istemiştir.”

Görüldüğü gibi, Namık Kemal’in Türk edebiyatını yönlendirmekle rolü, edebiyatımıza yeni bakış açısı getirmekle sınırlandırılmış; bunu eski edebiyatı sert bir biçimde hırpalama yoluyla yaptığı belirtilmiştir.

“Şinâsi’nin tarifi eski anlayıştan pek farklı değildir. Muhakkak ki eski eserlerin hemen hepsi bu anlayışa uygun değildi. İstendiğinde bu altı asırlık edebiyatın içerisinden bunlara pek çok örnek bulunabilir. Tabiatıyla tarifi çerçevesine girecek yüzlerce eser çıkar. Fakat Şinâsi’nin tarifini benimseyen Namık Kemal, edebiyatın sadece cemiyetin ifadesi olmasını istemiyor, ona yön vermesini de istiyordu. Bu yön veriş de yeni cemiyetin ifadesi ve onun tayin ettiği şartlarda olmalıydı.”²¹

²⁰ Göçkün, Önder; Yeni Türk Edebiyatı Metinleri, s. 236

²¹ Yetiş, Kazım; Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, s. 25

Namık Kemal'in, Şinâsi'nin edebiyat tarifini benimsediğini; Şinâsi'nin tarifinin de eski anlayıştan pek farklı olmadığını söyleyerek Namık Kemal'in tarifinin, beklentilerinin eski edebiyat anlayışından çok ayrı olmadığına dikkat çekilmektedir.

Kâzım Yetiş, *"Ulûm-ı edebiyeye ile litterature 'ün manaları veya bu kavramlarla verilmek istenenler birbirinden pek farklı değildir."* diyerek, Namık Kemal'in, Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir makalesindeki *edebiyat* kelimesinin *litterature* karşılığında kullanmış olabileceğini ileri sürer. Daha önce de belirttiğimiz gibi "edebiyat"ın *litterature*'ün karşılığı olması noktasında yazarımız tereddütlüdür. Recâizâde'ye yazdığı mektupta; *"Sihâm-ı Kazâ benim fikrimce Nedîm Divânı'ndan sonra Türkçe'de en güzel söylenmiş veya daha sahih bir tabir ile en garib tahayyül olunmuş şiirlerdendir; fakat Şinâsi'nin "Haslet-âmûz-i edeb..." kaidesi müsellemler olunca, istishâd için edebiyât âlemine dahil olamaz, fakat edebiyat sözüne nispet pek ziyade vâsi olan literature aksamında dahildir. Lisânın bu hallerine bakılınca litterature 'ü insanın adetâ kudema veya Ziya Paşa gibi Şiir ve İnşâ ile terceme edeceği geliyor. Şiir ve İnşâ yerine aynen terceme edip de kitâbet desek, lafzdan bizim istimâlimizce hem şiir sâkat oluyor, hem de kâtip efendilerimizin yazdıkları "niyâzım bâbında arz-ı halleri kitâbet veya litterature sınıfına iltihâk ediyor, öyle değil mi? (c. III, s. 52) diyerek tereddüdünü açıkça belirtir. Ona göre güzel söylenmiş olsa da Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sı "edebiyat"a dahil edilemez. Eserin içinde bî-edibâne pek çok mısralar vardır. Bu durum, Şinâsi'nin "Haslet-âmûz-i edeb..." prensibine ters düşer. Ziya Paşa, kullandığı "Şiir ve İnşâ" tabirini de "kitâbet"e tercih etmelidir. Şu halde "litterature", "edebiyat"a göre kapsamı daha geniş bir terimdir. Burada hemen *Namık Kemal'e göre edebiyatın kapsamı nedir?* sorusu akla gelir. Bu sorunun cevabını -belli ölçüde de olsa- bir dostunun *"ilm-i lügat makâsid-i edebiyattandır"* hükmünün yanlışlığını belirttiği *"fenn-i lügat değil edebiyat, tekellümün bile mebde-i evvelidir. Sarf ü nahiv ve mantık u bedi ü beyân edebiyata mebde tutulmuş iken, fenn-i lügat nasıl maksat addolunabilir? Tadad olunan ilimler şiir ve inşa için ise lügat dahi anın içindir."* (c. I, s. 37) sözlerinde buluruz. Ona göre sarf, nahiv, mantık, bedii, beyân ve lügat ilimleri "edebiyat" için birer araçtır; diğer bir deyişle edebiyat şemsiyesinin altındaki çeşitli unsurlardan birileridir. Yazarımıza göre *"ilm-i lügat makâsid-i edebiyattandır"* demek, *"şiir ve inşâyâ kudreti olmayan bir lügat-şinâsı"* edip olarak saymak anlamına gelir. Bu da son derece yanlış*

bir düşüncedir. Ona göre edebiyatla uğraşmak, edebi ürünler vermek, edebiyat biliminin içindeki unsurların hepsini bilmekle değil; her milletin şîve-i ifâdesini anlamakla olur.

Namık Kemal'e göre, her şey millete faydası oranında değer kazanır. Edebiyatsız millet de dilsiz insana benzediğine göre edebiyatın yazar için büyük önemi vardır. Zira o, bir milletin kuvve-i nâtıkasıdır. Millet için bu kadar değerli olan edebiyat, muhakkak sevilir. Yeni tarz eserler yazması nedeniyle takdir ve teşvik ettiği Reşat Bey'e gönderdiği mektubunda edebiyatı bir sevgili olarak görür. *“Edebiyat maşukamdır. Bir garip maşuka ki kendine malik ve binaenaleyh mahabbetine rakip olanlar dahi kendi kadar sevdirebilir.”* (C. I, s. 262-263) diyerek ilk bakışta eski edebiyattaki âşık-mâşuk motifini hatırlatır. Ancak *“Mahabbetine rakip olanları dahi kendi kadar sevdirebilir.”* deyişiyse edebiyatın birleştirici yönünü vurgular. Bu düşünceyi *“Edebiyatımıza elimden geldiği kadar hizmet edenlerdenim, ona binâden hiç şîphe etmem ki beni sever ve halimi düşünürsünüz.”* (C. I, s. 263) sözleriyle daha da pekiştirir.

Namık Kemal, edebiyatseverliğini hemen her fırsatta belli eder. Ziya Paşa hakkında çıkarılan rüşvet iddialarının asılsızlığını belirttikten sonra, *“Dünyada dininden, vatanımdan sonra en ziyade sevdiğim siyâsiyyât ve annin ikincisi de edebiyattır.”* (C. II, s. 337-338) diyerek edebiyatın hayatındaki önemini hatırlatır. Ziya Paşa ile ayrı düşüncelerde bulunmaları, Tahrîb-i Harâbât ve Takîp'in ortaya çıkmasına yol açmıştır. Namık Kemal ise bundan dolayı mutludur.

İnsanın içinde bulunduğu ortam, kişisel veya ulusal psikolojisini de yakından ilgilendirir. Güçlü bir kişiliğe sahip Namık Kemal de, kişisel veya ulusal sorunlar karşısında canı sıkılmış, geçici moral bozuklukları yaşamıştır. Midilli'de bulunduğu sırada İtalyan balıkçılarla köylüler arasındaki bazı olaylar ve Hâmit'in cinnet getirdiğine dair bazı haberler yazarımızı bir hayli etkilemiştir. Recâizâde Mahmut Ekrem'in *“Edebiyat, ne geçilmez mâşuka-i vicdan imiş diyorsun da, âlem-i hayâlde gezindiğin mecâlis-i irfâm, bahârân-ı fikr ü vicdânı söylüyorsun.”* sözlerine karşılık, *“Ben ise, edebiyat ne çekilmez mâşuka-i vicdân imiş diyeceğim. Hayâlim, hayatın amâk-ı muzlime-i mesâibinde, kalbin gayyâ-i cahîm-i maneviyyat addolunmağa şayân olan ka'r-i metâlib-i had-perestânesinde geziniyor.”* (C.III, s. 85) şeklinde sitemkâr sözleri geçici bir moral bozukluğunun ifadesi olsa gerek. *“Edebiyatımıza elimden geldiğince hizmet*

edenlerdenim... Husûsiyle insan vazifesinde kusûr etmediğinden emîn olunca, vicdâna bir kuvvet gelir ki, o yolda çekilen meşakkatlerden de gönül bir türlü lezzet buluyor; galiba şâir, mihneti kendine zevk etmedir âlemde hüner sözünü, bu mütâlea ile söylemiş.” (C. I, s. 263) cümleleri Namık Kemal’in hayat düsturu olmuştur. Bu bakımdan onun gönlünde “edebiyat” daima “maşûka-i vicdân”dır.

Vicdân, kişinin kendi niyetlerini, eylemlerini, ahlâk bakımından iyi ya da kötü, aynı zamanda doğruyu ve iyiyi yapma yükümünü de tanınması, “bulunç” olarak tanımlanır. İoanna Kuçuradi, Etik ²² adlı eserinde vicdanla ilgili olarak özetle şu bilgileri verir: “*Vicdan*, kişinin kendi eylemlerine değer biçmesidir; bilinç olgusuyla karşılaştığımız yerdir. *Vicdan sorunu*, sorumluluk sorunuyla ilgilidir; ne var ki buradaki sorumluluk, olan bir sorumluluk değil; duyulan belirli bir sorumluluktur: Bir grup üyesi olarak kişinin benimsemiş olması gerektiğini düşündüğü, doğallıklarına inandığı belirli genel değer yargılarından ve bunların temelindeki kural ve ilkelerden kendini sorumlu duyması. *Vicdan*, kişinin kendi eylemlerine böyle değer yargılarıyla değer biçmesi sonucu oluşan yaşantı ya da duygu olarak karşımıza çıkar; kişi bir eylemine böyle bir değer yargısıyla değer biçip, eylemin o değer yargısına uygun olduğunu gördüğünde, *vicdan rahatlığı*; olmadığını gördüğünde ise *vicdan azabı* duyar....

Bir insanın *kendine karşı sorumluluğu* söz konusu olduğunda *sorumluluk duymanın* kişinin içinde bulunduğu çeşitli varlıksal ilişkilerin hangisine öncelik verdiğinden, yani *kendisini* en başta ne olarak gördüğünden kaynaklandığı görülür. Buna karşılık *sorumlu olmanın* kaynağı, kişinin içinde bulunduğu çeşitli varlıksal ilişkilerin kendilerinde ve arasındaki ilgilerde bulunur. İlkinin bir duyuş olmasına karşılık, ikincisi bir bilgidir; bu bilgi de aynı duyuşun - bir kişilik sorumluluk duymanın- kaynağı olabilir.

Böylece ilk durumda *kişinin kendine karşı sorumluluğu*, değer yargılarını paylaştığı -ya da paylaşmak zorunluluğunu duyduğu- bir gruba karşı sorumluluğa dönüşmüş olur. *Kişinin kendine karşı sorumluluğu* ise, bu grubun moralinin belirlediği *kendine karşı ödevleri* yerine getirme gerekliliği olur...Vicdan denen bilinç olgusu, birey olarak kişinin bir ilişkisinde temelini bulur.”

²² Kuçuradi, İonna; Etik, s. 154-155

İşte, Namık Kemal *kendine karşı sorumluluğunu yerine getirmede* kendini sorumlu hissettiği gibi, değer yargılarını paylaştığı milletine karşı da daima kendini sorumlu hissetmiştir. Onu gözleyen bu *saklı göze, danışmana* hesap vermiştir. Madem ki “bir milletin kuvve-i nâtikası edebiyattır” Namık Kemal de ona, kendi adına, milleti adına ve yenilikçi yazarlar adına sorumluluğu zorunlu sayar. Artık *edebiyat*, onun için niyet ve eylemlerinde iyinin, doğrunun ve güzelin karşılığıdır; kendisi ve milleti adına sorumlu olduğu sevgilidir. “Ma’şûkâ-i vicdân”dır. Damadı Menemenli Rifat Bey’e hitaben, “*Bilirsin ki dünyâda vatanımdan, âilemden sonra ve belki ânlar derecesinde iki şey mübtelâyım: Ânların biri ma’şûkâ-i vicdânım olan edebiyat, biri de perestîşgâh-i fitratım olan hakkâniyettir. İnsan ma’şûkâsından el çekebiliyor, perestîşgâhından yüz çeviremiyor.*” (C. III, s. 296) sözleriyle *hakkâniyetini, vicdanının sevgilisine* tercih eder görünür. Ancak satırların devamında, “... *husûsiyle ma’şûkâsı edebiyat olur da, ziyâ-yı âfitâb gibi ne kadar edepsiz ağızlara, ne kadar murdar yerlere düşse, yine revnâkına, hüsnüne, letâfetine hâlel gelmez*” diye düşüncelerini bildirmesi bir tercih değil; önemli bir tespittir.

Mukaddime-i Celâl’de, “*milletin hıfz-ı vatan ve istiklâl-i devlet yoluna kanının son damlasını, malının en son akçesini isâr edecek kadar ibrâz ettiği galeyân-ı hamiyette vicdanlara tercümân olan neşriyatın lisan-ı edebindeki tesir kadar hizmet etmiş bir kuvvetin olmadığı*”na inanan Kemal Bey, edebiyatın istiklâl içinde vatan ve milletin varlığının korunmasındaki rolünü ortaya koyar.

Namık Kemal’in bu yöndeki görüşlerini mektuplarında sıkça görürüz. Muhatabı belirlenemeyen bir mektubunda o; “*Şiirin*²³ *umumca mevadd-ı nâfiadan ma’dud olması mukaddemâ Araplarda imiş ki bir beyit, bir ordunun galebesine sebep olur imiş*” (C.I, s. 36) demekle edebiyatın gücünü hatırlatır. Recâizâde’nin Atala’sında bulunan “*Vatan büyüktür; vatan mukaddestir*” sözü onu heyecanlandırır. “*Vatan senin meşrebinde bulunanlar ile iftihar etmek lâzım gelir. Hele ben, sana ettiğim hizmet ile müftehirim, öyle müftehirim ki, nâm-daşın olan Ekrem’in de bir vakit o nâm ile iftihar edeceğini*

²³ Bu sözcük F.A.Tansel’in eserinde yoktur. Ömer Faruk Akün’ün *Namık Kemal’in Mektupları (Tahlil ve Tenkid)* adlı eserden alınmıştır. *Şiirin* burada *edebiyat* genel anlamıyla alınması gerektiği düşüncesindeyiz.

düşünmek ile lezzet buluyorum” (C. I, s. 285) sözleri vatan sevgisi ile edebiyat sevgisinin birleşimidir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Midilli’de bulunan yazarımızı fazlasıyla etkiler. Recâizâde’nin *Bahar* manzumesini tenkit ettiği bir mektubunda şunları söyler: *“İkinci lahn, bundan on sene evvel senin için, belki cümlesine müreccah görünürdü; fakat şimdi pek Nedîmâne görünür de sûre-i lisan kabilinden addolunur sanırım. Ben, Son Pişmanlık’ta bir kâr-hâneyi tarif etmiş iken şehvette ‘kaldırınca sabâ o pirehenin’ derecesine gitmemiştim.”* (C.II, s. 414) Recâizâde’nin *Bahar* manzumesinin bu ikinci lahnındaki edeb dışı sözlerini Şinâsi’nin “Haslet-âmuz-ı edeb ..” kuralına aykırı bulan, dolayısıyla da onaylamayan yazar, Hâmit’in *Sahra*’sını da medeniyet telâkkisi yönünden beğenmez. Avrupa medeniyetinin alınmak istendiği, ona, alabildiğine açılma çalışmalarının yapıldığı bir devirde, mutluluk ve saadetin şehir medeniyetinde değil; kırdâ, köyde yani medeniyet dışında olduğunu savunan bir eseri, topluma verilmek istenen yeni şekil bakımından zararlı gören Namık Kemal, dostlarını daha önemli olduğunu düşündüğü bir yöne çekmek ister ve edebiyatın topluma yön verme özelliğini benimsediğini ortaya koyar: *“Daha Sahra’ya muâheze yazmadım; fakat yazarsam, ta’rif-i medeniyete dâir olan sözlerini de bundan ziyâde muâhezeye mecburum. İkiniz de afvedersiniz amma (Midhat değil), fakat Paul de Kock yolunda söz söylemeğe tenezzül ediyorsunuz. Dünyanın her halinde ve hususiyle vatanın bir devr-i melâlinde sizden öyle şeyler umulmaz. Dinimizde matem yoktur; fakat herzeveğilliği bu dereceye götürmek de câiz değildir. Ben, dünyayı herzeveğillikten men’etmek istiyorum. Canımız isterse Nedîm’e ve hatta Surûri’ye nazîre söyleyebiliriz; fakat vatanın bu halinde, gevezelik için mahsus şiir yolu açmak ve yahut o yolda şiirleri tervic etmek, sevdiği oğlanı visâlinde istifâde için Asr-ı Muharrem’de ifâ-yı mâtem için Kerbelâ’ya götürülen ma’hut Acem’e bir nevi taklid kabilinden olur. Bin tecrübe ile bilirsin ki, benim o hususta ahlâkım biraz şedîddir. Baharı kaç lahn yapacaksan, neticesinde maksadın vatan olduğunu ta’rif eder yollu bir şey yaz! Yoksa nazarımda, o eserin Harâbât gibi ve belki ondan ziyâde âsâr-ı muzirreden ma’dut olur. Bu noktada kardeşliği değil; evlâdımı da fedâ ederim. Yâhut ikinci lahn’de o menhus mısra’yı kaldır da, yerine başka bir şey koy!”* (C.II, s. 414)

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, sonuçları ve kaybettirdikleri bakımından son derece önemlidir. O yıllarda Akdeniz adalarında bulunan Namık Kemal, belki ömrünün en sıkıntılı günlerini yaşar. Meşhur *Vatan Mersiyesi* o devrenin ürünüdür. İşte böyle bir devirde o, arkadaşlarından felaketli günlerin dile getirilmesini ister, onların başka konulara yönelmesini hazmedemez. Edebiyatımızda daha evvel birkaç istisnanın dışında pek görülmeyen “vatan için şiir yazma ve yaşanan olayları edebiyat yolu ile ebedileştirme”, edebiyattan beklenen önemli bir görev olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim onun bu hassasiyeti edebiyat tarihimizde ilk defa vatan şairi olarak ün kazanmasına neden olmuştur.

Edebiyatı *vicdanının sevgilisi* olarak gören Namık Kemal, sevgilisinin konuşmasını, vatanın içinde bulunduğu kederli durumu anlatmasını ister. Vatanın düştüğü o acılı günlerde, vatandan ve vatan için yazılacak eserlerden başka bir şey düşünemez. Tanıdıklarına, dostlarına, Recâizâde’ye ve Abdülhak Hâmit’e yazdığı mektuplarında ısrarla ve büyük bir üzüntüyle bu konuya geniş yer verir. Aşağıdaki satırlar bu anlayış ve inancı içtenlikle verir:

“Sana daha ciddi bir-iki lakırdı söyleyeyim: Ordularımızın inhizâmı zamanından beri vücûdum mezâr, rûhum meyyit hâline girdi. Söylediğim lakırdılar münkirine verilen cevaplar kadar zarûridir. O esnâda söylediğim: “Âdeme her feyz vatandan gelir” mısra’ı ne büyük hakikattir. O zamana kadar her neye çalışırsam şevk ile çalışırdım. Şimdi vazîfe sa’ikasıyle çalışıyorum. Kemal’in elinden hemen düşmek derecesinde bulunan kalemi, vatan yolunda şehit olmuş bir alemdârın başı ucuna dikilecek bayrak gibi hâk-i sefâletten ref’edecek iki kardeşim var ki Ekrem ile sensin! Mahkeme-i kübrâ-yı İlâhi pek âli ve hükm-i sahîh tarîh pek uzak ise de, ikisinin huzûrunda da benden sonra mes’ûl olacak sizsiniz. Vatan, bugün edebiyattan gördüğü fâideyi, askerlikten başka bir şeyden görmedi. Şinâsi Ahiret’e gitti. Beni, önünüzde görüyorsanız gayret edin. Sizden kan istemiyorum; çünkü pek kolay bezlediğinizi bilirim. Birkaç damla mürekkep istiyorum... Bu kadar me’yûsiyyetim, bu kadar fütûrum hâlinde bile, gerek vatana ve gerek edebiyatımıza hizmet yolunda yazdığım şeyler hepinizden ziyâdedir; çünkü her hafta ekâlli dörtyüz satıra varıyor.” (C.II s. 379-380)

Yazarımız, aynı mektubunda “Lâzımsa” gazeline nazîre söylemek isteyen Abdülhak Hâmit’e onun yerine;

Sıdk ile terkedelim her emeli her heves

Kıralım hâ’il ise azmimize ten kafesi

İnledikçe eleminden vatanın her nefesi

Gelin imdâda diyor, bak, budur Allah sesi

kıtasıyla başlayan şiirini yazar ve “Şu ufacık Müseddes’e (Murabba’a) nazîre daha hayırlı olmaz mı? (C.II, s. 381) diye sorarak Abdülhak Hâmit’i vatanî manzume yazmaya zorlar.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşını izleyen yıllarda, Namık Kemal’in zihni tamamen vatan fikri ile kuşatılmıştır. Abdülhak Hâmit’e yazdığı 19. 2.1879 tarihli mektubunda “Sahra’ya nazîre yazmak veya tâbir-i sahîhi ile peyrevlik etmek fikrindeyim, ‘nagme’lerine bedel, iki nevhâ’m var.’ Aşağıda yazıldı, bakalım ne dersin?” (C.II, s. 391) dedikten sonra,

Bezemiş cismi ser-be-ser lebine,

Açılan goncayâ misâl olmuş

Aksedip rengi bak ne al olmuş

O gümüştten beyâz gabgabine

Bu letâfetle ol nihâl-i revân

Giriyor göz yumunca ru’yâma

Benziyor aynı kendi hulyâma

Bu tefekkür dokundu sevdâma

Âh böyle yürür mü hiç cânân

Gül değil arkasında kanlı kefen

Sen misin, sen misin garîb vatan

*Bu güzellik hiç bu çağında
Yakışır mıydı boynuna o kefen
Tuttun evlâdını kucakında
Cisminin her mesâmı yâre iken
Sen gidersen bizi kalır sanma
Şuhedân oldu mevt ile handân
Sağ duranlar kalır mı hiç giryân
Tende baştan ziyâdedir al kan
Söyleyen söylesin sen aldanma
Sen gidersen bütîin helâk oluruz
Koymuna can atar da hâk oluruz*

yukarıda yazılı iki nevhayı gönderir. Bu tavrıyla Abdülhak Hâmit'i "vatan" yolunda edebiyata âdeta mecbur kılar. Mektubun devamında *vatan fikrinin* zihnini nasıl sardığını şöyle anlatır: "İnsana bir fikir istilâ ederse, başka bir mütâleaya meydan bırakmıyor. Tabii, peyrevlik de vatan yolunda oldu. Zihnimde başka bir şey yok. Ne düşünsem, gözümün önüne kanlı kefeni ile vatan çıkıyor. Sen, Sahrâ'yı onsekiz Nağme'de bitirmişsin. Ben Vâveylâ'yı kaç Nağme'de bitireceğimi daha zihnimde kararlaştıramadım."

Bir başka mektubunda da "Benim itikâdımca dünyada ne kadar lataîf, ne kadar bedâyi var ise, hepsi vatana yakışır, hepsi de vatanîdir, denilebilir.... Şimdi vatandan başka düşünülecek hiç bir şey yoktur. Bizim öyle nedîme-i vicdânların birkaç dâne hayâlîsi, birkaç dâne de maddîsi var idi. Hayâlî takımı âlem-i ademe, maddî takımı mahv-âbâd-i nisyâna çekildiler. Baser-i nazar, tasavvur-ı hayâl önünde vatandan başka bir şey kalmadı." (C.II, s. 404-405) diyen Namık Kemal, bu konuda düşünmekten, söylemekten ve yazmaktan hiç vazgeçmez; hemen her fırsatta aynı düşünceyi tekrar eder.

Konunun genişliği ve önemi daha iyi göstermesi bakımından onun bu düşüncelerini sıralamaya devam edelim: *Bir yirmi seneye kadar edeb ve hürriyet nâmına dünyanın her belâsına tahammül ettim. Sen daha yirmi beş yaşındasın; Arş yiğitler vatan imdâdına, dâvetine böyle mi ittibâ olunacak! Öteki mektuplarımda da var. Bin*

kadar bendimde de yazdım! Biz fânîyiz; vatan bâkîdir. Şimdi beni fânî, vatani sizin gibilerle bâkî addetmek lâzım gelir. Çünkü kılıç, milletin elindedir. Muhakkak müspet (daha istersen tâbir bul); fakat kalem kimin elinde kalacak? (C.II, s. 397) *Vâkıa her yazdığım vatana hizmettir.* (C.II, s. 421) diyerek edebiyatın millet hayatındaki yerini belirtir. *Edebiyat, bir milletin kuvve-i nâtıkası demektir. Edebiyata hizmet, sıfat-ı kâşife-i insaniyyet olan nâtika-i millete hizmet demek olur* sözleri edebiyat ile milletin bütünleşmesi, onun gerçek anlamına kavuşmasıdır. Hiç şüphesiz ki, bir milletin asıl varlığı sanat eserlerinde devam eder. Anlama ve bütünlük kazanmadaki kolaylığının yanında edebiyat, güzel sanatların diğer dallarına göre daha kalıcıdır. Bu kalıcılık, insanla vatani birbirine sınıksız bağlar. Üzerinde yaşanan acı, tatlı binlerce hatırayı bağrında saklayan, milletin bağamsız olmasının işareti olan vatani sevdirmenin en etkili yolu edebiyattır. İşte bu nedendir ki, Namık Kemal vatanseverliğinin ve kanaatkârlığının göstergesi olarak *“fakat o kuvvet, doğrudan doğruya vatanperverlik fikrini büyütmeye sarfedilse, hiç olmazsa yazılan şeylerin yanı sıra o cihete masruf olsa, daha hayırlı değil midir?”* (C.II, s. 421-422) diye sorar.

Namık Kemal’in edebiyata yüklediği fonksiyonlardan biri de hakikat’tir. Hâmit’e *“Edebiyat ise hakikatten ziyâde, hakikate müşâbehet üzerine müesses olduğunu pekâla bilirsin”* (C.II, s. 406) hatırlatmasını yapar. Akla uygun, milletin irfanın yükseltmeğe hizmet eden bir edebiyatı tercih eder ve ona *edebiyât-ı sahiha*²⁴ adını verir. Edebiyat önce gerçeği yansıtacaktır. Menemenli Tâhir Bey’e *edebiyatı bakkal, kasap almıyor; amma istikbâl, istikbâline hazır duruyor* (C. III, s. 176-177) dediği gibi onun sürekliliğini unutmamak gerekir.

²⁴ Edebiyyât-ı sahiha, Yeni Edebiyat başlığı altında da ele alınacaktır.

2. Arap Dili ve Edebiyatı

Tanzimattan sonraki Türk Edebiyatında edebi ve tarihi eserleriyle önemli bir yer tutan Namık Kemal, eski edebiyatı tenkit ederken, bu edebiyatın etkisinde kaldığı Arap ve Fars Edebiyatlarını da değerlendirmeden kendini alamamıştır. Diğer eserlerinde olduğu gibi mektuplarında da zaman zaman Arap ve Fars Edebiyatı için *edebiyat-ı şarkıyye* terimini kullanır. Edebiyatla iç içe olması nedeniyle Arapça ve Farsça hakkındaki görüşlerini ortaya koyar. Onun bu konudaki tavrını anlamak için düşüncelerini tespit etmeye çalışalım.

Namık Kemal, edebiyatın millet hayatında oynadığı önemli rolü anlatırken; “*Şiirin umumca mevadd-ı nâfiadan ma’dud olması mukaddemâ Araplarda imiş ki bir beyit, bir ordunun galebesine sebep olur imiş.*” (C.I, s. 36) diyerek Arap Edebiyatını örnek gösterir.

Yazarımız, Al-Cevâib’de çıkan bir makalede “*Avrupaluların edebî zevkten mahrum oldukları*” fikrini doğru bulmaz. Ona göre doğru olanı “*Lisân-ı Arab’ın vus’at ve letâfetini ve üdebâsının fetânet ve mehâretini kimse inkâr etmez ve hatta edebiyatça Arab’ın âsârı her lisânın müellefâtına müreccâhtır*” (C.I, s. 162) sözleriyle ortaya koyar. Böyle demekle Arap Dili ve Edebiyatını yüceltir.

İntibah Mukaddime’sinde “*Arabî dünyada en müntahab bir lisandır. Fakat o lisânın ehlinden şimdi dünyada mevcut olan insan adedinde allâmeler, fâzıllar, hakîmler, müellifler, şâirler, edîbler, hatîbler zuhûr etmiş*” sözleriyle Arap edebiyatını överken “*bahusus en kısa bir süresi fesâhat ve belâgatta kıyâmete kadar sihr-i âferinân-ı cihanı icâza kâfi olan Kur’an-ı Kerîm gibi bir te’yid-i İlâhi’ye mazhar olan*” diyerek Arapça’ya manevi bir değer vermiştir. Arap Edebiyatı hakkındaki bu görüşleri, kendi açıklamalarına göre; cahiliye devrinden Mu’tasım-ı Abbasi ve Endülüs’te bu devletin yıkılışına kadar meydana getirilmiş olan edebiyat içindir. O, son zamanlarda söylenmiş ‘dalkavuk müdâheneleri’ni bunun dışında tutar.²⁵

²⁵ Yetiş, Kâzım; Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, s. 30

Abdülhak Hâmit, Namık Kemal'e yazdığı 19. 2. 1876 tarihli mektubunda ²⁶ *Türkçe imlâ, yeni tarz, eski şive* konularında çektiği sıkıntıları anlatır. “*Ben ne tarafa gideceğimi, hangi mesleki ihtiyar edeceğimi şaşırmadayım, ne yapayım? İnsaf buyurulsun.*” deyip arayışlarını anlattıktan sonra *edebiyat-ı cedîde*'nin hâmleri olan Şinâsi ve Kemal'in yollarına gittiğini yazarak tercihini belirtir. Bu durumdan memnun olan yazarımız, “*Büsbütün Arap ve Acem tarzını ihtiyar etmemekte haklısın.*” (C.I, s. 429) diyerek Hâmit'i yeni edebiyatın içine çekmeğe çalışır. Burada Arap ve Acem tarzını ihtiyar etmemek, onlara tamamen karşı olmak değil, yeni edebiyatı önde tutmak arzusundan kaynaklanır. Ona göre Arap Edebiyatı ne kadar bozulursa bozulsun mevcut olan lisanlardan, hiçbirisinin aşağısında kalmaz.

Harâbât'ı tenkit ederken, Ziya Paşa'nın Arap Edebiyatı hakkında söylediklerini, ondan seçtiklerini değerlendirir. “*Şi'r-i Arabîye lâf yoktur*” diyen Namık Kemal, Ziya Paşa'nın Harâbât'a Arap Edebiyatından az örnek almasına itiraz eder. *Gerek kesret ve gerek letâfette yegâne-i cihân olan eş'ar-ı Arap'dan o Mecmua'da yalnız 70 sahife bulunmasını kabul edemez.*

Namık Kemal, Arap Edebiyatına ait genel ifadelerinin yanında Arap şairlerinden İmru'ül-Kays'tan ²⁷ ve Mûtenebbî'den ²⁸ aldığı beyitlerle anlatımına çeşni katmaya çalışır. Buhterî ve Ebû-Temmâm'ı ²⁹ Nefî, Fuzûlî, Hâfız, Sâdi, Virjil ve Homeros ile birlikte anar. “*Hassân'ın şiirini görmeyen bir adamın, eş'âr- Arab'ı muhâkemeye kalkışmasına teaccüp olunmaz mı?*” (C.I, s. 354) diyerek Ziya Paşa'ya hücum eder.

Yazarın bilhassa Talîm-i Edebiyat üzerine olan risâlesinde Arap ve Fars şiiirinden verdiği örneklerin bolluğu dikkati çeker.

Milleti meydana getiren en önemli unsurlardan biri *dil birliğidir*. Aynı dili, hatta benzer dili konuşmak veya anlamak, insanlar arasında daha sıcak ilişkilerin doğmasına yol açar. Dil eğitime büyük önem veren Namık Kemal, onu uluslar arası kültür sorunu

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Enginün, İnci; Abdülhak Hâmit'in Mektupları, C.I, s. 28

²⁷ Örnek beyit için bkz. Tansel, Fevziye Abdullah; Namık Kemal'in Mektupları C.I, s. 162

²⁸ Örnek beyit için bkz. age. C.III, s. 240

²⁹ bkz. age. 362

olarak değerlendirir. “*Bir milleti diğerine kaynaştırmak için lisan eğitiminden kestirme yol olamaz.*” (C. I, s. 21) diyen yazarımız, okullarda dil eğitimine yönelik öneriler sunar. Hristiyan okullarında, Fransızca kadar Türkçe okutmanın büyük yararları olacağını anlatır. Bizim okullarımızda okutulan Arapçaya karşı değil; ama herkesin kendi dilini bilmeden Arapçaya başlamasına ve her bilimi bir başka dilden okumasına karşı çıkar. Arapça öğrenmek, “*herkesin zannı gibi, camide okunan kitapları anlamaktan ibaret*” (C.III, s. 114) değildir.

Yeni edebiyatı kurmak için eski edebiyata var gücüyle yüklenen Namık Kemal, kendi deyişle, edebiyat-ı şarkıyyenin tamamen etkisinden kurtulmuş değildir. Terceme Kalemi’nde çalıştığı sırada ve yirmi beş, yirmi altı yaşındayken yazdığı mektubun birinci bölümü, eski mektuplarda olduğu gibi bir münşeattır. Sade olmayan, sanatlı bir anlatım ile kaleme alınan bu mektup, onun eski tarz yolundaki başarı derecesini ve tasvir gücünü gösteren bir örnektir. Yazarımız, bazı tasvirleri ve bilhassa sâkiyi tarifte kullandığı benzetmeleri “*edebiyat-ı şarkıyye ile me’lûf olan erbâb-ı meclise beyan ettiği sözler*” olarak niteler. Kalbinin ve vicdanının bu benzetmeleri kabul etmediğini söyler. “*Efkâr-ı Garbiyye ile me’luf olanlar istedikleri kadar hilâf-ı tabiattır..... Edebiyat-ı şarkıyyede lezzet bulanlar beğendikleri mertebe mübalâğâ yoktur desinler.*” (C.I, s. 59) O, amacını, tabiattan uzaklaşmaksızın, gerçeğe uygun bir şekilde anlattığını sık sık tekrarlar. Her şeye rağmen Namık Kemal’in bu mektupta *dil, söyleyiş, benzetme ve mübalâğâlarda* şark edebiyatına yaklaşan tavrı bir çelişkinin değil; belli bir yaşa kadar Doğu kültürü ile beslenmenin işaretleri olarak ele alınmalıdır.

Görülüyor ki Namık Kemal, Arapça ve Arap Edebiyatına büyük önem vermekte ve onu yüceltmektedir. Ancak bu önemseme, onu yeniden canlandırmak olarak algılanamaz.

3. Fars Dili ve Edebiyatı

Yazar, Fars Edebiyatı ve dili hakkında olumlu düşüncelere sahip değildir. Daha başlangıçtan itibaren bu edebiyata karşıdır. “*Onun tenkitlerinde geçen ‘şive-i acem’ tabiri bütün İran şairlerine ait değildir. O, bununla bilhassa İran Edebiyatında çok kullanılan ve bizim şairlerin taklit ettikleri bir üslûp tarzını anlatır.*”³⁰ İşte Namık Kemal’in en çok itiraz ettiği noktalardan biri, hatta birincisi *şive-i acem* etkisiyle İran şairlerinin mübalâğâda çok aşırıya gitmeleridir.

Namık Kemal, R.M. Ekrem’in Atala’sını tenkit ettiği mektubunda (C.I, s. 286) “*N’olsun size bu dargınlık’ Türkçe değil... Meselâ, ‘size bu dargınlık nereden geldi’ gibi bir şey denilse, olmaz mı idi? Nolsun size bu hây ü hây-i mâtem... Hây ü hây-i mâtem pek Acemâne; husûsiyle muhâverede hiç yakışmaz.*” diyerek dil ve söyleyişte İran etkisinden uzaklaştırmaya çalışır. Hele tiyatro eserlerinin karşılıklı konuşma bölümlerinde Acemâne üslûbu yakışsız bulur.

Aynı mektupta “*Atala, ben Okkan dağının keçilerini gördüm; lâkin senin lâkârdılarına ne o keçilerin güzelliği benzer...*” sözlerindeki teşbih, Namık Kemal’e göre, “*Çirkinlikte İran’ın mâr-ı zülf teşbihinden aşağı kalmıyor.*”

Namık Kemal, Arap ve Fars Edebiyatlarındaki katı, şekilde kalan kafiye anlayışına taraftar değildir. Recâizâde Mahmut Ekrem’in *Bahar* manzumesini tenkit ederken, III. lahnde kafiyelere dikkat çeker. Bir tarafta *erken-derken* gibi Türkçede tanınmamış, fakat Türkçe; bir tarafta da *lems* gibi, *bedîd* gibi edebiyat-ı cedîdeden tardolunmuş Arabî ve Farsî kafiyeleri anlatım güzelliği bozduğu gerekçesiyle beğenmez. (bkz. C. II, s. 415)

Yazar, bir yandan Fars Edebiyatını tenkit ederken diğer yandan, *Hitâm-ı Acemî* takma adını kullanarak Tercemân-ı Hakikat’e gazeller gönderir. Menemenli Rifat Bey’e, “*Acemâne, fakat pek de fena değil sanırım*” (C:III, s. 370) dediği ilk beyti;

³⁰ Kaplan Mehmet; Namık Kemal’in Hayatı ve Eserleri, s. 148

*İrmemişken kimsenin nûr-ı nigâhı kuyuna
Gizli girmiş dün gece zülf-i siyahı koymuna*

son beyti;

*Bir görüşte göğsünü buldu şeb-i vuslat Hitâm
Saklamış güye sabah-ı intibahı koymuna*

olan gazeli, bir mektupla Muallim Nâcî'ye gönderilir. Başkası tarafından kaleme alınan bu imzasız mektupta Namık Kemal, secili cümlelerle bir taraftan şark edebiyatını överken kendi adını; Recâzâde Mahmut Ekrem, Hâmit, Mihrünnisâ, Ziya kelimelerini tevriyeli kullanarak zimnen, yeni tarzda şiir yazarları savunur ve Muallim Nâcî'yi över. Yazarın bu tutumunu bir çelişki olarak düşünmemek gerekir. Çünkü o, "*Hayâlât-ı Acemâne* 'ye tahkir edilegelmek, *Firengâne* bir moda hükümüne girdiğinden, nihâyet derecelerde tereddüt ve hatta fikr ü kalp arasında zuhur eden nev-halefet ciheti ile" garip dediği gazeli gönderirken mektupta *Hitâm-ı Acemî* takma adını kullanmakla eski tarz şiirin son temsilcilerinden olduğunu, bu tarzın devam etmeyeceğini alaylı şekilde imâ etmiş olabilir.

Bununla beraber o, Fars Edebiyatını bütünüyle reddetmez. Nitekim Bahar-ı Dâniş Mukaddimesi'nde bu edebiyatı tenkitten sonra şöyle bir ayırım yapar.

"... vâkıa İran lisânı dünyada edebiyatı en bozuk lisânlardan biridir. Fakat içinde güzel yazılmış kitaplar da yok denilemez. Bilâkis İran'ın Gülistan gibi, Mesnevî gibi binlerce âsârı vardır ki yalnız iki tanesi nerede bulunsa idi edebiyat-ı Osmaniyye ilelebed medâr-ı iftihâr olurdu.

Hal böyle iken Enverî'nin mübalâgâtı, Şevket'in vehmiyyâtı mukallitler kaleminden lisanımıza geççe geççe istenilmeyecek bir hâle getirdiği için Sâdi'nin hakîmânesinden, Urfi'nin tasavvurât-ı şairânesinden niçin mahrûm olalım."³¹

³¹ Göçkün, Önder, Yeni Türk Edebiyatı Metinleri, s. 237

Bunun için Namık Kemal, Fars Edebiyatının edebiyatımız üzerindeki etkisini azaltmayı istemekle beraber tamamen kaldırılmasından yana da değildir.

Tahrîb-i Harâbât'ta, "*Fürside de hoş kelâm çoktur*"³² diyen yazarımız, Enverî, Selmân, Unsurî ve Zahîr gibi şairlerden alınan parçalarla Harâbât'ın doldurulmasını gereksiz bulur. Ziya Paşa'nın "*Firdevsi'ye vafda erilmez*" mısraını tenkit ederken, onun bazı mübalâğâlarının aşırılığından söz eder. Namık Kemal, Harâbât'ta Farsçadan özellikle *mübalâgat* ve *türrehât* ile dolu şiirlerin geniş yer tutmasını yadırgar.

Son Pişmanlık Mukaddimesi'nde Farsçanın medeni milletler tarafından beğenilişine dikkati çekerek bunun nedenlerini şöyle söyler.

*"Farisî milel-i mûtemeddineye kendini beğendiriyor. Lâkin onda Şehnâme'ler var, hamseler var, mesneviler var. Nâsır-ı Tusî gibi, Feyzî-i Hindî gibi, Câmî gibi hükemânın, urefânın üdebânın, zürefânın âsârı var."*³³

Namık Kemal, Hâmit'in Arap ve Acem tarzını benimsememesini doğru bulur. Hatta İran Edebiyatının fazlasıyla etkisinde kalan Samî ve Kâmil'in yazdıklarını *hazarât* veya *haşarât* olarak niteler. Ona göre Acem Edebiyatı bozulmuştur: "*En büyük hatası da ma'hud*"³⁴ *igrâkâtıdır. Eğer bizim lisân, ânın tesirât-ı seyyiesi altında kalmamış ve o edib-i Sâmive münşî-i Kâmillerin zuhûr u gurûruna sebep vermemiş olsa, Sâdi'nin, Hâfız'ın,*

*Beni âdem a'zâ-yi yekdiğerend
Çü der âferîneş zi-yek cevherend*

³² age. s. 203

³³ age. s. 193

³⁴ Ömer Faruk Akün'ün, Namık Kemal'in Mektupları (Tahlil ve Tenkidi) adlı eserinde "ma'ruf" sözcüğü "ma'hud" olarak düzeltilmiştir.

veya *azm-i dîdâr-ı tu dâred cân ber-leb âmede* sözlerini lezzetli lezzetli okur ve hatta *taklit etmeğe de çalışırdık.*” (C. I, s. 429) diyerek bu edebiyatın olumlu ve olumsuz yanlarını gerçekçi bir gözle ortaya koyar.

Namık Kemal’e göre, “*Lafzı mânasından mânası lafzından güzel şeyler her lisânda mu’teber tutulur.*” Bir başka deyişle söz ile anlamın her bakımdan uygunluk göstermesi gerekir. Recâizâde Mahmut Ekrem’in *Bahar* manzumesini tenkit ederken, I. lahndeki *Çemen-i kemter ü diraht-ı cesîm* mısraını bütünüyle Fârisî bulur.(C. II, s. 414) Ona göre böyle bir söyleyiş, “*zamanımızın ebkâr-ı hayâlini, İran’ın fersûde elbisesi ile gösterip*” güzelliğini örtmektir. Yeni anlayışa uymayan bu İran etkisinden, muhakkak kurtulmak zorundayız.

Namık Kemal’in Fars diline karşı son derece sınırlayıcı ve katı bir tutum takındığını söylemek mümkün. Eylül 1865’te Leskofçalı Gâlip’e yazdığı mektupta üniversiteye gelinceye kadar öğrencilere Türkçe’nin çok iyi öğretilmesini önerir. Yabancı dil eğitiminin yüksek okullarda ancak “*Arabî, Farisî ve Fransızca’dan taliplerine, hizmet-i devlete girmek isteyenlere daha ziyâde tafsilatı ile tarih ve kâmun ve kitâbet ve bir de devletin ecnebîlerle olan muamelâtı bildirecek.*” (C.I, s. 21) çerçevede olmasını şart koşar. Görüldüğü gibi Namık Kemal, devletçi bir dil politikasının ürünü olan yukarıdaki sözlerinde Farsça’ya karşı özel bir tavır yoktur. On beş-on altı yıl sonra kaleme aldığı, muhatabı bilinmeyen mektupta Arapça öğrenimini yararlı bulan yazarımız, Acem etkisinin edebiyatımızdaki nüfuzuna öfkelendiğinden Farsça için, “*bu mübârek lisânı hattı ile, bûsesi ile, âşıkı ile, mahbûbu ile beraber mektep kapısından görünmek iktidarından mahrum etmeli! Yalnız vasf-ı terkîbilerde, falanda lâzım olduğu için mektepte kavâidini göstermelidir. Fârisî bilmek isteyen bıyığı, sakalı geldikten sonra öğrensin.*” (C.III, s. 115) diyerek bu konuda sınır ve zaman tayin eder.

4. Türk Edebiyatı

4. 1. Eski Türk Edebiyatı

Namık Kemal; edebiyat görüşleri, eski ve yeni edebî eserler hakkındaki tenkitleriyle hem kendi hem de sonraki nesiller üzerinde kuvvetle etkili olmuş bir şahsiyettir. O, edebî tenkide ait olan eserlerinde ³⁵ ve özel mektuplarında ısrarla klasik divan edebiyatımızın hayat sahnesinden çekilerek, yeni edebiyatın hakim olmasını dile getirmiştir.

“Tenkidî eserlerinde teorik hususlara dair -Celâl önsözü dışında- özel bir bölüm ayırmayan” ³⁶ yazarın eski edebiyata bakışını belirlemeğe çalışalım:

Manastırlı Rifat, Namık Kemal’e mektubu ile birlikte *Ya Gâzî, Ya şehid ve Görenek* adlı iki piyesini ve Hasan Bedrettin’in *İskât-ı Cenîn* isimli bir trajedisini de yollamıştır. (C. I, s. 314) Piyes şeklinde düzenlenen bu eserleri okumaktan sonsuz zevk duyan yazar, yeni tarz eserleri okurken duyduğu heyecanı anlatır. Ona göre eski edebiyat, *“üdebâmızı altıyüz seneden beri enîn ü ıztırâp içinde tutan ve adına usûl-i kalem, yahut kâide-i rabûit denilen zencîr-i esâret”* tir. (C.I, s. 317) Eski eserlerde lezzet bulunmamasını fikir eksikliğine de bağlayan Namık Kemal’e göre, eski edebiyatta *elfaz, me’âli; bedî, me’ânîyi; zînet, selâseti; kalıp, ruhu* tahakkümüne almıştır. *“Bir şey yazmak istenilince, esvap gösterecek ağaç parçası gibi lafza münasip mâna aranmasını”* (C. I, s. 318) onaylamaz. Yazar, yeni edebiyatı överken eski edebiyatta, gösterişin, gerçeğin önünde tutulmasına ve edebiyat dilinin, toplumun konuşma dili olmadığına dair göndermeler yapar.

Namık Kemal, Ziya Paşa’nın *Harâbât* adlı antolojisinin yayınlanmasından sonra bu eserin olumsuz saydığı etkilerini silebilmek için, genel mahiyette bir edebiyat kitabı

³⁵ Geniş bilgi için bkz. Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi Yay. s. 51-52

³⁶ a.g.e. s.51

yazmaya karar verir. 1874 yılında Harâbât'ı niçin tenkit ettiğini Zeynü'l- Abîdin Reşit'e anlatırken, gerçek edebiyatın ne olduğunu gösteren bir eser yazacağını şöyle bildirir: *“Kafam biraz büyücektir; fakat bir kütüphâne istiâb edemez. Yanımda kitabım yok, bununla beraber edebiyatımızın haline ve hakikat-i edebiyata dâir yakında bir eser neşredeceğim. Harâbât Muâhazesi'ne tâlip olanlar bu eserimden daha ziyâde memmun olurlar. İçinde kendilerine müteallik bir şey olmadığı için beyefendi de istedikleri gibi muâhaze ve redde muktedir bulunurlar sanırım.”* (C. II, s. 318)

Yukarıda sözü edilen mektubun birçok yerinde Harâbât'taki bazı noksanlara değinen yazar, esere meşhur Arap şairi Hassân'dan alınan şiirleri beğenmez ve kendince güzel bulduğu bir beyti kaydeder. Üzüntüsünün, kendi şiirlerinin seçilmemesinden değil; yenilik eğilimlerinin başladığı bir zamanda Harâbât'ın eski tarz şiirleri canlandırır mahiyette olmasının canını sıktığından ileri geldiğini söyler. Ziya Paşa gibi eski edebiyat taraftarı olsa da, Nefî'nin,

*Ben ölürsem dahi âşüfte olur halk-ı cihân
Hüsn-i tâbir ü beyân-ı çemen-i hâkimden³⁷*

beytine bir nazîre yazmak için,

*Edebiyat ile hürriyete can versem de
Başka bir Nâmık-ı şeydâ yetişir hâkimden*

diyebileceğini; ancak inancına göre yazı yazmanın bu yolları kabul etmediğini belirtir. (bkz. c. 1, s. 332) Böylece bir yandan Nefî tarzının sürdürülmesinin gereksizliğini söylerken, diğer yandan eski edebiyata karşı olduğunu vurgular.

³⁷ Ömer Faruk Akün'ün de “tâbir ü”, Fevziye Abdullah Tansel'de “tâbir-i” biçimindedir. bkz. C.1, s.332

Edebi eserlerde gerçeğin, anlamın örtülmesini veya arka plana bırakılmasını kabul etmeyen Namık Kemal, Osmanlı ediplerini dolayısıyla eski edebiyatın kafiye anlayışını “ *Osmanlı üdebâsı şevâib’i mevâib’e, takvâ’yı deryâ’ya, kevâkib’i mevâkib’e, sugrâ’yı kübrâ’ya kafiye yapmakta marifet gösterdikleri için bizlerce müsteşhidâttan olmadılar. Vaki’a manayı kafiyeyle feda ederlerdi.*” (C. II, s. 343) sözleriyle eleştirir.

Eski-yeni tartışmaları sürerken, sade dili ya da ağır ifadeyi tercih ettikleri için ikiye ayrılan grupların ilki Ahmet Mithat’ın Hasan Mellâh, ikincisi ise, Kemal’in Cezmî adlı romanında görülen anlatım biçimini onaylamışlar; Nergisî ve Veysî gibi eski münşilere karşı çıkan yenilik taraftarları, Namık Kemal’i Cezmî’de kullandığı sanatlı, yabancı unsurlar içeren ifadesinden dolayı eleştirmişlerdir. Bu değerlendirmelerin yayınlandığı sırada, Ahmet Mithat’ın taassup hakkında yazdığı “*Batı Edebiyatı*”nı savunma yollu makalesi, Namık Kemal’i çok memnun bırakmıştır.³⁸ Bu nedenle 22. 10. 1882 tarihli mektubunda Ahmet Mithat’ı över. Mektupla göndereceği makalenin beğenilmek koşuluyla Tercemân-ı Hakikat’te yayınlanmasını dileyen yazar, özellikle eski edebiyat taraftarlarına karşı katı bir tutum içinde olduğunu;

“*Edebiyat bahsine ben de karışacağım. Allah cezanızı versin! Sen şöylesin, sen böylesin diye diye, beni edebiyatça şâhid-i vâhid derecesine i’lâ ettiniz. Çaresiz hüküm yolunda bir şey yazacağım. Hepinizi te’dib edeceğim; fakat edebiyatı-cedide taraftarlarını, hafif bir dokunmakla okşayacağım. Edebiyat-ı atika taraftarlarına da, kalem yerine süpürge sapı sallayacağım*” (C. III, s. 169) sözleriyle alaylı bir şekilde dile getirir.

1882’de *dilimizin ıslahı, Şark ve Garp edebiyatlarından yararlanma* konularında yapılan tartışmalarda,³⁹ Batı edebiyatını savunan, bu edebiyatın etkisinde kalan Şinâsi, Hâmit ve Recâizâde Mahmut Ekrem’in aşağılanması, kendi eserlerinden ise, övgü ile söz edilmesi Namık Kemal’i üzmüştür. Bu konuda Hâmit’i teselli için yazdığı mektupta yeni edebiyatçıların eserlerini savunurken, âdeta eski edebiyat taraftarlarına meydan okur:

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal’in Mektupları, C.III, s. 167-168

³⁹ Geniş bilgi için bkz. age. C.III, 537. mektup önsözü, s. 197-200

“Edebiyat-ı atıka veya fâside taraftarları şu Bârika-i Zafer’e şu Mes Prisons Tercemesi’ne şu Duhter-i Hindû’ya şu Ibn-i Musâ’ya bir nazîre yazsalar, edebiyat-ı sahîhaya mukallit olmakla berâber sana taarruz edenler benim Vâveylâ’nın, Ekrem’in Mir’at-ı Âlem’deki Kuzu Tasviri’nin ve senin Târik’taki şiirinin -Şeyh Gâlip merhum tarafından irad olunan teklif gibi beş beytine değil- en beğenmedikleri bir beytine bir nazîre söylese de olur.” (C. III, s. 201-202)

Namık Kemal’e göre, eski edebiyat taraftarları sadece itiraz etmeyi bilirler; itirazlarına uygun şiir söyleyemezler. Söyleriz diyenlerin edep dairesinden çıkmamak koşuluyla söylemelerini önerir; çünkü umumun efkârının bir imtihan meydanı olduğunu düşünmektedir. Eski edebiyat taraftarlarının kendilerini edip kabul etmeyip, kabak mecmuu olarak nitelemelerini anlamsız bulan Kemal, onlara “Âlem-i neşriyatta bizlere halef olmak isteyen, zevâtı da zürefâ bâdincan kabilinden addedebilir.” (C. III, s. 202) karşılığını verir.

Yeni edebiyatı kurma yolunda, kendisi ve yenilikçi gençler adına mücadele eder, kısa süreli de olsa, eski-yeni arasında tereddüt yaşar. Yakın dostu ve damadı Menemenli Rifat Bey’e 18. 2. 1885’te yazdığı mektupta, yeni şiirleri olduğu müjdesini verir ve *birincisinden başlıyorum* diyerek şu şiirleri gönderir:

birincisi: *Süfele fitratan zeker gibidir
Etsen eğlence, oynasan kabarır
Başına urmayınca tek durmaz
Şımarır, tutsan, okşasan, kabarır*

ikincisi: *Kimse ta’yin edemez âlemde
Kadr ü mâhiyyetini re’yi ile
Münferid vâsıtâ-i ru’yet iken
Göremez kendisini dâde bile*

üçüncüsü: *İdûb istifâde bir şeb Felek’in latâfetinden
O mehi yanımda tuttum kamere rekâbetinden*

*Gözümün önünde durdu iki mah karşı karşı
Biri düştü bahre gökten utanıp kesâfetinden*

..... yenilerini dinle, yani bir taneciktir; yahut iki.

birincisi *Sensiz geçen zamanlar Cennet'te olsa gönlüm
Eğlendi zannedersen, bi'llâhi aldanırsın
Çehremde reng-i humret, çeşmimde eşk-i hasret
bir gün o hâli görsen kan ağlıyor sanırsın*

ikincisi *Ey rûh-i mücerred ne bu cismindeki hâlet
Lâyıktır ederlerse melekler de hacâlet
Âyinedeki aksin eğer zâhire çıksa
Olmaz yine tavrındaki ifrâr-ı latâfet (c. III, s. 129-130)*

Yeni yazılmış olmasına rağmen söyleyiş, mübalağa ve anlam bakımından divan şiirini andıran yukarıdaki kıtalar için, “*Mamañih bunların ben hiçbirini beğenmiyorum. Yirmi yıldan beri aleyhinde bulunduğum edebiyat-ı atikâya meyledeceğim gibi görünmüyor.*” dedikten sonra, “*Şu beytime ne buyurursun? Şimdilik gönlümün beğendiği beyit odur:*

*Zanneder seyreylese etvârını bir put-perest
Hâke inmiş, çarhı terketmiş Hudâlardan biri*

sende, Nef'i Divânı vardır; havâlardan biri-âşinâlardan biri tarzında yâ kafiyesinde olan gazelini bana aynen yaz gönder de şu beytimi bir gazel tarzına sokayım.” (c. III, s. 130-131) sözleriyle içinde bulunduğu eski-yeni çelişmesine dikkat çeker.

“Namık Kemal, yirmi iki yaşında divan sahibidir. Yirmi beş yaşında devrin en

meşhur imzası olarak tanınır."⁴⁰ O, klasik edebiyatın bütün özelliklerini kavramış ve eski şairlerin belirli konularından esinlenerek, güzel diyebileceğimiz şiirler yazmıştır. Şinâsi ile tanıştıktan ve Terceme Odası'nda görev aldıktan sonra, gözünü Batı'ya çevirir. Yeni edebiyatın kurulması, edebiyatımızın ulaştığı nokta, bu yolda verdiği mücadele onu yeterince mutlu etmez. Abdülhak Hâmit'i teselli için yazdığı mektupta rastladığımız; *"Ben edebiyat-ı Osmâniye için tasavvur ettiğim ulviyyâtı bin türlü hissiyât ile karıştırdım; âsârımı istediğim dereceye getiremedim. Bakalım sen getirebilecek misin?"* (C. III, s. 204) cümlelerinde açık bir özeleştirici görülür. Namık Kemal'in eski ve yeni edebiyat ayrımı yapmadan daha geniş kapsamlı sayabileceğimiz **edebiyat-ı Osmâniye** terimini kullanması, bunun kanıtı değil midir? Üstelik yazar, *edebiyat-ı Osmâniye* 'yi binbir türlü hissiyat ile karıştırmasına rağmen eserlerini arzuladığı düzeye getiremediğini de itiraf etmektedir. Bin türlü hissiyat içinde geçmişine ait yaklaşık kırk yıllık birikiminin olduğu bilinmektedir. Bu birikimlerin kaynağı, besleyicisi eski edebiyattır. Yazar, böylece eğitimini aldığı, önemseydiği değerlerden kopmadığını ortaya koymaktadır. Mektubun tamamını göz önünde bulundurduğumuzda Namık Kemal'in, bütün bunları Hâmit'i teselli için, teşvik için yazdığını görmekteyiz. Ancak yine de böylesine içten bir itiraf onun bir yanı sıra eski edebiyattan vazgeçemediğinin kanıtıyken, diğer yandan yeni edebiyat çalışmalarında çok başarılı olmadığının ve yazarın bile bunun farkına vardığının yazıya dökülmüş biçimidir.

4. 2. Yeni Türk Edebiyatı

Tanzimat devri ile gözünü batıya çeviren toplumumuz, her alanda önemli değişim ve yenilik hareketlerine girişir. Bu değişim ve yenilik sürecinde edebiyat da üzerine düşen görevi yerine getirmeliydi. Ancak önce kendini yenilemesi gerekmektedir. Klasik edebiyat tamamıyla ruhunu kaybetmiş ve şekilden ibaret kalmıştı.

⁴⁰ Tanpınar, Ahmet Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 324

“Ne sanatkârın kendi varlığı ile, ne cemiyet ile, ne dünya ve tabiatla sıkı münasebetleri olan, kendi içine kapanmış, mücerret, yabancı temeller üzerine kurulmuş, yabancı malzemeler kullanan ve mahiyet itibariyle “fantastik” diyebileceğimiz bir edebiyat idi.”⁴¹

Böyle bir edebiyatın devamında hiç bir yarar yoktu. Kendisini yenileyemeyen ve değişmekte olan topluma ayak uyduramayan eski edebiyatın yerine toplumun sorunlarına ışık tutan, kendi hayatı ile, yaşanan dünya ve tabiatla ilgilenen bir edebiyat meydana getirmek isteyen Namık Kemal’in bu edebiyat için ortaya attığı prensipleri hem edebiyat anlayışı, hem Arap, Fars ve Batı edebiyatı hakkındaki düşüncelerinde, hem de eski edebiyatı eleştirilerinde bulabiliriz.

“Onun edebi tenkide dair olan kitap, makale ve mektuplarında ısrarla üzerinde durduğu iki önemli konu artık hayat sahnesinden çekilmesini istediği klasik divan edebiyatımız ile hakim olmasını istediği yeni edebiyat anlayışı olmuştur.”⁴²

Tanzimat edebiyatçıları içinde yeni edebiyat için fikirle mücadele edenlerin en başında gelen Namık Kemal’in *edebiyat-ı cedide*, *edebiyat-ı sahiha* adını verdiği yeni edebiyat anlayışını ortaya koyalım: Namık Kemal’e göre; Tanzimat dönemindeki edebi yenilikler kendisine değil; Şinâsi’ye aittir. Recâizâde’nin 15. 2. 1878 tarihli mektubuna verdiği cevapta büyük bir alçak gönüllülikle, *“Devr-i edebî bana nisbeti dünyaca nasıl müsellemlenir ki, Şinâsi, Tercümân-ı Ahvâl’i neşreder dururken, ben kaftiyeli bir tezkire yazabilmeyi kendimce bahtiyarlık addedenlerdendim. Tasvîr’in birinci cüzüne bak; Şinâsi ile benim yazdığım şeyler devr-i edebî ânın olduğuna delil-i vâzıhtır”* (C. I, s. 295) diyerek yeni edebiyatın başlangıcını zaman ve olay göstererek belirtir.

⁴¹ Kaplan Mehmet; Namık Kemal Hayatı ve Eserleri, s. 132

⁴² Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi yayınları, s. 51

Şinâsi ve arkadaşlarının yerini Muallim Nâcî taraflarının almasına kızan Hâmit, edebiyat âlemimizi Şinâsi'nin inşâ ettiği, Kemal ile Recâzâde Mahmut Ekrem'in bu âlemini tulû ve gurublarını, şimşek ve yıldızlarını yarattığı düşüncesindedir. Kendisini de bunlardan ışık alarak parlayan bir yıldızla benzetir. Hâmit, Şinâsi adlı manzumesinde ise, onu *'Binazîr bir şâir'; bir mütefekkir, kurduğu mektepte hepsi edebiyatımızın üstâdı sayılabilecek tilmizler (ki bunlar Kemal, Recâzâde Mahmut Ekrem, Ziya Paşa, Sezâî idi) yetiştiren, bir mezarlığı andıran edebiyat âlemimizi bir bahar diyarına çeviren bir şahsiyet* olarak kabul eder. Hâmit'in Kemal'e gönderdiği 19. 6. 1879 tarihli mektubunda da edebiyatımızdaki yeniliklerde Şinâsi'nin tesirini inkâr etmemekle beraber, mucît olarak Kemal'i gösterdiği muhakkaktır. (bkz. C.II, s. 443)

Ancak Namık Kemal, Hâmit'in bu görüşüne karşı çıkar. O, Hâmit'in, *"Namık Kemal neşriyata başlamamış olsaydı; ben, Ekrem; Tevfik şimdiki kadar istimâl-i istidât etmeğe muktedir olmazdık"* (C. II, s. 450) tarzındaki düşüncesini yanlış bulur. *" Şinâsi 'den sonra ben olmasa idim, elbette biriniz zûhur ederdiniz"* (C. II, s. 450) diyen Namık Kemal, yeni edebiyatın kurulmasında Şinâsi'nin ilk şahsiyet olduğunun altını çizer. Ona göre edebiyatımız batıyı örnek almalıdır. Aslında bu yolda ne kendisine, ne Şinâsi'ye ihtiyaç vardır. Zira *"güneş doğduktan sonra ziyâsını her tarafa dağıtmak için ışık saçıcıya ihtiyaç yoktur."*

Namık Kemal, Şinâsi'nin edebiyatın batıdan alınması gerekeceğini gösterdiği düşüncesindedir. (bkz. C. II, s. 450) Bu nedenle kendilerini, *"Biz de onu edebiyatımızın yenileştiricisi -müceddid- saymağa ve o fazileti, değerli kabrinden mezar hırsızları gibi zorla almamaya mecburuz."* (C. II, s. 451) sözleriyle bağlamaktadır. Yazar, bu görüşleriyle Şinâsi'ye olan saygısını tekrarlarken, âdeta yeni edebiyatın kurucusunun Şinâsi olduğunu da açıkça ilân etmektedir.

Namık Kemal, Şinâsi'nin açtığı yeni edebiyat yolunda hem kendi adına, hem de yeni edebiyatçılar adına mücadele eder. Eski-yeni tartışmalarının şiddetlendiği, özellikle Hâmit'in hakaret derecesinde eleştirildiği günlerde onun yanında yer alır, ona moral verir. Hâmit'e yazdığı 24. 1. 1882 (Şubat 1883?) tarihli mektuptaki *"Edebiyat için pek çok zevat ile uğraşmış idim; halbuki şimdi o mu'terizlerden bazıları yine beni edebiyat müceddidlerinden addedip duruyorlar. Müceddidlik hakkı ise, ya Şinâsi'nin, yahut*

senindir. Ben arada bir hatt-ı ittisâlim. Zanneder misin ki o muterizler bir zaman bu hakikati de teslim etmesinler! Tarih-i hicri itibâriyle kırkbeş yaşına girmiş bir büyük veya tabir-i sahihiyle müsinn kardeşinin sözüne itimat et ki hakk-ı irfânın muterizleri indinde de bütün bütün zayı olmaz. Ben vaktiyle bilmem ne mütaleaya sahip olmuştum da edebiyat âleminde bulunmaya layık olmayacak birtakım bahislerle gazetelerimizin bir hayli sütunlarını doldurmuştum.” (C. III, s. 204) satırları aralarındaki edebi dostluğun boyutlarını göstermesi açısından dikkate değer. Yukarıdaki satırlarda üzerinde önemle durulması gereken noktaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Namık Kemal daha önce üzerinde durduğumuz 5. 7. 1879 tarihli mektupta edebiyatımızı yenileştiren Şinâsi’dir derken üç-dört yıl sonra kaleme aldığı yukarıdaki mektupta yenilik halkasına Abdülhak Hâmit’i de dahil etmesi ona duyduğu güvenin ifadesidir.

2. Eskiden yana olanlar Namık Kemal’i nasıl yenilikçi olarak kabul etmişlerse, bir zaman sonra Hâmit’i de kabul edeceklerdir.

Gerçekten de edebiyat tarihçi ve tenkitçilerinin yeni edebiyatın kurulmasında Şinâsi, Namık Kemal , Abdülhak Hâmit isimlerini öncelikle saymaları, bu konuda yazarın yıllar önce verdiği hükmün ne derece doğru olduğunu gösterir.

Erkân-ı harbiye yüzbaşlarından olan Manastırlı Rifat Bey, mektubu ile birlikte *Ya Gâzi Ya Şehid* , *Görenek* adlı iki piyesini ve vaktiyle sınıf arkadaşlarından olan Hasan Bedrettin’in *İskât-ı Cenîn* isimli bir trajedisini Namık Kemal’e yollamıştır.⁴³ Magosa’ya gönderilen ve piyes tarzında düzenlenen bu eserleri okuyan Namık Kemal, fazlasıyla duygulanmış, heyecanlanmıştır. Manastırlı Rifat Bey’in mektubuna yazdığı cevapta özellikle genç subaylarımızdan da edebi yenilik sayılabilecek eserler yazan üstadların yetiştiğine sevinmektedir. O, duyduğu sevinç ve mutluluğun heyecanıyla, Divân edebiyatının anlamdan çok söze değer veren ve düşüncelerin serbestçe anlatımına engel olan kurallarına uymayan, Şinâsi’yi eski edebiyatın yıkıcısı, yeni edebiyatın kurucusu olarak şöyle hatırlar: “İnsan, gözüne yeni karalanmış bir kâğıt görüldükçe, Şinâsi’ye

⁴³ Geniş bilgi için bkz. Tansel, Fevziye Abdullah, Namık Kemal’in Mektupları, C. I, 116 numaralı mektup

nasıl rahmet okumaz, ki üdebâmızı altı yüz seneden beri enîn ü ızdırap içinde tutan ve adına usûl-i kalem, yâhut kâide-i rabıt denilen zencîr-i esareti, âhen-destâne bir darbe-i himmet ile paraladı.” (C. I, s. 317)

Yazarımız, bu satırların devamında yeni edebiyat ürünlerinde var olan bazı temel nitelikleri şöyle sıralar: Şimdi sanatçıların yazdıkları okunuyor, onlardan lezzet alınıyor. Yazılanların tat vermesi için fikrin en geniş meydanlarına, kalbin en gizli köşelerine girilmeğe çalışılıyor. Edebi eserlerde anlam, söz güzelliğini; akıcılık, süsü; ruh, kalıbı emrine almıştır. Bir şey yazmak istenince söze uygun anlam yerine, anlamın güzelliğini gösterecek sözler aranıyor. Yazılanlarda en önemli yenilik de gerçeğin, süse gösterişe üstünlüğüdür. Dil, toplumun konuştuğu dil, yani *lisân-ı edep* olmalıdır.

Namık Kemal, mektuplarında diğer edebi konularda olduğu gibi yeni edebiyat konusuna da özel bölümler ayırmaz. Ancak yukarıda üzerinde durduğumuz mektup, bu anlamda en geniş olanıdır denebilir. Yazarın edebiyat anlayışı, Arap, Fars ve Batı edebiyatı, eski edebiyat, edebî türler hakkındaki düşünceleri bir yanıyla yeni edebiyat konusunu ilgilendirir. Tekrara düşmemek için bu bölümde doğrudan edebiyat-ı cedide veya edebiyat-ı sahiha terimlerinin geçtiği satırlar üzerinde durmanın daha uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Recâîzâde Mahmut Ekrem, tercüme ettiği Atala romanını, sonradan tiyatro şeklinde düzenleyerek bastırmıştır. İşte, Namık Kemal’e yolladığı, Atala’nın dramatize edilen bu tercümesidir.⁴⁴ O da, bu eserle ilgili değerlendirmesini Recâîzâde ’e Aralık 1873’te yazdığı mektupla göndermiştir. Bu dramatik eser, Namık Kemal’in eline ağlamak istediği, üzüntülü bir gecede geçmiştir. Eserin duygulu anlatımı ve romantiklik onu ağlatmıştır. Recâîzâde Mahmut Ekrem’in eserinde geçen, “*Vatan büyüktür, vatan mukaddestir.*” sözünü yayınlamaktan çekinmemesi ve “*Ey*⁴⁵ *furtuna!... İnsanlar ile zulm yarışına mı çıktın?*”, “*Şaktas! Şaktas! Üstiime atılacak bir avuç toprak, teknil cihânı, senin ile benim aramıza koyuverecek*” (C. I, s. 285) cümlelerindeki duygular, değerlendirmeler, yazarı çok mutlu etmiştir. “*İşte benim müştak olduğum edebiyat bu*

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. age. C. I, s. 283

⁴⁵ “Ey” sözcüğü; Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal’in Mektupları’nda yoktur. Ömer Faruk Akün, Namık Kemal’in Mektupları adlı eserinden karşılaştırılarak alınmıştır.

türlü hissiyatı hâvî olan sözlerdir.” deyişi yeni edebiyat hakkındaki düşüncelerini ortaya koyması bakımından önem taşır. Bu sözlerden hareketle Namık Kemal’e göre yeni edebiyat; vatanı, onun üzerinde yaşayan tabiat içindeki insanı konu almalı. Duygu ve düşüncelerin dile gelmesinde canlılık, coşkunluk ve heyecan bulunmalı..

Namık Kemal, bazı eksikliklerine rağmen Atala’yı *edebiyat-ı cedidemizin kütüphâne-i terakkisini tezyîn eden âsârdan* kabul eder. Bu bakımdan esere yönelttiği eleştiriler, yeni edebiyat konusunu da yakından ilgilendirir. Bunları tespit edersek, yeni edebiyatın belli noktalardan izlemesi gereken yol karşımıza çıkar. Şöyle ki;

Dil, Türkçe olmalı: *No’lsun size bu dargınlık Türkçe değil... Meselâ size bu dargınlık nereden geldi gibi bir şey denilse olmaz mı idi? No’lsun size bu hây-ü hây-i mâtem... Hây-ü hây-i mâtem pek Âcemane, husûsiyle muhâverede hiç yakışmaz.*

(...) *Yâr-i kadîm, tarz-ı atîka mâil bir söz... yerine meselâ sâyenizde büyümüş dostumuzu denilebilirdi.* (C. I, s. 286)

(...) *Kader ve tâli’im hiddet ve şiddetini tadil etti hiç Türkçe değil; tâli’in kadere atfında mâna yok.* (C. I, s. 287)

Anlatım açık, anlaşılır olmalı: *Irmaklarınızın şartısiyle... Irmak hakkında müsta’mel olan çağültı değil midir? Şarıltıda, ihâm-ı kabîh var.*

Gülmüyor değil, kan ağlıyor... ifade muvazzah değil; ben olsam, gülmek şöyle dursun, kan ağlıyor ve yâhut, gülmek nerede kalır, kalbi⁴⁶ kan ağlıyor der idim. (C. I, s. 286)

(...) *Taştan taşa urup da feryâd eyliyor telâffuza mugâyir... Ura ura feryad ediyor denilse daha fasih ve daha tatlı olmaz mı idi? Hususiyle eylemek tabirini mükâlemede hiç kullanmıyoruz.*

⁴⁶ “Kalbi” sözcüğü; Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal’in Mektupları’nda yoktur. Ömer Faruk Akün, Namık Kemal’in Mektupları adlı eserinden karşılaştırılarak alınmıştır.

(...) *Bu gün size kavuşmak şerefine nâil oldu. Lisânımızın şivesince, bir ormanın ağaçlarına kavuşmak, kimse için bâis-i şeref olamaz; şeref yerine devletine veya lezzetine denilmeli idi.*

Besbelli kaderimi daratmışım; tâliimi de kızdırmışım ki.. Sanki tâli'i kızmamış olsa, kaderine karşı mı durarak idi? Şu tâli lafzının ahirindeki de, ibârenin mantığını bütün bütüne ihlâl ediyor. Bir de, tâli'i kızdırmak yerine küstürmek tabiri daha maruftur. Bundan başka kaderi darıltmak tasavvuru da mânasız... Kısaca şu ibârenin yerine, besbelli tâli'imi küstürmüşüm ki denilmek, gerek letâfetçe ve ferek delâletçe kâfi ve her türlü agrazdan sâlim idi.

Otuz mâh oturduğum müddetçe muakkaddir. Otuz mâh denildikten sonra müddetçe sözüne hâcet kalmaz. Muhaverede ay kelimesi dururken, mâh lafzını kullanmakta da latâfet yoktur. Meselâ otuz ay oturdum; otuz ay anamın, vatanın hasreti ile muttasıl ağladım denilse, ibare ne kadar kuvvetli olur idi.

Kader ve tâli'im hiddet ve şiddetini tadil etti hiç Türkçe değil; tâli'in kadere atfında mâna yok... Şive-i lisânımızca kader ve tâli'im hiddetli denilmez, şiddetli hiç denilmez. Tadil kelimesini edebiyatımıza sokan Terceme Odası ricâlidir. Fransızca'nın her şivesini ve husûsiyle böyle ⁴⁷ mantika mugayir olan şeylerini niçin alalım? İbareden anlaşılın Şaktas, felâketinin hitâmından bahsedecek, o halde, tâli' biraz yüzüme gülmeğe başladı ve yâhut bahtımın nühhüseti azaldı ve yâhut tecelli değişir gibi oldu sözlerinin köküne kıran mı girdi? (C. I, s. 286-287)

Örneklerde olduğu gibi anlatım açık, anlaşılır olmalı; söyleyiş güzelliğine aykırı sözler alınmamalı, anlatımda lezzeti ortadan kaldıracak sözcüklere dikkat edilmeli; bilinen sözcükler seçilmeli, mantık yanlışı yapılmamalıdır. Özellikle Fransızcanın her şivesini ve özellikle Türkçenin mantığına aykırı şeylerini almamalıyız.

Teşbih: Anlatıma güç ve güzellik vermek için yapılır. Namık Kemal'e göre, Recâîzâde Mahmut Ekrem'in Atala'da Mila'nın memelerini yeni doğmuş iki keçi

⁴⁷ "Böyle" sözcüğü; Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları'nda yoktur. Ömer Faruk Akın, Namık Kemal'in Mektupları adlı eserinden karşılaştırılarak alınmıştır.

yavrusuna benzetmesini eleştirir. Bu benzetme, Chateaubriand'a ait olsa bile hiçbir şeye benzemez. Yine Yazara göre, “*Ben Okkan dağının keçilerini gördüm, lâkin senin lakırdılarına ne o keçilerin güzelliği benzer...*” (C. I, s. 287) cümlesindeki benzetme, *çirkinlikte İran'ın mâr-ı zülf teşbihinden aşağı kalmıyor.* (C. I, s. 287) Namık Kemal'in bazı noksanlarına rağmen *edebiyat-ı cedidemizin kütüphâne-i terakkîsini tezyin eden âsârdan saydığı* (C.I, s. 288) Atala'daki bazı teşbihlere yönettiği eleştiriler, yeni edebiyatın teşbih anlayışı hakkında şu ip uçlarını verir: 1. Teşbihler güzel olmalı, 2. Doğunun ve Batının bilinen, eskimiş, çirkin teşbihleri alınmamalı, 3. Toplumun yapısına, edebi zevkine, güzellik anlayışına uygun teşbihler seçilmeli.

Namık Kemal, edebiyat ürünlerinde söz ve anlam güzelliğinin eşit seviyede ve açıkça verilmesinden yanadır. O, Recâizâde Mahmut Ekrem'in,

Gönlüm ki aşk-ı yâr ile cûş ve hurûş eder

Sahbâ değil, o şevkle zehir olsa mûş eder (C. II, s. 297)

beytinde pek güzellik bulamaz. Zehir ve bâde karşılaştırması eskidir; *Âdeme cevri-i Felek zehr içirir, bâde değil* mısrası herkesçe bilinmektedir. *Mutlulukla zehir içmek* düşüncesi, yeni edebiyat dahilinde ise de, “*o yolda zehrin bâdeye mûrâdifesinde latâfet yok... Hâsılı fikrini anlıyorum; fakat ifadede sarâhat yok...*” diyerek yeni edebiyatta anlatımda açıklığın önemini vurgular.

Yaşamı boyunca eskiyi yıkmak, yeniyi yapmak yolunda mücadele eden Namık Kemal, yapılan eleştiriler karşısında suskun kalmamıştır. Eski-yeni tartışmalarının devam ettiği sırada yenilik taraftarlarından bir grup, onu Cezmî'de kullandığı sanatlı, yabancı sözcükleri içeren anlatımından dolayı eleştirerek, “*Cezmî müellifi Reisü'l Üdebâ'dır desek bile Hasan Mellâh gibi Cezmî'yi herkes anlayamaz. Madem ki herkesin anlayamayacağı bir suret-i inşa tecviz olumuyormuş, bu sebepten niçin Şefik-Nâme ve Veysî'ye tariz edelim.*” (C.III, s. 167) yollu şikâyetlerde bulunmuşlardır. Yazar, Ahmet Mithat'a yazdığı 22. 10. 1882 tarihli mektubun bir bölümünde bu eleştiriler karşısında

böbürlenerek, *“Edebiyat bahsine ben de karışacağım. Allah cezanızı versin! Sen şöylesin, sen böylesin diye diye, beni edebiyatça şahit-i vâhit derecesine ilâ ettiniz. Çaresiz, hüküm yolunda bir şey yazacağım.”* (C. III, s. 169) dedikten sonra alaylı bir anlatımla, *“Hepinizi tedip edeceğim; fakat edebiyat-ı cedide taraftarlarını hafif bir dokunmakla okşayacağım. Edebiyat-ı atika taraftarlarına da kalem yerine bir süpürge sapı sallayacağım.”* (C. III, s. 169) diyerek izleyeceği yolu söyler. Namık Kemal, yukarıdaki alıntılarda olduğu gibi, yeni edebiyata ve taraftarlarına yapılan eleştiriler karşısında her zaman yumuşak ve alaylı bir tavır izlemez. Batı edebiyatını savunan ve bu edebiyatın etkisinde kalan Şinâsi, Abdülhak Hâmit ve Recâizâde Mahmut Ekrem’e hakaret edilmesi, kendi eserlerinden övgü ile söz edilmesi onu fazlasıyla üzmüş ve öfkelenmiştir. Bu konuda en ağır eleştirilere uğrayan Hâmit’i teselli etmek için yazdığı 24. 1. 1882 (Şubat 1883) tarihli mektupta yapılan edebî yenilikleri sıralar. Gür bir sesle meydan okur: *“Edebiyat-ı atika veya faside taraftarları şu Bârîka-i Zafer’e, şu Mes Prisons Tercemesi’ne şu Duhter-i Hindû’ya şu İbn-i Mûsa’ya birer nazîre yazsalar, edebiyat-ı sahîhaya mukallit olmakla beraber sana taarruz edenler benim Vâveylâ’nın, Ekrem’in Mir’ât-ı Âlem’deki kuzu tasvirinin ve senin Târik’taki şiirinin -Şeyh Gâlip merhum tarafından irad olunan teklif gibi beş beytine değil- en beğenmedikleri bir beytine bir nazîre söyleseler de olur?”* (C.III, s. 201-203)

Namık Kemal’e göre yeni edebiyata itiraz edenler, yalnız itiraz etmeyi bilirler. Karşı oldukları noktaları kanıtlayacak eserler ortaya koyamazlar. Ortaya koysalar da “edep dairesi”nde kalamazlar. Yazar, yeni edebiyat ürünlerine fazlasıyla güvenir. Bu güveni halktan alır. Ona göre, *“umumun eskârı bir imtihan meydanıdır.”* (C. III, s. 202) Orada herkesin gücü, mâhiyeti belli olur. Böylece yeni edebiyatın halka seslenen bir edebiyat olduğuna ilan eder. Namık Kemal, *“Gariptir ki insanlar her nasılsa bizim nehiklere diğer takımın nağmelerinden ziyâde rağbet ediyorlar! Ne yazarsak halk indinde âdem efendilerin âsârına tercihan makkûl oluyor! Satılıyor, okunuyor.”* (C. III, s. 203) diyerek hem yeni, hem de eski edebiyat ürünlerini eleştirir. Yenilerin yazdıklarını “nehik” olarak niteleyerek yeterli seviyede görmeyen yazar, önemli bir öz eleştiride bulunur. Ancak onun amacı, yeni edebiyat taraftarlarını eleştirmek değil; eski edebiyattan yana olanların eserlerinin hiçbir değer taşımadığını ve halkın yeniliğe olan özlemini vurgulamaktır.

Namık Kemal, yeni edebiyatın kurulması yolundaki mücadeleye bu anlayışa sahip olanların tamamının aktif olarak katılmasından yanadır. Eski edebiyat taraftarlarının her türlü saldırıları karşısında izlenen yolu pek beğenmez. Midilli'den Menemenli Rifat Bey'e yazdığı 6. 4. 1883 tarihli mektubunda, "*Edebiyat-ı cedîde taraftarlarının eskiyi reddedişlerinde ehemmiyet yok; zaten içlerinden kaç kişiye yazı yazar denilebiliyor? Edebiyat-ı cedîdenin ulviyyat ve hakikatini halka nasıl göstereyim? Yumuşak huyluluk daha ne kadar olur?*" (C. III, s. 223) diyerek eskiye daha ciddi ve sertçe karşı çıkılmasını ister.

Ona göre edebiyat-ı cedîde taraftarları eski takım tarafından bu kadar şiddetle eleştirilecek herhangi bir harekette bulunmamışlardır. Onlar; sadece yok olmağa yüz tutmuş, hatta yok oluşu kesinleşmiş, geçerliğini yitirmiş bir edebiyatın yeniden dirilişine ön ayak olmamışlardır. Yazarın söylemiyle kokmağa başlayan ceset defnedilmiştir. (bkz. c. III, s. 461)

Namık Kemal, beş-altı asırlık geleneğe karşı çıkarken pek çok sıkıntı çekmiş, bazen üzölmüş, bazen öfkelenmiştir. Onun en büyük mutluluğu, uğrunda mücadele verdiği yeni edebiyatın meyvalarını görmek olmuştur. Hâmit'in kız kardeşi Mihrünnîsa Hanım'ı bu gözle değerlendirir. Onun,

Sarı güldün ey adem çiçeği

İstemezdim sana verem demeği

beytini "*uğruna kurban olurcasına çalıştığı edebiyat-ı cedîde*"nin etkisiyle söylenmiş şiir kabul ederek büyük mutluluk duyar. (C. III, s. 142)

5. Batı Edebiyatı

Namık Kemal, ülkemizde Avrupai bir edebiyatın kurulması için çalışanlardan biridir. Romantizmin etkisi altında kalan yazar, Fransız edebiyatını benimsemiş, özellikle Victor Hugo'dan esinlenmiştir. Batı edebiyatının hayranı olan Namık Kemal, onun üzerinde çok fazla fikir yürütmemiştir. Mektuplarında söyledikleri Batı edebiyatının genel mahiyetiyle ilgilidir.

Edebiyatın Batıdan alınması gerektiğini Şinâsi'nin gösterdiğini düşünmektedir. Batı edebiyatını güneşe benzeten yazar, aslında güneş doğduktan sonra ışığını her tarafa dağıtmak için ışık dağıtıcılara yani kendisine ve Şinâsi'ye de ihtiyaç olmadığını ileri sürer. (C. II, s. 450)

Namık Kemal, Fransız ve İngiliz edebiyatından birçok isim söylemesine rağmen bunlarla ilgili fikir vermez. Yalnız Abdülhak Hâmit'e yazdığı 5. 7. 1879 tarihli mektubun bir bölümü, onun tercihlerini gösterme bakımından üzerinde durulmağa değer:

“Sen bilmem Corneille'e niçin o kadar mübtelâ olmuşsun! Fahr olmasın amma, Corneille'in mütercim-i efkârı ben olsaydım Avrupa seyahatlerine, Magosa zindanlarına...umûmîlere, falanlara nispet daha yakışık alırdı. Shakespeare'e niçin merakın yok? Anın bir muntazamca oyunumu terceme veya adaptation suretiyle lisânımıza nakletmiş olsaydın sanırım ki edebiyatımıza bir büyük hizmet etmiş olurdun. Ben Corneille'in ulviyyet-i efkârına meftun olanlardanım; fakat Paris'ten sandıkların değil; hatta Corneille mezardan çıkıp gelse, “Benim en güzel eserim Le Cid ile Horace'dir” yolunda bir söz getiremez. Ben Corneille'in âsârında evvelden beri Cinna'yı severim. Hürriyet ve hamîyyet namına yazdığı şeylerin en güzeli de odur. Le Cid ile zaten imtizâc edememiştim. Horace'larla kezâlik; Polyeuacte hristiyanlığa hepsinden ziyade mâil iken, Cinna'dan sonra yine Corneille'in her tiyatrosundan güzeldir. Tuhaf lakırdı söylüyorsun Corneille, Le Cid'i Agésilas'a tercih etmemiş, Agésilas'ı her oyununa tercih etmiş, hatta bunun için Boileau tarafından

manzum bir muhâkeme-i mütehekkimâneye dahi mazhar olmuştur; kitapların geldiği vakit dikkat, Eğer klasik tekmil yanında ise, Corneille'de Agésilas'ı tekmil eserlerine müreccah görmezsen, o zaman söyle." (C.II, s. 453)

Yukarıdaki satırlarda görüldüğü gibi Namık Kemal'le Hâmit'in Corneille'in eserlerine dair düşünceleri birbirine tamamen aykırıdır. Kemal en çok Cinna'yı beğenir. Hâmit ise Le Cid ile Horace'ı sever. Bu, her iki sanatçının ne tür eserleri beğendiklerini açığa çıkardığından önemlidir.

Namık Kemal'in yukarıdaki mektubundan Hâmit'in ona Corneille'in eserlerinden en çok Le Cid ile Horace'ı beğendiğini yazdığı anlaşılıyor. Gerçekten de Corneille'in en tanınmış trajedileri de bunlardır ve edebiyat tarihlerinde Le Cid dramatik şaheserlerin başlangıcı kabul edilir. Corneille'in eserleri arasında en meşhuru Le Cid ile Horace'ın olduğu Hâmit'in kişisel düşüncesi değildir; bu edebiyat tarihlerinin de kabul ettiği bir gerçektir. Buna rağmen Namık Kemal, bu eserlerden nefret ettiğini yazar. Ancak nefretinin gerekçelerine herhangi bir mektupta rastlanmaz.

Yukarıdaki satırlarda dikkati çeken diğer önemli bir nokta da Namık Kemal'in Corneille'in eserleri hakkında verdiği hükümlerin çelişmesidir. Biraz önce Cinna'yı, bundan sonra Polyeucte'ü sevdiğini yazdığı halde, biraz sonra Agésilas'ın Corneille'in bütün eserlerine üstünlüğünü ileri sürer.

Namık Kemal'in Midilli'de kaleme aldığı bu mektupta, Batı edebiyatıyla ilgili olarak verdiği eksik bilgi ve çelişkili tutumuna rağmen Hâmit'ten Shakespeare'in eserlerini okuması, bunlardan birini dilimize çevirmesi veya adapte etmesini istemesi üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Hâmit'e yazdığı 21. 2. 1876 tarihli başka bir mektupta Romantiklere dair şu fikir vardır:

"Dumas Père, zamanında en ziyade meşhur olmuş ve hatta muâsırlarının cümlesine tercih olunmuştur. Mazhar-ı kabûl olmasına sebep de yazdığı şeylerin hem tatlı, hem parlak olmasıyla beraber, milletinin çocuklarına va-

rıncaya kadar hem manasını, hem zevkini anlatacak bir yolda bulunmasıdır. Hani bizim sehl-i mümteni dediğimiz yolda yazı yazar idi; mamâfih fikr-i hikmet ve hakikat-i edeb nazarınca, öyle Hugo veya Alfred de Musset'ye tekaddüm değil; tesâvî kabiliyyetini bile hâiz değil idi. En güzel eseri romanlarından Monte Cristo ile Les Trois Mousquetaires tiyatrolarından Antony ile La Reine Margot'tur. Mütâlea edersen meziyyetini anlarsın...

Dumas Fils, ekser âsârını Fransa'ya müteallik bir muâheze fikri ile yazar. Binâenaleyh neşriyatının lezzetini bulmak bayağı Paris'te bulunmağa ve Fransızların her türlü muâmelât-ı siyâset ve marifetine karışmağa tevakkuf eder. Yalnız La Dam Aux Camelias, insaniyyet için yazılmış bir eserdir. Anın mâhiyyetini de o eseri gösterir.

Avrupa'nın edebiyat-ı sahîhasına merak olunca İngiltere ve Almanya ve İspanya şairlerinin ve Fransızlardan Hugo ve Musset gibi romantik yolunu iltizâm edenlerin âsârıyla Corneille'in uluvv-i efkârda, Molière'in muâhazât-ı ahlâk u âdâtta meziyyetleri de müsellemtandır. Bu mütâleât, edebiyatın fikr-i şâirâne cihetine mütealliktir. İnşâda Fransızların ve husûsiyle onsekizinci asır üdebâsının rüçhânını inkâr kâbil olamaz." (C.I, s.434)

Namık Kemal, *Al-Cevâib* gazetesinin Avrupalılarda edebiyat zevki olmadığına dâir yazdığı bir makaledeki düşüncüyü doğru bulmaz. Makaleye cevap verirken de, "Gençlerimizin müsteidâmı az çok Fransızca bilir ve Fransa üdebâsının geçmişlerinden Rousseau ve Montesquieu ve mevcutlarından Thiers ve Guizat gibi zevâtın bazı âsârını olsun görmüşlerdir. Hüsni tabiata mutâbık mıdır, değil midir hükmeyesinler." (C.I, s.163-164) diyor.

Namık Kemal'in Batı edebiyatına hayranlığı körü körüne bir bağlılık olarak karşımıza çıkmaz. Recâizâde Mahmut Ekrem'in Atala'sında "Kader ve tali'im hiddet ve şiddetini tadil etti." cümlesini dil ve mantık açısından hatalı bularak, "Fransızca'nın her şivesini ve husûsiyle böyle mantika mugâyir olan şeylerini, niçin alalım?" (C.I, s. 287) der. Yazar, Atala'nın bazı teşbihlerini de, bizim edebi zevkimize uygun bulmaz. Mila'nın memelerini yeni doğmuş iki keçi yavrusuna benzeten Recâizâde Mahmut Ekrem'e, "Bu

teşbih hiçbir şeye benzedi mi ya? Ammâ senin değil de Chateaubriand'ın imiş... Nakline ne lüzum var idi? Eserin terceme değil, telif..." (C.I, s. 287) diyerek ona yol gösterir.

Batı edebiyatından aldığı bazı teşbihler nedeniyle Hâmit'i eleştirir. Duhter-i Hindû'da dağ tepelerinin güneşin ışıklarıyla taç giymesi teşbihini Batıya özgü bir hayâl olarak niteler. *"Ben Şarklı'yım; bu teşbihte bir mülâyemet, bir münasebet göremiyorum."* (C.I, s. 431) diyerek farklı coğrafyadaki insanların edebi zevklerinin de farklı olabileceğini hatırlatır.

Nesteren, Hâmit'in Fransız klasiklerinden Corneille'in Le Cid'ine nazîre olarak yazılmış bir eserdir. Namık Kemal bu eseri beğenmemiş, hatta Hâmit'in böyle bir eser yazmasından üzüntü duymuştur. Batı edebiyatı örnek alınarak yazılmasına rağmen Nesteren, Namık Kemal'e göre konu ve hayâller bakımından taklit özellikleri taşır. Bu konu Hâmit'e yazdığı 17. 2. 1879 tarihli mektupta, *"Nesteren'i gördüm; fakat ne yalan söyleyeyim beğenmedim; beğenmedikten başka me'yûs bile oldum. Beğenmediğim, ihtiyar ettiğin mevzûdur. Corneille'in Cid'i Avrupa ahlâkına mahsustur; çünkü Efgan'da ve hatta Memâlik-i İslâmiyye'nin bir yerinde, bir pâdişah, bir şehzâdeye tokat urmaz; ursa da bir tokattan bir fâciâ teşkil edecek bir mevzû hâsıl olamaz. Bir kız, kocasını şehzâde de olsa, beriki sultan da bulunsa öyle zıfaf gecesi öldürmez. Nesteren'in her nevi entriki Avrupa'ya mahsûs tehayyülattandır."* (C II, s. 375) şeklinde dile geliyor. Şu halde Namık Kemal'in Batı edebiyatına hayranlığı, taklitten uzak; tamamen kendi toplumunun edebî zevklerine cevap verebilecek tekniğin alınmasına yöneliktir denebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

6. Türk Dili ve İmlâ

Namık Kemal, bir dilci olmamakla birlikte Türkçeye verdiği önemden olacak, hemen her konuda görüş ileri sürmüş, kendine danışılan teknik konularda bile bilgi vermekten kaçınmamıştır. Dille ilgili konuları daha çok Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektuplarda tartışır. Türkçenin bir an önce gelişmesi, kurallarının belirlenmesi için çaba harcar. Ona göre, Türkçe için elde bir esas yoktur. Önce bunun için çalışılmalıdır. 21.2.1876'da Abdülhak Hâmit'e Magosa'dan gönderdiği mektupta, *"Yazılan şeyleri okudukça mahcup olmak benim de neşriyâta başladığım zaman uğradığım ve hâlâ kurtulmağa muvaffak olmadığım belâlardandır. Şu kadar var ki, bu hale sebep bizim tabi'atlerden ziyâde lisânımızın nekâyisinden hâsıl olduğuna eminim."* (C. I, s. 433) sözleriyle dildeki eksikliklerin kendileri için, bir dezavantaj olduğunu belirtmekte, hatta doğrudan suçlamaktadır.

Her şeyden önce hangi kelimelere Osmanlıca deneceğini bilmek gerektiğini düşünür. Türkçe için bir esas, bir temel ortaya konması gerekmektedir. Bu konuda daha önce çalışan Şinâsi'nin lügati yanmamış olsaydı, bu açık belki bir ölçüde kapanabilirdi. Ama şimdi Şinâsi kadar hevesli birkaç kişinin üç-beş sene çalışması gerekmektedir. Güzel yazımız, eğer yüz kadar tercüme ortaya çıkarsa, Lisân-ı Osmanî'de kullanılacak kelimeler bir dereceye kadar kararlaşmış olacaktır.

Namık Kemal, Menemenli Rifat Bey'e Midilli'den gönderdiği 31.7.1880 tarihli mektubunda, Türkçeyi özel olarak araştırarak bir sözlük hazırlanmasının güçlüğüne de, Türkçe için elde bir esas olmamasına bağladığını; eski lehçeyi, Lehçe-i Osmanî'yi hezeyân olarak gördüğünü yazar. Çünkü o, Buhara ve Divrik halkı için yapılmıştır. (bkz. C. III, s. 27 - 28) Yine damadına 13. 9. 1878'de Midilli'deyken yazdığı mektubunda, Türkçenin kurallarının hâlâ belli olmadığını düşündüğünden dil öğreniminin de buna bağlı olarak çok zor olacağını ileri sürer. Bu yüzden bir yabancı dili önce gramerden bağımsız, yalnızca taklit yoluyla öğrenmenin, sonra gramere eğilmenin daha doğru olacağını önerir. (C. II, s. 246)

Namık Kemal, Türkçeye önem vermekle birlikte dil öğrenmenin de önemini kavramış biri olarak, özellikle tıp tahsil edenlerin Fransızca öğrenmeleri, hatta Fransızca tıp tahsil etmeleri konusunda her türlü desteği verir. Ahmet Mithat Efendi'yle Takvîm-i Vakâyî'de çalışan Keçecizâde Abdullah Mâcid Bey'in, tıbbi eserlerin Fransızca okunması konusundaki görüşlerini onaylar. O sıralarda gazetelerde üzerinde durulan bu konuya dair bir şeyler yazmaktan, söz konusu kişilere taraftar olmak istemediğinden vazgeçmiştir. Çünkü onların düşüncelerini, devrin Firenk modasına uyma çabası olarak değerlendirmektedir. ⁴⁸ Namık Kemal, Fransızca tıp tahsili konusunu gazetelerde yazmaktan kaçınır; ama gerek Menemenli Rifat Bey'e, gerek Süleyman Hayri Bey'e yazdığı mektuplarda konuyu tartışır. Bu da Türkçeyi çok yakından ilgilendiren günlük meselelerden uzak kalmadığını gösterir.

Namık Kemal'in Fransızca tıp okunması isteğini, Fransızca'yı Türkçeye üstün tuttuğu biçiminde değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü o, Türk dilinde tıp okuyarak tabip yetişemeyeceğini kavramıştır. 1. 11. 1878'de Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektupta önce tıp öğrenilmeli, sonra bunu Türkçeye nakledecek vasıtalar aranmalıdır. Yoksa bunun hamiyetle, hamiyet-i İslâmiyye'yle bir ilgisi yoktur tarzında akılcı bir yaklaşım sergiler. (bkz. C. II, s. 304-305)

Leskofçalı Gâlip, Tuna Vilâyetinde Mithat Paşa'nın maiyetindeyken, maarife ait bazı düzenlemeler üzerinde çalışmaktadır. Bu konuda Namık Kemal'in bilgisine başvurur. O da, 1865'te Leskofçalı Gâlip'e yazdığı mektupta, Tuna'daki Hıristiyan okullarında Türkçe öğretimine yer verilmesi gerektiğini ileri sürer. Ona göre bir ulusu diğeri ile kaynaştırmak için gereken en önemli unsur, dildir. Bu karara, devlet yönetiminde görev alacak olan Bulgarların mutlaka Türkçe bilmesi gerektiği düşüncesiyle varır. Hatta gelecekte olabilecekler için bile Leskofçalı Gâlip'i uyarır. Bulgarlar, Türkçeyi memuriyet vb. görevler için gerekli görüp öğrenmek isteyeceklerdir. Diğer yandan kendi dillerini terk etmemek ve unutmamak için okullarında okutacaklardır. Namık Kemal, bunu sakıncalı görmez; fakat daha önceden Bulgar okullarında Rusya ve Fransa papazları

⁴⁸ Tansel, F. A. Namık Kemal'in Mektupları, C. II, s. 286-287

hocalık yaptığından Fransızca da okutulmaktaydı. Bu durumda bu okullarda Türkçe, Bulgarca ve Fransızca olmak üzere üç dil öğretilmeye çalışılacaktır. İşte o zaman, üç dille uğraşmak, işi zorlaştıracak ve istenen amaca ulaşılamayacaktır. Bu nedenle Fransızca'ya karşılık Türkçenin okutulması mümkün olsa, pek büyük yararlar sağlanabilecektir. Görülüyor ki, Namık Kemal, çağdaşı aydınların tutumunun tersine, Fransızcaya önem vermekle birlikte, yeri geldiğinde Türkçeyi ondan üstün tutabilmektedir. (bkz. C. I, s. 19-20)

Namık Kemal'in dil konusundaki şikâyetlerinden biri de, yabancı kelimelerin kullanımında Türkçe kurallara uyulmamasıdır. Bu durumda, dilimize başka dillerden alınmış kelimelerin imlâsı sorun yaratmaktadır. İmlâyı belirleyecek bir kural ya da lügat kitabı olmadığından sorun giderek büyümektedir. Örneğin; *mukallidi mi* yazarken *mimden evvel yâ* gerekir mi, gerekmez mi? Namık Kemal, Türkçe bir edata bittiği halde bağı olan harekeyi, hurûf-ı illetten biriyle göstermek gerektiğini savunur. (bkz. C. II, s. 359)

1886 yılında kime yazıldığı belli olmayan mektubunda, "*Husûsâ suver-i meânîye yerinde suver-i meânîyeye ta'biri yazılmıştır ki meânî cem'i olduğundan, cem'ilerin âhirine yâ-i nisbet gelmedikçe he ile te'nîsi hiçbir kâideye tevâfuk etmez.*" . (C. I, s. 37) diyerek yazım konusundaki yanlışlıkları elinden geldiğince düzeltmeye ve öğretmeye çalışır. Böylece eril dişil konusunun da Türkçeye uygun bir özellik olmadığı, satır aralarında belirtilmiş olur.

Menemenli Rifat Bey'e mektubunda, Arapça-Farsça kelimeleri kullanırken Türkçe kurallara uyulmayışından yakınarak söz eder. *İcâb* ile *iktizâyı* birbiri yerine kullanıp bunlarla aynı kökten gelen *mûcib* ile *muktezinin* ayrı ayrı anlamlarda kullanılmasına bir anlam veremez. Bunun da dilin kurallarından çok, kullanımla açıklanabileceğini belirtir. Yine aynı anlama gelen *ikâmeyi* sürekli kullanırken, *ikâmeti* gerektiğince kullanmanın dil kurallarıyla açıklanabilir bir durumu olmadığına dikkat çeker. (bkz. C. III, s. 309)

Türkçedeki yabancı kelimeler sorunu Namık Kemal'i yakından ilgilendirmiştir. Tercemân-ı Hakikat gazetesinde *mançenin* karşılığının ne olması gerektiği tartışılmaktadır. Yakın çevresi tarafından konudaki hassasiyeti bilinen Namık Kemal'e bu sorulur. O da, Midilli'den gazeteye gönderdiği Ocak 1883 tarihli mektubunda, kendince

mıncenin en uygun karşılığının örnek olduğunu bildirir. Yazar, bu karara konuşma dilini dikkate alarak varmıştır. (bkz. C. III, s. 197)

“ Bilâkis bir iki asırdan beri lisanımız bu kadar nezâket buldu. Bu yakınlarda edebiyatımız da oldukça bir şeye benzemeye başladı. Lisan-ı Osmanînin imlâyı sahîhi şimdiki telâffuz üzerine binâ edilmelidir. Yoksa lisanımızı bu kadar letâfetle söylerken Erzurum’da telâffuz olunduğu galatâtla yazmak fesi giindeliğe hasrederek eyyâm-ı resmiyyede kürt külâhı giyinmek kabîlinden olur.”⁴⁹

Mektuplarının dışında, diğer eserlerinde de bu konuyla ilgili görüşlerine yer veren yazar, kimi yanlış yapanları eleştirir, kimi savunur, onları suçsuz görür.

“Arabi’den başka lisanlardan aldığımız kelimeleri de istediğimiz mânâda istediğimiz kuvvette kullanıp duruyoruz. Hattâ Fârisi’den tertîb ettiğimiz vasf-ı terkîblerin, izâfetlerin murâd ettiğimiz mânâları ifâde etmeleri Türkçe içinde bulunmalarına mütevakkıftır. Binâenaleyh bunlardan aldığımız sözleri istediğimiz gibi yazarsak hiç bir mahzûr terettüb etmez.”⁵⁰

Namık Kemal, 5. 7.1879’da Midilli’deyken, Hâmit’e yazdığı mektupta, Şinâsi’nin,

Ben şehîd olmadan aşkınla mezârım kazayım

Taşımı gözlerimin kanlı yaşıyla yazayım

⁴⁹ Yetiş, Kâzım; Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, s. 85 (İbret, nr. 86 4 Ocak 1873)

⁵⁰ age s. 85

beytinde yaptığı ayn imâlesinin yanlışlığına hayıflanır. “... *Ben şehîd beytindeki ayn imâlesi, Nef’î’den başka Türkün umum şairlerinde mevcuttur; mamâfih yanlıştır. Kâş ki olmasaydı. Bizim kâide-i şiire göre zarûret-i vezin dedikleri şeyler bu hâllerden ibârettir.*” (C. II, s. 451) Aruzu kullanırken ünsüzle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir sözcük geldiğinde ölçü gereği kapalı hece, ulama yoluyla açılabilir. Fakat Şinâsi, *olmadan* kelimesinin sonundaki n ünsüzünü *aşk* kelimesinin başındaki ayına bağlamak yoluyla kapalı heceyi açmıştır. Oysa, ayn, ünsüzdür; yani ulama için uygun ortam yoktur. Böyle bir yanlış Şinâsi’nin yapması, Namık Kemal açısından üzücüdür. Ancak bütün Türk şairlerinde aynı hatanın bulunması, sanki arkadaşını korumak isteyen Namık Kemal’i biraz olsun rahatlatmıştır. Aslında bu konu, Namık Kemal’in mektuplarında sık sık sözünü ettiği imlâ konusunu da yakından ilgilendirmektedir.

Türkçe kelimelerin Arap harfleriyle yazılışı da, sorunlarını beraberinde getirmektedir. Harflerden kaynaklanan birtakım yazım yanlışları, özellikle yazılışı ile okunuşu farklı olan kelimeler, dilde kirliliğe yol açmaktadır. O halde bu imlâ konusu, kısa sürede halledilmelidir. Örneğin; *tolu, dolu / tolayı, dolayı* sözcükleri *tâ* ile yazılırsa başka, *dal* ile yazılırsa başka anlamlara gelecektir. Buna dikkat etmek gerekir. Namık Kemal, Menemenli Tâhir’i, “*Bizim eski Türkler, Türkçe bir kelimenin ibtidâsında dal gibi başlayan hurûfâtın cümlesini tâ halinde telaffuz etmişler; tâ gibi başlayan hurûfâtı da bi’l-akıs dal telaffuz ederler imiş.* (C. II, s. 359) diyerek uyarılmaktadır.

Namık Kemal, dildeki yabancı unsurların kirliliğe yol açtığını, Türkçenin gelişmesine, güzelleşmesine engel olacağını bildiğinden kelimedен, tamlamaya dilimizi olumsuz yönde etkileyen her türlü yabancı unsurlarla, kurallarla savaşıyor. Zaten Tanzimat sanatçılarının hedefleri arasında dilin sadeleşmesi önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Namık Kemal, her türlü ilerlemenin ancak dilin ilerlemesiyle eşdeğer olduğunu savunanlardandır.

“*Milel-i mütemeddineden hangisinin tarihine bakılsa her türlü terak-kîyâtı lisanının, edebiyatının terakkîsiyle bed eylediği görülür. Almanya hükemâsından meşhûr Leibniz “bana bir mükemmel lisan ver, sana bir büyük millet teşkil edeyim” demiş ki hikmet-i siyâsiyyenin en büyük hakikatlerin-*

dendir. Biz ise mükemmel değil yakın zamanlara kadar âdi bir lisan-ı edebe bile mâlik değildik. Görülen eserler bâziçe-i elfâz ile mâl-â-mâl olduktan başka Acem'in şi'nde evzânını nesirde yalnızca başedini, âmedini olur, gelir kelimelerine tahvîl ile berâber sâir her türlü şîvesini kabul eylediğimiz cihetle hakikat-i hâlde Türkçe addolunabilmek salâhiyetinden bile mahrumdur. Mükemmel bir lisana mâlik olmadığımız için büyüklüğümüzü muhafaza edemedik. Milletde lisansızlık muvaffakiyetsizliği ve muvaffakiyetsizlik, kuvvetsizliği intâc eyledi.”⁵¹

İşte bu doğrultuda, fırsat buldukça mektuplarıyla dili tehdit eden etkenleri ortadan kaldırmağa çalışır. Rodos'tan kendisi gibi bir bakıma sürgün edilerek Girit'te resmi bir görevde bulunan, çok da samimi olmadığı anlaşılan birine gönderdiği mektubunda, ki edatının kullanımına ilişkin görüşlerini açıklar. Mektuptan, Namık Kemal'in bu konudaki görüşlerinin istendiği bellidir. Cevabı, çok kısa ve nettir. Ki meselesi üzerinde düşünülecek bir konu değildir. Eğer kaldırıldığında anlam bozuluyorsa, *ki*'ye ihtiyaç vardır, anlamda herhangi bir daralma, değişme söz konusu değilse sırf kullanmak için *ki*'ye başvurulmaz. Ara sıra kullanılsa da olur. Ki edatını Arabın gereksiz vav'ı gibi fazlalık olarak görür. (bkz. C. IV, s. 482)

Recâizâde Mahmut Ekrem'e *Atala Tercümesi*yle ilgili eleştirilerini yazdığı mektubunda birçok dil konusuna değinir. Fransızcanın her şîvesini, özellikle dilin mantığına ters düşen şeyleri niçin alalım diye sorar; çünkü Türkçede bunları karşılayacak birçok ifade vardır. Aralık 1873'te Magosa'dan Ekrem'e gönderdiği bu mektubunda *Atala*'da birçok mantık yanlışı bulunduğunu yazar. *“Bugün size kavuşmak şerefine nâil oldu... Lisanımızın şîvesince, bir ormanın ağaçlarına kavuşmak, kimse için bâis-i şeref olamaz; şeref yerine devletine veya lezzetine denilmeli idi sanırım.*

Besbelli kaderimi darıltmışım; tâli'imi kızdırmışım ki... Sanki tâli'i kızmamış olsa, kaderine karşı mı duracak idi? Şu tâli lafzının âhirindeki de, ibârenin mantığını bütün bütüne ihlâl ediyor. Bir de, tâli'i kızdırmak yerine küstürmek tabiri daha ma'rufur.” (C. I, s. 287)

⁵¹ Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, C. IV, s. 85-86

Namık Kemal, Türkçesi dururken, yabancısının kullanılmasına karşı olduğunu yine aynı mektupta, “*otuz mâh oturduğum müddetçe ...*” ifadesi yerine “*otuz ay oturdum...*” ifadesinin kullanılması gerektiğini söyleyerek gösterir. Çünkü *ay* sözcüğü dururken, *mâh* kullanmakta bir güzellik, hoşluk yoktur.

Yazar, bir dilci titizliğiyle biraz da Recâzâde Mahmut Ekrem’e verdiği değerden olacak, devrik cümleden, yerinde kullanılmamış söze kadar her tür konuda onu aydınlatmaya çalışır. Örneğin: “*Irmaklarınızın şartıyla...*” ifadesine, “*Irmaklar için eskiden beri kullanılan çağlıdır. Şartıda ihâm-ı kabîh var*” diye şartıyı çirkin bulur. “*No’lsun size bu dargınlık*” cümlesinin Türkçe olmadığını, “*Size bu dargınlık nereden geldiğini...*” biçiminin daha iyi olacağını söyleyerek Türkçe sözdiziminde, yüklem sonunda bulunması gerektiğine dikkat çeker.

Anlatımda hoşluğa, güzelliğe verdiği önemi; “*Taştan taşa urup da feryâd ediyor telaffuzu mugâyir... Ura ura feryâd ediyor denilse daha fasih ve daha tatlı olmaz mı idi? Husûsiyle eylemek tabirini mükâlemde hiç kullanmıyoruz.*” (C. I, s. 286) sözlerinde bulmaktayız. Böylece konuşma dilinde tercih edilen sözcüklere öncelik tanınması gerektiği fikri de açıklığa kavuşmuş olur. Zaten birçok mektubunda bu konuyla ilgili görüşlerini örneklendirerek açıklamıştır.

Namık Kemal anlatımda açıklıktan, yalınlıktan yanadır. Değil nesir, şiirde bile kelimeleri süslemeyi doğru bulmaz. Tuhaf teşbihlerin, gereksiz süslerin anlamı boğmaktan, karışıklığa yol açmaktan başka bir işe yaramayacağını düşünür. Edebiyatın ruhu sadeliktir, özellikle fikirde sadelik önemlidir. Bu konudaki görüşlerini, kime yazdığı belirlenemeyen 1866 tarihli mektubunda, yayınlanmak üzere Tasvîr-i Efkâr’a gönderilen ve yazarının ilk nesri olan makaleyi eleştirirken açıklar. Nesirde uzun ve gereksiz sözlere müsamaha edilmemelidir. Sarf-nahiv, mantık-bedi-beyan edebiyatın ilk unsurlarıdır. Zincirleme isim tamlaması, süslü yazılmış şeylerde kullanılmasına izin verilecek bir durumdur. Uygun olmayan yerlerde kullanılması doğru değildir. Aynı biçimde yazının güzelliğinin, doğallığının isim tamlaması gerektirdiği yerlerde de bundan kaçınmak, ya da bunun yerine vasıf cümleleri söylemek de yanlıştır. (bkz. C. I, s. 345)

Yine Recâizâde Mahmut Ekrem'e Mayıs 1874'te yazdığı mektubunda, Mes Prisons'u değerlendirirken, teşbihleri ünlü bir şairin yapacağı türden olmadığını söyleyerek bir yandan yazarın üslûbuna, bir yandan tercüme konusuna dikkat çeker. Zincirleme isim tamlamalarının ölçüyü kaçırarak derecede çokluğundan yakınlıkla, eseri çeviren Recâizâde Mahmut Ekrem'i uyarır. (bkz. C. I, s. 345) Namık Kemal, Atala Tercemesi'nde de benzer basitlik ve çirkinlikte teşbihler yakalamıştır. Bunların yazara ait olması bile, eseri Türkçeye çeviren Recâizâde Mahmut Ekrem'i onun nazarında mazur göstermez. Çünkü çeviren, bunları olduğu gibi almak zorunda değildir, çirkinliğin farkına varmalıdır. *Mila'nın memelerinin yeni doğmuş iki keçi yavrusuna benzetilmesi, Okkan dağının keçilerinin, lakırdıların güzelliğine benzetilmesi* vb. Namık Kemal'in benimseyeceği türden benzetmeler değildir. (bkz. C. I, s. 287)

Arı duru Türkçeden yana olmakla beraber, bunun yaşadıkları dönemde mümkün olmadığını bilen Namık Kemal, kimi mektuplarında, sadeleşmenin gerçekleşmesine engel olarak gördüğü etkenleri sanki tartışmaya açmak istercesine ele alır. Örneğin; ona göre şiirde Türkçe yazmak, şimdilik mümkün değildir; buna kimsenin gücü yetmez. Ama parmak hesabıyla yazılırsa, daha güzel olacaktır. Demek ki, dili kirleten etkenlerden biri de aruz ölçüsüdür. (bkz. C. I, s. 433-434) Bunu bildiğinden olsa gerek, genç yazarları nesir yazmak için teşvik etmekte, cesaretlendirmektedir. İşte bunlardan biri de Hâmit'tir.

Hâmit'e yetiştiği çağda her tür konuda öğüt veren, onu âdeta kollayıp koruyan Namık Kemal, dil konusunda çok daha duyarlı davranır. Hâmit'i yalnızca eğitmekle kalmaz, hatta Ahmet Vefik Paşa'yla Sâmi Paşa'nın onun üzerindeki etkilerini göz ardı etmeyip, onların etkilerini zayıflatmaya özen gösterir. Kelimelerin söylenişlerinin esas alınmasını düşündüğünden, Ahmet Vefik Paşa'nın Hâmit'e önerdiği başta Çağatayca olmak üzere diğer Türk lehçelerine ait eserlerin neşrine şiddetle karşı çıkar. Çünkü atalarımız bile, Çağataycadaki kelimelerin imlâsını değiştirmişlerdir; bugün için bu imlânın geçerliliği olmamalıdır. Türkçe imlâda, eski tarz Arap ve Acem tarzlarının etkisinde olduğundan, yeni tarz benimsenmelidir. Fakat yeni lisandan yana olmakla birlikte, birtakım hezeyanlara yol açmamak için resmi lisana uygun nesirler de yazmasını ister. Namık Kemal, Hâmit'i eski tarz nesrin etkisinden korumak istediği için, o tarza girecek eserleri okumasını istemez. Ne var ki, yeni tarz diye bilip önereceği pek fazla eser ve

yazar da yoktur. Hepsinin dili ağır ve sanatlıdır. Secilerle, teşbihlerle doludur. Recâizâde Mahmut Ekrem bile, Mes Prisons Tercemesi'nde aynı hatayı tekrarlamamış mıdır? Oysa lafzı manasından, manası lafzından güzel olan şeyler, her devirde üstün tutulur. “Gönlümce güzel lafız, frenk gelinlerinin tül fistanı gibi gâyet sâde, gâyet tabii olmalı. Hattâ o tül fistanlar setrettiği vücûdun pembe rengini nasıl hayâl meyâl gösterirse, lafzının rikkati de hâvî olduğu nüktelemi, dikkatli bir nazar karşısında bütün bütüne ihfâ edememeli.” (C. I, s. 431) Her tür güzellikten yana olan Namık Kemal'in güzel yazıya da merakı vardır. Hâmit'in yazısını beğenmez. Onu bu konuda uyarır. Hâmit'in, yazısını geliştirmeye, güzelleştirmeye çalışıp öğretmenini memnun etmek istemesi, yazara verdiği değerini büyüklüğünü gösterir. (bkz. C. I, s. 427-434)

Namık Kemal, *tarz-ı atika* diye nitelendirdiği Arapça, Farsça tamlamaları görmek istemez. Yabancı tamlamalar konusunda hemen her gördüğü yanlış gösterip, doğrusunu nedenleriyle birlikte öğretme yoluna gider. 27.4.1885'te Rodos'tan Menemenli Rifat Bey'e gönderdiği mektupta; “*Sen nahvi de mi unuttun? Amr'ın gulâmı Zeyd'i gördüm terkibinde Zeyd'e sıfat olan gulâm lafzıdır; gulâm-ı Amr terkibi değildir. Terkîb-i izâfîler, sıfat olamaz.*” (C. IV. s. 217) diyerek belirtili isim tamlamalarının kendilerinden sonra gelen bir adı niteleyemeyeceklerini, biraz tatlı sert bir üslûpla kayınpederden çok, bir öğretmen edasıyla anlatır. Recâizâde Mahmut Ekrem'in Atala Tercemesi'ni değerlendirirken, *yâr-ı kadîm* tamlamasını eski tarza ait bir söz diye beğenmez ve yerine *sâyenizde büyümiş dostunuza* biçimini önerir. Yine aynı mektupta, *hây-ü hây-i mâtem* yapısını pek Acemâne bulur. (C. I, s. 286)

Çokluk bildiren adlardan önce gelecek sıfatlar konusu da karışıklık yaratmaktadır. Tekil adların başına gelebilecek bir sıfatın, çoğul addan önce getirilmesi Namık Kemal'i kızdırır. *Küll, her* gibi kelimelerin cins isim olarak kullanılmak kaydıyla çoğullarla birleştirilmesini uygun bulur; ancak *ulûm* kelimesi üzerine *her* sıfatını getirip *her ulûm* yazılışı elde etmeyi çok tuhaf karşılar. (bkz. C. II, s. 85 / C. II, s. 94) Menemenli Rifat Bey'e Midilli'den yazdığı 5. 9. 1878 tarihli mektubunda da aynı konuya değinir. Ona göre; önde gelen yazar, bilim adamları vb. aydın takımının çoğu, Türkçede belirtilenden önce gelen sıfatları, belirtene tatbik ederler; hatta hâlâ Bab-ı Âlî'de kullanılan *münkazîye olan* (sona eren) tabiri, onların eserlerinden yazarlara da geçmiştir. Türkçenin açıklık bakımından bu

uygunluğa riayet etmesini gereksiz görür. (C. II, s. 241) Böylece daha o dönemlerde basın yayın organlarının gücünün büyüklüğüne parmak basar.

Türk dilini ilgilendiren her tür konuya yanlış yapma gibi bir korkuya kapılmadan, cesaretle eğilen Namık Kemal'in, zaman zaman yapmaması gereken çok önemli yanlışlara düştüğü görülmektedir. 16.11.1877 ve 2.12.1877 tarihlerinde Edirneli Mustafa Reşit'e yazdığı mektuplarda, vâsf-ı terkiplerle ilgili verdiği bilgilerin yanlışlığı, Süleyman Nazif'in dikkatini çekmiş ve Ebüzziyâ Tevfik 'e Bursa'dan yolladığı 27.2.1323 tarihli mektubunda bundan söz etmiştir. Ona göre, eğer başka biri olsaydı, fâil ve mef'ûlün (özne ve tümlecine) ne olduğundan habersiz bir adam olduğuna hükmedilirdi ve idâdî mektebinin en yeteneksiz öğrencisi bu hatayı yapsa okuldan çıkarılırdı. Ebüzziyâ Tevfik de aynı görüştedir ve bu kadar gülünç sözlerin ancak hoşça geçirilmek istenen bir zamanda, istemeyerek ona buna bir şeyler yazdığı sırada söylenebileceğini belirtmektedir. (C. II, s. 86-94)

6. 1. Belâgat - Fesâhat

Belâgat; iyi güzel, pürüzsüz söz söyleme, uz dilliliktir. Edebiyatta ise sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten bilimin adıdır. ⁵² Fesâhat ise; güzel ve açık konuşma, uz dillilik, iyi söz söyleme yeteneğidir. ⁵³

Bir edebi eserin değerinden söz edebilmek için iyi, güzel, pürüzsüz söylenmesinin yanı sıra açık, anlaşılır söylenmesinin de büyük önemi vardır. Diğer bir deyişle belâgat ve fesâhat bakımından kusursuz olması gerekir. Namık Kemal'in, *Lisân-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir* adlı meşhur makalesini yayınladığı 1866 yılına kadar, Türkçeye özgü bir belâgat kitabına ihtiyaç duyulduğu tespit edilemiyor. Asırlarca belâgat ihtiyacını Arapçada yazılmış kitaplardan karşılayan edebiyatçılarımız, bir iki istisnanın dışında bu konuda kitap bile yazmamışlardır. Hatta daha sonra bile Türkçeye

⁵² Develioğlu, Ferit; Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 82

⁵³ age. s. 251

özgü bir belâgat kitabına ihtiyaç duyulmamıştır. Bu konuda tartışmalar ve ilk tecrübe 1881 ve 1882’li yıllarda görülmeğe başlar. Namık Kemal’in Magosa’dan Osman Bey’e Mart 1875’te gönderdiği mektubunda, “*Hani Mutavvel üzerine mi oturdun? Ne yaptın? Edebiyata ait bir kitap yazacağım, âna muhtâcım.*” (C. I, s. 372) deyişi, Rifat Bey’e, “*Mebâni yolunda bir şey yazmak, uzun zamana ve hususiyle birkaç mübeyyize ve bir de kütüphanemin yanımda bulunmasına tevakkuf eder.*” (C. II, s. 247) diye seslenişi, hem kendi açısından bir belâgat kitabını, hem de genel anlamda milli belâgat kitabı ihtiyacını duyması, devri için önemli bir olaydır. Yine aynı şahsa yazdığı 19. 9. 1878 tarihli başka bir mektubunda ise, “*Ekrem’in yazmak ile meşgul olduğu kitap, Mebâni yolunda arzu ettiğin esere ihtiyaç bırakmayacak sanırım.*” (C. II, s. 284) demek suretiyle bu niyetinden vazgeçtiğini ortaya koyar.

Namık Kemal, belâgat meselesine önce ifadenin tabiiliği çerçevesinde bakar. O, ifadenin külfetli sanatlardan ayrılmasının dilimize özgü bir belâgat kitabının “telif ve tedris” edilmesi ile mümkün olacağını söyler. İlk bakışta yazarın bu düşüncesi pek anlaşılabilir. Fakat belâgatın “*Muktezâ-yı hâl ve makama uygun olarak söz söylemek*” şeklindeki anlamı düşünülecek olursa o zaman Namık Kemal’in söylemek istediğini daha iyi kavrarız. Çünkü böylece fazla veya eksik söylemeksizin anlatılmak istenen tam ve doğru bir şekilde verilebilecektir. Nitekim o, bu konudaki açıklamalarında bunu özellikle belirtmekte; o konunun aslî özelliğinin kaybedilmeden anlatılmasını istemektedir.⁵⁴

Namık Kemal mektuplarında, genel olarak *belâgat*’i sözün düzgün kusursuz yerinde söylenmesi; *fesâhat*’i de güzel ve açık konuşma, iyi söz söyleme yeteneği anlamlarında kullanır. Kendisine iletilen edebi metinler üzerinde değerlendirmeler yapar; belâgat ve fesâhat bakımından gördüğü kusurları teker teker sıralar. Ona göre; anlatımda uzun ve yararsız, doldurma sözler, yani *haşvler* önemli eksiklikler ve güzelliği ortadan kaldırırlar. Kime yazdığı belirlenemeyen 1866 tarihli mektubunda muhatabının makalesinde, “*Bedihî ve derkâdır, tebdil ü ta’dil*” gibi bir hayli haşviyyât gördüğünü, böyle şeylere müsâmaha gösterilmemesini ister. (bkz. C. I, s. 36) Recâizâde’nin Bahar adlı şiirinde birinci bölümü güzel bulmasına rağmen, *Etti ihyâ zamâm hem de nesîm* dizesinde

⁵⁴ Yetiş, Kazım; Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, s. 12

hem de 'nin haşv olduğunu, düzeltilmesi gerektiğini savunur. (bkz. C. II, s. 414) Aynı şiirin yedinci bölümünü hayâl bakımından çok güzel bulan Namık Kemal, anlatımda *dil-gû*'lar dolaştığını,

Ayın ondördü gelse doğsa kamer

Ger bulutlansa âsmân da biraz

dizelerinin söylendiğini, “*Ser-be-ser kâinat vakf-ı sükût*” dizesinden sonra, “*Hep temâşagerân ise mebhut*” dizesinin tamamının yararsız ve doldurma sözlerden / haşvlerden ibaret olduğunu söyler.⁵⁵

Namık Kemal, Recâizâde Mahmut Ekrem'in sonradan tiyatro eseri şeklinde düzenlediği Atala'yı eleştirirken, eserde söyleyişi bozan noktalara genişçe yer verir: “*İrmaklarınızın şarılısıyla...*” sözüne takılır. “İrmak hakkında yaygın kullanım çağültı değil midir?” diye sorar; şarılıtda îhâm-ı kabîh / terbiye dıışı anlam olduğunu söyler. “*Gülmüyor değil, kan ağlıyor...*” ifadesini yeterince açık bulmayan yazar, bunun yerine, “*Gülmek şöyle dursun, kan ağlıyor*” yahut “*Gülmek nerede kalır, kalbi kan ağlıyor*” söyleyişlerini teklif eder. “*Taştan taşta urup da feryâd eyliyor*” ise, söyleyişe aykırıdır. Bunun yerine, “*Ura ura feryad ediyor*” demek daha anlaşılır ve daha tatlı olacaktır. Özellikle konuşmada *eylemek* sözünü kullanmak da doğru değildir. Namık Kemal, Atala'daki bazı dil yanlışları üzerinde de durur. “*Bu gün size kavuşmak şerefine nâil oldu.*” sözünü yanlış bulur. Dilimize göre, bir ormanın ağaçlarına kavuşmanın hiç kimse için şeref konusu olamayacağını, bu nedenle *şeref* yerine *devletine* veya *lezzetine* denmesi gerektiğini savunur. Ona göre; “*Kader ve tâli'im hiddet ve şiddetini ta'dil etti*” hiçbir bakımdan Türkçe değildir. Tâli'in kadere bağlaç ile bağlanmasında anlam yoktur. Konuşmada bağlaç - vav-ı âtife- kullanmak çok çirkindir. Mantık açısından da, *kader ve tâli'im hiddetli* denilmez, *şiddetli* hiç denmez. Ta'dil kelimesini edebiyatımıza sokan,

⁵⁵ Recâizâde Mahmut Ekrem, Namık Kemal'e gönderdiği bahar manzumesinin yedinci bölümünü sonradan beşinci bölüme almış, “*Ayın ondördü gelse doğsa kamer*” dizesini “*Bedr-i tâam olduğu zaman kamer*” şeklinde düzeltmiştir.

Terceme Odası'nın tanınmış kişileridir. Fransızcanın her söyleyişini, özellikle bizim dilimizin mantığına aykırı olanlarını almamalıyız. (bkz. C. I, s. 286-287) Bu haliyle Namık Kemal, dilimizi doğru kullanmanın ve yapılan mantık yanlışlarının anlatımında fesâhat, belâgat açısından önemli eksiklikler doğuracağı inancındadır.

Namık Kemal'e göre dil, alışkanlık ile ortaya çıkan birtakım ahenk vasıtalarından ibarettir. Alışılmamış, pek kullanılmayan bir kelime hangi dilde olursa olsun fasîh sayılmaz. fesâhat ise, kullanılan kelimelerin isteğimizi anlatmağa kefillik etmesine denir. (bkz. C. II, s. 324) Köhnemiş söz kullanmak, fesâhati bozan sebeplerin en birincisidir. (bkz. C. II, s. 344)

Bir şiir için önemli sayılacak kusurlardan biri; kulağa hoş gelmeyen hece veya kelimelerin bir arada bulunması anlamına gelen *tenafürün* olmasıdır. Şiir eleştirilerinde bu noktaya da dikkat çeken Namık Kemal, Hâmit'in *Hüsniñize* redifli *Manzume*'sini redifinde bulunan nun ile kâf arasındaki güçlü tenafürden dolayı beğenmez. (bkz. C. III, s. 235) ((bkz. C. III, s. 235)

Namık Kemal, şiirde söz (lafz) ile anlam arasındaki bağı dikkatlice kurulmasından yanadır. Söz ve anlam güzelliğini bir bütün olarak algılar. Ona göre; sözü anlamından, anlamı sözüden güzel şeyler her zaman kabul edilir ve her dilde değer görür. Söz güzelliği böyle bir tarzda olursa, her edibin şanıdır. Fakat kafiye veya âdet olsun diye zincirleme tamlamalar ile söze ahenk verme yoluna girerek gerçeği ortadan kaldırmak kabul edilemez. Şiirde süslü sözler söylemenin, eskiden kalma bir alışkanlıktan, gösterişli söz söyleme merakından kaynaklandığını kabul eden yazar; bundan kurtulmak gerektiğini, *aslında "Elfâz zîneti merâkı"*nın o neslin değil, milletin acemiliğinin eseri olduğunu, zamanla ortadan kalkacağını ileri sürer. (bkz. C. I, s. 430) Namık Kemal, Recâizâde'nin Bahar adlı şiirini eleştirirken de, söz ile anlam arasındaki uyumsuzluğa dikkat çeker. "*Çemen-i kemter-ü dirâht-ı cesîm*" dizelerini bütünüyle Farsça bularak söz ile anlam arasında uyum olmadığını söyler ve bu durumu, Tanzimat devri edebiyatının yeni hayâllerini, İran'ın eskimiş elbisesi ile göstermeğe benzetir. (bkz. C. II, s. 414)

Namık Kemal'in fesâhat konusundaki düşüncelerini daha geniş şekliyle 29. 12. 1883'te Menemenli Tâhir'e yazdığı mektupta buluruz. Genç şairin gönderdiği şiirin bazı

beyitlerinin *belâgaten güzel, fesâhaten çirkin* olduğunu söyleyen Namık Kemal, “*Etrafını kaplasın da handem*” yerine “*Etrafını kaplasın da hande*” denmesi gerektiğini, bu düzeyi “*Handan göreyim cihânı ben de*” şeklinde tazmin etmenin daha kolay olacağını söyler. Şu halde yazar, şiirde güzellikle, hem sözün düzgün kusursuz söylenmesini, hem de güzel, anlaşılır olmasını (beliğ-fasih) kastetmektedir. Menemenli Tâhir’e, “*Nasihât beklersen, şiirinde biraz fesâhat isterim. Hem güç olur, hem geç olur; ma’mâfih öyle olmak lazım gelir.*” demekle bu işin zorluğuna işaret eden Namık Kemal, kırk beş yaşında olduğunu, bir beyti kırk kıyafete sokmadıktan sonra meydana atmadığını söyler ve Shakespeare’in, “*Şiirde elfâz, mûsikide hânendeye benzer; fasîh olmayan kelimeler, manâyı çirkin sesli hânendeler kadar bozar.*” sözlerini hatırlatır. (bkz. C. III, s. 358—361)

6. 2. Harf Değişikliği ve İslahı

Şinâsi ile tanıştıktan sonra (1862) gözünü batıya çeviren Namık Kemal, 1865’te Şinâsi’nin Paris’e kaçmasıyla Tasvîr-i Efkâr’ın sorumluluğunu üzerine alır. Aşağı yukarı dört yıllık bir hazırlık devresinden sonra 1866’dan ölümüne dek (1888) Türk dili ve edebiyatının sorunlarını işleyen bir şahsiyet olarak kendini kabul ettirir. O yıllarda da tartışılan Arap harflerinin değiştirilmesi ve ıslahı konusundaki görüşlerini Tasvir-i Efkâr, İbret ve Hürriyet’e açıklar. Aynı konuya mektuplarında da yer verir.

Arap harflerinin değiştirilmesi veya ıslahı konusuna daima ilgi gösteren Menemenli Rifat, Namık Kemal’in görüşlerine başvurur. Yazar, 3. 8. 1878 tarihli mektubunda, yazının ıslahı için Latin harflerini dilimize almayı, memleketin ıslahına katkıda bulunur düşüncesiyle Firenk elbisesi giymeye benzetir. Latin harflerinin alınmasına karşı çıkan Namık Kemal, karşılaşılabilecek sorunları ortaya koyar. Önce bazı harflerin söylenişleri üzerinde durur. Ona göre; Latin harfleriyle şad (ص), dad (ض), tı (ط), zı (ظ), zel (ذ), cim (ج), çim (چ), je (ج), harflerini yazamayız. *Sad, dad, tı, zı, zel bizde söylenmiyor. Bunlara gerek yok, kaldırırız dense Arap imlâsını bozmak şöyle dursun dilimizde zâhir (ظاهر) ve zâhir (زاهر), fâ’iz (فائض) ve fâ’iz*

(نائز) gibi yalnız *siyâk u sibâk karînesi ile okunacak birkaç bin kelime ortaya çıkarmış* oluruz. *Bu belâyâ da katlanalım. Fakat Latin harflerini kullanan kavimlerden hiçbirinin dilinde hem cim, hem çim hem je, harfleri bulunmuyor. Ayrıca bilinen g ile j harflerini, bu üç söyleyişin hiçbirisiyle karşılayamayız.*

Namık Kemal'e göre c, s, k, g harflerinde sorun yaşanacaktır. Çünkü Latin harflerinde bir c, bir s, bir k, bir g vardır. Bizim dilimizde ise, se (س) ile, nun (ن) ve yâ gibi okunun kaflar istisna olduğu halde, bir kaf (ك) ve bir sin (س) ile, bir kâtib'deki, bir değildim'deki, bir de Tanrı'daki kef (ك) harflerine ihtiyaç bulunmaktadır. C, kaf (ك)sin (س) alınsa k, g harflerini üç çeşit kaf'a karşılık sayamayız. Gayn (غ) harfini karşılayacak harf de yoktur. H; he (ه), hâ (ح), hı (خ) harflerinden hangisinin yerine kullanılsa iki harf açıkta kalacak; onları ifade edecek harf bulunamayacaktır.

Latinlerde hecelerden başka on dokuz harf bulunurken, bizim dilimizin harekeden başka otuz iki harfe ihtiyaç duyduğunu söyleyen Namık Kemal, bu uyumsuzluğu gidermek için Latin harflerinden biri ile yapılacak terkip sonucu elde edilecek yeni seslerin dilimizi çok güç ve ağır yazılan *maskara şey* haline getireceği inancındadır. Bu nedenle harflerin değiştirilmesine karşı çıkar.

Bilindiği gibi Latin harfleri soldan sağa doğru yazılır. Namık Kemal, soldan sağa yazılan yazının daha seri yazıldığı iddiasını kabul etmez. Hatta kendisi kadar çabuk yazan bir Frenk görmediğini söyler. Soldan sağa yazı yazmayı diz bükmeyecek derecede dar pantolon giymeğe benzeten yazar, bunu işin aslı dururken ayrıntı ile uğraşmak olarak değerlendirir.

Namık Kemal, Latin harfleriyle yazılan bir yazının çok kısa sürede kolayca okunduğu ve imlâsında da zorluklar bulunmadığı iddiasını reddeder. Deneyimlerine göre, Latin harflerini kullanan milletlerde bir adam on beş yirmi gün içinde her gördüğünü okuyamaz; hele imlâ zorluğu bizden daha fazla olduğundan, bildiğini yazabilmesi senelerce uğraşmağa ihtiyaç gösterir. Fransız edebiyatçılarında bir kelimenin c veya s ile yazılmasını tereddüt edenlerin çok olduğunu, hatta meşhur Thiers'in bile, "İmlâ için hem *lugat kitaplarının hem de mürettiplerinin eseriyiz.*" dediğini hatırlar. Yazar, Latin harflerinin alınmasından yana olan Menemenli Rifat'ın "*Latin hurûfu kullanan milletler*

on beş yirmi gün içinde her gördüğünü okur.” iddiasına, “Tecrübesi kolay, Latin hurûfu ile bir Çimken (چمکن) Köyü yaz. O hurûfa âşinâ olan kavimlerin hangisine gösterir isen, göster, eğer senin Gladstone telaffuzu kadar garip okumazlarsa o vakit haklı olabilirsin. Ne hacet Gladstone İngiliz’dir; ismi de İngiliz telaffuzu ile Gladstone değil, Glad’ston’dur. Fransız Gladsten’ okuyor, biz de onlara takliden Gladsten’ okuyoruz.” (C. II, s. 191-192) diyerek doğru okunamayan, dolayısıyla tanınmayan, anlamı anlaşılmayan bir kelimenin tesadüfen doğru okunmasının yararı olmayacağına inanır.

Başımızdaki bütün belaların bilim ve fen alanında geri kalışımızdan kaynaklandığına inanan Namık Kemal, okuyup yazma ile bilim ve fenin ayrı ayrı şeyler olduğunu ifade eder. Bilim ve fen herkesin okuyup yazmasından ibaret değildir. *Herkesin biraz yazı okuması, iki kelime yazması marifet kazanmak değil, ufacık bir gözlük, kısacık bir kalem satın almak kabilindedir.*” (C. II, s. 192) diyen yazar, İngilizce’nin imlâsının hemen Türkçe derecesinde zorluğuna rağmen büyük bir çoğunluğunun okuyup yazdığını, zorluk derecesi aynı olan Fransızca’nın Avrupa’nın ortak dili haline geldiğini belirtir. Buna göre o, yazının güçlüğüne bilimin gelişmesine engel kabul etmez. Bir kimsenin eline bilim ve fen ile ilgili bir yayın veremiyorsak, okuma-yazmanın hiçbir işe yaramayacağını ileri süren Namık Kemal, üstelik harflerin değişmesi ile okuma-yazma bilenlerin ise, yeniden “heceleme” ile başlayacaklarını ve yeni harflere alışmak için bir hayli zaman harcayacaklarını söyler. (Geniş bilgi için bkz. C. II m. 330)

Namık Kemal, Arap harflerinin değiştirilmesine karşı olmasına rağmen, okuma ve yazmanın kolaylaştırılması için harflerin ıslah edilmesi gerektiğini de kabul eder. Bu konuya daha farklı açıdan bakan Menemenli Rifat Bey’in yakın dostu Binbaşı Ömer Bey’in görüşlerine de katılmaz. Menemenli Rifat Bey’e yazdığı 24. 7. 1878 tarihli mektupta, “Ben, ıslâh-ı hattın aleyhinde değilim; yalnız Latin hurûfunu kabûlüne ne lüzum, ne de imkân görüyorum.” düşüncesini tekrarladıktan sonra Binbaşı Ömer Bey’in, “Arap, Türk, Arnavut, Kürt ve Laz kavimleri ile beraber, medeni kavimlerin söyleyiş şekillerini aynen yazmağa muhtac olmadığımız; bunun çaresini ise; ya kullanılan Arap harflerinin ıslah edilmesi veya Latin harflerinin esas alınarak terkip yolundan başka bir suretle harfler ilâve ederek onu kabul etmek” (bkz. C. II, s. 191) gerektiği şeklindeki önerisinin özellikle ikinci kısmını uygulanamaz bulur. Başta Türkler olmak üzere her kavmin farklı

söyleyiş özelliklerini içeren çok harf sistemine dayanan bir alfabe anlamına gelen bu düşünce karşısında Namık Kemal, “Medeni milletlerin tamamının ve Osmanlı içinde var olan kavimlerin her söyledikleri sözü aynen yazmağa muhtaç olmadığımızı; Türkçe harflerle Fransızca veya Lazca mektup yazmayacağımızı, her kavmin telaffuzunu aynen yazmağa muktedir dünyada bir dil olmadığını, harflerin değişiminde, din, milliyet, akıl ve imkan adına bin türlü zorluklar olmasına rağmen boş bir hayâli gerçekleştiremeyeceğimizi” (bkz. C. II, s. 191-192) söyler. Buna en güzel örneğin, vaktiyle Çerkezce bir alfabe yapılmasına kalkışıldığında yetmiş harfin yeterli olmayışını gösterir. Ağızdan ve burundan çıkan her çeşit sesi, aynı ile ifade için yapılacak bir alfabenin Çin harflerinden pek de az olmayacağını düşünür. Bu durum da, o dili daha anlaşılabilir hale getirir. Başka dillerdeki kelimelerin aynıyla yazılmasının bizim için bir güzellik taşımadığını ileri süren yazar, “*Osmanlılar bu hurûf sâyesinde Lord (لورد) u Levred, prens (پرنس) i pernes okuyorlar imiş, ne yapalım....*” dedikten sonra, “*Avrupalılar Muhammed’i Mahamed, mescid’i mask (masque) okuyorlarmış bununla maârifleri tenakus mu ediyor?*” (C.II, s. 212) diye sorar.

Elbette Namık Kemal, her kelimenin doğru okunmasının yararına inanır. Fakat her kelimeyi her lisandan doğru okuyacağız diye üç yüz seksen harfli bir alfabe yapmayı onaylamaz. Harflerin değiştirilmesine ihtiyaç duyuyorsak, bunu başka dilleri doğru okumak için değil; Osmanlıca’yı doğru okumak için yapmak gerektiğini savunur. (bkz. C. II, s. 212)

Namık Kemal, Tasvir-i Efkâr’da yayınlanan *Usûl-i Tahsîlin Islâhına Dâir* başlıklı makalesinde okuma ve yazmanın kolaylaştırılması amacı ile harflerimizin değiştirilmesine itiraz etmiştir. Çünkü Arap harfleri değiştirildiği takdirde, bu harflerle yazılmış kitaplardan yararlanmak için bunların yeni harflere çevrilerek basılması gerektiği, böyle bir işin gücümüzün üstünde masraf ve külfete muhtaç olduğu inancındadır. Kolay okumak, harflere alışkanlıkla elde edilir. Memleketimizde okuma-yazma bilenlerin azlığı, Arap harflerinin güçlüğünden ileri gelmez. Çocuklarımız Arap harflerini Avrupalı çocuklar gibi üç dört ayda öğrenmektedirler; bizimle aynı harfi kullanan Araplar, Avrupa derecesinde zengin yayınlara sahip bir millettir. Bilgi / kültür alanında en ileri bir millet olan İngiltere ve Amerika halkının imlâsı, Arapçadan daha zor iken, yaklaşık onda dokuzu okuma ve yazma bilmektedir. Bunlardan çıkan sonuç, bir memlekette okuma ve

yaz ma bilenlerin azlığının, kullanılan harflerin güç okunur olması ile ilgisi bulunmadığıdır. İmlânın kolay olmaması, bir milletin kültür sahasında gelişmesine engel olamaz. Fransızca, imlâ bakımından Türkçeden belki daha zor olduğu halde, o milletin öğretim hayatına olumsuz etkiler yapmadığı gibi Avrupada ortak bir dil olma özelliği kazanmıştır. Harflerimizin sayıca fazlalığının, basım sanatı bakımından zararı yoktur. Düzenleme işi, yazı gibi bir elden çıkmadığı için baskıda kullanılan harflerin birkaç yüz parçadan ibaret olması, basım itibariyle geçikmeye sebep olamaz. Kısaca, eğer biz bilim / kültür alanında geri isek, bu, kullandığımız Arap harflerinin güç okunur ve yazılır olmasından veya basımda vakit kaybetmekten değil, eğitim-öğretimde izlediğimiz kötü yöntemlerdendir.⁵⁶

İşte Namık Kemal, Arap harflerinin değiştirilmesi konusunda gerek kendi, gerekse Ömer Bey'in görüşlerini ileten Menemenli Rifat Bey'e yazdığı Ağustos 1878 tarihli mektubunun ilk cümlelerinde ona *İmlâ ve İnşâ* hakkındaki bu düşüncelerini okumadığı için sitem eder. *Latin harflerini almamız; fakat imlâsını değiştirmememiz gerekir* düşüncesinde olan Menemenli Rifat Bey'e Namık Kemal, yazı okumanın harflere alışma sonucunda elde edildiğine, tanık olduğu olaylara dayanarak örnekler verir. Latin harflerini kabul ettiğimiz takdirde ortaya çıkacak güçlükler üzerinde durur. *"Müslümanlığı kaldırmadıkça Arap harflerini kaldırmanın ihtimali yoktur. Bir köylü, çocuğunu mektebe gönderir ise, her şeyden evvel namaz sûrelerini öğretmek için gönderir."* (C. II, s. 235) diyen Namık Kemal, asker olarak yaratılan bizlerin, taburlarımıza imam tayin oluncaya kadar askerliğe ısınamayışımızı da dine olan bağlılığımızdan kaynaklandığını söyler.

Harflerimizin değiştirilmesine değil, ıslahına taraftar olan yazar; Arap harflerini ıslahla, Osmanlıca'yı İngilizcenin imlâsı kadar doğru şekilde yazabileceğimize inanır. Bu düşüncesi, yanlış çıkar da illâ ki harflerin değiştirilmesi gerekirse, kabul edeceğimiz Latin harfleri olamaz. Bunun nedeni, Latin harflerinin azlığı, dilimizdeki sesleri karşılamadaki yetersizliği ile Berlin Antlaşmasının bizi terbiye etmek amacından dolayı İslamlar arasında yerleşen, *Avrupalıların bütün ilerlemelerini kabul etmek, fakat Frenkleşmemek* fikridir.

⁵⁶ Tasvir-i Efkâr, nr. 403 26 Safer 1283 / 10 Temmuz 1886

Memleketimizdeki Rumların ve Ermenilerin bile harfleri Latin harflerinden elverişli olduğundan, harf değiştirmemiz lazım gelirse, Rum veya Ermeni alfabesi, çok az harfi içine alan Latin alfabesine göre dilimiz için daha uygundur. Aksi takdirde askerlerimizin de dine bağlılığı, Latin harflerini iyi karşılamayacakları sebebiyle vatanın hiçbir yerden kurtuluş ümidi kalmayacaktır. (bkz. C. II, m. 342)

Milletin tanımını yaparken dil, din, tarih, kültür birliğinden söz ederiz. Tanzimat döneminde henüz millet bilinci oluşmasa da, Osmanlı birliğinin korunması açısından bu kavramların büyük önemi vardır. Dil, bireyleri birbirine bağlamada, milletlerin maddi ve manevi zenginliklerini nesilden nesile aktarmada etkin rol oynar. Bu nedenle o dilin seslerinin yazıdaki işareti olan alfabenin de özenle seçilmesi gerekir. Namık Kemal, dili, milli birliği sağlayan, milli kültürü yaratan bir bağ olarak da değerlendirir. Ömer Bey'in ileri sürdüğü, "Müslüman azınlıklara birer alfabe oluşturulmalı" önerisini birliğimizi zedeler endişesiyle yanlış bulur. Dilin bir kültür yaratmadaki önemini vurgulamak için Arapları örnek verir. Vaktiyle Arapların girdikleri yerde dillerini öğrettiklerini, hâlâ Arabistan yarımadasında hangi milletten olursa olsun, mevcut olan Arapların tamamının Araplığı dünyada her şeye takdim ettiklerini hatırlatır. Elimizden gelse, memleketimizde var olan dillerin Türkçeden başka tamamını yok etmeğe çalışmak gerekirken Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer alfabe tayini ile ellerine bir manevi silah mı teslim edelim diye sorar. Düşüncelerini Alman filozoflarından meşhur Leibniz'in, "*Bana bir güzel elifbâ, sana bir güzel lisân ve o kuvvet ile bir güzel millet yapayım.*" sözüyle pekiştirerek milli birliğin, milli benliğin korunmasında dilin, dinden daha sağlam bir set olduğunu söyler. (bkz. C. II, s. 231)

Namık Kemal, *Müslüman azınlıklara ayrı birer alfabe yapılması* düşüncesine karşılık konuya sosyal, siyasal ve ideolojik yönden yaklaşarak müslüman azınlıklara yazımızı ve harflerimizi kendi dillerini yazacak kadar öğretmekte yarar görür. Ona göre; Rumlara, Bulgarlara dilimizi öğretemeyiz. Fakat Arnavutlara, Lazlara yani Müslümanlara öğretmek mümkündür. Oralarda uygun tarz idare edilen okullar yapılır ve eğitim-öğretim yasalarının eksik yanları ortadan kaldırılırsa, yirmi yıl sonra Lazca, Arnavutça bütünüyle unutulur. Yazısız, kitapsız dil, köksüz ağaca benzer, zamanın değişimine dayanılmaz. Eski kavimlerde kaybolmuş birkaç yüz dil biliyoruz. Bizim için amaç; harflerimizi, kendi

dilimizi doğru yazacak bir hale getirmektir; Arnavutçayı, Lazcayı, Çingeneceyi değil...

(bkz. C. II, s. 244)

6. 3. LÜGAT / SÖZLÜK

Bir dilin doğru öğrenilmesi, öğretilmesi ve kimliğini koruyabilmesi için özenle hazırlanmış sözlüğe ihtiyaç vardır. Namık Kemal'in bu düşünceden hareketle meşhur *Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir* makalesinde edebiyatımızın ıslahı konusunda yaptığı önerilerin ikincisi, "kelimâtın istimâl-i umûmi dâiresinde tahdîdi"dir. Bunu sağlayacak olan da mümkün mertebe muntazam ve mükemmel bir lüğatin düzenlenmesidir.

Türkçenin, Türkçeden Türkçeye mükemmel bir lüğati olmasa da bu yolda yapılmış yazma halinde kalmış eserlerin bulunduğu bilinmektedir.⁵⁷ Divân-ı Lügat-it Türk'ten beri Türkçeden Arapçaya, Arapçadan Türkçeye, Farsçadan Türkçeye şeklinde de olsa bu alanda bazı önemli eserler vardı. Fakat özellikle Türkçeden Türkçeye aydınlarımızın ihtiyacını karşılayacak bir sözlüğün olduğunu söyleyemeyiz. Namık Kemal yukarıda sözünü ettiğimiz makalede, "*kelimâtın istimâl-i umûmi dâiresinde tahdîdi*"ni edebiyatın ıslahı için şart koşarken, bunun gerçekleşmesini Türkçeye özgü bir sözlük hazırlanmasına bağlamakta; edebiyatımızın Arapça ve Farsça sözcüklere bağlı olmaktan kurtulmasını istemektedir. Ona göre,

"Bir millete mahsus hâlleri başka bir millete aynen tatbik etmek nasıl mümkün değilse, Araplar ve Acemler için hazırlanmış lügatler dahi her ne şekle girerse girsin, bizim lisanımızda merci-i fesâhat olamaz! Çünkü böyle bir lügat, Türkçe ile zamanın telakkilerinin ifadesi olan ilmî istilahları içine almayacağı için hiçbir vakit mükemmel olamaz. Öte yandan biz Arapçadan

⁵⁷ Caferoğlu, A. -Tanerineç, Özden; Yeniçağ Türk Dili Lügatleri, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, No. XIV, İstanbul 1966, s. 9-52

aldığımız kelimeleri fail, mef'ul, zaman ve mekân isimleri vb. çeşitli sigada ve her sigayı da cemi, te'nis ve mezidâta naklederiz. Halbuki Kamus, kelime-nin sadece aslını ve bu aslı manaya, bilinen kalıplara uymayan şekillerini alır. Dolayısıyla Kamus'a göre tertip olunmuş bir lügatten Arapça bilmeyen bir kimsenin istifade etmesi mümkün değildir. Arapça ve Farsça kelimeler Türkçede birkaç manası ile kullanılır. Halbuki Kamus ve Burhân'da bunla-rın bütün manaları zıt anlamları ile beraber zapt olunmuştur. Bu bakımdan bu iki sözlüğün meczinden meydana gelecek bir lügat sadece Türkçe bilen bir kimsenin zihnini karıştırmaktan başka neye yarayacaktır. Üstelik Arap ve Acemin bizde kullanılmayan kelimelerini Türkçe lügat kitabına almakla edebiyatımızda garâbet-i elfâza cevâz verilmiş olacaktır.”⁵⁸

Bu tavrıyla Namık Kemal bazı değişikliklerle Kamus ve Burhân'ın Türkçeye lügat kabul edilmesi düşüncesini, Arap ve Acem'in başlarına birer fes giydirilmekle Osmanlı milliyetine dahil etmek gibi uygulanması mümkün olmayan bir düşünce olarak değerlendirir. Şu halde sözlük Osmanlılar için yapılacaksa, onun ihtiyacını karşılamalıdır. Yazar, sözlüğün nasıl olmaması gerektiğini söylerken, nasıl olması gerektiğini de anlatmış olmaktadır. Türkçeye özgü, Türklerin ihtiyacına göre bir sözlük.

Namık Kemal, ayrıntılı olmasa da- sözlük konusuna mektuplarında da yer verir. 1866'da kaleme alındığı tahmin edilen, muhatabı belirlenemeyen mektupta, sözlük düzenleme işini bir bilim / bir sanat dalı olarak değerlendirir. Ona *ilm-i lügat, fenn-i lügat* adlarını verir. “İlm-i lügat makâsid-i edebiyattandır” diyen muhatabının görüşlerine katılmayarak, “*Fenn-i lügat değil edebiyat; söziün bile ilk kaynağıdır. Sarf, nahiv, mantık, bedi' ve beyan edebiyata kaynak tutulmuş iken, fenn-i lügat nasıl maksat sayılabilir? Sayılan ilimler şiir ve inşâ için ise, lügat dahi onun içindir. Lügat maksattan olsaydı, şiir ve inşâyaya gücü olmayan bir lügat-şinâs, edip sayılırdı.*” (C. I, s. 37) cevabını verir. Yukarıdaki satırlarda açıkça görüldüğü gibi Namık Kemal, fenn-i lügat'i

⁵⁸ Yetiş, Kazım; Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri, Yazıları, s. 14, İstanbul 1996

sarf, nahiv, mantık, bedi' ve beyan gibi bir bilim olarak kabul eder. Hatta bu bilimi / sanatı değil edebiyatın, sözün bile ilk kaynağı olarak görmesi, sözlüğe verdiği önemi gösterir.

Namık Kemal, Türkçeye ve Türklere ait bir sözlüğün çok gerekli olduğuna inandığı gibi bu işin zorluğunun da bilincindedir. Bir sözlük yayınlama hazırlığındaki Ohannes Efendi, Menemenli Rifat aracılığıyla yazarın görüşlerini sorar. Namık Kemal cevabında, *“Lügat kitabı için bir program tertibinden evvel, hangi kelimelere Osmanlıca diyeceğimizi bilmek iktiza eder.”* (C. III, s. 27) diyerek sözlüğün kadrosuna girecek kelimelerin belirlenmesindeki güçlüğe dikkat çeker. Ona göre, öncelikle kimlerin eserleri müsteşhidattan sayılacaksa, onları tayin etmek gerektir. Böylece o, sözlükte yer alacak Arapça ve Farsça kelimelere bir sınır getirme düşüncesinde olduğunu belli eder. *“Kamus’u, Burhân’ı Arap ve Acemden alınan lügatler için esas tutarak ve İstanbul’da kullanılan Türkçeyi teharrî ederek bir lügat tertip olunması”* nı (C. III, s. 27) isteyen Namık Kemal, her yazarın kullandığı her Arapça ve Farsça kelimeye sözlükte yer verilmesine taraftar görünmez. Bu farklı tutum, onun yeni sözlük anlayışı hakkında ipuçları verir. Demek ki yazarın sözlüğü şöyle gördüğünü söyleyebiliriz:

- a. Sözlük ihtiyaç duyulunca kendisine başvurulmuş bir kaynaktan çok, terbiye edici bir eser olmalıdır,
- b. Sözlük; yazar ve şairlerin eserlerini yazarken, müracaat edecekleri bir eser olmalıdır,
- c. Sözlük, kullananlara rehberlik edecek bir eser olmalıdır.

“Meselâ Nergîsî, sâhay-ı melsâ’yı kullandığı için emles lügatini ve yahut Tabsıra’da bulunduğu için makt kelimesini alacak mıyız?” (C. III, s. 27) diyerek, kullanılan bütün Arapça ve Farsça kelimelerin sözlüğe alınmasını istemez. Sözlük düzenlenmesinde önce kimlerin eserleri örnek alınacaksa, onların belirlenmesini isteyen yazar, sözlükteki kelimeleri edebi eserlere dayandırma tarafıslı olarak görünür. Arapça ve Farsça kelimeler için ise Kamus ve Burhân’ın esas tutulmasını yeterli bulur. En büyük güçlük ise, Türkçe kelimelerin seçimindedir. İstanbul Türkçesini örnek alan Namık Kemal, *“Eski lehçe hezeyân... Lehçe-i Osmânî, Buhâra ve yâhut Divrik halkı için yapılmış.”* (C. III, s. 27)

diyerek eski lehçeyi hiç benimsemez. Ayrıca Lehçe-yi Osmânî'yi Buhara ve Divrik halkı için yapılmış demesi, eseri küçük görmesi, bir yanlı olarak değerlendirilebilir. Sözlük işinin son derece güç olduğunu düşünen yazar, İstanbul Türkçesini esas almasına rağmen açıkça eski söyleyişleri ve halk söyleyişlerini sözlük için esas kabul etmemektedir. Çünkü yaşayan dili esas alması gerektiğine inandığı Türkçe bir sözlüğe girecek kelimeler henüz belirginleşmemiştir. “*Şinâsi merhûmun Lügati de yanmış. Şimdi Şinâsi kadar meraklı birkaç kişi, üç-beş sene çalışmalı da., yalnız Türkçe için bir esas meydana koyabilmeli.*” (C. III, s. 27) diyen yazar, eski şair ve nâsirlerimizin kullandıkları kelimeleri ve Osmanlı sahası dışındaki kelime ve söyleyişleri göz ardı eder. Bu konuda Ekrem ve Hâmit'ten yardım bekleyen Ohannes Efendi'nin sözlükten önce, sözlüğe sermaye olacak malzemenin hazırlanması yolunda Ekrem, Hâmit ve önereceği başka yetenekli kimselerle titiz bir çalışmayla Fransızca'dan eser tercüme ettirmesini daha uygun bulur. Namık Kemal'e göre, güzel yazılmış yüz kadar terceme meydana çıkarsa, Lisân-ı Osmânî'de kullanılacak kelimeler bir dereceye kadar kararlaştırılmış olur. İstenilen lügat de öyle bir sermaye ele geçtikten sonra meydana gelebilir. (Geniş bilgi için bkz. C.III, s. 28) Açıkça anlaşıldığı gibi Namık Kemal sözlük düzenleme işinin geniş bir yazar ve eser kadrosuyla olabileceği inancındadır.

İstanbul Türkçesiyle yazılmış dönemin yerli ve iyi tercüme edilmiş eserlerinin sözlük için değerli bir kaynak olarak görülmesi, son derece önemlidir. Ne var ki, o devir için geçerli olan bu düşünce, geniş anlamda Türkçenin sözlüğü düşünülünce beklentileri karşılayacak genişlikte değildir. Namık Kemal de bu tasarımın gerçekleşeceğine pek ihtimal vermez. Yine Menemenli Rifat'a Midilli'den 31. 7. 1880 tarihinde yazdığı mektupta, “*Gelelim lügat bahsine, ben böyle bir cemiyetin lüzumunu, fâidesini münkir değilim; fakat elde merci-i istişhâd olacak asarın hemen hiç hükmünde addolunacak kadar azlığı cihetiyle yapılmasına imkân göremem.*”⁵⁹ (C. III, s. 29) demek suretiyle geçmişteki bütün eserleri bir yerde yok sayması sözlük düzenleme işinin gerçekleşmeyeceğini gösterir.

⁵⁹ Namık Kemal'in sözlük konusunda da eski eserleri yok sayması, yıkılmak istenen eski edebiyatın diriltileceğinden korkmasından kaynaklanır. Bu nedenle o, sözlük için de eskinin değil; yeninin esas oluşturmamasını istemektedir.

Namık Kemal'in en çok başvurduğu sözlükler başta Kamus olma üzere Burhân, Vankulı , Ahterî ve beğenmediğini söylese de Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmânî'si olduğu anlaşılıyor. Türkçe sözlük düzenlenirken Arapça ve Farsça sözcüklerin seçiminde Kamus ve Burhân'ın esas alınmasını istemesi, bu iki kaynağa daha fazla güvendiğini gösterir. En büyük üzüntüsü de Türkçe bir sözlük için emek veren Şinâsi'nin yandığını duyduğu Türkçe sözlüğü görememesidir.

7. Şiir

*“ Divân edebiyatı, sanatkarın kendi varlığıyla, toplumla ve tabiatla sıkı bağları olmayan, kendi içine kapanmış, soyut, yabancı temeller üzerine kurulmuş, yabancı malzemeler kullanan ve mahiyet itibariyle ‘fantastik’ denebilecek bir edebiyat idi. ”*⁶⁰

Namık Kemal’in savunduğu edebiyat ise, Divân edebiyatına göre toplumla, hayatla, yaşanan dünya ve tabiatla ilgili realist⁶¹ bir edebiyattı.

Bilindiği gibi nazım ve nesir sahasında altı- yedi yüzyıl varlığını gösteren Divân edebiyatında nazım daha çok sevilmiş ve bu ölçüde de nesre üstünlük sağlamıştır. Tanzimat’la her alanda başlayan değişim ve yenileşmenin şiirde^{de} olması gerektiğine inananlardan biri de Namık Kemal’di. Yeni şiir için divan şiirinden vazgeçilmesi gerekiyordu. Yapılacak iş, hayata, gerçeğe ve tabiata uymayan bu şiiri terk etmektir.

Namık Kemal’in realite endişesi şiir eleştirilerinde daha açıktır. Celâl önsözünde;

“Şiirimize ise -ekser münacaat ve naatlar ve bir kaç ufak mesnevi ile güzel müfretler istisna olunduğu halde- hakikat ve tabiat âlemlerinden hariç bir cihan-ı evhâmdan iktibas olunmuş bir takım nâmerbût tasavvurlardan ibarettir. Ekser şiirlerimizin beyit ve mısraları beyninde olan mânâ televvünü parça bohçalarındaki renk televvününden ziyadedir.

Divânlarımızdan biri mütalea olurken insan muhtevi olduğu hayatı zihninde tecessüm ettirse, etrafını maden elli, deniz gömüllü, ayağını Zühal’in tepesine basmış, hançerini Merih’in göğsüne saplamış, memduhlar,

⁶⁰ Kaplan; Mehmet; Namık Kemal’in Hayatı ve Eserleri, s. 132

⁶¹ Batıda, bu adla anılan edebi akım anlamında değil, kelimenin ifade ettiği anlamda kullanılmıştır.

feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemini alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırdıkça arş-ı a'lâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tûfanlarına gark olur aşıklar, boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç başlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı mâşûkalarla mâlâmal göreceğinden kendini devler, gulyabâniler âleminde zanneder. ”⁶² der.

Namık Kemal'in Tahrîb-i Harâbât ve Tâkîp, İrfan Paşa'ya Mektup adlı eserlerinde mısraları eleştirirken üzerinde durduğu nokta, hayâllerin, hakîkat, tabiat ve akla uygun olmayışlarıdır.⁶³ Nitekim etkisinde kaldığı divan şiirinin son temsilcileri arasında yer alan Leskofçalı Gâlip'e yazdığı Ağustos 1865 tarihli mektupta, “*Bendeniz şiir düşündükçe, hale münasib bir takım şeyler hatırıma geliyor.*” (C. I, s. 12) dedikten sonra gerçeğe ve içinde bulunduğu ortama uygun olduğunu düşündüğünü;

*Rağbet-i ikbâle minnet çekmez erbâb-ı ukûl
Kâbil olsun da vücûd isterse makbûl olmasın*⁶⁴

mısralarıyla başlayan beş beyti kaydeder.

Namık Kemal'e göre şiir, “*mücerret bir emr-i tabii*”dir. Bu nedenle çok özel bir değere sahiptir. Şiiri, nesirde uygun seciler ve garip benzetmeler yapabilmek, yine nesir içinde beyit söyleyerek onu nesirde bir süs aracı şeklinde düşünmek, şiir için en büyük zarar kaynağıdır. Şiir, nesri süsleyen bir araç olarak kullanılmamalıdır. Şiirin asıl yararına gelince, gerçekten eski yolda yazılan şiirler, yazarına ikinci bir ruh verir; fakat Tanzimat döneminde ve belki her devirde nihayet beş on kişinin gönlüne lezzet sunabilir. Yoksa

⁶² Doğumunun Yüzeilinci Yılında Namık Kemal, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu s. 226

⁶³ Kaplan, Mehmet; Namık Kemal Hayatı ve Eserleri, s. 133

⁶⁴ Şiirin tamamı için bkz. Tansel F. A. Namık Kemal'in Mektupları, C. I, s. 11-12

halka hiçbir yararı yoktur. Bundan dolayı böyle bir şiir, ne kadar gösterişli olursa olsun, milletçe cimri elinde bulunan servete benzer. Onu herkese anlatmak mümkün olsa da, konusu bütünüyle “mey ü mahbûb” özelliğinden ve halkı “uzlet ü tecrîd”e yöneltmekten ibaret olan sözleri toplumun beğenisine çıkarmağa gönlümüz nasıl razı olabilir? Şiirin yararlı şeylerden sayılması Araplarda görülmüş ki; bir beyit, bir ordunun savaş kazanmasına neden olmuştur. Avrupa’da da manzum tiyatro birçok zararlı davranışların terk edilmesini sağlamaktadır. Biz önce şiirimizi kendimize etki ettiği gibi herkesi etkileyecek, ahlâkın düzeltilmesine ve düşüncelerin değiştirilmesine katkı sağlayacak bir duruma getirdikten sonra yeni şiir anlayışıyla, değerini artırmağa çalışmalıyız. Yoksa divanlar ortada dururken, şiirin bugünkü durumuna itiraz edenleri susturmağa imkan yoktur. Şiirde var olan diğer bir yarar da şiirin merak verici özelliğinden dolayı onunla uğraşanların oldukça fazla tahsil için çaba harcamalarıdır. (bkz. C. I, s. 35-36)

Şiirin birçok yararları olduğuna inanan Namık Kemal için şiir, aynı zamanda bir eğlence kaynağıdır. Midilli’de bulunduğu yerin sessizliğinden memnun görünen şair, Veys Paşa’ya yazdığı 8. 12. 1877 tarihli mektupta, başka eğlencesi olmadığı için şiirle uğraştığını, çocuklukta söylediği;

Sıdk ü sebât meslekimizdir ki eylemez

Bin tîge karşı gelse tehallûf zehâbımız

beytine ilâveler yaparak bir gazel yazmak istediğini iletir. ⁶⁵ (C. II, s. 56)

Diğer edebi türlere göre, hemen her devirde şiire birçok ayrıcalıklar tanınmasına rağmen, onun da kendine özgü birtakım kurallarının olabileceği kabul edilmiştir. Ölçü, kafiye, dil, üslûp, nazım birimi, nazım şekli vb. kurallar şiirle ilgili olanları daima meşgul etmiştir. *Akla, tabiata ve hakîkate* dayalı yeni şiir yolunu açmaya çalışan Namık Kemal,

⁶⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, Namık Kemal’in Şiirleri adlı kitabında bu gazelin tamamını yayınlamıştır. Gazelin birçok beyitleri Namık Kemal’in mektubunda dediği gibi ilk yazdığı beyit ile aynı anlamı taşımakta, şiirde konu birliği sağlanmış durumdadır. İnkılâp Kitabevi, s. 221

tabii şiir önündeki en büyük engelin “evzan-ı Acem” olduğunu ileri sürer. Abdülhak Hâmit’in Sardanapal’ini eleştirirken, “*Manzumeleri okudum; güzel, fakat... Nazmetmekte mana yok.. Evzân-ı Acem’den ayrılmadıkça bizde tiyatro olacak kadar tabii şiir söylemeğe kâbiliyyet göremiyorum.*” der. (C. I, s. 433) 19. 2. 1876 tarihli mektubunda, “*Şiirde sâfi Türkçe yazmak elimden gelmiyor. Bu bahiste mütâleânızı isterim.*” diyen Hâmit’e, “*Şiirde sâfi Türkçe yazmak evzânın şimdiki hâliyle berâber kimsenin elinden gelmez. Manzum söze o kadar hevesin var, bir kere de tabiatini bizim parmak hisabiyle bir şey yazmağa sevket! Bak ne güzel, parlak oluyor. Ben tecrübe ettim; niyetim o yolda bir eser de meydana koymaktır.*” (C. I s. 433-434) şeklinde görüş bildirerek bir yandan kendinin de sıkıntı çektiği konuyu dile getirirken, diğer taraftan Hâmit’i yeni şiir arayışlarına yöneltir. Abdülhak Hâmit’in Nesteren’de hece ölçüsünü başarıyla kullanamaması durumunda ise, bu ölçüylü ancak lirik yolda şarkı, koşma ve destan gibi hoş, sevimli fakat basit nitelikte şiirler yazılabileceği kanaatine varır. 21. 2.1876 tarihli mektubunda, *arzulanan şiir için en büyük engelin “evzân-ı Acem” olduğunu savunan Namık Kemal, üç yıl sonra yine Hâmit’e yazdığı 17. 2. 1879 tarihli mektubunda daha önceki düşüncesinden vazgeçerek, “Bugünkü fikrime göre, bizi Türkçede istediğimiz gibi şiir söylemekten men eden vezin değil, kafiyedir.”* (C. II, s. 377-378) der. Hatta bu yolda da denemeler yaptığını, ama onları beğenmediğini belirttikten sonra, “*Hülâsa, ben evzân-ı Arab’da kâfiyeli kâfiyesiz her yola girdim. Türk vezninde de kezâlik. Türkçenin tiyatroya müsait olacak şiiri kâfiyesiz bir Arap vezni ihtiyar etmekte midir, veyahut bizim parmak hisâbının kâfiyesini de kaldırırvermekte midir, zihnimde bir karar veremedim. Ekrem ile buna, Nesteren’e falana dair bir uzun bahsimiz var. Bittiği zaman sana da gelir, fakat o bitinceye kadar sen de bir kerre vezinleri, kafiyeleri karıştır. Hangi yolu Türkçede dramatik şiir terkibine daha müsâit görürsen bir narration yap gönder.*” (C. II, s. 378-379) diyerek Hâmit’i kendi haline bırakır. Namık Kemal’in yukarıdaki sözleri birinci derecede manzum tiyatroyu ilgilendirirse de genel olarak şiirde bir arayış içinde olduğunu gösterir.

Tanzimat nesrine oldukça fazla hizmetleri dokunan Namık Kemal, şiiri istediği seviyeye ulaştıramadığının bilincindedir. Hâmit’e söylediği, “*Asarımda ekserî yeni yeni şeyler gördüğüne aldanma; benim taklîde kuvvetim, icâttan daha ziyadedir.*” (C. II, s.376) sözlerinin benzerini Recâizâde Mahmut Ekrem’e yazdığı, “*İtirâf-ı acz için mesûliyyet*

olmaz ya!.. Ben nesre oldukça hizmet edebildim; fakat şiiri istediğim yola getirmekten âcizim; eğer o muvaffakiyyet mümkün ise, senin ile Hâmit'ten beklerim." (C. II s. 348) cümlelerinde görürüz. Namık Kemal, buluş gücünün azlığını, şiirde sınırlı bir yeteneğe sahip olduğunu, bu nedenle belli bir alanda sınırlı yeteneğe sahip insanlara, gücünün üstünde sorumluluk yüklenemeyeceğini açık yüreklilikle söylemekten çekinmez. Onun şiirdeki beklentilerini Recâizâde Mahmut Ekrem ve Hâmit gerçekleştirebilecektir.

Şiirde işlenen konu, özü oluşturan önemli parçalardan biridir. Edebiyatı daima toplum yararı için düşünen Namık Kemal, çevresindeki gençlere de bu yönde tavsiyelerde bulunur. Recâizade'nin Bahar manzumesini eleştirirken, bu konudaki görüşlerini açıkça söyler. Ona göre, öncelikle şiirin konusu "hale uygunluk" göstermelidir. Memleketin içinde bulunduğu hal ise, 1877-78 Rus savaşı sonrasındaki keder ve umutsuzluk ortamıdır. Şu halde şiir, bu gibi durumlarda "vatan"ı konu almalıdır. "*Canımız isterse Nedîm'e ve hatta Surûrî'ye nazîre söyleyebiliriz; fakat vatanın bu halinde, gevezelik için mahsus şiir yolu açmak ve yâhut o yolda şiirleri değerli göstermek, sevdiği oğlanı, kavuşmasından yararlanmak için, Aşr-ı Muharrem'de matemî göstermek için Kerbelâya götürülen ma'hut Acem'e bir nevi taklit kabilinden olur.*" (C. II, s. 415) diyen şair, Recaizade Ekrem'e Baharı kaç bölüm yaparsa yapsın amacının vatan olduğunu tarif eder yollu bir şey yazmasını, yoksa gözünde o eserin Harâbât gibi ve belki ondan daha çok zararlı eserlerden biri sayılacağını hatırlatır. Bu durumda onun anlayışına göre şiirin konusunu ülkenin içinde bulunduğu koşullar belirler. Ama ulusal yasın tutulduğu bir devirde Nedîm'e ve Surûrî'ye yazılan nazîreler boş sözden öteye geçmez. Namık Kemal'in, Bahar manzumesinin eleştirirken, üzerinde durduğu diğer noktalar gereksiz söyleyişler, Arapça, Farsça bazı sözcükler ve özellikle de kafiye konusudur. Yer yer kafiye için anlamın feda edildiği yerleri gösterirken, eski ve yeni kafiye anlayışını birlikte kullanmamasını, "*Ya eski tarzı ihtiyar edip ölümlere karışmalı yahut yeni bir yol açmalı, istikbâle hizmet etmeli. Açılan yolun yeni olduğu mâlûm; fakat içinde insan arasına karışmış cadılar da görünüyor.*" (C. II, s. 414) diyerek onu desteklediğini; ama dikkatli olması gerektiğini de hatırlatır.

Namık Kemal'in yeni şiir yolunu aşmada beklentileri olduğu diğer isim de Hâmit'tir. O, bu dileğini ilk kez Recâizâde Mahmut Ekrem'e yazdığı 4. 1.1879 tarihli

mektubunda da dile getirmiştir. Midilli'den Hâmit'e yazdığı 30. 3. 1879 tarihli mektupta ise, onun yeni şiir yolunu açtığını bizzat söyleyerek gurur duyar. Hâmit, Namık Kemal'in *Vâveylâ* şiiri için eleştirilerde bulunmuş ve bazı söyleyişlerin değişmesini önermiştir. Bunların bir kısmını dikkate alan Namık Kemal, bu durumdan fazlasıyla mutlu olur. Hâmit'e, "*Nereden yeni şiir yolunu açtın da, beni bu kadar tekellüflere düşürdün.*" deyip orijinal, yeni bulduğu söyleyişleri sıraladıktan sonra, "*Vâveylâ eğer basılması mümkün olursa senin namına ihda edeceğim.*" (C. II, s. 422) sözleriyle onu onurlandırır.

Namık Kemal, Hâmit'in yenilikçi, girişimci yanını beğenir, onu teşvik eder. Ancak yenilik yapma uğruna aşırıya kaçmasına engel olmaya çalışır. Abdülhak Hâmit, Namık Kemal'e yolladığı 25. 6. 1879 tarihli mektubunda ölçü konusuna değinir. "*Arûz'u yapanlar bizim gibi adam değil mi? Onlar da hatâ edebilir*" düşüncesinde olduğunu, aruzda bazı değişiklikler yapma gereğini ileri sürer. Önce şiirin *mevzûn*, *mukaffâ* ve *muhayyel* özellikleriyle tanımlanan, akla değil; söze dayanan bir edebi tür olduğunu hatırlattıktan sonra, "*Zarûret nedir ki halk indinde hâsıl olan haysiyyeti böyle cüz'iyât ile fedâ edelim. Arûz ashâbı gibi biz de bir kâide vaz'edebiliriz; mukallit olarak Arap'tan, Acem'den aldığımız yollarda değil... İmam Halil yahut Molla Câmi olmak bizler için mümkün olamaz. Hatta olsa da arzu olunmaz. Çünkü yazarın M... Efendi senâkarımız da kendi kendine bir arûz yapmak, kendi kendine bir tarz-ı şiir icâd etmek davasına kalkışır.*" (C. II, s. 454) diyerek Abdülhak Hâmit'in kişisel çalışmalarla aruzda yapmak istediği değişikliklere karşı çıkar. Bir başka endişesi de, Ahmet Mithat gibi ehliyetsiz kişilerin ortaya çıkarak kendi kendilerine bir aruz yapıp şiir icat edebileceklerdir.

Şiiri genel olarak mevzun, mukaffâ ve muhayyel özellikleriyle tanımlayan Namık Kemal, şiir eleştirilerinin hemen hepsinde fesâhate / açıklığa büyük önem verir. Kendine şiir gönderip öğütlerini isteyen Menemenli Tâhir'e, "*Nasihat beklersen şiirinde biraz fesâhat isterim. Hem güç olur; hem geç olur; mâ'mafih öyle olmak lâzım gelir. Kırkbeş yaşındayız; bir beyti kırk kıyafete sokmadıktan sonra meydana atamıyorum.*" der. Ona göre, "*Nâcî veya diğer adıyla Mes'ûd-i Harâbâtî, yahut Kâzım Paşa; veya onun gibi şairler gibi manâsı elfâzına sığmaz, elfâzı manâsının ayıbını gizleyemez boş sözler sözler söylemek kolay şeydir. Yazılan şey şiir olmadıktan sonra ne işe yarar?*"

Shakespeare'in şiiri tanımlarken söylediği, “*Şiirde elfâz, mûsikîde hânendeye benzer; fasîh olmayan kelimeler, manâyı çirkin sesli hânendeler kadar bozar.*” (C. III, s. 360) sözlerini Menemenli Tâhir'e de hatırlatır. Fasîh / açık, anlaşılır olmamak şartı ile herkesten iyi, hem de çok şiir söyleyebileceğini iddia eden Namık Kemal, bu tür söyleyişleri *dırlanma* olarak niteler. Onun deyişiyle, “*Bunlar şiir olmaz, manâsı şiir olmaz, elfâzı hele hiç şiir olmaz. Ufacık bir mesele şiir manâyâ değil, lafza ithak olunur. Gayet şâirâne bir hayâl bulunabilir; vezni, kafiyesi olmadığı halde yine nesir itibâr olunur; şiir itibâr olunmaz.*” Namık Kemal'in Menemenli Tâhir'e söylediği şiirlerde anlamı söze tercih değil; sözü anlama uydurmağa çalışmasını tavsiye ettiği, onun şiirde açıklığa ne kadar önem verdiğini gösterir. (bkz. C. III, s. 362)

Namık Kemal'e göre şiir söylemek, dışarıdan görüldüğü kadar kolay bir iş değildir. Şiir, genel olarak *mevzun*, *mukaffâ* ve *muhayyel* özellikleriyle tanımlansa da, şiir yolu, araba yolu kadar geniş değildir. (bkz. C. II, s. 174) Kundura diker gibi şiir söylenmez. (bkz. c. III, s. 396) Şair dediğin, sadece kafiyeli söz söyleyen kişi değildir. (bkz. C. IV, s. 276) Başta Abdülhak Hâmit, Recâizâde Mahmut Ekrem olmak üzere dostlarının ve gençlerin şiirleri üzerinde değerlendirmeler yapan şair, şiirde güzelliği bozan mübalağalar, hoş olmayan benzetmeler, ölçü, kafiye ve dil yanlışlarıyla, açıklık ve söyleyiş güzelliğinin önemi üzerinde durur.

Ebüzziyâ Tevfik, Osmanlı şiir ve nesrine ait bir antoloji hazırlamak istediği zaman, yol göstermesi için Namık Kemal'in düşüncelerine başvurur. Bu alanda geniş bilgiye sahip olduğu bilinen şairin Ebüzziyâ Tevfik'e Midilli'den gönderdiği 15. 5. 1879 ve 7. 7. 1879 tarihli mektupları klasik şiirimiz açısından üzerinde durulması gereken önemli belgelerdir. Namık Kemal'in Osmanlı şiirine ait sınıflandırması, asra göre değil, Osmanlı tarihlerinde olduğu gibi padişahların zamanlarına göredir. Ona göre, Osmanlı şiirine Sultan Velet'ten başlamak edebiyat tarihimize büyük bir hizmettir; çünkü Sultan Velet, Mevlânâ gibi Selçukî, Sâdi gibi Atabege, Nevâ'i gibi Timûrîye ricâlından değildir. Osmanlılar zamanında ün kazanmıştır. Ayrıca Osmanlı şiirinde tasavvuf, hikemiyyat ve âşıkâne sözler bu devirde görülmeğe başladığı için, Osmanlı şiirini Sultan Velet'ten başlatmak gerekir. Osmanlı şiirinin başlangıcından Fatih asrına kadar ancak Sultan Velet, Kadı Fâzıl ve Süleyman Çelebi'nin isimlerini kaydedebilen Namık Kemal, tezkirelere

dayanarak, Fatih devrinde Ali Şir Nevâî'nin şiirleri İstanbul'da ün kazandıktan sonra bizde şiir söylenmeye başlandığını, Ahmet Paşa'nın da Nevâî'yi taklit ettiğini kaydeder. Ahmet Paşa'yı Nevâî taklitçisi olarak göstermekle düştüğü hata, Fuat Köprülü'nün de dikkatini çekmiş, bu konuda yaptığı araştırmalar sonunda, Namık Kemal'in bu hükmü, Hasan Çelebi Tezkiresi'ndeki kayda dayanarak verdiğini belirlemiştir. Namık Kemal'in bir başka yanlığı da dil konusunda olmuştur. Ali Şir Nevâî'nin ve Hüseyin Baykara'nın şiirlerini ufak bir düzeltme ile Türkçeye benzetebileceğimizi söylemesi, o devirde Türk lehçeleri hakkındaki bilgi eksikliğini gösterir. (bkz. C. II, s. 435-436) Fatih devrine ait planını, *"Sultan Cem şair değildir, anı geç!"* (C. II, s. 461) diyerek Necâti'nin şiirlerine de yer verilmesi gerektiğini kaydettikten sonra; *"Fatih asrı da şiir için bizlerce terakkî-i edebiyat gösterir bir zaman değildir; çünkü şiirimiz fenâ idi; husûsiyle şâirlerimizin söylediği sözler de birer birer sayılabilir."* (C. II, s. 436) sözleriyle tamamlar.

II. Bâyezıt devri için İbn-i Kemal'i tavsiye eden Namık Kemal, Farsçaya eğilimi dolayısıyla Yavuz Sultan Selim'i eleştirir; XV. asır şairlerinden birçoklarının hatta Şeyhî'nin bile adını anmaz. Sultan Süleyman devrine kadar olan şiirimizi, zeki bir çocuğun buluş çağından evvel peltek peltek veya birtakımını düzgün, birtakımını düzensiz söylediği sözlere benzetir. Söylenen şeylerin içinde gerek dil, gerekse düşünce bakımından üzerinde durulmağa değer yüzde on söz bulunamayacağını ileri sürer.

Namık Kemal'e göre Osmanlı şiirinin altın devri Kanuni Sultan Süleyman zamanıdır. Antolojiye bu dönemden Fuzûlî, Bâkî, Ruhî, Taşlıcalı Yahya, Nev'î ve Ebu's-Su'ûd'dan, XVII asır için de Nevîzâde Atâî, Nef'î, Sabrî, Şakîr, Nâilî, Neşâtî, Âlî, Cevrî, Fehîm, Mezâkî, Azmî, Azmîzâde Hâletî, Nadrî, Şeyhü'l-islâm Yahya, Şeyhü'l-islâm Bahâî, Sâbit ve Nâbî'den metinler alınması yerinde olacaktır. Burada dikkati çeken nokta -herhalde dalgınlıktan olacak- XVII. asır şairlerinden söz ederken Sümbülzâde Vehbî, Râgıp Paşa, Sâmi, Râsih, Talib ve hatta Nedîm'i bu asrın içinde göstermesidir. (bkz. C. II, s. 437)

III. Selim devrinden Şeyh Gâlip, Pertev, İzzet Bey, Surûrî, Hoca Neşet'i; II. Mahmut zamanından İzzet Molla, Vasîf, Fazıl, Pertev ve Âkif Paşalar, Câvit ve Dâniş Beyler, Şeyhü'l-islâm Ârif Hikmet ve Tâhir Selâm'ı sayan Namık Kemal çağdaşlarından antolojiye alınabilecekleri ise Şinâsi başta olmak üzere Leskofçalı Gâlip, Hakkı Bey,

Kâzım Paşa, Hersekli Ârif Hikmet, Recâizâde Mahmut Ekrem, Yenişehirli Avnî ve Abdülhak Hâmit diye sıralar.

Namık Kemal, Ebüzziyâ Tevfik'ten Numûne-i Edebiyat'ın önsözünü manzum yazmasını ister. Ama güzel olması için on yıl kadar emek vermelidir. Ziya Paşa'nın Harâbât'ta yaptığı gibi "*Abdullâh namı hem de Pâşa*" gibi sözler söyledikten sonra şiir söylemeğe ihtiyaç olmaz. Ayrıca klasik edebiyatımızda şiirimiz nesrimize göre daha üstün olduğundan antolojiye nâsirden çok şair alınmalıdır. Doğal olarak eserin şiir kısmı daha kapsamlı olacaktır. Yerinde bir tespitle biz de nesrin silsile-i tarihe bağlanacak hali olmadığı halde şiirin böyle bir özelliğinin bulunduğunu söyleyen Namık Kemal, toplanan malzeme ile şiiri de nesir gibi darmadağınık göstermenin veya edebiyat tarihine uygun bir hale getirmenin Ebüzziyâ Tevfik'in elinde olduğunu düşünür. (bkz. C. II, s. 460-464)

7. 1. VEZİN

Çok eski çağlardan beri güçlü bir şiir geleneğine sahip olan Türkler, hece ölçüsünü kullanıyorlardı. İslamiyeti kabul ettikten sonra, İran edebiyatının etkisiyle Türkler de Farsça şiirler yazmışlar ve Farsçayı şiir dili olarak benimseyerek ilk şiirlerinde İran aruzunu kullanmaya başlamışlardır. Ancak Türkçenin yapısı Arapça ve Farsçaya benzemiyordu. Türkçede uzun ünlü bulunmaması, Türkçe sözlüklerdeki kimi ünlülerin uzatılması sonucunu doğuruyordu. Bu nedenle Türk şairler büyük güçlüklerle karşılaştılar. Türkçenin yüzyıllarca direnerek karşı koyduğu aruz -birkaç ünlü divan şairi dışında- ancak XIX - XX. Yüzyıllarda Tevfik Fikret, Mehmet Âkif, Yahya Kemal gibi şairlerin elinde bir Türk aruzu durumuna gelebilmiştir.

Tanzimat'la başlayan her alandaki değişim ve yenileşme, edebiyatı da etkilemiş, özellikle Fransız edebiyatından Türk edebiyatına aktarılan yeni tür ve kavramlarla birlikte, eski sorunlar da yeni bir bakışla tartışılmıştır. Bunlar arasında "hece-aruz" sorunu önemli bir yer tutar. Tanzimat döneminde aruza karşı ilk tepki Ahmet Cevdet Paşa'dan gelir.

Ahmet Cevdet Paşa, Türk şiirinin doğal ölçüsünün hece ölçüsü olduğunu söyleyerek aruzun Türkçeyi bozduğunu ileri sürer.

Hece konusu Tanzimat sonrası Türk Edebiyatı'nda artık üzerinde düşünülen, tartışılan bir sorun halini yavaş yavaş almaya başlar. Bu devirde dolaylı da olsa, hece ölçüsünün varlığından ve ona değer verilmesinden ilk söz eden Ziya Paşa olmuştur. İkinci şahsiyet ise, Namık Kemal'dir.⁶⁶ Onun hece ölçüsü hakkındaki düşüncelerini -kronolojik sırayla- ilk defa *Tahrîb-i Harâbât*'ta (1875), İrfan Paşa'ya Mektup'unda (1875), özel mektuplarında, 1881'de yazmış olduğu Mikromega Muâhezesi'nde, son olarak da 1885'teyayınlandığı Celâl Mukaddimesi'nde buluruz.

Namık Kemal, hece ölçüsü hakkındaki düşüncelerini ilk defa *Tahrîb-i Harâbât*'ta, "*Türkçenin evzânı evvel parmak hesâbı imiş. Farisiye taklit olmuş. Arada ef'ile tef'ile hâsıl olmuş, vezni bozmuş, lisân fesâhatinden düşmüş.*"⁶⁷ şeklinde ortaya koyar. Böylece hece ölçüsünü bir edebî sorun olarak ilk defa *Tahrîb-i Harâbât*'ta konu eder.

Namık Kemal, *Tahrîb-i Harâbât*'tan hemen sonra kaleme aldığı İrfan Paşa'ya Mektup'unda, "*Şiir söylenecekse Sarı Zeybek'in,*

Allah dedim yatağana dayandım

Ben seninçün alkanlara boyandım

beyti yolunda söylenmeli." der. Bu kanaatini, "*Tamamiyle muvâfık-ı hakikat ve müşevvik-ı terakkî*" gördüğünü de belirtir.

Namık Kemal'in gerek *Tahrîb-i Harâbât* ve gerekse İrfan Paşa'ya Mektup'unda, dolaylı olarak hece ölçüsünden yana görünmekle beraber fikirlerinin henüz bu safhada netleşmediği söylenebilir.⁶⁸

⁶⁶ Kolcu, Hasan; Türk Edebiyatında Hece Aruz Tartışmaları s. 24

⁶⁷ Akün, Ömer Faruk; Namık Kemal, İslam Ansiklopedisi, C. 9, s. 69

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Kolcu, Hasan; Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları, s. 24-27

Yukarıda sözü edilen eserlerdeki düşüncelerinden sonra yazarın ölçü konusundaki fikirleri -dağınık bir durumda da olsa- daha bir açıklık kazanmış olarak özel mektuplarında karşımıza çıkar.

Magosa'dan Hâmit'e yazdığı 21. 2. 1876 tarihli mektubunda; "*Ben yazı yazmak, kafiye bulmak, bir sözü efâ'il ve tefâ'il'e tatbik etmek gibi şeyleri süslüce bir boyunbağı takmaktan kolay görüyorum.*" (C. I, s. 426-7) diyen Namık Kemal, manzum tiyatro yazma konusunda düşüncelerini almak isteyen Hâmit'e, "*Evzân-ı Acem'den ayrılmadıkça bizde tiyatro olacak kadar tabii şiir söylemeğe kâbiliyet göremiyorum.*" (C.I s. 433) der. Manzum tiyatro yazmada tabiîliğe ulaşmak için, Acem veznini en büyük engel olarak gören Namık Kemal, "*Şiirde sâfi Türkçe yazmak evzânın şimdiki haliyle beraber kimsenin elinden gelmez.*" (C. I, s. 433) diyerek şiirde ölçü ve dili birbirinin içine geçmiş bir bütün olarak değerlendirir. Safi Türkçe yolunun açılabilmesi için evzân-ı Acem'den kurtulmayı şart koşar. Böylece şiir dilinin sadeleşmesi sorunu, onu hece ölçüsü üzerinde düşünmeye yöneltmiştir. Mektubun devamında, "*Manzum söze o kadar hevesin var, bir kere de tabiatını bizim parmak hesabıyla bir şey yazmağa sevket! Bak ne güzel, ne parlak oluyor. Ben tecrübe ettim; niyetim o yolda bir eser meydana koymaktır.*" (C. I, s. 433-4) diyerek Hâmit'e "*bizim parmak hesabı*" diye sahiplendiği hece ölçüsüyle yazmasını tavsiye eder.

Abdülhak Hâmit, Namık Kemal'in isteğine uyarak Nesteren'i kaleme alır. Yazar, Nesteren'i okuduktan sonra eserle ilgili ilk değerlendirmeyi Recâizâde Mahmut Ekrem'e yapar. Daha önce *ne güzel, ne parlak oluyor* şeklinde tiyatro türü için dile getirdiği hece ölçüsüyle yazma önerisini, "*Parmak Hisâbı Şarkı gibi, Destan gibi lirik yolda ne kadar lâtif oluyorsa, Mesnevî'ye girdiği gibi hiçbir şeye benzemiyor. Ben başka vezin ihtirâ'ı değil; fakat kabûlü ile uğraştım. O da bahr-ı tavîldir, bahr-i tavil husûsiyle mefâ'ilün, fe'ilâtün, mefâ'ilün, fe'ilâtün vezninde olursa şive-i lisâna mutâbık, ahenkli bir söz hâsıl oluyor; fakat o da nesir gibi güzel olmuyor.*" (C. II, s. 295-296) sözleriyle geri alır. Sonunda, "*Ben kararımı verdim. Tiyatro bizde hiçbir nevi vezin ile yazılamayacak; zaten mevzûn yazılmaya lüzum da yok...*" (C. II s. 296) diye hüküm verir.

Namık Kemal, Nesteren konusundaki eleştirilerini Recâizâde Mahmut Ekrem'den sonra 17. 2. 1879 tarihli mektubuyla eser sahibine de iletir. Nesteren'de kullanılan hece

ölçüsü ile ilgili olarak, “*Şimdiki zamanıma göre bu Parmak Hisâbiyle Türkçede istediğim gibi bir tiyatro vücut bulabileceğine itikâdım -hem nefsimde, hem senin ikdâmında hâsıl ettiğim tecrübe ile- bütün bütün münselip oldu.*” (C. II, s. 378) diyen Namık Kemal’in tiyatro türünde hece ölçüsünün kullanılması konusundaki düşünceleri, gerek Tahrîb-i Harâbât ve İrfan Paşa’ya Mektup adlı eserlerinden, gerekse daha önce kaleme aldığı mektuplarından farklı olarak daha bir açıklık kazanmıştır denebilir.

Yukarıdaki sözlerinden anlaşıldığına göre, tiyatrodaki hece ölçüsünü kullanmaya karar veren Namık Kemal, bu ölçünün *şarkı, destan, koşma gibi lirik yolda ne kadar güzel etkili* olduğunu kabul eder. Gerçek şu ki, insanlara en kestirme yoldan ulaşılacak edebi türün tiyatro olduğunu düşünen Namık Kemal, sahne eserlerinin sade dille yazılmasından yanadır. Ancak sadeleşen Türkçenin aruza uymakta büyük zorluk göstermesi, onu hece ölçüsünü savunmaya yöneltir. Bu ölçüyü kendi ve Abdülhak Hâmit tiyatro eserlerinde deneyip başarısız olduklarında da *tiyatro eserlerinin hiçbir nevi vezin ile yazılamayacağı* sonucuna varır.

Namık Kemal’in ölçü konusundaki öz eleştiri ve samimi itiraflarını, kesin olmamakla birlikte Menemenli Rifat Bey’e yazdığı sanılan 27. 1. 1879 tarihli mektupta görüyoruz. Menemenli Rifat Bey’e, “*Yine tekrar ederim bir kabahatim var ise, evzân-ı Acemde şiir söylemekten ibarettir.*” (C. II, s. 358) der. Yazar, bu sözleriyle şiirde aruzu kullanmayı “kabahat” olarak niteler. Bu kabahate rağmen, Acem veznini niçin kullandığını “*Şarkı*⁶⁹ *olmak hasebi ile biraz yerleri de müzikaya tâbi olacak; Acem veznini ihtiyar edişim anın içindir.*” (C. II, s. 358) sözleriyle açıklar.

Yukarıdaki sözlerinden açıkça anlaşıldığı gibi, Namık Kemal’in hece ölçüsü yerine *Acem veznini* kullanması, tamamen onu müzikal yönden daha üstün bulmasıyla ilgilidir. Üstelik kabahat olduğunu bilerek onu bu ahengi yüzünden kullanmaktadır. Diğer taraftan aynı Namık Kemal, Abdülhak Hâmit’e, “*Evezân-ı Acem’den ayrılmadıkça bizde tiyatro olacak kadar tabii şiir söylemeğe kabiliyet görmüyorum... Bir kere de tabiâtını bizim Parmak Hisâbiyle bir şeyler yazmağa sevket.*” (C. I, s. 433) deyişinin üzerinden üç buçuk yıl

⁶⁹ “Bir Muhâcir Kızın İstimdâdı” adlı şiiridir.

geçtikten; hece ölçüsüyle yazılan Nesteren'i okuyup değerlendirdikten sonra Midilli'den yazdığı 5. 7. 1879 tarihli mektubunda, "Divâne şiiri bir zincirden kurtarmak istersen, kırılacak bend-i âhenin Acem evzânıdır" dedikten sonra, "Bilmem bildiğin hikâyelerden midir? Papazın biri kiliseye girmiş de mukaddes addettikleri ekmecli şarabı içtikten sonra haça çıkmış, bir kuşa tesâdüf etmiş; kuşu tutmuş; Müslüman kuşu isen, niçin şarap içersin; hıristiyan kuşu isen niçin haça çıkarsın!' itâbiyle helâk etmiş. Biz de, o kabîlden olarak, 'Acem veznine tabi iseniz, niçin zihâflı şiir söylüyorsunuz! Türkçe şiir söyleyecekseniz niçin efâ'il ü tefâ'il'e itibâr ediyorsunuz! Kıyas-ı mukasseminin mikrâz-ı kâtı'u'l - cevâbına uğramak muhâtarasında kalmayalım." (C. II, s. 454) diye seslenir.

Hece ölçüsüyle yazılan tiyatro eserlerini beğenmeyen aruz ölçüsüyle yazılmasına da olumlu bakmayan Namık Kemal, şiirde de Acem vezninin kullanılmamasından yanadır. Ona göre Acem vezni ortadan kalkmadıkça Türk şiiri gerçek kimliğine kavuşamayacaktır.

"Namık Kemal, Aruzu şiirimizi Türkçeleştirmekten alıkoyan ve kırılması gereken bir zincir mâhiyetinde görmüş, hece vezni meselesini daha çok manzum tiyatro dili bakımından mütâlaa ederek, bu vezin bahsinde birkaç defa fikir de değiştirmiştir." ⁷⁰

Yazar, Türk şiirinin gerçek hürriyetine kavuşması için vezin yanında kafiye de önemli bir engel görür. Abdülhak Hâmit'e yazdığı 17. 2. 1879 tarihli mektubunda, "Bugünkü fikrime göre, bizi Türkçede istediğimiz gibi şiir söylemekten men eden vezin değil kafiyedir; çünkü lisânın isti'dâtı efâ'il-ü-tesfâ'il tarzında şiire ne kadar mugâyir. Mahbus bulunduğum sırada, kafiyei terk ile vezni ihtiyâr yolunda bir çığır açmak istedim. Bahr-i taviil ile uğraşmağa başladım. Ana da fe'ilâtün mefâ'ilün

⁷⁰ Akün, Ömer Faruk; İslâm Ansiklopedisi, Namık Kemal maddesi, C. 9, s. 69

fe'îlât yolunu müsâit gibi gördüm. Anasından gözü perdeli doğmuş bir a'mânun dünyayı gördüğü zaman hâsil edebileceği meserret kadar memnûniyetlere iftihârlara gark oldum. İki- üç sahife yazı yazar yazmaz gördüğüm âlemin rü'yâ kabilinden olduğu tebeyyün etmeğe başladı. Parlak oluyor, fakat hakikat ve tabî'ata müşâbih olamıyor.

.....

Hülâsa, ben evzân-ı Arab'da kâfiyeli kâfiyesiz her yola girdim. Türk vezninde de kezâlik. Türkçenin tiyatroya müsâ'it olacak şiiri kâfiyesiz bir Arap vezni ihtiyar etmekte midir, veyâhut bizim Parmak Hisâbı'nın kâfiyesini de kaldırırmekte midir, zihnimde bir karar veremedim.” (C. II, s. 378-379) der.

Namık Kemal, aruzun kısa dizilerini sevmez. Kendi tavsiyesiyle yazılan Abdülhak Hâmit'in *Bir Neşide* adlı şiirini güzel bulmasına rağmen, “*Ben o kısacık vezni sevmiyorum. Benim sevmemekliğim, veznin fenâ olmasını iktizâ etmez.”* (C. II, s. 405) diyerek tercihini belirtir. Ziya Paşa'nın Molière'den hece ölçüsüyle ve kafiyesiz olarak terennüm ettiği *Tartuffe* için, “*Bilmem neden ise, vezninde on bir yerine, on heceyi ihtiyâr etmiş. Birçok yerleri pek güzel olmuş ise de, nesirden fark olunmaz dereceye gelmiş.”* (C. II, s. 378) diyen Namık Kemal, on birli hece ölçüsünün daha güçlü bir ahenk yarattığı inancındadır.

Abdülhak Hâmit, Namık Kemal'e gönderdiği 25. 6. 1879 tarihli mektubunda ölçü konusuna da değinir. “*Aruzu yapanlar bizim gibi adam değil mi? Onlar da hatâ edebilir.”* düşüncesinde olduğunu, aruzda bazı değişiklikler yapmak gerektiğini ileri sürer. Namık Kemal ise, buna şiddetle karşı çıkar. Çünkü Arap aruzunu inceleyerek bir sistem kuran İmâm Halîl, Acemlerde aynı işi yapan ve *Arûz* adlı bir eser kaleme alan Molla Câmî gibi olamayacaklarını, yarın bir M...⁷¹ Efendi'nin kendi kendine bir şiir tarzı icat etmeğe kalkışacağını düşünür.⁷² Yazar, bu anlayışla ölçünün / veznin bir milletin ortak vicdanından doğan milli bir unsur olduğunu kavramıştır. Bu nedenle onu değiştirmek için yapılabilecek kişisel çalışmaları doğru bulmaz.

Namık Kemal, hece-aruz konusunda Mikromega Muahezenâmesi'nde,

⁷¹ M... *Efendi* ile anlatılmak istenen, Ahmet Mithat Efendi olabilir.

⁷² Geniş bilgi için bkz. Tansel Fevziye Abdullah; Namık Kemal'in Mektupları, C. II, s. 453-4

“ Hele Âşık Garîb evzân-ı garîbânesinde ve fakat şîve-i Acemâneyi taklid yolunda gördüğüm nev-zuhûr destanlara peyrev olmak isteyen yârân-ı safâyâ âcizâne ihtâr ederim ki ihyâ-yı elfâz ve imâle-i meânide î'câz-nümâ-yı kemal olan Mikromega müterciminin himmet-i mücidânesiyle lisânımızda bir de (umursanmak) kelimesi hâsıl olduğu için (homurdanmak) tâbir-i zarîfine kafile bulmak da o kadar suûbet kalmamıştır. ”⁷³

şeklinde görüş bildirir. Daha önce Abdülhak Hâmit’e yazdığı 21. 2. 1876 tarihli mektupta *bizim parmak hesabı* diye sahiplendiği hece ölçüsünü yukarıda “Âşık Garîb evzân-ı garîbânesi” diye nitelenmesi ve âdeta küçümsemesi, dikkat çekicidir. Namık Kemal’in bu tavrını hece ölçüsüne karşı çıkış, aruz ölçüsünün yanında yer alış biçiminde değerlendirmek yanlış olmaz. Belki de bunu zaman zaman fikir değiştirme olarak almak da mümkündür.

Celâl Mukaddimesi’nde hece ölçüsü için,

“Türkçemizde bir efâ’il ve tefâ’il kaydından parmak hesabı dediğimiz vezin mevcûd olarak, milli eşârımız o kâideye tevfiik olunmak lazım geleceğinden şüpheli yok ise de parmak hesabıyla söylenen şeylerde Acem taklidi olan asâra nisbetle âheng-i letâfet gâyet az olduktan sonra o yol, âmiyâne mâlâyanilere mahsus ve binâenaleyh esâsen zevzeklik addolunduğundan, edebiyatımızın bulunduğu dereceye nisbetle ciddi bir eser tahrîrine hizmet edebilmek selâhiyetinden berîdir. Hattâ bu yolda ne kadar güzel bir şey yapılsa sâmiann itilâfsızlığı cihetiyle yine âmiyâne görünür. ”⁷⁴

diyen Namık Kemal’in hece ölçüsünü reddettiği çok daha belirgindir. Hece ölçüsünün *aheng-i letâfetini gâyet az bulan*, onu *âmiyâne ve mâlâyani* ve *zevzeklik* niteleyen yazara

⁷³ Namık Kemal, Mikromega Muahezenâmesi, Mecmua-i Ebüzziyâ, nu. 17, 1298, C. 11. , s. 521-2

⁷⁴ Namık Kemal; Mukaddime-i Celâl, Matbaa-i Ebüzziyâ, Kontantiniye 1309

göre, hece ölçüsü *ciddi bir eser tahrîrine hizmet edebilmek selâhiyetinden* uzaktır. Hece ölçüsüyle ne kadar güzel bir eser yazılsa, *sâmianın iltifatsızlığı yönünden yine âmiyânedir*. Böyle bir düşünce, Namık Kemal'in ölçü konusundaki son kararının aruzdan yana olduğunu ortaya koyar.

Namık Kemal, Birinci Tanzimat döneminin genel havasına uyarak edebi dilin sadeleşmesi gereğine inanmış, ancak karşısına aruz çıkmış, bunu kırmadan sadeleşmenin mümkün olamayacağını kavramıştır. İrfan Paşa'ya Mektup ve Tahrîb-i Harâbât'ta hece ölçüsünden yana olmasına rağmen, mektuplarında bir hece, bir aruz demiş, kesin bir tercih yoluna gidemeyerek bir arayış içinde olduğunu göstermiştir. Devrinin karakteristik özelliği olan ikilemi sergilese de Mikromega Muahezenâmesi ve özellikle Celâl Mukaddimesi'nde aruz ölçüsünün yanında yer almıştır.

7. 2. Kafiye

Divân şiiri kafiye konusunda katı ve çokça kurala sahip olmasıyla bilinir. Kafiyedeki bu kural çokluğu ve yazım ile ilgili gereksiz ayrıntılar, sözcüklerin Arap alfabesine göre yazılış biçimleriyle ilgilidir. Tanzimat şiirinde anlamı ön plana çıkarmağa çalışan Namık Kemal, kafiye konusunda da katı kurallardan sıyrılarak yenilik yapma çabası içinde görünür.

Namık Kemal'in kafiye konusundaki ilk uyarıları Recâzâde Mahmut Ekrem'e olur. Onun Mes Prisons tercümesini okuduktan sonra, eleştirileri arasında, *kâfiye-perverlik ziyâde* (C. I, s. 345) sözü dikkatimizi çeker. Genç Hâmit'e yeni edebiyat yoluna girmesi için öğütler verirken, yazı yazmayı, kafiye bulmayı, bir sözü vezne sokmayı süslüce bir boyun bağı takmaktan kolay gördüğünü, zamanla Hâmit'in de bunları kolayca yapabileceğini söyledikten sonra, süslü söyleyişe istekli olduğunu yazan Hâmit'i, *münâsebetiz kâfiye yapmaması için uyarır*. (bkz. C. I, s. 431)

Namık Kemal'e göre; kafiye her dilin kendi özelliklerini taşımalıdır. Araplar *hanîf* ile *suyûf*'u kafiye yapar. Biz ise söyleyiş bakımından tamamıyla birbirine benzeyen *vatan*

ile *yatan* kelimelerini birbirine kafiye yapmayız da, sonra meselâ; biri fetha-i hafife, biri fetha-i sakîle⁷⁵ olan *vatan* ile *eden* kelimelerini pekâlâ kafiye gibi kullanmaktayız. Dilimizde kafiye Arapçadaki kadar geniş olmaması, büyük bir sakınca doğurmaz. Asli şiirimizi, doğal anlatımın dışına çıkaran sebeplerin biri, belki de birincisi özne ve tümleçlerin, yüklemün önünde bulunmasıdır. Arapçadan farklı bir cümle dizgisi kuralı ile çoğu beyitlerimiz, kafiyeden başka bir de redife ihtiyaç duymaktadır. Redifin her mısra ve beyitte tekrarı ise, şiirin ortaya çıkmasını güçleştirir. (bkz. C. II, s. 247) Yazar, bu görüşleriyle Türkçenin yapısıyla bağdaşmayan Arapçanın dil özelliklerine uygunluk gösteren kafiye kurallarına karşı çıkar. Onun isteği, Türkçenin cümle dizgisine uygun, doğal söyleyişi sağlayarak bir kafiye yolunun açılmasıdır.

Namık Kemal, Tanzimattan önceki edebiyatçıları, *mânâyı kâfiyeye fedâ ettikleri* için eleştirir. Onları, *şevâ'ib'i mevâib'e, takvâ'yı deryâ'ya, kevâkib'i mevâkib'e, sugrâ'yı kübrâ'ya* kafiye yaparak hüner gösterdikleri için örnek almayı uygun bulmaz. (bkz. C. II, s. 343-344)

Namık Kemal, hece ölçüsüyle yazılmış bir şiirde, Türkçe kelimelerin birbirleriyle kafiye oluşturmasını daha doğru bulur. (C. II, s. 358) Hatta aruz ölçüsüyle yazılan şiirlerde bile benzeşen kelimelerin Türkçeden seçilmesini yeniliğe doğru atılmış bir adım olarak kabul eder. Bu durum, kafiyede yeni arayışları akla getirdiği gibi dilimizin sadeleşmesi açısından da büyük önem taşır. Namık Kemal'in kafiye konusunda hiç onaylamadığı anlayış ise, Recâzâde Mahmut Ekrem'in Bahar manzumesinin üçüncü bölümünde olduğu gibi bir tarafta *erken-derken* gibi Türkçede kullanılmamış; fakat Türkçe; bir tarafta ise *meşcere* gibi alışılmamış, Arapça yahut *lems* gibi, *bedid* gibi Edebiyat-ı cedîdeden alınmış Arapça veya Farsça kafiyelemlerin bir arada bulunmasıdır. (bkz. C. II, s. 414-415)

Namık Kemal'in, kafiye konusunda en dikkate değer görüşleri, 17. 2. 1879'da Midilli'den Abdülhak Hâmit'e yazdığı mektupta toplanmıştır denebilir. Hâmit'in Nesteren'i kaleme alırken, hece ölçüsünü başarıyla uygulayamaması karşısında, bizi Türkçede istediğimiz gibi şiir söylemekten alıkoyanın vezin değil; kafiye olduğu kanaatine

⁷⁵ Arap alfabesinde *a*'yı *e* okutan işarete fetha-yı hafife; *e*'yi *a* okutan işarete fetha-yı sakîle denir.

varır. Ona göre Türkçe, aruz ölçüsüne ne kadar uymaz ise, redifsiz kafiye bulmak da ondan kırk kat daha fazla uymaz. Bu düşünceden hareketle kafiyesiz; fakat aruz ölçüsüne bağlı kalarak yeni bir çığır açmak isteyen yazar, ilk yazdıklarından anasından gözü perdeli doğmuş bir âmânın dünyayı gördüğü zaman duyduğu sevinç kadar mutluluk duyduğunu; fakat iki üç sayfa yazar yazmaz, gördüğü âlemin rüya gibi bir şey olduğunu, yazdıklarının göz alıcı; fakat hakikat ve tabî'ata benzemediğini söyler. Ziya Paşa'nın da hece ölçüsüyle kafiyesiz olarak tercüme ettiği Tartuffe'de nesre yaklaşarak başarısız olması, kafiyesiz şiir yazma yolunu açmağa çalışan Namık Kemal'i iyice kararsızlığa iter. Sonuçta o, Türk ve Arap vezinleriyle kafiyeli, kafiyesiz her yola girmiş; Türkçenin tiyatroya uygun şiirinin, kafiyesiz bir Arap vezni seçmekte mi, yahut hece ölçüsünün kafiyesini de kaldırılmekte midir, zihninde bir karar varamamıştır. Kafiye konusunda bir çıkış yolu bulamayan Namık Kemal, buluş gücüne güvendiği Hâmit'e, *"Bir kerre vezinleri, kâfiyeleri karıştır... Kâfiyesiz yolları daha ziyâde dikkatli karıştır. Hangi yolu, Türkçede dramatik şiir tertibine daha müsâ'it görürsen bir narration yap gönder. İnşâllâh muvaffak olursun."* (C. II, s. 378-379) demekle yetinir.

8. Nesir / İnşâ

Namık Kemal, Şinâsi ile tanıştıktan sonra gözünü Batıya çevirip yeni edebiyatta *tabiata, akla ve hakikate uygunluk* ilkesini benimsese de eski edebiyatın etkisinden kolay kolay kurtulamaz. Özellikle bu etki, gençlik yıllarında nesir alanında da belirgin olarak kendini gösterir. Leskofçalı Gâlip, divanına yazdığı ve üstadına gönderdiği eski inşâ tarzı ile yazılmış önsözde üslubunun hangi kaynaklardan beslendiğini üstadına bizzat kendisi anlatır:

“ Esâsında iltizam ettiğim meslek Feyzî yoludur, fakat bütün bütün istilâhat-ı işrakıyyeye hasrederek teşbîh-i şâirânededen mahrûmiyetini istemediğimden ekser yerlerinde Urfî ve Nef’î’nin teşbihâtına ve bazı cihetlerinde Şevket’in hayâlâtına taklit eyledim. Buralarının ifâdâtınca, bittabi’ Veysi’nin yolunu tuttum ve bazı Âyet-i kerîmeler isti’mâlinde ve kısa kısa ifâdelerde, Fuzûlî’nin mektubuna dahî ohşattım ve birkaç yerde, Makâmât sanâyi’-i lâfziyyesine azmâyiş ettim ve ebyât ile istidlâlde Vassâf yoluna gittim; ancak böyle yerlerinde Feyzî yolunun hasâyisten olan tumturak-ı elfâzdan düşmemek için, Nergisi’nin tetâbu’-i izâfâtı belâsından kurtulamadım; fakat ânda sekize kadar var; bendenizde ise dörtten ziyâde yoktur...” (C. I, s. 24-25)

dedikten sonra bu kadar özenilerek yazılan eser hakkında, *“Hele bendeniz kendimi, Fuzûlî’nin mektubuna muâdil bir eser sahibi oldum zannediyorum.”* yargısına vararak *“Gâlip Bey de bunu böyle bulursa müftehir olacaktır .”* demektedir.

Namık Kemal’in bu mektubunu ve Leskofçalı Gâlip’in divanına yazdığı önsözle ilgili düşünceleri değerlendiren Ahmet Hamdi Tanpınar;

“Hiçbir vesika genç Namık Kemal’i anlatmakta bu mektup kadar mühim olamaz. Bir taraftan Leskofçalı Divânına yazılmış olan mukaddime ile bu 1865 yılında Voltaire’in ve Montesquieu’nün dünyasına adım atmış genç adamın, bir daha dönmeyeceği sahillere vedama benzer, diğer taraftan ise bütün Namık Kemal’i verir. Filhakika o Vassaf, Nergisî, Örfî, Fuzûlî özenişleri, o bilerek benzemeğe çalışmaları, bir tek eserde bir kaç ustanın ve tesirin peşinde koşma, onda ömrü boyunca devam edecek şeylerdir. Vakti daha olgun yaşlarında Namık Kemal örneklerine böyle saymayacak, hatta elinden geldiği kadar gizleyecektir.” der. ⁷⁶

Leskofçalı Gâlip’in İstanbul’dan ayrılışı Namık Kemal’i yeninin karşısında serbest bırakmıştı, Şinâsi’nin 1865’te Avrupa’ya kaçması ise, onun bir nevi olgunlaşmasını çabuklaştırır, kendi tarzını belirleme kolaylığı sağlar. Nitekim yaklaşık bir yıl sonra muhatabı belli olmayan birine yazdığı bir mektupta, yarar getirir düşüncesiyle nesirde süse yönelmenin, *“Elfâza düşerek mana cihetini terk etmekten ve hiç olmazsa murâdın anlaşılmasından başka neye yaradığını”* sorarak sanatlı nesre karşı olduğunu ortaya koyar. Süslü nesri en çok sevenlerden biri olduğunu, fakat onunla olan uğraşısının süslü nesri tavra veya satranç oyunlarından önce bir gönül eğlencesi saydığını, yoksa inşânın âlâsı böyle olur gibi bir batıl düşüncede olmadığını söyler. (bkz. C. I, s. 35) Nitekim Avrupa dönüşünden sonra eski inşâ ile yazdığı İstanbul’un fethine dair Bârîka-i Zafer için, *“Kafiyeli falanlı yazı yazmak o kadar müşkil bir şey olmasa gerek... Ben, ma’hud Bârîka-i Zafer’i bir günde yazmış idim; fakat Allah belâsını versin, o yolda yazılan şeylerin içinde mânâ bulunmuyor. Mûsîki taksimi dinler gibi bir şey... Âhenkli bir ses; fakat içinde lakırdı yok...”* (C. II, s. 58) deyişi sanatkârane nesri ne ölçüde benimsediğine güzel bir örnektir.

Hâmit’in yaşadığı devirde, bir yanda eski inşâ tarzını devam ettiren Ahmet Vefik Paşa, Sâmî Paşa, Suphi Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa ile yeni edebiyatın hâmileleri olan Şinâsi ve Namık Kemal’in açtığı yeni nesir anlayışları vardır. Hâmit, bu iki nesir arasında âdeta

⁷⁶ Tanpınar, A. Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 326

sıkışıp kalır. Ona çıkış yolunu gösteren, Namık Kemal olur. Ahmet Vefik Paşa, yazılarında Farsçaya ve Çağatay lehçesine fazlaca yer vermesiyle tanınır. Abdülhak Hâmit, Ahmet Vefik Paşa'nın eski inşâ ile ilgili düşüncelerini Namık Kemal'e yazmıştır. Namık Kemal, Hâmit'e Magosa'dan gönderdiği 21. 2. 1876 tarihli mektubun Ahmet Vefik Paşa hakkındaki kısmını, *"İmâ ve cednâ âbâ'enâ demek ne asl câiz olisardır, ki atalarımız Çağatâyî'nin minde bir kelimesin imlâ-yı aslîsinde bırakmamışlar. Ez'an cümle minin diyanda benim, könlül yazanda gönül kullanupdurlar. Buna hem kanâat itmeyuben Arab'ın aybe kelimesin heybe, Acem'in der-ü-ger sıfatın dülger lafızlarınca tahvil ve daha nice nice kelimâtı beğendükleri imlâğa tebdil etmişler. Görenek ise ancak olur. Bizim had Buhâra'yi Şerîf imlâsıngı İstanbul elfâzınca naklimiz atalarımız tarîkasından dür olmamak içündür."* (C. I, s. 427) şeklinde Çağatay lehçesini taklit ederek yazıp; Arapça, Acemce kelimeler gibi dilimizde kullanılan ve Çağataycada da bulunan kelimelerin imlâsını, atalarımızın muhafaza etmeyip nasıl değiştirdiklerini Ahmet Vefik Paşa'ya söylemesini ister.

Namık Kemal, üslûbuyla alay edercesine taklit ettiği Hâmit'i etkisinden uzaklaştırmaya çalıştığı diğer kişi, Sâmi Paşa'dır. Süleyman Nazif'in bir notuna göre Hâmit'in Sâmi Paşa ile münâsebeti çocukluğundan başlar. Sâmi Paşa, kendi çocuklarıyla birlikte Abdülhak Hâmit'e Şirâzlı Hafız Divânı'nı okutmuştur. Sâmi Paşa, süssüz, secisiz gelişigüzel yazılmış nesirleri yüzünden Hâmit'e karşı çıkmış, Hâmit de bunları Namık Kemal'e yazmıştır. (bkz. C. I, s. 421-422) Namık Kemal, Hâmit'in Rumûzu'l-Hikem adlı eserin yazarı Sâmi Paşa'ya, bugün Nergisî tarzında nesirlerin yaprakları ve hatta kozalakları dökülmüş bir ağaca benzediğini, bu günkü nesirden süslü süslü kelimeler, kâfiyeler vb. yararsız şeyler yerine bir ruh beklenildiğini söylemesini ister. Sâmi Paşa'nın oğlu Suphi Paşa'ya verilecek cevaba gelince, "eskilere hürmetle beraber, ilerleyebilmek için, ölümlere ilgi göstermekten vazgeçmek gerektiğidir; çünkü Nef'î ve Nergisî yollarını taklit, ancak zamanın gereklerini bilmemenin sonucudur" (C. I, s.428) biçiminde olmalıdır.

Namık Kemal, Hâmit'e etkisinde kalmaması gereken nesirleri sayarken, Yusuf Kâmil Paşa'nın Têlêmaque adlı eserini de bunlar arasına alır. Daha sonra devrin edebi halini her kemikten bir türlü ses çıkan bir mezarlığa benzeten yazar, Hâmit'e bu durumdan korkmaması gerektiğini, duyduğu her sese kulak asmak zorunda olmadığını

söylemeyi ihmal etmez. Ahmet Vefik Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Sâmî Paşa ve Suphî Paşa'nın eserlerini Hâmit'in okumasını bile tenezzül sayan Namık Kemal, onlardan "haşerât" diye söz eder. Acem edebiyatının taklit edilmesinin değil, bu edebiyatın en kötü yönünün, yani Acemlere yakışırcaasına mübalağaların etkisinde kalınmasının yersizliğini ileri süren yazar, genç Hâmit'e yeni tarz nesirlere örnek olabilecek bir eser de gösteremez. Çünkü Recâizâde Mahmut Ekrem bile, Mes Prisons Tercemesi'nde sanath ifadeler kullanmaktan kendini alamamıştır. (bkz. C. I, s. 429-430)

Abdülhak Hâmit'in süslü nesir yoluna girmemesi için çaba harcayan Namık Kemal, bu nesrin etkisinden belli ölçüde kendini kurtaramamış görünür. *Tezyîn-i elfâz'a* olan isteğini dile getiren Hâmit'e, "o itiyâdın Allah belâsını versin. Babama mektup yazarken bile, bir münâsebetsiz kafiye yapmaktan kurtaramıyorum; fakat bütün bütün ifâde-perverliği de çirkin göremiyorum." (C. I, s. 431) itirafında bulunur. Onun gönlünde güzel lafız, frenk gelinlerinin *tül fistam* gibi gayet sade, gayet tabîi olmalı. Hatta o tül fistanlar, örttüğü vücudun pembe rengini nasıl hayâl meyâl gösterirse, sözün inceliği de içerdiği nükteleri, dikkatli bir nazar karşısında bütün bütüne gizlememelidir. Şu halde yazar, nesri kuruluktan, monotonluktan kurtarmak için anlamı arka plana atmayan, anlamla süslü söyleyişi bünyesinde bulunduran nesirden yanadır.

Namık Kemal'le ilgili olarak araştırma yapan hemen bütün araştırmacılar, onun Tanzimat nesrine damgasını vurduğundan, devrindeki sanatçıları etkilediğinden hatta *Namık Kemal tarzı nesir anlayışının* sonraki yıllarda da devam ettiğinden, Namık Kemal'in edebiyatımıza nazımdan çok nesriyle yenilik getirdiğinden, bu alandaki hizmetlerin çok daha fazla olduğundan söz ederler. Namık Kemal de nesirde yaptığı yeniliğin ona verdiği hizmetin bilincindedir. Recâizâde Mahmut Ekrem'e, "Ben nesre oldukça hizmet edebildim; fakat şiiri istediğim yola getirmekten âcizim; eğer o muvaffakiyyet mümkün ise senin ile Hâmit'ten beklerim." (C. II, s. 348) deyişi sanırız kendi hakkındaki özeleştirisinin ne kadar gerçekçi olduğunu göstermeğe yeterlidir.

Gerçekten de Namık Kemal'in nesir alanında beklentilerinin -belli ölçülerde de olsa- Abdülhak Hâmit tarafından yerine getirildiği söylenebilir. 21. 2. 1876 tarihli mektupta Hâmit'in sanatkârane nesirle yazanlardan uzak durmasını tavsiye eden Namık Kemal, üç yıl sonra 17. 2. 1879'da kaleme aldığı mektupta, Hâmit'e -yazmağa teşvik

amacıyla da olsa- “*Nesir ile, hatta Parmak Hisâbiyle her istediğiniz şeyi benim kadar ve bazı kere benden güzel yazıyorsunuz.*” (C. II, s. 382) demesi, üç yıllık bir zamanda Hâmit’in nesrinde gelişme gösterdiğini açıklığa kavuşturduğu gibi yeni nesrin meyvelerini vermeğe başlamasından mutluluk duyduğunu da belli etmektedir.

Genç yaşta bir divan meydana getirebilecek kadar şiir yazan Namık Kemal’in Divân Edebiyatı hakkında geniş bilgisi olduğu bilinir. Onun bu özelliğini bilen yakın dostu Ebüzziyâ Tevfik, Osmanlı Şiiri Antolojisi hazırlamak yolundaki düşüncesini Namık Kemal’e açar. Ona göre, Numûne-i Edebiyat’ın önsözü mensur yazılmalıdır. Divân Edebiyatında şiirin nesirden üstün olduğunu, nesrin silsile-i tarihe bağlanacak bir hali olmadığını tespit eden yazar, bu nedenle antolojiye nâsirlere çok şairlerin seçilmesini uygun bulur. (C. II, m. 415) ⁷⁷

⁷⁷ Ebüzziyâ Tevfik, Osmanlı Şiiri Antolojisi hazırlamak yolundaki tasarısını yerine getirememiş, ancak Osmanlı nâsirlerinin eserlerinden seçme parçaları ve yazarlarının kısaca hayatlarını içine alan Numûne-i Edebiyat-ı Osmânîye adlı nesir antolojisini hazırlamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

9. Gazetecilik

Tanzimat döneminin diğer edebi türlerinde hakim olan topluma yararlı olabilme amacı, gazetede de ön planda tutulur. Bu amaçla çıkarılan ilk gazete, batılılaşma hareketine çeşitli yönlerden başlangıç sayıldığı için adından sıkça söz edilen, *Takvim-i Vekâyi* gazetesidir. 11. 11.1831'de haftalık olarak dönemin padişahı II. Mahmut'un kendi girişimiyle ve halka devlet işleriyle ilgili bilgiler vermek amacıyla çıkarılmaya başlanan bu gazete, tamamen devlet organı olup içeriği resmi haberlerden ileri geçmemiş, zaman zaman görülen kesintilere karşın 1840 yılına kadar tek Türkçe gazete olarak çıkmaya devam etmiştir.

Bundan sonra William Churchill tarafından 1840 yılından itibaren yarı resmi bir gazete olarak çıkarılmaya başlanan *Cerîde-i Havâdis*, ilk yıllarda içeriği bakımından *Takvim-i Vekâyi*'den pek ayrıntı göstermemekle birlikte, yavaş yavaş ufak roman ve oyun özetleri batı gazetelerinden alınmış günlük olaylar gibi değişik yazılar görülmeğe başlanmıştır.

Basın hayatımızda resmi haber gazetesi niteliğinden sıyrılarak bir fikir gazetesi olan ilk özel gazete 22. 10.1860'ta Şinâsi ile Âgâh Efendi tarafından çıkarılan *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesidir. Şinâsi'nin bu gazete önsözündeki ifadesine göre, gazete; halkın, ülkenin çıkarları ile ilgili düşüncelerini açıklaması için bir araçtır. O, halkın böyle bir hakka sahip olduğunu, batıdaki politika gazetelerini kanıt göstererek açıklar.

Tercümân-ı Ahvâl'den sonra Şinâsi'nin tek başına çıkardığı ikinci özel gazete olan *Tasvîr-i Efkâr* (27. 6. 1862) da, aynı amacın peşindedir. Günün çeşitli siyasi sorunları ile ilgili makaleler yazıldığı gibi telif ve çeviri bazı eserler bu gazetede yayınlanmıştır.

Namık Kemal, 1862 yılı sonlarında *Tasvîr-i Efkâr*'da yazmaya başlar. Şinâsi her bakımdan onun hocası olur. O, Şinâsi'de tohum halinde bulunan bütün fikir ve eğilimleri gür sesle, korkusuzca, en geniş şekliyle duyurmaya çalışır. Şinâsi'nin Avrupa'ya giderken (1865) *Tasvîr-i Efkâr*'ı ona bırakmasından sonra, gerçek kimliğini ortaya koyar.

Bilgiyi, kültürü ve görgüyü artırmanın yollarından biri de gazete okumaktır. Namık Kemal, daha Tanzimat yıllarında gazetenin önemini kavramış her fırsatta onun vazgeçilmez bir kültür aracı olduğunu anlatmağa çalışmıştır. Ona göre, *“Kültürlü kişi eline gazete ve risale alıp okuyandır.”* (C. I, s. 36) Ancak onun yaşadığı yılları düşünecek olursak bunun pek kolay olduğunu söyleyemeyiz. Çıkan gazetelerin azlığı, dağıtımın çoklukla İstanbul ile sınırlı kalması, okuma yazma oranının düşüklüğü, sahibine getirdiği mali külfet vb. sayılabilecek birçok sorun, gazeteciliğin hızlı gelişmesine engel oluyordu. Namık Kemal, her şeye rağmen 1860’lı yıllarda gazeteciliğin gösterdiği gelişmeden memnun görünür. Ocak 1867’de İstanbul’dan uzakta bulunan bir dostuna yazdığı Ramazan Mektubu’nda, Reşit Paşa türbesinin karşısında açılan kıraathaneyi, basın hayatının gösterdiği gelişme bakımından önemli bulur. Halkın buraya rağbet edişi, kıraathane sahibi ve oraya devam edenlerin memnuniyeti, basın-yayın açısından kayda değer bir ilerlemedir. Ancak yine de bu alandaki en büyük sıkıntılardan biri, gazetelerin yapılan harcamaları karşılayamamalarıdır. *“Bir gazete Avrupa’da birkaç yüz kişiyi beyler gibi geçindirir. Burada ekseri kendi masrafını korutamaz. İşte fevâ’id-i ma’rîffetten hissedâr olan bir milletle, mahrum olan bir kavmin her halde nisbeti böyledir.”* (C. I, s. 74-75) diyen Namık Kemal, yukarıdaki sözleriyle gazeteciliğin bizde karın doyuran bir meslek dalı olmadığını söylerken, daha da önemlisi, milletin bilgilenmesinde gazetenin önemine dikkat çeker. Bilginin yararlarına gazeteler yoluyla ulaşmış olan Avrupa ile ondan mahrum kalan Osmanlı halkı arasındaki uçurumu gözler önüne serer.

Namık Kemal, gazetelerin toplumun her kesimine seslenme ilkesini Şinâsi’den almıştır. Bu nedenle gazetelerinin içerik bakımından kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasını doğru bulmaz. Bir edebiyatçı, bir politikacı, bir tüccar aradığını aynı gazete içinde bulabilmelidir. Her ne kadar birçok dilde bazı edebiyat gazeteleri var ise de her gazetenin bir edebiyat eseri olması gerekmez. Önemli olan halkın düşüncelerini kollayıp onun çıkarlarına hizmet eden haberler vermesidir. Bir başka deyişle onların mürebbî-i ümmet / halkın eğiticisi olmaları gerekir. (bkz. C. I, s. 163-164)

Namık Kemal, aktif gazetecilik yıllarında olduğu gibi, diğer zamanlarda da gerek yerli, gerek Fransızca gazeteleri elinden geldiğince okumaya çalışır. Hatta adalarda bulunduğu sürgün yıllarında da, bu alışkanlığından vazgeçmez. Dostlarının, yakınlarının

gönderdiği gazetelerle her şeyden haberdar olmaya çalışır. Magosa’da bulunduğu sırada Hüseyin Efendi’nin daima gönderdiği Türkçe gazetelere düzenli bir biçimde ulaşmasına rağmen, Fransızca gazetelerin eline düzenli ulaşmamasından yakındığı zamanlar da olur.

(bkz. C. I, s. 271)

9. 1. Tasvîr-i Efkâr

Daha önce de belirttiğimiz gibi 1862 sonlarında Tasvîr-i Efkâr’da yazmağa başlayan, 1865 yılından itibaren de bu gazetenin tüm sorumluluğunu üzerine alan Namık Kemal, özel mektuplarında ilk kez, Eylül 1865’te İstanbul’dan Rüştü Efendi’ye yazdığı mektupta, Tasvîr-i Efkâr’dan söz eder. Rüştü Efendi⁷⁸, Namık Kemal’e Ali Suâvî’nin bir yazısını göndermiş, Tasvîr-i Efkâr Matbaası’nda bastırmak istediği *Herodot Tarihi* hakkında bazı şeyler sormuştur. Namık Kemal de Rüştü Efendi’ye “*Mazhar-ı hüsn-i nazar-ı vatanperverâneleri olan Tasvîr-i Efkâr, yakında bu yâdigârlarının neşri ile, tezyîn-i sahife-i iftihar edecektir ve böyle bir eser-i himâyet-kâraneye nâil olmasından dolayı, sûret-i mahsûsada arz-ı teşekkür eder.*” dedikten sonra özetle Ali Suâvî’nin eserlerinin basılmasının yazarı için fazlaca masraflı olacağını, bir şirket oluşturulmasını, böyle bir şirket oluşturulması halinde, uygun görülürse sermayedarlarını bizzat bulmayı da taahhüt ederek, reklâm için basılacak bu eserlerden birer bent seçilip gönderilmesini, bunların hissedârlara gösterileceğini, hatta bastırılarak, kamuoyunun rağbetini çekmenin yerinde olacağını bildiriyor. (bkz. C. I, s. 32-33)

Tasvîr-i Efkâr gazetesini Şinâsi’den devralan Namık Kemal, Mayıs 1867’de Avrupa’ya giderken bu yayın organını Recâizâde Mahmut Ekrem’e bırakır. Paris’e ulaştıktan sonra Temmuz 1867’de Recâizâde Mahmut Ekrem’e yazdığı mektupta, Şinâsi’ye kırınglığı dolayısıyla, “*O İstanbul’a geldikten sonra siz Tasvîr’i yazmayınız. Benim işim var; kabulüm, Kemal Bey’in hatırı içindi. Şimdi siz geldiniz, başka adam bulabilirsiniz yollu nâzikâne cevap veriniz ve bir adam buluncaya kadar yazmanızda*

⁷⁸ Filibe’de Muhâbere-i Telgrafiye memurluğu yapmaktadır.

beis yoktur. Şinâsi Efendi'yle ne kadar iyi görüşürseniz o kadar memnun olurum." (C. I, s. 103) diye haber iletir, duygularıyla hareket ederek onu uyarır. Londra'dan 6-13. 7. 1868'de yazdığı mektupta da *Şark Meselesi* üzerine yazdığı yazıdan dolayı gazeteden men edilmesi sonucu Tasvîr-i Efkâr'ın yayın hayatına devamı için başyazarlığı kabul eden Reşat Bey'e takdirlerini iletir. Onun bu iyiliğini hatırlayarak bundan böyle Hürriyet'te - kendi deyişiyle- kaleminin öttüğü kadar yardımda bulunacağını söyler. (bkz. C. I, s. 142)

Gazeteciliğin, Şinâsi ile birlikte canlanması, gazete sahipleri ve yazarları arasındaki rekabeti artırırken, okurların da gazeteler, yazarlar ve yazıları hakkında karşılaştırma yapmaları kolaylığını sağlamıştır. Gazete değerlendirmelerine pek meraklı olduğunu, Midilli'deyken İstanbul'da yayınlanan bütün gazeteleri okuduğunu söyleyen (bkz. C. III, s. 173) Kemal de, Tercümân-ı Ahvâl ile Tasvîr-i Efkâr'ın birinci sayısını karşılaştırarak Recâizâde Mahmut Ekrem'e, "*Devr-i edebî bana nisbeti dünyaca nasıl müsellemlenir ki, Şinâsi Tercümân-ı Ahvâl'i neşreder dururken ben kafiyeyle bir tezkire yazabilmeği kendimce bahtiyarlık addedenlerdendim. Tasvîr'in birinci cüzüne bak; Şinâsi ile benim yazdığım şeyler devr-i edebînin olduğuna delil-i vâzihdir.*" (C. II, s. 295) der. Böylece yazar, yukarıdaki sözleriyle Şinâsi'nin Tercümân-ı Ahvâl'deki gazeteciliği ile kendinin Tasvîr-i Efkâr'daki acemilik yıllarını karşılaştırır, Şinâsi'nin hakkını teslim eder.

Anılar, geçmişle yaşanan zamanı birleştirmede önemli bir yer tutar. Hele bunlar güzel anılar ise, yıllar geçtikçe değerleri daha da artar. Namık Kemal için de Tasvîr-i Efkâr'daki yıllar böyledir. Aradan yirmi yıl geçse bile, Midilli'den 14. 10. 1883'te Ebüzziyâ Tevfik 'e yazdığı mektupta, önce o yılların havasına uygun olarak,

Yâdet ol günleri kim merci'-i gayret biz idik

Mert idik, âdem idik, cân-ı hamîyyet biz idik

beytini söyledikten sonra, "*Tasvîr-i Efkâr âlemleri gözümün önünde dolaşıyor. Kendimi bir kerre daha dünyaya gelmiş sanıyorum.*" (C. III, s. 340) deyişi, o güzel günlere dönme isteğinin samimi ifadesidir.

9. 2. Hürriyet

Hürriyet gazetesi 29. 6. 1868'de Reşat Bey'in imzasıyla çıkar. Beşinci sayıdan itibaren Hürriyet'e Namık Kemal kendi imzasını atmağa başlar. Namık Kemal, İstanbul'dan yani Fâzıl Paşa'dan alınan emir üzerine Muhbir'den başka bir gazetenin yayına başlayacağını ilk kez, yaklaşık bir buçuk ay önce babasına, “*Alınan emr üzerine bir gazete daha çıkacak ve idâre-i tahrîriyyesi bendenizde olacaktır.*” (C. I, s. 133) sözleriyle haber verir. İlk sayfasında Genç Osmanlılar adına çıktığı kaydedilen, dört sayfadan ibaret, haftalık Hürriyet gazetesinin merkezi Londra'dır.

Hürriyet'in basın hayatında görünmeğe başlaması, Namık Kemal'de tarifsiz bir sevinç yaratır. Bu duyguyu paylaştığı kişilerden biri, gazetenin ilk dört sayısına adı geçen Reşat Bey'dir. Genç Osmanlıların gerçekten anlamlı bir eser ortaya koyduğuna inanan yazar, Hürriyete kalemiyle hizmet etmeyi, görev kabul eder. Hürriyet gazetesine gönderdiği 13-27. 7. 1868 tarihli mektubundaki, “*Hürriyet gazetesi çıktığı zaman Yeni Osmanlılar Cemiyeti havâss-i âzâsından* ⁷⁹ *Reşad Beyefendi zîrine vaz'-ı imzâ etmişti. Beynimizde olan hukuk-ı uhuvvet ve zaten kendinden gördüğüm bir* ⁸⁰ *muâmele-i futuvvet üzerine cemiyetimizin sâir âzâsından ziyâde, gazetesine hizmet edeceğimi üçüncü nüshasındaki mektubumda beyân etmiştim. Bundan böyle kendinin Paris'te bulunması lâzım gelmiş olduğundan, ben* ⁸¹ *bir vakit Tasvîr-i Efkâr'ın muharrirliğini ona havâle ettiğim gibi, o da şimdi Hürriyetçe olan vazifesini bana terkeyledi.*” (C. I, s. 143) sözlerinin ardından, beşinci sayıdan başlayarak Hürriyet'in son sayfasında Reşat Bey'in adı kaldırılmış, Namık Kemal'in adı yer almıştır. ⁸²

⁷⁹ Ömer Faruk Akün'ün Namık Kemal'in Mektupları adlı eserinde “*havâss*” olarak düzeltilen sözcük, F. A. Tansel'in Namık Kemal'in Mektupları adlı eserinde “*has*” biçimindedir.

⁸⁰ Bu sözcük, F. A. Tansel'in Namık Kemal'in Mektupları adlı eserinde yoktur.

⁸¹ Bu sözcük, F. A. Tansel'in Namık Kemal'in Mektupları adlı eserinde yoktur.

⁸² Mehmet Kaplan, Namık Kemal'in Hayatı ve Eserleri adlı eserinde, Namık Kemal'in 13-27 Temmuz 1868 tarihli mektubuna ulaşamamış olacak ki, Namık Kemal'in, Hürriyet'e birinci sayıdan sonra kendi imzasını atmaya başladığını yazar. Bkz. s. 65

Hürriyet, Fazıl Paşa'nın emri ve maddi desteği ile yayını sürdürmesine rağmen, özellikle ilk aylarda sağlanan parasal desteğin düzenli ele geçmesi epeyce sıkıntılar yaratır. Namık Kemal, bir yandan bunları çözmeye çalışırken, diğer yandan gazetede çıkacak yazılarla yakından ilgilenir. Yazar, Hürriyet'te karşılaştığı zorlukların bir kısmını babasıyla da paylaşır. Asılsız bazı söylentilerin Fazıl Paşa'nın kulağına gittiği endişesiyle, babasından Mustafa Fazıl Paşa ile görüşmesi için yardım bekler. Hürriyet'in yayını ile ilgili olarak da, gazeteyi kendi çıkardığını, Ziya Bey ve Ağâh Efendi'nin yalnız basım için para verdiklerini, Ziya Bey'in bazı bentler yazdığını; Ağâh Efendi'nin matbaa işlerine baktığını söyleyen Namık Kemal, onları başına Mustafa Fazıl Paşa'nın adamlarının musallat ettiğini; fakat bu durumdan şikayetçi olmadığını getirir. O zamana kadar Hürriyet'le ilgili her şeyi kendine mal eden yazar, Hürriyet'te ne yazıldıysa, ya kaleminden, ya tashihinden geçtiğini, Ziya Bey'in yazdıklarında, hatta Veraset Mektupları'nda bile düzeltmeler yaptığını ileri sürer. (bkz. C. I, s. 151-152)

Namık Kemal, Hürriyet gazetesini 64. sayısına kadar idare eder. İmzası bulunan son sayı, 6. 9. 1869 tarihli dir. 64. sayıdan itibaren Kemal yerine Ârif imzasına rastlamaktayız. Namık Kemal'in Hürriyet'ten ayrılması, İstanbul hükümetinin, dolayısıyla Ali Paşa'nın baskısı iledir. Gazeteyi bırakmadığı, hükümet aleyhinde yayınlara devam ettiği takdirde affedilmesine, İstanbul'a dönebilmesine imkan yoktu.

Ebüzziyâ Tevfik 'in verdiği bilgiye göre Namık Kemal'in Paris'te bulunduğu sırada Ali Paşa hakkında Ziya Bey, bazı yazılar yayınlamış, bu yüzden Namık Kemal'e baskılar yapılmıştır. Kemal, çekildikten sonra Hürriyet, Ali Paşa aleyhinde yayınlara devam etmiştir. Hatta Ali Paşa, gazetenin sonundaki Ârif adının da Kemal'in takma adı olduğu düşüncesinde idi. İşte bu sebepten Ali Paşa Kemal'in Hürriyet ile ilgisi olmadığını bu gazete ile bildirilmesini istemiş⁸³, Namık Kemal de Hürriyet'te yayınlanmak üzere 7. 1. 1870'te , *"Bir zamandanberi Ârif imzası ile neşir buyurulmakta olan Hürriyet'in ne tahririnde ve ne de efkârında bizlerin iştirâkimiz olmadığı ma'lûm-ı devletleridir. Bu hakikati, yâni Hürriyet'le beynimizde bir alâka ve*

⁸³ Tansel, Fevziye Abdullah; Namık Kemal'in Mektupları, C. I, s. 172

münâsebet olmadığı göstermek için şu i'lânın gazetede neşir buyurulması rica edilmiştir.” (C. I, s. 173-174) cümlelerini kaleme almak zorunda kalır. Namık Kemal'in Hürriyet'ten ayrıldığı duyurulması da yeterli bulunmaz. Onun, Hürriyet ile tamamen yollarını ayırdığını gösterebilmesi için, Londra'dan da uzaklaşması gerektiği düşünülür.

Fazıl Paşa'den gelen bu öneriyi Namık Kemal'in babası da uygun görmüş, onu uyarmıştır. Namık Kemal de haklı olarak Londra'da oturmasının Hürriyet'le birlik olduğuna, Paris'te bulunmasının gazeteden ayrılmış olabileceğine yorumlanmamasını ister. Hürriyet'e yazı yazacak olsa, onları Paris'ten de gönderebileceğini, Fazıl Paşa'nın bu düşüncede ısrar etmesi halinde canının sıkılacağını, Kur'ân-ı Kerîm'in basım işiyle ilgilendiği için Londra'da bulunduğunu anlatmaya çalışır. (bkz. C. I, s. 181-182)

Genç Osmanlıların Avrupa'ya gidişlerinin daha ilk aylarından itibaren aralarında anlaşmazlıklar baş gösterir. Namık Kemal'in Hürriyet'ten ayrılmasıyla Genç Osmanlılar arasındaki fikir ayrılıkları iyice su yüzüne çıkar, Hürriyet eski itibarını kaybetmeğe başlar. Bu duruma hem üzülen, hem de öfkelenen yazar, kızgınlığını, *“Hürriyet'ten çekileli dört beş ay oldu. İşin b...umu çıkardılar. İngiltere hükümeti, gazetede ettiği münasebetsizlikler için Ziya Bey'den dâvâ ediyor; bakalım encâmı nereye varır?”* (C. I, s. 192) sözleriyle dile getirir. Burada dikkati çeken nokta İngiliz Hükümetinin Hürriyet'i dava edecek noktaya gelmesidir. Namık Kemal'e göre, bu durum gazetenin başındaki Ziya Paşa'dan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hürriyet'in, İsviçre'de çıkan İnkılâp'a karşı, Hünkâr'ı desteklemesi, iki gazete arasında başlayacak tartışmada, kötü sonuçlar ortaya çıkmasına neden olacaktır. (bkz. C.I, s. 198)

64. sayısından itibaren Ziya Paşa tarafından tek başına çıkarılan Hürriyet gazetesi, 88. sayısına kadar Londra'da yayına devam eder. Bu arada barıştığı Suavî'nin gazetesinde yayınlamış olduğu “Âli Paşa Muhakemesi” adlı yazısını gazeteye aldığı için sadrazamın açtığı davadan mahkum olmamak için İsviçre'ye geçer ve gazeteyi orda 100. sayısına kadar çıkarır. Eski itibarı kalmayan gazete, bu sayıdan itibaren yayın hayatına tamamen son verir.

9. 3. Muhbir

Muhbir, Namık Kemal'in yakından izlediği gazetelerden biridir. Filip Efendi tarafından 2. 1. 1867'de İstanbul'da çıkarılan bu gazetede, kısa bir süre sonra Filibe'den dönen Ali Suâvî'nin yazıları görülmeğe başlanır. Namık Kemal, muhatabı belirlenemeyen Ocak 1867 tarihli olduğu tahmin edilen Ramazan Mektubu'nda bu gazete ile ilgili olarak, *"Ramazandan biraz evvel bir de Muhbir namıyla bir gazete zuhûr etti. Hakikaten rağbet ve mütâleaya şâyândır. Her türlü havâdisten hulâsa veçhile mümkün mertebe serbestçe bahsediyor."*⁸⁴ *Bir taraftan da halkın maarife kisb ü kâre terğîbine dâir birçok efkâr-ı müfide neşreliyor."* (C. I, s. 75) şeklinde övgü dolu sözler söyler.

Ancak Muhbir, kısa bir süre Ali Suâvî'nin yazıları nedeniyle kapanır.⁸⁵ Mart 1867'de Ali Suâvî, Kastamonu'ya sürülür. Oradan da Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine kaçarak Paris'e gider. Yolculuğun büyük bir kısmını, Namık Kemal ve Ziya Paşa ile birlikte yapar. Paris'te Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşlarıyla yaptıkları toplantıdan sonra Suâvî, verilen karar üzerine İstanbul'daki adıyla aynı olmak üzere Muhbir gazetesini çıkarmak için Londra'ya geçer. Suâvî, gazetesinin ilk sayfasına, *"Muhbir, doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar."* cümlesini koymuştur.

Muhbir'in yayın hayatına başladığı günlerdeki en büyük sıkıntısı, gazetenin İstanbul'a rahat ve düzenli şekilde ulaştırılamamasıdır. Namık Kemal, babasına yazdığı 7. 11. 1867 tarihli mektubunda, İstanbul'a gazete ulaştırılmamanın zorluğunu, *"Bu postayı çıkarıncaya kadar göbeğim patladı."* (C. I, s. 124) sözleriyle anlatır. Genç Osmanlıların Avrupa'da çıkardıkları ilk gazeteye Muhbir adını vermesi, vaktiyle İstanbul'da çıkarılan ve hükümet tarafından kapatılan aynı adlı gazeteyi hatırlatmak içindir. Bu nedenle İstanbul'a gönderilmesindeki zorlukları doğal karşılamak gerekir. Yine de o, pes etmez; gazetenin memlekete girişini kolaylaştırmak için gümrükte çalışan Rifat Ahmet Efendi'ye, Muhbir'in yurda girişinde sıkıntı çekildiğini anlatarak, arayıcılık maharetini elmas

⁸⁴ Bu cümledeki "mümkün mertebe serbestçe" sözcükleri Ömer Faruk Akün'ün Namık Kemal'in Mektupları adlı eserindeki şekliyle alınmıştır.

⁸⁵ Birinci sayısı 2 Ocak 1867'de çıkan Muhbir, 32. sayısında hükümet tarafından kapatılır.

kaçakçılarının aleyhinde kullanmasını, gazete kaçıranların eşyalarını fazla aramamasını rica eder. (C. I, s. 131)

Muhbir'in yayın hayatını sürdürmedeki bir başka sıkıntısı da; Genç Osmanlılar arasındaki fikir ayrılıkları, özellikle de Ali Suâvî'nin ortak çalışmaya elverişli bir adam olmayışıdır. Daha ilk aylarda baş gösteren anlaşmazlıkları çözmeye çalışan, Namık Kemal olur. Babasına, “*Buradaki pürüzler temizlendi; işler düzeldi, Muhbir yoluna girdi. Bu kadar mehasin ise bütün büttüne gayret-i âcizânemizle vücûda geldi.*” (C. I, s. 128) deyişi onun Muhbir'in yayın hayatına devamı için gösterdiği çabanın bir kanıtıdır. Ne var ki, Ali Suâvî'nin, Genç Osmanlıların prensiplerini ve üyelerini düşünmeksizin kendi bildiğine yayınlar yapması, Genç Osmanlılar ile arasının bozulmasına neden olur. Namık Kemal'le Ziya Bey, Ali Suâvî'ye, “*Muhbir'de itthâz buyurulan meslek mukaddemâ rüfekâ-i kirâm ile bi'l-müzâkere ve bi'l-ittihât karâr-gîr olmasından nâşî, muhafâzası muktezî olan mesleke tamâmiyle mübâyin olduğundan ve gazetenin zîrinde sülûs hat ile muharrer ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti ibâresini hâvi olan damga ise neşriyât-ı vâkı'ada cümlelerin müşâreketini mu'lin bir alâmet olarak bu ise hilâf-ı hakikat idüğünden lütfen çıkarılacak ilk nüsha-i Muhbir'in bu alâmetten hâli bulunmasını, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni teşkil eden rüfekâ nâmına bi'l-vekâle ve tarafımızdan bilhassa ihtâr ve istirhâm eyleriz.*”⁸⁶ (C. I, s. 137) diye ortaklaşa kaleme aldıkları bu satırları gazeteden ayrıldıklarını bildirerek Ali Suâvî'yi Muhbir'deki **Yeni Osmanlılar Cemiyeti** damgasını kullanmaması konusunda uyarırlar.

Büyük umut ve beklentilerle Avrupa'da çıkarılan Muhbir gazetesi, Namık Kemal'i ve arkadaşlarından hiç kimseyi memnun etmez. Çünkü Muhbir, Ali Suâvî'nin saçma sapan tutumu nedeniyle her gün bir kalıba girmekte, sürekli fikir değiştirmektedir. (C. I, s. 201) Namık Kemal, bu tutumun bilerek yaratıldığını bile düşünmeye başlar. Çünkü Muhbir'de önemli bir şey yazılması istenseydi sorumluluğun Ali Suâvî'ye değil, kendine verilmesi gerektiğine inanmaktadır. (C. I, s. 152)

⁸⁶ Bu mektuptaki “*mukaddemâ, hilâf-ı hakikat idüğünden lütfen çıkarılacak ilk*” sözcükleri Ömer Faruk Akün'ün Namık Kemal'in Mektupları adlı eserinden ilâve edilmiştir. Aynı eserden *muallen* sözcüğünün doğru okunuş biçimi olan *mu'lin* de alınmıştır.

9. 4. İbret

Namık Kemal Avrupa'dan döndükten sonra, (25. 11. 1870) iki yıl kadar resmi bir göreve tayin edilmemiştir. O, Avrupa'dan döndüğü ve açıkta bulunduğu sırada, ilk sayısı 12. 11. 1870'te çıkan *Diyojen* adlı mizah gazetesinde imzasız olarak yazılar yayınlamış, bu gazetenin henüz kapanmadığı esnada 13. 6. 1872'de ilk sayısı çıkan *İbret* gazetesinin başyazarlığını üzerine almıştır. Gazetede Kemal'in yanında, Genç Osmanlılardan Reşat, Nuri, Ebüzziyâ ve üvey dayısı Mahir Beyler de çalışıyorlardı. İbret başyazarı, 1872 Ağustosunda Gelibolu Mutasarrıflığı'na atanır. Bu görev, fikir arkadaşlarıyla birlikte 13. 6. 1872'de yayınlamaya başladıkları İbret gazetesindeki eleştirilerden dolayı İstanbul'dan uzaklaştırılması demektir. Aradan beş ay kadar geçince Gelibolu Mutasarrıflığı'ndan azledilen Namık Kemal, 2. 1. 1873'te İstanbul'a dönerek İbret gazetesindeki yayınlarına devam eder. Vatan Yahut Silistre piyesinin oynanması nedeniyle yapılan gösteriler, V. Murat'ın tahta geçeceği hakkındaki imâli temenniler, hükümetin dikkatini zaten üzerine çekmiş olan Namık Kemal ve arkadaşlarının tutuklanmasına yol açar. (6. 4. 1873) 10. 4. 1873 tarihli ferman hükmünce zararlı yayınlara neden oldukları için cezalandırılarak Namık Kemal Magosa'ya, Ahmet Mithat ⁸⁷ ile EbüzziyâTevfik Rodos'a, Nuri ve Hakkı Bey Akkâ'ya sürülürler.

Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre'nin oynanmasından sonra, İbret'in kapanmasına, yazarlarının sürülmesine kendi deyişiyile, "*Yazarının değil, methedenlerin bile, muhâkemesizce diri diri mezara gömülmesine*" (c. I, s. 243) üzülür. Magosa'ya gittikten sonra, Kasım-Aralık 1873'te Şirvânîzâde Hakkı Bey'e yazdığı mektupta, "*Ben ki Nûri Bey ile Hakkı Efendi'nin Silistre'yi beğenmemeleri lazım gelir iken, her nasılsa beğendiklerini ve hatta methinde on beş gün kadar hiç matbaasına uğramadığım İbret'e birer bend yazacaklarını -cinci hocalar gibi- keşfedip de hizmetimde olan cin tayfasına emir vererek, kalemlerini çaldırmağa, mürekkeplerini döktürmeğe, hafızalarındaki*

⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi'nin sürgüne gitmesinde İbret'te çıkan bir makalesindeki "Hükümet-i seniyye ümmet-i tâbi'ası" sözündeki ikinci tamlamanın "ümmet-i metbûası" diye çıkmasının da etkisi vardır. Hatat buna İbret'in kapanma nedneleri arasında sayılacak kadar önem verilmiştir. Bkz. Ahmet Mithat, Menfâ, Kırkanbar basımı 1876, s. 69

düşünceleri, vicdanlarındaki tesirleri yok ettirmeğe çalışmayayım; Mithat Efendi ile Tevfik Bey gerek İbret ve gerek Sirâc' da Silistre 'ye dair bir harf yazmamış iken, bana başkalarını töhmet altında bırakmada ortak olduklarını - falcıların yaptığı gibi- birtakım işaretlerden sonuçlar çıkarıp da, onların doğruyu yazmalarına çaba harcamaz mıyım? (bkz. C. I, s. 243) diye hayıflanır. Daha açık bir söyleyişle Namık Kemal, kendinin ne falcı ne de gelecekte haber veren biri olmadığını ileri sürerken, İbret'in bu gerekçelerle kapatılmasını son derece yanlış bulur. İbret'in kapatılmasında Vatan Yahut Silistre'nin ve oyuna övgü düzen yazarların davranışları, bardağı taşıran son damla olsa bile asıl ve tek nedenin bunlar olmadığı açıktır. Kaplan da bu yönde görüş belirtmekte, hatta kapatma işinin daha çok başka nedenlerden kaynaklandığına kanaat getirdiklerini bildirmektedir. ⁸⁸

Namık Kemal, Ziya Paşa ve Harâbât'ı eleştirirken Avrupa dönüşünde İbret gazetesinde yayınladığı yazılar hakkında da bazı ipuçları verir. Ziya Paşa'nın, Avrupa'da Hidiv Paşa'nın yanında yer alarak yayın yapmasını ve padişaha dalkavukluk etmesini doğru bulmayan, yurda dönüşünde de onun Harâbât'taki methiyeleri söylediğini ileri süren Namık Kemal, "*Bendeniz Avrupa'dan döndüm; İbret'teki, Diyojen'deki bentleri yayınladım. Hangisi hürriyet mesleğine bağlılığa delil ise, orasını tayin etmek, hiç kimse için güç bir şey olmasa gerektir.*" (C. I, s. 388) diyerek İbret'te hürriyet konusunda yazdıklarının kamuoyu tarafından beğenileceğine inanır.

Namık Kemal, İbret'te *harflerin değiştirilmesi ve yazının ıslahı* konusunda da yazılar yazmıştır. Yayıncılık dünyasına girdiğinden beri ortaya atılan bu konu hakkında Tasvîr'de, İbret'te ve Hürriyet'te birkaç bendinin olduğunu söyleyen yazar, Menemenli Rifat'ın soruları karşısında ona, İbret'te *İmlâ ve İnşâ* bentlerini okumasını, takıldığı yerler var ise, onları da sorabileceğini söyler. (bkz. C. II, s. 190-193) Sorularında ısrar eden Menemenli Rifat'a bir kez daha İbret'in ilgili bölümlerini okumasını tavsiye eder (bkz. C. II, s. 212). En sonunda da ona, "*Teessüf ederim ki sen İmlâ ve İnşâ bendlerini okumamışsın*" (C. II, s. 235) der.

⁸⁸ Kaplan, Mehmet; Namık Kemal Hayatı ve Eserleri s. 85-89

9. 5. Hayâl

Hayâl, 30. 10. 1873'te Teodor Kasap tarafından çıkarılan, Tanzimat döneminin tanınmış gazetelerinden biridir. O da, diğer gazeteler gibi belirli aralıklarla kapatılma cezasına uğramıştır. 1877'de Kanûn-i Esâsî ile ilgili bir yazıdan dolayı kapatılan Hayâl, bir süre sonra tekrar yayın hayatına geri döner. O sırada İstanbul'da bulunan ve her zaman basın dünyasını yakından izleyen Namık Kemal, tutuklu bulunan Teodor Kasap'ı Hayâl'in yeniden yayına başlaması nedeniyle tebrik eder. (bkz. C. I, s. 13) Yine aynı günlerde gittiği bir yerde duyduğu, Hayâl'in bazı bentlerinin dilinin bozuk olduğu şeklindeki şikayetleri ona iletir.

9. 6. İnkılâp

İnkılâp gazetesi, Hüseyin Vasfi Paşa ile Genç Osmanlılardan Sağır Ahmet Beyzâde Mehmet Bey tarafından Mayıs 1870'te Cenevre'de çıkarılır. Abdülaziz aleyhinde yayınladığı yazılarla dikkati çeker. Hürriyet'in ise Abdülaziz'in yanında yer alması, Genç Osmanlıların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları ortaya koyması bakımından büyük önem taşır. Hürriyet'ten ayrıldıktan sonra, birbirine zıt fikirleri savunan, ikiye bölünen Genç Osmanlılara uzaktan seyirci kalan Namık Kemal, babasına, Hürriyet'in İnkılâp'a karşı Hünkâr'ı savunmağa başladığını, yakında bu iki gazetenin çingiraklı külâhları giyerek curcuna çıkaracaklarını, bu çekişmenin çirkef saçmadığı bir taraf kalmayacağını haber verir. (bkz. C. I, s. 198) İstanbul'da bulunan Mustafa Asım Bey'in, İnkılâp'ın birinci ve ikinci sayısı hakkındaki düşüncelerinin pek olumlu olduğu söylenemez. Namık Kemal, babasının bu gazete hakkındaki görüşlerini değiştirmeye çalışır. Ona, İnkılâp'ın üçüncü sayısını gönderir. İnkılâp'ın, Hürriyet ve Muhbir gibi olmadığını, pek ağır bir dille yazıldığını, en önemlisi de memleketin her tarafına düzenli bir biçimde dağıtıldığını anlatır. İnkılâp'ın yazılarıyla çok etkili olduğuna inanan Namık Kemal, bu gazetenin İsviçre'de çıkması nedeniyle, kapatılması için kimsenin elinin ermeyip gücünün yetmediğini de sözlerine ekler. (bkz. C. I, s. 201-202) Yazar, İnkılâp'ın hiç

kimseden maddi destek almamasını, gazete için bir avantaj sayar. Bu durumda gazete, kimseye boyun eğmeden belirlediği ilkeler doğrultusunda yayın yapacaktır. Ona göre, İnkılâp'ın en önemli özelliği onu çıkarıcıların gözü pek, hatta kendinden bile korkusuz olmalarıdır. (bkz C. I, s. 210)

Namık Kemal, İnkılâp'ı yakından izler. Ona destek verir. Yazarlarını takdir eder. Bu gazeteyi pek beğenmeyenleri etkilemeye çalışır. Âdeta İnkılâp'ta yazı yazmak için can atan bir insanın davranışlarında bulunur, ya da böyle bir görüntü sergiler.

9. 7. Tercemân-ı Hakîkat

Tercemân-ı Hakîkat, 27. 6. 1878'de Ahmet Mithat Efendi tarafından çıkarılır. Bu sırada Midilli'de bulunan Namık Kemal, özellikle Ahmet Mithat'a karşı olan tavrından dolayı, Tercemân-ı Hakîkat'i daha dikkatli bir gözle inceler.

Namık Kemal'in Tercemân-ı Hakîkat'i hiç beğenmediği çok açıktır. Hemen her fırsatta onu kötülemesi, bunun en güzel kanıtıdır. Bu gazetenin yayına girmesinden itibaren düzenli olarak onu okuyan Namık Kemal, Tercemân-ı Şark'ın dava edildiği konudan söz ederken, eline ulaşan Tercemân-ı Hakîkat hakkında ağır eleştirilerde bulunur. Tercemân-ı Hakîkat'i eline almağa iğrendiğini, çevresindekilerin de aynı düşüncede olduğunu, Avrupa'da münasebetsiz gazetelerin bile halka hizmet ettiğini, Tercemân-ı Hakîkat'in ise herkesin ağzını pis etmeye yarayacak sözler yazdığını ileri sürer. (bkz C. II, s. 173)

Zaman zaman Tercemân-ı Hakîkat'in Midilli ile ilgili verdiği haberleri tamamiyle *hezeyân* olarak niteleyen Namık Kemal, Ahmet Mithat'ın memurluğu ile Tercemân-ı Hakîkat yazarlığını birbirinden ayırmaz. Ona göre; Ahmet Mithat, bir taraftan Takvîm-hâne-i Âmire müdürlüğünden maaş almakta, diğer taraftan da Tercemân-ı Hakîkat yazarı olması sıfatıyla devlet ileri gelenlerine yalvarmaktan başka bir şey yapmamaktadır. (bkz C. II, s. 320-321)

Namık Kemal, Üss-i İnkılâp'taki bazı fıkralarından dolayı Ahmet Mithat'a sert bir ifade ile yazdığı iki mektup göndermiş ⁸⁹, ondan sonra da hemen her zaman onun aleyhinde bulunmuştur. Ancak 1882 yılına kadar süregelen eski-yeni edebiyat tartışmalarının yaşandığı günlerde, Ahmet Mithat tarafından, Batı edebiyatını savunduğu taassup konulu makale, Namık Kemal'i çok memnun etmiştir. Yazar, bu ruh hali içinde kaleme aldığı mektupta, Ahmet Mithat'ı övdükten sonra, ona bir makale göndereceğini, beğenirse makaleyi basmasını istediğini yazar. Namık Kemal'in, Ahmet Mithat'a ve Tercemân-ı Hakikat'e karşı gösterdiği bu ılımlı tavrı bir daha görmek mümkün değildir.

10. 1. 1883'ten itibaren Tercemân-ı Hakikat'in edebiyat kısmının sorumluluğuna Muallim Nâcî'nin getirilmesi, Namık Kemal'in bu gazeteye karşı olan olumsuz tavrını değiştirmez. Hatta eski edebiyat taraftarının Tercemân-ı Hakikat'in edebiyat sütunlarında boy göstermesi eski-yeni edebiyat tartışmalarına yeni boyutlar getirir.

Namık Kemal, Tercemân-ı Hakikat'in edebiyat kısmından sorumlu olan Muallim Nâcî'ye, Hitâm-ı Âcemî takma adını kullanarak, Menemenli Rifat aracılığıyla eski tarzda kaleme aldığı bir gazel ile bir mektup gönderir. Secili cümlelerle bir taraftan Şark edebiyatını överken, kendi adını, Recâizâde Mahmut Ekrem, Hâmit, Mihrünnisâ, Ziya kelimelerini tevriyeli kullanarak yeni tarzda şiir yazarları savunup Muallim Nâcî'yi övmüştür. Mektubunu, “*Şu garip gazelcağızımın Tercemân-ı Hakikat'e tesvîd ve hatâyâ ve nekâyisi tenkîd ve üdebây-ı zamâne tarafından merhameten miktarı ta'did buyurulur ümidi ile takdim eyledim.*” (C. III, s. 373) sözleriyle tamamlayan Namık Kemal'in, Hitâm-ı Âcemî takma adını kullanarak eski tarz şiirin son temsilcilerinden olduğunu, bu tarzın devam etmeyeceğini alaylı bir şekilde ima ettiği düşünülebilir.

Yoğun eleştiriler üzerine, Muallim Nâcî'yi Tercemân-ı Hakikat'ten uzaklaştıran Ahmet Mithat ve gazetesi ⁹⁰, Namık Kemal'in saldırılarından yine kurtulamaz. Menemenli Rifat Bey'e, “*Tercemân'ı elbet görürsün ya... Mithat'ın Nâci ile uğraşmasına ne*

⁸⁹ age, C. II, 24 Ağustos ve 13 Eylül 1878 tarihli mektuplar.

⁹⁰ Muallim Nâcî, 3 Eylül 1885'te Tercemân-ı Hakikat'ten ayrılmıştır. Ahmet Mithat bundan sonra Tercemân-ı Hakikat sütunlarında Muallim Nâcî'yi eleştirmiştir.

buyurursumuz?” (C. IV, s. 276) deyişini onun 1885’li yıllarda da Tercemân-ı Hakikat’in izlediği yolu beğenmediğini gösterir.

9. 8. Diğer Gazeteler

Namık Kemal’in gazetecilik hayatı 1862-1873 yıllarını kapsar. Tasvîr-i Efkâr, Hürriyet ve İbret’te fiilen gazetecilik yapan yazar, *Basiret, Mirat, Diyojen, Hadika, Vakit, Muharrir, Sadakat ve Mecmua-i Ebüzziyâ* gibi birçok gazete ve dergide yazılar yazar. Bunların dışında *Takvîm-i Ticaret, Ayîne-i Vatan, Sabah, Tercemân-ı Şark, Al-Cevâib, Terakkî, Kevkeb-i Şarkî, Hakâyikü’l- Vakâyi, Sirac, Hizmet, Medeniyet, İstikbâl, Osmanlı, Kırk Anbar, Ümran, Haver, Mecmua-i Siyâset* gibi devrinin yayın organlarını yakından izler. Ayrıca İstanbul’da Fransızca çıkan *Courrier d’Orient* (bkz. C. I, s. 176) ile Fransa ve İngiltere’de bulunduğu yıllarda *Liberte* (bkz. C. I, s. 139) ve *Times* (bkz. C. I, s. 162-163), Namık Kemal’in ilgi gösterdiği gazetelerdir.

10. Tiyatro

Namık Kemal'in tiyatro ile olan ilgisi; tiyatro seyri, oyun okuması, tiyatro hakkında bazı görüşler ileri sürmesi, bizzat oyun yazması ve gençleri oyun yazmaya teşvik ederek yönlendirmesi, ana başlıkları altında toplanabilir. Edebiyatımız hakkında daha Tasvîr-i Efkâr'da yayımladığı ilk yazısında edebiyatın ahlâk ve terbiye fonksiyonunu işleyen Namık Kemal, bu konulardaki yazılarını, asıl Avrupa dönüşü yazar ve önce tiyatro üzerinde durur. Yazar, özellikle tiyatro söz konusu olduğunda bizim için Batı, hatta Fransız romantik tiyatrosundan başka bir örneği dile getirmez. Var olan geleneksel tiyatromuzu da yok sayar.

Namık Kemal, *Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara*, *Tiyatro* adlı yazılarında ve *Celâl* önsözünde tiyatro görüşlerini ortaya koyar. Mektuplarında da bu konuyla ilgili olarak bazı görüşler ileri sürdüğüne tanık oluruz. Namık Kemal mektuplarında da görüldüğü gibi tiyatro seyretmekten çok hoşlanmaktadır. Özellikle Avrupa'ya gittikten sonra tiyatroya karşı büyük ilgi duymuştur. Yakınlarına ve arkadaşlarına yazdığı mektuplarında, özellikle Victor Hugo ve Shakespeare'den söz eder.

Paris ve Londra'da Namık Kemal'in tiyatro ile ne kadar meşgul olduğunu gösteren izlenimleri mektuplarında yer alır. Yazar, Avrupa'da bulunduğu günlerde hemen her gece tiyatroya gitmektedir: “*Âdet iktizâsınca misfu'l-leyden üç dört saat sonra yatılıyor; yimek ise, ezan raddelerinde yeniyor. Dokuz on saat evde oturmak mümkün değil! Çaresiz tiyatroya falanlara çıkılıyor.*” (C.I, s. 123) Yine Paris'e ulaştığı ilk aylarda babasına yazdığı diğer mektubunda da, “*Hele burada bir tiyatro var; hakikat görülecek bir şey!.. Âdeta hem ahlâk, hem de lisân için en büyük mekteptir. Birtakım oyunlar oynanıyor ki taştan yürekleri ağlatır. Hemen ekser geceler oradayım.*” (C. I, s. 119) demektedir.

Namık Kemal, tiyatroyu diğer edebiyat türlerinin üstünde görür. Londra'da bulunduğu sırada Victor Hugo'nun *Le Miserables* romanından uyarlanan bir oyunu

seyrederken duyduğu hayranlığı Reşat Bey'e, "*Buraya gel de gözlerin karı görsün; tiyatro görsün. Alîma'llâh Victor Hugo'nun Le Miserables romanından çıkma bir dram oynamıyorlar; dünyada böyle parlak şey olmaz.*" (C. I, s. 159) sözleriyle aktarır. Yine Avrupa'da bulunduğu sırada kime yazdığı belirlenemeyen bir mektupta, "*Güzel oyun okumak, oynandığını görmek kadar lezzet vermese bile, roman mütâleasına müreccaktır; çünkü oyunda hayat daha şiddetli tasvir olunuyor. Mevzûa mütemmim sûrette gelen ta'rifât ve avâriz ise, hikâyelerde olduğu kadar mufassal ve müşevveş olmadığından, insanın teessürâtı birtakım lezzet-şiken fasılalara uğramıyor.*" (C. I, s. 220) diyen Namık Kemal'in tiyatroyu edebiyat türleri içinde en önde tuttuğu, oynanmasa bile okunmak için yazılmış tiyatro eserlerini roman ve hikâyelerden daha lezzet verici bulduğu açıktır.

Namık Kemal, daha ziyade romantik yazarların etkisinde kalmıştır. Mektuplarında A. Dumas Père, A. Dumas Fils, Alfred De Musset, Hugo ve Shakespeare'in adı çok geçer.⁹¹ Victor Hugo'nun birinci eserinin Cromwel olduğuna inanması da⁹² onun Hugo'yu farklı bir bakış açısından değerlendirdiğini gösterir.

Tanzimatla birlikte tezli tiyatro yolunu açan Namık Kemal, gençleri tiyatro yazmağa teşvik etmesi, yazılan eserlere eleştirilerde bulunmasıyla da önemli görevler üstlenir. Recâizâde Mahmut Ekrem'in, Chateaubriand'dan önce, roman olarak tercüme ettiği, sonradan tiyatro şeklinde düzenlediği Atala'yı değerlendiren yazar, eserdeki bazı söyleyişlere, mantık yanlışlarına, dramatik bir eserde bulunmaması gereken teknik kusurlara değinir. Yine de Atala'yı, "*Edebiyat-ı cedîdemizin kütüp-hane-i terakkîsini tezyîn eden*" eserler arasında sayar. (bkz. C. I, m. 101) Namık Kemal, kendi teşvikiyle Hâmit'in kaleme aldığı Nesteren'i de konusu ve hece ölçüsünde gösterdiği başarısızlık dolayısıyla beğenmez.⁹³ Bir tiyatro planını düzenlemede deneyimsiz bulunduğu (bkz. C. II, s. 382) Hâmit'e, Batı edebiyatından onun karakterini iyice tanıdığını gösteren, "*Shakespeare'e niçin merakın yok? Onun bir muntazamca oyununu tercüme veya adaptasyon suretiyle dilimize nakletmiş olsan, sanırım ki edebiyatımıza büyük bir hizmet etmiş olurdun.*" (bkz.

⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Tansel, Fevziye Abdullah, Namık Kemal'in Mektupları, C. I, m. 167; C. II, m. 414; C. II, s. 416 ve bu çalışmanın Batı Edebiyatı Şari ve Yazarları Bölümü

⁹² age. C. II, s. 466

⁹³ age. C. II, m. 396

C. II, s. 453) tavsiyesinde bulunur. Ancak Namık Kemal, sürekli bir tercüme faaliyetini tavsiye etmez. Onun arzusu, ihtiyaçlara cevap verecek eserleri Türkçeye nakletmekten ibarettir. Bunların bir kısmının gelişigüzel olması dolayısıyla da herhangi bir tenkitte bulunmaz.⁹⁴

Namık Kemal, Midilli’de bulunduğu yıllarda daha önce yazmağa başladığı Celâlettin Harzemşah’ı tamamlar. Bunun dışında tiyatro eseri kaleme almaz. (bkz. C. III, s. 165) Tiyatroya olan ilgisi daha çok oyun seyretme şeklinde devam eder. Kızı Feride Hanıma söylediğine göre Midilli’de ufacık bir tiyatro vardır. Rumca oyunlar oynanmaktadır. Oyunların çoğu Fransızcadan tercüme edildiğinden, onları daha önce okumuş ya da seyretmiştir. İşte bu yüzden o oyunları seyretmek , ona çok büyük zevk vermektedir. (bkz. C. II, s. 167-168) Ancak ondaki tiyatro tutkusu, bazen - onu çekemeyenler tarafından- başına dert açacak noktaya ulaştırılır. Namık Kemal’in Midilli’de bir tiyatro binası yaptırdığı, orada kendi eserlerini oynattığı, memurların maaşlarından yüzde on veya yüzde yirmi kesinti yaptırarak tiyatronun eksiklerini tamamlamaya çalıştığı, hatta tiyatroya sarhoş halde gelip locanın birinde devrildiği iddiaları, şairin bir hayli canını sıkır. Bu konuda Mabeynci Mehmet Emin Bey’e açıklama yapmak durumunda kalan Namık Kemal, Güllü Agop Tiyatro topluluğundan bazı oyuncuların Midilli’ye gelerek yirmi-yirmi beş oyun oynadıklarını, bunlar arasında kendi eserleri olan Zavallı Çocuk ile Âkif Bey’in de oynandığını, topluluğun oyunlarını sahnelediği çoğu gecelerde orada hazır bulunduğunu, bu konudaki söylentilerin asılsız olduğunu söyler. (bkz. C. III, s. 163)

Romantik tiyatroyu klasik tiyatroya tercih eden Namık Kemal’e göre; “*Dram, Rumcadan me’hûz bir kelimedir ki vaz’an hareket ma’nâsındadır. İstilâh-ı edebde, harekete mülâbis olan âsâra denilir. İster fâci’, ister mudhik, ister ne mudhik ne fâci’ olabilir.*” (C. II, s. 414) Böyle bir tanım, bugün de kabul edilen -hayatı olduğu gibi alan- doğru bir tanımdır. Nitekim Namık Kemal’in Avrupa’ya gittiği daha ilk yıllarda romantik yazarlardan hoşlandığını, tiyatronun dram türünü daha çok sevdiğini, Reşat Bey’e hitaben yazdığı, “*Buraya gel de gözlerin karı görsün, tiyatro görsün. Alîmallâh Victor Hugo’nun Le Miserables romanından çıkma bir dram oynuyorlar; dünyada böyle*

⁹⁴ Enginün, İnci; Namık Kemal ve Tiyatro, Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal, s. 13-24

parlak şey olmaz.” (C. I, s. 159) cümlelerinde açıkça görürüz. O, komedi ile trajedi seçiminde ise öncelikle trajediden yanadır. Molière’in eserlerini değerlendirirken, *“Komedi vâkıa trajediye tercih olunmaz.”* (C. II, s. 467) deyişi bu düşüncesini doğrular niteliktedir.

Tiyatroyu bir eğlence; fakat eğlencelerin en yararlısı olarak gören Namık Kemal, tek taraflı olarak sadece eğlenceye dayanan bir tiyatroyu onaylamaz. Babasına, kendinin tiyatro yazmakta oldukça hünerli olduğunu; ama eğlenilen tiyatronun nasıl bir şey olduğunu bilmeyince yazamayacağını söyler. (bkz. C. IV, s. 369) Böylelikle eğlenceden çok yarar sağlayan tiyatrodan vazgeçmediğini bir kez daha tekrarlamış olur.

Namık Kemal, Batı edebiyatında sıkça örneklerine rastlanan manzum tiyatronun, Avrupa’da birçok zararlı adetlerin terk edilmesine neden olduğunu ileri sürer. (bkz. C. I, s. 36) Tiyatro türünün gelişmesine de katkı sağlayacağını göz önüne alarak Abdülhak Hâmit’e hece ölçüsüyle manzum tiyatro yazması için tavsiyelerde bulunur.⁹⁵ Nesteren’de hece ölçüsünü deneyen Hâmit’in başarılı olmaması, Namık Kemal’i hece ölçüsüyle manzum tiyatro yazma düşüncesinden uzaklaştırır. Hece ölçüsünün manzum tiyatrodaki değil; daha çok şarkı, destan gibi lirik türlerde kullanılabileceğini ileri sürer. (bkz. C. II, s. 295-296)

Türk tiyatrosuna zenginlik katacağı düşüncesiyle manzum tiyatro yolunu açmada epeyce istekli görünen Namık Kemal, Magosa’da bulunduğu sırada aruz ölçüsüyle kafiyesiz manzum tiyatro kaleme almayı denediğini; ama bunları beğenmediğini söyleyerek Hâmit’e, *“Hulâsa, ben evzân-ı Arab’da kâfiyeli kâfiyesiz her yola girdim, Türk vezninde de kezâlik. Türkçenin tiyatroya müsâ’it olacak şiiri, kâfiyesiz bir Arab vezni ihtiyâr etmekte midir veyâhut bizim Parmak Hisâbiyle kâfiyesini de kaldırırmekte midir, zihnimde karar veremedim.”* (C. II, s. 378 - 379) der. Hâmit’i daha serbest bırakarak vezinleri, kafiyeleri karıştırmasını, daha çok kafiyesiz şekiller üzerinde durarak, Türkçede dramatik şiir için hangisini daha uygun görürse, o yönde deneme yapmasını ister.

Namık Kemal, tiyatromuza büyük hamle getirmiş bir şahsiyettir. Halkı eğitmek

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. Tansel, Fevziye Abdullah; Namık Kemal’in Mektupları, C. I, m. 167

amacıyla tezli tiyatroyu benimsemiş, halk tiyatrosunu ise reddetmiştir. Ocak 1867’de İstanbul’da bulunduğu sırada kime yazdığı belirlenemeyen meşhur Ramazan Mektubunda, bu mübarek ayda, geceleri her tarafın ışıklandırıldığı kahvelerde ve diğer eğlence yerlerinde ortaoyunları, hayâller -gölge oyunu- ve çalgılar bulunduğunu anlatır. Çalgı, hayâl ve ortaoyunu gibi şeylerin zararlı olduğunu ileri süren Namık Kemal, bunlara ramazan ayının sekizinden itibaren izin verilmesinin hiçbir mantıklı nedene dayandırılmadığını söyler. Yazar, ramazanın ilk haftasındaki eğlence yerlerinden biri olan Gedikpaşa’daki sirki biraz farklı bulur. Suhr adındaki at cambazının oyunlarını pek fena bulmamakla beraber, çalgısını beğenmez. Sonuçta bir at cambazı ile ne kadar eğlenilebilir diye sorar. Bazı kişilerin beğendikleri oyuncularını görmek için, bazılarının da Gedikpaşa’nın eski ününü kullanmak amacıyla gösteriş olsun diye Gedikpaşa’ya gittiklerini ileri sürer. (bkz. C. I, s. 74)

Namık Kemal’e göre ortaoyunları, halkın ahlâkını bozmaktadır. Tuhaflığı inkâr edilemez. Fakat ne derece ahlâka aykırı olduğu da meydandadır. Çoğunlukla medeni memleketlerde de tuhaf oyunlar oynatılır. Bu tarz oyunları tutulan şairler kaleme alır. Bunların seyir amacı, halkı uyandırmak ve ahlâkı daha iyi bir seviyeye yükseltmek içindir. Bizim oyunlarımız ise, hiçbir yerde ağza alınamayacak sözlerle o kadar doludur ki, bu kötü sözler kibar meclisinde değil; belki tulumbacı kahvesinde bile söylenmez. Karagöz’ün de durumu, ortaoyunundan farklı değildir. (bkz. C. I, s. 76)

Namık Kemal, bazen geleneksel seyirlik oyunlarımızın konu edilmediği durumlarda bile, sırf söze güç vermek için kendince *saçma, tuhaf* bulunduğu ortaoyunundan, Karagöz ile Hacivat’tan dem vurur. Ali Suâvî’nin Teşekkürnâme’si için, “*Hele Teşekkür-nâme’nin ifâdesi kadar tuhaf şey, müddet-i ömrümde görmedim; bâ-imzâ, Orta-oyunu saçmalarında bile bulunur şeylerden değildir.*” (C. II, s. 90) der. Ahmet Mithat’ın Kurûn-ı Vustâ’sı arasına karışan Graziella tercümesi için de, “*Hayâl perdelerinde, Ortaoyunları’nda bile bu kadar tuhaf saçma görmediğini*” (C. II, s. 424) söyler. Yazar, bu tavrıyla geleneksel tiyatromuza ne kadar karşı olduğunu ortaya koyar. Bu durum, onun Celâl Mukaddimesi’ndeki görüşleriyle tam bir paralellik gösterir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

11. Şair ve Yazarlar

11. 1. Divân Edebiyatı Şair ve Yazarları

Namık Kemal'in en önemli özelliği, ifadesi güçlü bir şair, heyecanlı bir yazar oluşudur. Çok genç yaşta vücuda getirdiği bazı gazelleri ayrı tutulursa, onun eski divan tarzında epeyce başarı gösterdiği söylenebilir. Bundan hareketle şairin, divan edebiyatı hakkında geniş bilgisi olduğu, hatta nazımda ve nesirde bazı divan edebiyatı sanatçılarından etkilendiği gözden uzak tutulmamalıdır.

11. 1.1. Leskofçalı Gâlip (1828-1867)

Leskofçalı Gâlip Bey, eserlerinde, yer yer yeni fikirlere rastlanılmakla beraber, Avrupaî etkilerden çok Divân Edebiyatı özelliklerini yansıtır. Namık Kemal'in Sofya'dan İstanbul'a döndüğü (1857), on yedi on sekiz yaşında bulunduğu sırada eski tarz şiirler yazdığı bilinmektedir. İstanbul'da Memduh Faik ve Hayret Beyler gibi yaşıtı olan şairlerle tanışır. Biraz sonra da Leskofçalı Gâlip, Hersekli Ârif Hikmet, Yenişehirli Avni ve Ziya Beyler'le dost olur. Hersekli Ârif Hikmet'in bir dostuna yazdığı mektubundaki, "*Leskofçalı Gâlip Beyefendi ki gerek ben gerek Kemal Bey kendisinden telemmüz ederek , nev-heveslik zamanımızda her ikimizin de üstâdı idi.*" cümlesinden Namık Kemal'in henüz yetişmekte olduğu çağlarda, onu üstâd tanıdığı anlaşılıyor. (geniş bilgi için bkz. C.I, s. 9)

"Kâni Paşa İstanbul'da Emtia Gümrük Nazırı olduğu zaman Leskofçalı Gâlip Bey'i kendisine tahrirat başkatibi daha sonra da mektupçu yapar. Leskofçalı Gâlip de çok sevdiği Namık Kemal'i gümrük kalemine getirir.

(1859) Namık Kemal burada Leskofçalı Gâlip'in Trablus Gümrük Eminliğine tayin tarihi olan 1861 yılına kadar, yani iki sene kalır. Bu iki senenin Namık Kemal'in sanatına, hatta bütün şahsiyetine önemli etkisi olmuştur. ⁹⁶

Tanpınar'a göre Namık Kemal, Şinâsi ile tanıştıktan ve eski şiir dünyasını bıraktıktan sonra dahi Leskofçalı Gâlip Bey'in şiirlerinden gelen tasavvufi lugat, bu şiirin dayandığı hayâl sistemi ve davranışlar onda uzun zaman asıl şahsiyeti idare eden bir esas zemin gibi devam edecektir. ⁹⁷ Gerçekten de Namık Kemal'in şiirleri dikkatli bir gözlemlenirse, Leskofçalı Gâlip'e duyduğu ilgi daha iyi anlaşılır. Şiirleri arasında üstadınkilerle aynı kafiye birkaç gazeli vardır. Bunların bazıları Nâili-i Kadîm, Fehîm vb. divan şairlerinin gazelleri ile kafiye bakımından ortaklık gösterir. Hepsini Leskofçalı Gâlip'e nazîre olmasa bile, her ikisinin aynı şairlere eğilimini göstermesi bakımından dikkate değer. Ayrıca Leskofçalı Gâlip'in de Namık Kemal'e yazdığı iki şiiri vardır. ⁹⁸

Namık Kemal ve Leskofçalı Gâlip'in *eyler beni* redifinde birer gazeli vardır. Tuna Vilayetindeki Leskofçalı Gâlip'e, "*Matla'a hiç söz yok... 'Eylere Beni' gazelinde gösterilen benzetme gücü buyurulmuş... Bendeniz şiir düşündükçe, hale münasip birtakım şeyler hatırıma geliyor*" ve "*Kendin Gösterir*" gazelini ikmâl ve irsal buyurursanız, nazîre söyleyeceğim; çünkü bir güzel beyit söyledim. Zannedirim ki *Râgıp'ın en mu'tena beytine şi'ren ve ma'nen fâiktir; beyit şu;*

Cust-cû-yi kâme hâcet görmez ehl-i ibtisâr

Kuvvet oldukâ nazarda kâr kendin gösterir (C. I, s. 12-13)

sözleri Namık Kemal'in, Leskofçalı Gâlip'in şiirlerine nazîre yazdığını ortaya koyar.

⁹⁶ Tanpınar, Ahmet Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 323

⁹⁷ age s. 324

⁹⁸ Sadettin Nuzhet Ergun, Leskofçalı Gâlip'in Namık Kemal'e yazdığı iki şiirini kaydetmiştir. Geniş bilgi için bkz. F. A. Tansel, Namık Kemal'in Mektupları, C.I, s. 10-11

Namık Kemal ile Leskofçalı Gâlip arasındaki yakınlık, sadece edebiyat ile sınırlı değildir. Devletin önemli sorunları ikisini de yakından ilgilendirir. Bunların çözümü için de fikir alışverişinde bulunurlar. Tuna Vilayetinde Mithat Paşa'nın yanında ve *Tuna Gazetesinde* çalışan Leskofçalı Gâlip, Namık Kemal'e üç mektup gönderir. Bunlarda Tuna Vilayetinde eğitim-öğretim alanında yapılan bazı yenilikler hakkında bilgi verir; bu konuda Namık Kemal'in değerlendirmelerini, yardımlarını ister.

Namık Kemal'in düşüncesine göre; eğitim-öğretimden üç türlü yarar beklenir: Fikir gelişmesi, ahlâki gelişme ve servet üretimi.... Yazar, bu konudaki düşüncelerini ayrıntılarıyla Leskofçalı Gâlip'e iletir.

Leskofçalı Gâlip, Tuna'ya giderken Namık Kemal'e bazı kitaplar bırakır. Yazar bunlar arasında Leskofçalı Gâlip'in Divânı'na rastlamaz. Leskofçalı Gâlip'e yazdığı Eylül 1865 tarihli mektuptaki, "*Divân-ı âlileri için mutasevver olan mukaddimeyi tertip eyledim; bunun bir sureti leffen takdim olundu.*" cümlesinden, Divân için Namık Kemal'in bir önsöz yazması kararlaştırıldığı anlaşılıyor. Namık Kemal, önsözü yazar; esas olarak Acem şairi Feyzî-i Hindî'nin (ölümü 1595) yolunu tutmuş; Şirazlı Urfi (ölümü 1590-1) ve Nefî tarzında teşbihler yapmış; bazı yerlerinde Şevket-i Buhârî'nin (ölümü 1695-96) hayâllerini taklit etmiş; bunları taklit ederken Veysi'nin nesrinde görüldüğü gibi nesir sanatları yapmış; bazı yerlerde de Fuzûlî'nin Şikâyetnâme'sinde olduğu gibi âyetler kullanmış; beyitlere dayanarak hükümler vermekte de tarihçi Vassâf yolunu tutmuştur. Yine bu önsözde Namık Kemal, birtakım zincirleme tamlamalar da kullanmış; bunlar arasında Nergisî'de görüldüğü gibi sekizli değilse de, dört kelimededen oluşan tamlamalara yer vermiştir. Leskofçalı Gâlip, Divân'ını gönderir göndermez, Namık Kemal bu Divân'ı -yazdığı önsözü de ilave ederek- kopya edip yollayacaktır. (C. I, s. 24-25)

Leskofçalı Gâlip, Namık Kemal'in isteğine uyarak, Divân'ını Namık Kemal'e gönderir. Eser, artık yazarın yastığı üzerinde, başucundadır. Zaman zaman onu okuyarak efkârlanır. (C. I, s. 51)

*"Son memurluğu Girit İsyanının bastırmağa giden Mustafa Nâîlî
Paşanın yanında katiplik yapan Leskofçalı Gâlip, İstanbul'a döndükten*

sonra bir işe tayin edilmemiş ve 11 Aralık 1867'de ölmüştür.”⁹⁹

Namık Kemal, Leskofçalı Gâlip Bey'in öldüğünü üç ay sonra Londra'dayken öğrenir. “*Zavallı Gâlip... Kendini bir nev zehirlemiş ha... Vah vah..*” diyerek üzüntüsünü dile getirir. Memleketimizdeki zeki insanların düştüğü bu durumu esefle karşılar. (C. I, s. 127)

Namık Kemal, çok değerli saydığı yazma Leskofçalı Gâlip Divânı'nı beraberinde Magosa'ya götürür. Bir süre sonra dostu Zeynü'l- Abidin Reşit'in bu eseri bastırmak üzere İstanbul'a istemesi, yazarı memnun eder. Ona göre; Gâlip Bey'in şiirleri, eski tarzın en güzel örnekleridir. Divân şiirleri yolunda eser verenler, meselâ, Delî Hakkî (1822-1895) ve onun gibi olanlar kendi şiirlerinin nasıl değersiz olduğunu anlayacaklardır. (C. I, s. 350) Leskofçalı Gâlip Divânı'nı basılmak üzere Magosa'da bulunan Altuncu Kostaki aracılığı ile İstanbul'a gönderen (C. I, s. 140) Namık Kemal, bu eseri eski edebiyat tarzında yazılmış, değerli bir eser olarak kabul eder. (C. I, s. 364) Ayrıca Numûne-i Edebiyat'ın hazırlanması aşamasında kendine başvurulan Ebüzziyâ Tevfik 'e 19. yüzyıl şairleri arasında Leskofçalı Gâlip adını verir. “*Gâlip Bey merhumun hâkine hürmeten aklımda olan eserlerini ben yazarım.*” (C. II s. 442) diyerek ona olan bağlılığını açıkça belli eder.

11. 1. 2. Nefî (1572 ?-1635)

Namık Kemal, Nefî takipçilerindedir. Tanzimat sonrasında divan edebiyatına ilk tepki olarak kabul edilen *Lisân-ı Osmanî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazât-ı Şâmil* adlı makalesinde, yeni edebiyatın oluşması için tabii ve sade bir dille yazılmış, düzenli bir antolojinin hazırlanıp, okullarda okutulması gerektiğini söyler. Bu antoloji hazırlanırken; nazımda Nefî'yi, nesirde Veysî'yi örnek alarak bir hareket noktası belirlenmesini şart koşar: “*Hele ma'nâ ve tabîrlerinde olan gulüvv ve garâbetle eskimiş bazı şivelerinden kat-ı nazar yalnız hüsn-i beyân için nesirde Veysî ve nazımda Nefî en*

⁹⁹ İnal, İbnül-Emin Mahmut Kemal; Son Asır Türk Şairleri, C. III, s. 41

güzel nümune olur.”¹⁰⁰ Namık Kemal’in bu makalede genel olarak edebiyat, dolayısıyla Nef’î hakkında söylediklerine Cerîde-i Havâdis’ten tepkiler gelmesi üzerine, Nef’î’yi tavsiye edişinin temel nedenlerinin, *Nef’î’nin güzel ifadeleri* olduğunu söyler.

Namık Kemal, Nef’î’nin yolundan gittiğini Tahrîb-i Harâbât’ta, “*Nef’î’nin âsârı lisânımızda belâgaten değil; fakat fesâhaten müsteşhedattandır. Binâenaleyh ben dahi tarz-ı ifâde de anın isrine tâbi oldum.*” sözleriyle itiraf eder.

Yakın çevresine yazdığı özel mektuplarında da sıkça Nef’î’den söz ettiğini görüyoruz. Leskofçalı Galib’in Divânı’na bir önsöz yazdığını söyleyen, bu nedenle onun eserini isteyen Namık Kemal, esas olarak Acem şairi Feyzî-i Hindî yolunu tuttuğunu belirttikten sonra, “*Teşbih-i şâirânenen mahrâmiyetini istemediğimden ekser yerlerinde Urfi ve Nef’î’nin teşbihâtına ve bazı cihetlerinde Şevket’in hayâlâtına taklit eyledim.*” (C. I, s. 24-25) der. Eski tarz bir eser olduğu için Leskofçalı Gâlip’in Divânı’nın önsözünde, Nef’î’nin teşbihlerinden yararlanan Namık Kemal, Nef’î devrine dönme çabalarına karşı çıkar. Ziya Paşa’nın Harâbât’ta divan şiirine fazla yer vermesini eleştirirken, Nef’î’nin hayâllerini batıl olarak niteler. Kendinin daha yirmi yaşında iken, eski tarz şiir yazabilecek olgunluğa ulaştığını, ancak Nef’î’nin batıl hayâllerini taklit ederek vezinli, kafiyeli üç beş sayfa yazmak için sekiz sene abdal sınıfına devam edecek kadar mecnun olmadığını (bkz. C. I, s. 329) söyler. Hâmit’e öğüt verirken de, edebiyatımızı Nef’î ve Nergisî yoluna sokmaya çalışmayı, geyik derisi duruken, kağıt ve Allah’ın rüzgârı varken buharı kullanılmasına gerek olmadığını iddia etmeğe benzetir. (bkz. C. I, s. 428) Ona göre önemli olan çağa ayak uydurmaktır. Nef’î devri edebiyatını canlandırmağa çalışmak, zamanın gereklerinden habersiz olmak anlamına gelir.

Namık Kemal’in Nef’î’nin bazı şiirlerine nazîreler yazması, onu beğendiğini gösterir. Şair, Nef’î Divânı’nın ilk şiiri olan;

Ukde-i ser-rişte-i rîz-ı nihânîdir sözüm

Silk-i tesbîh-i dürr-i Seb’a’l-Mesânî’dir sözüm

¹⁰⁰ Namık Kemal, Lisân-ı Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazât-ı Şâmildir, Tasvîr-i Efkâr gazetesi, nr.. 416 Rebiülâhîr 1283; nr. 417, 19 Rebiülâhîr 1283 (28, 31 Ağustos 1866)

matlı Naat'ını çok beğenmiş, bu şiire nazîre olarak yazdığı beyitleri Zeynü'l-Âbidin Reşit'e göndermiştir. 10. 9. 1881'de Midilli'den Reşit Bey'e yazdığı mektupta ona gönderdiği beyitleri geri istemiştir. Amacı *Naat* yazmak değil; halka Nefî yolunda Fahrîye söylenebileceğini anlatmaktır. (bkz. C. III, s. 96) Yine Midilli'deyken Nefî'nin bir şiirine nazîre yazmak istemiş, Nefî Divânı'na sahip olan Menemenli Rifat Bey'den, "*Havâlardan biri-âşinâlardan biri*" tarzında yâ () kâfiyesinde olan gazelini aynen yazıp göndermesini rica etmiştir. (bkz. C. III, s. 131)

Namık Kemal, bir konuyu açıklarken, fıkralardan, atasözlerinden, âyet ve hadislerden yararlanır. Bazen de anlam ve söyleyiş bakımından güzel bulduğu Nefî'nin beyitlerine de yer verir. Sevgilinin boyunu tasvir etmesi gerektiği bir mektubunda sözü Nefî'ye bırakarak, "*Nefî*,

Kâmet mi bu, yâ fitne-i ber-pây-i kıyâmet
Sâlnsa tutar âlem-i gavgâ-i kıyâmet

beyti ile hakk-ı kelâmı edâ etmiştir." (C. I, s. 58) diyerek Nefî'nin bu güzel söyleyişine duyduğu hayranlığı açıkça belli eder. Yine benzer bir örneğe Menemenli Tâhir'e yazdığı satırlarda rastlanır. Genç şaire birçok tavsiyelerde bulunan Namık Kemal, şiirde söz ile anlam arasındaki uyumsuzluğa *rabitasızlık* adını verdikten sonra, "*Nefî ne demiş, hem de ne güzel söylemiş,*

Söz müdür ol ki çep ü râst düşe mazmûnû
Nice ma'nây-i dürüstün boza bir lafz-ı sakîm" (C. III, s. 361)

sözlerinden yararlanır. Kişinin kendini anlatamamasına, içinde bulunduğu çaresizliği dile getirememesine ise, Nefî'nin anlamca güçlü;

Kimi işhâd edeyim eylediğim da 'vâya
İndirem sihr ü fûsun ile meğer İsâ'yı (C. II, s. 194)

beytini örnek vererek anlatımına güç kazandırmaya çalışır.

Özellikle söyleyiş güzelliği bakımından Nefî'den etkilenen yazara göre, bu güçlü divan şairinin hicivlerini topladığı *Sihâm-ı Kazâ*, Nedîm Divânı'ndan sonra Türkçede en güzel söylenmiş veya daha açık bir deyişle en garip hayâllerin yer aldığı şiirlerden oluşan bir eserdir. Fakat Şinâsi'nin *haslet-âmûz-ı edeb*¹⁰¹ kuralı gereğince örneklik etme açısından edebiyat âlemine dahil edilemez. Ancak edebiyat sözüne oranla, daha geniş olan literature'nin bölümlerine kabul edilebilir.

11. 1.3. Nedîm (? - 1730)

Namık Kemal, Recâizâde Mahmut Ekrem'e yazdığı yukarıda sözünü ettiğimiz mektupta, Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sıyla ilgili görüşlerini, eleştirilerini belirtirken, Nedîm Divânı'nı edebiyat âlemine dahil edilecek en önemli eser olarak sunması, Namık Kemal'in Nedîm'e verdiği değeri göstermektedir.

Kâni Paşazâde Rifat Bey'e Aralık 1864 - Ocak 1865¹⁰² yılında yazdığı mektupta, ziyaretine gittiği bir ahababının düzenlediği mehtap âlemini anlatır. O sırada Terceme Kalemi'nde çalışan 26 yaşındaki genç yazarı, özellikle sâki çok etkiler. Sâki'nin yalnız onunla ilgilenmesi, o gecenin güzelliği, şaire sonsuz haz verir. Yaşanan gecenin güzelliklerini divan şairlerinin beyitleriyle süsleyerek anlatır. Nedîm'in;

¹⁰¹ Şinâsi'nin edebiyatın öncelikle ahlak kurallarına bağlı olması gerektiğini ileri süren ilkesi

¹⁰² Bu tarih, F. A. Tansel'in eserinde ? XII. 1866 olarak geçmektedir. Ömer Faruk Akün'ün Namık Kemal'in Mektupları adlı eserine göre tarafımızdan değiştirilmiştir.

*Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şîşeden ruhsâr-ı âl olmuş sana*

beyti ile Nef'î'nin,

*Kâmet mi bu, yâ fitne-i ber-pây-i kıyâmet
Salınsa tutar âlem-i gavgâ-ı kıyâmet*

beyitlerini sâkiyi anlatmak için kullanır. (C. I, s. 58)

Mektuplarında özellikle birçok konuyu aydınlatmaya çalışan sorulara cevap arayan, çözüm üreten Namık Kemal, kimi zaman yalnız edebi zevk tattırmağı amaçladığından olsa gerek, bu yollu mektuplar yazar. Ebüzziyâ Tevfik onun , “*Tekellüfat-ı lafziyyeden berî olmak şartı ile bir de nesr-i şairâne meydana çıkardığını, tiyatro ve hikâyelerindeki bazı parçalarla, Marmara’yı tasvir eden makalesinin ve bazı mektuplarının bu tarzın en güzel örnekleri olduğunu belirtir.*”¹⁰³

5. 8. 1877 yılında Ebüzziyâ Tevfik’e yazdığı mektubunda Midilli’yi tasvir eder. Cezayirli Hasan Paşa’nın köşkü şairi etkiler. Köşkün, Paşa’nın şanını devam ettirmek için yapılmış olduğunu düşünür. Köşkün arkasında yükselen iki dağ, aşağısında sağlı sollu sıralanan iki liman, hemen Nedîm’in,

*Kûh-ü deryâ iki cânibten der-âgûş eylemiş
Sanki deryâ dâyesi, kûhsâr ise lâlâsıdır* (C. II, s. 28)

beytini hatırlatır. Oldukça romantik ruh hali içinde kaleme alınmış bu mektup, bulduğu

¹⁰³ Ebüzziyâ Tevfik, Kemal Bey’in Terceme-i Hâli, s. 17

güzellikleri arkadaşlarıyla paylaşmak isteyen birinin yazdığı satırlardır. Güzel benzetmeler ile yüklü cümleler, okuyana ayrı bir edebi zevk tattırmakta; aslında toplum için sanat ilkesini benimseyen vatan, millet, özgürlük vb. sosyal konularla, edebi konularda öğretmenlik yapan biri için epeyce fazla lüks olarak değerlendirilebilir.

Özellikle güzelliklerin tasvirinde Nedîm, Nefî gibi divan şiirinin büyük isimlerinden yararlanması, Namık Kemal'in onların güzel ifadeleri olduğunu, mana ifade etmede büyüklüklerinin inkâr edilemeyeceğini ve fevkalade bir tabiata sahip olduklarını düşünmesinden kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴

Diğer yandan 30. 3. 1879'da Recâizâde Mahmut Ekrem'e *Bahar* şiirinin tenkidi için yazdığı mektupta ise, Ekrem'i Nedîm-vâri üslûbu için eleştirir. İsterlerse Nedîm'e nazîre yazabileceklerini, ancak bunun taklitten öteye gidemeyeceğini, üstelik Nedîm gibi şuh, tacizkâr dize söylemenin sırası olmadığını ileri sürer. *Vatan* konusunun ön planda tutulması gerekirken, *kaldırınca sabâ o pîrehenin* türünden bir dize söylemeye uğraşmak; boş konuşmaktan, sürc-i lisan etmekten başka bir şey değildir. (bkz. C. II, s. 414-415) Aslında bu itirazlar, Nedîm'in büyüklüğüne, şairlik gücüne değildir. Nitekim Ebüzziyâ Tevfik 'in Osmanlı şiir ve nesrine ait hazırlayacağı antolojiye yol göstermek amacıyla yazdığı mektupta, döneminin şairleri arasında Nedîm'in, Osmanlıların en büyük iftiharına şayan olan biri olarak yer almasını ister. Çünkü Nedîm, Arap ve Batı edebiyatçıları içine karışmağa layık olmuş biridir. (bkz. C. II, s. 440) Yine Ebüzziyâ Tevfik'e yazdığı 7. 7. 1879 tarihli mektubunda, benzer sözlerle Nedîm'i övmekte, şair hakkında yaklaşık yüz sayfalık yazı gönderme işini üstlenmektedir. (bkz. C. II, s. 463)

Namık Kemal daha yirmi bir-yirmi iki yaşındayken, Nedîm'in,

Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı

Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı

¹⁰⁴ Erbay, Erdoğan; Tanzimat ve Servet-i Fünûn Dönemi Edebiyatçılarının Nefî Hakkındaki Değerlendirmeleri, Akademik Araştırmalar, Güz / 1996, s. 58

şiiirine nazîre olarak Sakînâme'yi yazmıştır. Damadı Menemenli Rifat ise, şiiiri tazmin eder, kayınpederine gönderir. O da, 29.12.1883 tarihli mektubunda eleştirilerine yer verir. Şiiiri beğenmemiştir. Gerçi kendi yazdığı Sakînâme'yi de beğenmez. Ancak onun önünde Nedîm'den başka örnek yoktur. Bu nedenle ne kadar güzel söz söylemeye çalışsa da, Nedîm zamanının düşüncelerine uymaktan kendini alamamıştır. Oysa Menemenli Tâhir'in önünde birçok örnek vardır. "... *şiiimdi sana var, hiç olmazsa Hâmid, hiç olmazsa Nedîm... Bu zamanda Nedîm'den aşağı kalmak câiz midir ya?*" (C. III, s. 358-359) diyerek hem Nedîm'in büyüklüğünü onaylar, hem de aşılması gerektiğini, bu zamanda Nedîm'in yaptıklarıyla yetinmeyip ilerlemenin şart olduğunu söyler.

Namık Kemal, mektubunda Nedîm'le Nef'î'yi karşılaştırır. Nedîm'i yaradılışından gelen özelliğinden dolayı hep daha üstün gösterir. Fakat Nedîm'in fasîh olmadığını da gözmezlikten gelmez. Ona göre; Ekrem, Hâmit, Sezâî, - Nedîm'deki bu fesâhatsizliği kabul etmelerine rağmen- birer Nedîm taklitçisidirler; Nedîm'in en güzel şiiiri *Mesnevi*'dir, onu da gün ışığına çıkaran, kendidir; eğer o olmasa, Nedîm gibi yok olup gidecektir. Şiiirin en büyük kusuru fasih olmamasıdır. Anlam, ön planda tutulmuştur. Hele *ömrüm isen de çabuk geç* fikri ne Nedîm'den 6000 yıl önce yaşayanların, ne de Nef'î, Fuzûlî, Hâfız, Sâdi, Virjil, Homeros gibi Doğulu ve Batılı şairlerin aklına gelmiştir. Bu teşbih, bütün kusurları affettirecek kadar güzeldir. Ama Namık Kemal, yine de şiiirde söyleyiş güzelliğinin, her şeyden üstün tutulması gerektiğini savunur. Onun deyişiiyle, "*Şiiirlerde ma'nâyı lafza tercih değil, fakat lafzı ma'nâyı tevfiik etmeğe çalışmak*" gerekir. (C. III, s. 362) Bunlar, onun yeterince objektif olduğunu, duygularıyla hareket etmediğinin en büyük kanıtıdır.

Namık Kemal, mektuplarında en çok Nef'î ve Nedîm'e yer vermiştir. Bunlardan başka divan edebiyatı sanatçılarının bazıları hakkında da olumlu görüş belirtir. Fakat hiçbir zaman Tanzimat döneminde Divân edebiyatını canlandırma çabası içinde olanların yanında yer almaz. Her zaman onlara karşı çıkar. Çünkü divan şairlerinin kendi dönemlerinde değerli olduğunu ve artık devirlerini tamamladıklarını düşünür.

11. 1. 4. Fuzûlî (1495 ? - 1556)

Divân şairleri içinde özellikle Fuzûlî'nin Şikâyetnâme'sini beğenir. Leskofçalı Gâlip Bey'in Divâm'na önsöz yazarken, Fuzûlî'nin mektubunda yaptığı gibi ayetlerden yararlanır. Şikâyetnâme'de nasıl kendine özgü bir tarz varsa, bu önsözde de birçok yeniliklerin olduğunu iddia eden yazar, Fuzûlî'nin mektubuna eş değer bir eser ortaya koyduğunu, Leskofçalı Gâlip Bey'in , önsözü yazdığı haliyle kabul etmesinin onu çok mutlu edeceğini söyler. (bkz. C. I, s. 25)

Fuzûlî'nin şairliğini de değerlendiren yazar, Ebüzziyâ Tevfik'e “*Şarktan zuhûr eden şairimiz Fuzûlî'dir*” (C. II, s. 437) der. Antoloji hazırlığı içinde olan Ebüzziyâ Tevfik'in Fuzûlî'den şiir seçerken;

*Ben kimem, bî-devlet ü bî-tâli'ü bî-hân mân
Tâli'im âşüfte, ikbâlim nigûn, bahtım yaman*

beyti ile başlayan Tercî-i Bend'ine ve “*toprağıdır, sana, bana, habâb, âftâb, feryâd eylerem, kevâkib, revzenin, yetmez mi*” redifli gazellerine dikkat edip ona göre seçmesini ister. (bkz. C. II, s. 437-438)

Azeri Lehçesiyle şiirler söyleyen Fuzûlî'yi *şarktan zuhûr eden şairimiz* olarak kabul eden Namık Kemal, onu açık, anlaşılır şiir söylemek bakımından Nedîm'den önde sayar. (bkz. C. III, s. 361)

11. 1. 5. Diğer Divân Edebiyatı Sanatçıları

Bâkî için, “*Garb'den zuhur eden muktebes mahlûkumuz*” der. (C. II, s. 437) Bağdatlı Ruhî'nin Tercî-i Bend'ini güzel bulur. (bkz. C. II, s. 461) Ona göre Veysî, Nergisî ve

Mütercim Âsım, nesirde Osmanlının en tanınmışlarıdır. Âkif Paşa ise, son dönemin en önde gelen nâsiridir. (bkz. C. I, s. 35-36) Leskofçalı Gâlip Divânı'na önsöz yazarken, Nergisî'nin nesrindeki sekize varan tamlamaları **bela** sayan, bu yüzden de onları dörde indirdiğini söyleyen Namık Kemal, edebiyatımızın Batıya açıldığı bir dönemde, Nergisî yoluna dönülmesini, (bkz. C. I, s. 428) imlâda Veysî'yi örnek alınmasını yanlış bulur. (bkz. C. II, s. 344) Leskofçalı Gâlip Divânı'nın önsözünde esas olarak XVI. yy. Acem şairi Feyzî yolunu benimseyen yazar, Şirazlı Urfî ve Nefî tarzında teşbihler yapmış, bazı yerlerinde Şevket-i Buhârî'nin hayâllerini taklit ederken Veysî'nin nesrinde görülen nesir sanatlarını yapmış, beyitlere dayanarak hükümler vermekte de tarihçi Vassaf yolunu tutmuştur. (bkz. C. I, s. 24-25) Böylece Namık Kemal, bir yandan eski edebiyatımıza ait geniş bilgiye sahip olduğunu ortaya koymuş, diğer yandan divan edebiyatına ait eserlerle, o ruha uygun önsöz yazılmasının en doğru yol olduğunu göstermiştir. Yazarın bu tutumu, eski edebiyatı canlandırma çabası olarak görülemez. Bu durumu, vatan şairinin üstadına beslediği sevginin bir karşılığı ve edebi eserlerde, içeriğe uygun önsöz yazılması gerektiği anlayışının sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

Namık Kemal'in tarihe karşı ilgisi büyüktür. Osmanlı padişahlarından, aynı zamanda bir şair olan, Sultan Selim devlet adamlığını beğenir. Hatta Midilli'de bulunduğu sırada Menemenli Rifattan ısrarla onun resmini ister. (bkz. C. II, s. 74) Sultan Selim'i devrinin en büyük şairi olarak kabul ederken, onu İbn-i Kemal'den bile üstün görür. Ama Türkçeden ziyade Farsçaya ağırlık vermesini yadırgar. (bkz. C. II, s. 436) Namık Kemal, Sultan Selim'in hocası İdrîs-i Bitlisî'nin *Tarih*'ini inceler. İdrîs-i Bitlisî'nin, bu eseri Sultan Selim'in emriyle kaleme aldığını söyleyip onu Osmanlıların ortaya çıkışına dair bilgiler veren mükemmel, eşsiz bir tarih olarak kabul ettiğini belirtir. (bkz. C. II, s. 207) Namık Kemal, süslü nesrin en tanınmış örneklerinden biri olan Sinan Paşa'nın Tazarrûnâme'sinde kusurlarıyla birlikte dikkate değer bazı güzel parçaların bulunduğunu söyler. Hatta Recâizâde Mahmut Ekrem'e Tazarrûnâme'yi okumasını tavsiye eder. (bkz. C. III, s. 53)

Yeni edebiyatın kurulması için çaba harcayan Namık Kemal, bazı divan şairlerinin şiirlerine nazîreler söylemekten kendini alamamıştır. Menemenli Rifat'tan, ısrarla Nâbî'nin *Biri* redifli gazelini göndermesini ister, yoksa başkasından isteyecektir. (bkz. C. III, s. 236) Aradan geçen üç ay içinde gazel eline geçmeyince, damadına bir daha ona mektup

yazmayacağını bildirir. (bkz. C.III, s. 300) Namık Kemal, Şeyh Vasfi'nin bir şiirine de nazîre yazmıştır. Mecmuaların birinde görüp çok beğendiği Şeyh Vasfi'nin *Söyleyin* redifli şiirinin kafiyesini değiştirerek, birkaç bentlik bir murabba yapacağını söyleyerek ilk kıtası,

*Kudret ettikde ta'alluk fıktratın ahkâmına
Kahr-ı Hak bir dîv halk etmiş esâret nâmına
Âlemin çökmüş o sıklet sîne-i ârâmına
Dehşetinden inliyor her zerre hâlâ dinleyin*

olan şiirini kalem almıştır. (bkz. C. IV, s. 253)

Namık Kemal, Tanzimat döneminde eski edebiyatı canlandırmaya çalışanlara daima karşı çıkmıştır. Eski-yeni edebiyat tartışmalarında gerek kendini, gerekse desteklediği yenilikçi gençleri içtenlikle savunmuştur. Yeni edebiyatın kurulması için, eski edebiyatın yıkılmasını gerekli gören yazar, eskiyi savunanlara ve onların eserlerine sürekli eleştiriler yöneltmiştir. Tanzimat döneminde eski edebiyatı savunan, aynı zamanda devlet memuru olan Nevres, onun eleştirilerine hedef olanlardan biridir. Ziya Paşa'nın Harâbât'ta Nevres'e yer verip vatan şairine yer vermemesinden dolayı Namık Kemal'in Ziya Paşa'ya ve Nevres'e gizli düşmanlık güttüğü söylentileri üzerine yazar; Nevres ile ilgisinin olmadığı için ona garezinin de olamayacağını; şairlikte ise, Nevres Divânı'ndan iki misli fazla şiire sahip olmasına rağmen şairlikle övünmediğini; eski tarzda şiir söylemek istenince, hiç olmazsa Nevres'ten geri kalmayacağını, bunu Ziya Paşa'nın bildiğini, Nevres'in de itiraf edeceğini söyler. Hayâlî aracılığıyla Nevres'e gönderdiği birkaç gazelden biri olan,

*Zuhûr-ı reng-i kesret pertev-i mihr-i Hudâ'dandır
Televvün hey'et-i esyâda te'sîr-i ziyâdandır*

matlı gazeline Nevres'in çok kötü bir nazîre yazması, onu Namık Kemal'in gözünde iyice küçültür. (bkz. C. I, s. 328-329) Onun, Nevres aleyhinde bulunmasının nedenlerinden biri de, Nevres Divânı'nda bulunan, kendi hakkındaki beyitlerdir. Nevres,

Yok bu âlemde kemâl ehline rağbet Nevres,

Kani uryân ile bir mu'teber olmuş kimdir

.....

Eğer gûş eyleseydi Nâmık-ı mu'ciz-beyân Nevres,

Olurdu neşve-yâb elbet bu nazm-ı nev-zemînîmîden

.....

Selâset şarttır inşâda ta'b-ı nâzımâ Nevres

Ne hâsıl ehl-i zevke tumturâk-ı kilik-i Nâmık'ta

beyitleri ile Namık Kemal'in onun şiirlerine değer vermediğini ve Kemal'in şiirlerinin anlamsızlığını anlatmak istemiştir. ¹⁰⁵ Namık Kemal, bu nedenlerden dolayı kendisi gibi Nevres ile arası açık bulunan Reşit Bey'e, Nevres Divânı'na biraz göz gezdirdiğini, onun şiir diye şüursuz şeyler söylediğini yazar. (bkz. C. I, s. 335)

Hacı İbrahim Efendi, Tanzimat döneminde Arap dili ve edebiyatını savunan, Doğu-Batı edebiyatından yararlanma konusunda yenilikçi gençlere karşı çıkan isimlerden biridir. Namık Kemal, zaman zaman *Kör İbrahim* dediği Hacı İbrahim Efendi tarafından eleştirilmeyi hazmedemez. Ona göre, bu herif, "*pilav zerde ile mazmun yapıyor*" ¹⁰⁶, sonra da yeni edebiyattan yana olanlara cahil diyor. (bkz. C. III, s. 223) Oysa Hacı İbrahim'in yayınladıkları "*kör dilenci ilâhileri*" gibidir. (bkz. C. III, s. 296)

¹⁰⁵ Tansel, F. Abdullah; Namık Kemal'in Mektupları, C. I, s. 334

¹⁰⁶ Namık Kemal'in Türk Tarih Kurumundaki yazma şiir mecmuasında Edebiyat-ı Cedideciler aleyhinde bulunan Hacı İbrahim hakkında,

Deme sakın söze geldikçe hani İbrahim
Kusar mı b... mu saçar her yanâ neler dağıtır
Pilâv ve zerdelerini çok yemiş bu medresenin
Açınca ağzını etrâfa sîm ü zer dağıtır

kıtası (s. 93) ve başka hicivleri vardır.

Vatan Yahut Silistre'nin Almanca'ya çevrilmesi üzerine Namık Kemal'in Ebüzziyâ'ya yazdığı mektubun, yakın dostu tarafından kendi mecmuası olan Mecmua-i Ebüzziyâ'da yayınlanması ve özellikle de mektubun sonundaki "*Ez-cümle söğüyorlar*" sözü Beşir Fuat'ı ve Hacı İbrahim Efendi'yi harekete geçirir. Hacı İbrahim Efendi, Tercemân-ı Hakikat'te basılan *Redd-i Evhâm* yazısıyla Namık Kemal'in iddialarını reddeder. İşte bunun üzerine Vatan Yahut Silistre yazarı, Ebüzziyâ Tevfik'e Şubat 1887'de yazdığı mektupta, Hacı İbrahim Efendi'yi âdeta yerden yere vurur. Tanzimat devrinin başta gelen şahsiyetleri hakkındaki düşüncelerini en çok Hukuk Fakültelerindeki Belâgat dersi hocalığı sırasında ileri süren Hacı İbrahim Efendi'nin iki satırlık bir yazısının dahi tercüme edilmediğini söyleyen Namık Kemal, İbrahim Efendi'nin Nâbî'yi anlamadığını, Hadikatü'l Belâga'sında birçok yanlışlar olduğunu belirtir. Batı dillerinden birini bilmeyen ama Arapça ile ilgilenen Hacı İbrahim Efendi'ye bu dilden Türkçeye tercüme yapmasını tavsiye eder.

Namık Kemal, çağdaşı olan ve bir dönem Cerîde-i Havâdis yazarlığı yapan Nüzhet Efendi'nin şairliğini beğenmez. İrfan Paşa kadar vezinli şeyler söylese de, şiir denebilecek bir şeyinin görülmediğini; nesirde ise, onun İrfan Paşa'dan aşağı olmadığını söyler. Nüzhet Efendi'nin *Mugni'l Küttâb*'ını eski divan efendilerinin mecmualarına benzeten Namık Kemal, onun edebiyatçılar arasında kendine yer bulacağına inanmazken, Arapça ve Farsça bir hayli bilgiye de sahip olduğu kamsındadır. O dönemin tanınmış devlet adamlarından Kâzım Paşa'nın da şiirlerini pek değersiz bulur. Onları her tarafta duyulmuş, anlamı gevezelikten ibaret olan sözler olarak niteler. (bkz. C. II, s. 193) Yazar, *Lazımsa* redifli gazeline nazîre söyleyen Kâzım Paşa'yı, Ebüzziyâ'nın Numûne-i Edebiyat'ında son devir şairleri arasında görmek istediğini dile getirmesine (bkz. C. II, s. 442) rağmen onun şiirlerini pek ciddiye almaz. Menemenli Rifat'a, "*Kâzım Paşa Hazretlerinin şiirlerini gördüm; yani haçan ki bir kadın gebe olur, yâ erkek doğurur, yâ kız diye va'z eden Ermeni papazı da bundan güzel Tevhid söyleyemez*" (bkz. C. IV, s. 411) diyen yazar, Kâzım Paşa'nın şiirlerini bu derece basit görür.

Topal Osman Paşa'nın oğlu Ahmet Ratip Paşa'nın da şiirlerini değerlendiren Namık Kemal, onun âlimliğine gıpta eder; fakat şiirde, "*Bu yerlerden kuş uçmaz*

neyleyim kûy-i dil-ârâya” gibi Âşık Ömer’i andıran şiirlerini beğenmez. Ahmet Ratip Paşa’nın bu nitelikteki şiirlerini gördükten sonra, büyüklerinden birinin söylediği,

Şi’r içre olur mu ilm ile lâf

Ben söylemeyim sen eyle insâf

dizelerini hatırlar. Ahmet Ratip Paşa’nın ilmiyle şiirlerini birbirine bağdaştıramayan Namık Kemal, *“Anlara ne lüzum var, şi’ri de bizim gibi fukarâya bıraksınlar”* (bkz. C. IV, s. 459) demekten kendini alamaz. Yazılanlara şiir bile demeye dili varmaz. Onları *aşağı şeyler* diye niteler. Buna benzer sözleri kendinin on yedi - on sekiz yaşında kaleme aldığını, ancak daha sonra yırtıp attığını söyler. Bu arada Ahmet Ratip Paşa’nın üç beytini Ziya Paşa’nın, Harâbât’a almasını da hayretle karşılar. (bkz. C. IV, s. 545)

11. 2. Yeni Türk Edebiyatı Şair ve Yazarları

11.2.1. Şinâsi (1826 - 1871)

Namık Kemal, Şinâsi ile nasıl tanıştığını *Tâlim-i Edebiyata Dair Risale*’de anlatmıştır:

“Hangi senede olduğu hatırimda değildir. Fakat zannıma göre yetmiş sekiz sene-i hicriyesinde olacak bir ramazan günü kitap aramak için Sultan Beyazıt Camii avlusundaki sergilere girdim. Elime tâlik yazı ile bir kağıt aldım. Üstünde İlâhi umvanımı gördüm. Derviş Yumus ilâhisi zannettim. Bununla beraber okumağa başladım. O ilâhi ne idi? Bilir misin ne idi? Beni yazdığım yazının şimdiki derecesine isâl etmekle milletin lisânını şimdiki haline getirmeğe sebeb-i müstakil olan -ilâhi- bir ilâhi idi. Sade fikre ne kadar da yakışır, mebâdisi şudur:

*Hak taála azamet áleminin pâdişehi
Lâmekândır olamaz devletinin tâhtgehi*

nesren yazdığı şeyleri gördüğüm, hatta beğenmediğim Şinâsi 'nin ilâhi bir hâkim olduğunu o şiirinde anladım. Fakat fikrimi tamamıyla edebiyat arkadaşlarıma anlatmadım. Gittim, kendini buldum. Gazetesine muîn oldum. Merhum Şinâsi Tasvir-i Efkâr 'ı ile edebiyat-ı sahihayı Osmanlı lisânında tesis etti. Ben de gûya muîni idim.”¹⁰⁷

Namık Kemal'in yukarıdaki sözlerinden, Şinâsi 'yi 1862'de tanıdığı anlamı çıkarılamaz. Onun nesirlerini gördüğünü, hatta beğenmediğini söylemesine karşın, onu daha evvelden tanıdığı, hiç olmazsa ilgilendiği düşünülebilir. Bundan başka birçok kayıt, Şinâsi 'nin Encümen-i Şuârâ'ya dahil şahsiyetlerle arkadaş olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸

Namık Kemal, Tasvir-i Efkâr'ın yayın hayatına girişinin dokuzuncu ayından itibaren -1862 sonlarında- gazetede yazı yazmağa başlar. Şinâsi 'nin 1865'te Avrupa'ya kaçması ile Tasvir-i Efkâr'ın sorumluluğu tamamen ona kalır. 1867 Mayısına kadar kendi prensipleri doğrultusunda yayınladığı Tasvir-i Efkâr'ın idaresini Recâzâde Mahmut Ekrem'e bırakır.

Namık Kemal, üstadı Şinâsi hakkında pek konuşmaz. Bazı mektuplarında Şinâsi' den söz eder. Onun hakkındaki düşünce ve değerlendirmeleri sınırlıdır. Şinâsi'ye karşı saygılı, takdirkâr ifadeleri dikkatimizi çeker.

Şinâsi , Namık Kemal ve arkadaşlarından önce Avrupa'ya kaçmıştı. Genç Osmanlıların Paris'te toplanmaları politikadan uzak durmağa çalışan Şinâsi 'yi âdeta rahatsız eder. Bu yüzden Namık Kemal'i bile soğuk karşılar. Namık Kemal de, bir daha Şinâsi ile görüşmez. Bu arada Viyana'da Abdülaziz'le görüşen Mustafa Fazıl Paşa ve

¹⁰⁷ Kaplan, Mehmet; Namık Kemal'in Hayatı ve Eserleri, s. 43

¹⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. age. s. 43

Şinâsi 'nin İstanbul'a dönme ihtimali belirir. Namık Kemal'in Avrupa'ya gidişinin ikinci ayında yaşadığı bu olumsuzluklar, Recâizâde Mahmut Ekrem'e Paris'ten Temmuz 1867'de yazdığı mektupta karşımıza çıkar. Yazar, Şinâsi 'ye kırgındır. Recâizâde Mahmut Ekrem'i onun aleyhinde kışkırtır. Gazeteye artık yazmamasını, "*Benim işim var; kabulüm Kemal Bey'in hatırı içindi; şimdi siz geldiniz, başka adam bulabilirsiniz.*" (c. I s. 103) yollu nazikçe cevap vermesini ister. Şinâsi ile ne kadar iyi görüşürse, o kadar memnun olacağını söyleyen yazar, "*Kendi başka, gazete başka...*" diyerek Recâizâde Mahmut Ekrem'i Tasvîr-i Efkâr'dan kopararak kırgınlığını hissettirmeğe çalışır. Buna rağmen Şinâsi hakkında söylediği sözlerde ölçülü ve saygılı olduğu dikkatten kaçmaz.

Namık Kemal, Şinâsi'ye çok şey borçlu olduğunu bilir. Edebi karakterinin oluşmasında onun payını sık sık dile getirir. Devrindeki edebi yeniliklerin kendine ait olduğunu söyleyen Recâizâde Mahmut Ekrem'e, "*Şinâsi Tercümân-ı Ahvâl'i neşreder dururken, ben kafiyeli bir tezkire yazabilmeği, kendimce bahtiyar sayanlardandım. Tasvir'in birinci cüzüne bak, Şinâsi ile benim yazdığım şeyler edebi yeniliğin onun olduğuna açık bir delildir.*" (c. II, s. 295) diyerek Şinâsi 'ye hak ettiği değerin verilmesini ister.

Namık Kemal, yeni tarzda yazılan her *eserde Şinâsi 'nin büyük payı olduğuna inanır. Onu "Edebiyatçılarımızı altı yüz seneden beri inleme ve ızdırıp içinde tutan ve adına usûl-i kalem yahut kâide-i rabt denilen esaret zincirini, çalışma gücüyle parça parça eden sanatçı"* (c. I, s. 317) olarak görür. Yazar, yeni tarz eserlerin okunmasını, okunanlardan lezzet bulunmasını, yazılanlardan tat alabilmek için fikrin en geniş meydanlarına, kalbin en gizli köşelerine ulaşılma çabalarını Şinâsi 'ye bağlar. Ona göre, söz güzelliği yerine anlam güzelliğinin benimsenmesi, gerçeğin gösterişe üstün tutulması, hep Şinâsi açtığı yeni edebiyat yolu sayesinde. (c. I, s. 317-318)

Namık Kemal, edebiyatımızın yenileşmesi için sadece Divân edebiyatının katı kurallarının kaldırılmasını yeterli bulmaz. Batı edebiyatına da yönelmenin gerekliliğine inanır. "*Edebiyatın Batıdan alınması lazım geleceğini gösteren*" Şinâsi 'yi -üstâdı olduğu için, kendini değil- "edebi yenilikçi" kabul eder. Böylece kendini (Namık Kemal'i) edebi yenilikçilerin ilki olarak gören Abdülhak Hâmit'e karşı çıkar. Şinâsi 'yi *kasdederek*

“O fazileti, değerli kabrinden mezar soyguncuları gibi zorla alamayacaklarını” (C. II, s. 450-451) söyler.

Yeni edebiyatın ateşli bir savunucusu olarak öne çıkan Namık Kemal, daha önce kendine karşı çıkanların onu *edebi yenilikçi* saymalarını da şiddetle reddeder. Yenilikçilik -müceddidlik- hakkının ya Şinâsi 'nin ya da Abdülhak Hâmit'in olduğunu, kendinin ikisi arasında bir köprü olduğunu düşünür. Bu gerçeği zamanla herkesin benimseyeceğini ileri sürer. (C. III, s. 204)

Namık Kemal, eski edebiyat taraftarlarının sözlü veya yazılı saldırıları karşısında Recâizâde Mahmut Ekrem'e, Abdülhak Hâmit'e sahip çıktığı gibi Şinâsi 'ye de sahip çıkar; onu korur ve savunur. Kendi adı ayrı tutulsa da yeni edebiyatçılara aşağılayıcı gözle bakılmasını kendine yapılmış bir davranış olarak kabul eder. Şinâsi 'nin açtığı yeni edebiyat bayrağına *ilm-i cehâlet* denmesini anlamsız bulur. Kendilerine saldıranlara, ortaya koydukları eserleri örnek gösterir. (C. III, s. 201)

Namık Kemal; “Osmanlı edebiyatı için tasavvur ettiği ulviyyâtı bin türlü hissiyât ile karıştırdığını; eserlerini istediği dereceye getiremediğini” itiraf eder. Bu yolda Abdülhak Hâmit'in çok çalışması gerektiğini düşünür. Ona, “Ben dâimâ Şinâsi 'yi yâdede geldiğim gibi sen de Kemal'i yâdedersin.” (C. III, s. 204) diyerek yeni edebiyata emek verenleri hatırlamamızı öğütler.

Daha önce *Edebiyat* genel başlığı altında belirttiğimiz gibi Namık Kemal, edebiyata ahlakçı gözle bakar. Toplumun gelişmesinde, eğitiminde edebiyata büyük görevler yükler. Bu bakımdan Şinâsi ile aralarında paralellik vardır. Diğer bir deyişle Namık Kemal, Şinâsi 'nin *haslet-âmûz-ı edep* kuralından etkilenmiştir denebilir. Bu kuralı, bazı eserleri incelerken, ölçü olarak kabul etmesi, bunun kanıtıdır. Nefî'nin *Sihâm-ı Kazâ'sını* Nedîm Divânı'ndan sonra Türkçe'de en güzel söylenmiş şiirlerin bulunduğu bir eser olarak görmesine rağmen, Şinâsi 'nin *haslet-âmûz-ı edep* kuralı, akla gelince, *Sihâm-ı Kazâ* 'nın örnek gösterilerek edebiyat dünyasına dahil edilemeyeceğini söyler. Bundan dolayı *Sihâm-ı Kazâ* 'nın *edebiyat* sözüne göre daha geniş anlam içeren *literature* kapsamına dahil edilmesini ister. (C. III, s. 52)Yazarın bu düşünce ve arayışları, edebiyatı ahlakçı gözle değerlendiren Şinâsi 'den ne kadar etkilendiğini gösterir. Şinâsi

ile ilgili bilgi veren birçok kaynakta onun bir Türkçe sözlüğünün olduğu, bu güne kadar ele geçmediği hakkında bilgilerle karşılaşırız. Şinâsi 'yi pek yakından tanıyan, o devre ait her olayla yakından ilgili olan, her şeyi inceleyen Namık Kemal'in "*Lugatçe görülecek güçlük, Türkçe meselesindedir. Şinâsi merhumun lugati de yanmış. Şimdi Şinâsi kadar meraklı birkaç kişi, üç-beş sene çalışmalı da, yalnız Türkçe için bir esas meydana koyabilmeli...*" (c. III, s. 27) sözleri lugatin akibeti ile ilgili ileri sürülen görüşlere son noktayı koyar. Ayrıca Namık Kemal'in yukarıdaki sözlerinden, Şinâsi 'nin bu eser üzerinde merakla, üç-beş yıl çalıştığı, lugatin Türkçe için bir temel oluşturacak nitelikte olduğu anlaşılır.

11. 2. 2. Ziya Paşa (1829 - 1880)

Ziya Paşa ile Namık Kemal'in birbirlerini ne zaman tanıdıkları hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Namık Kemal bir yazısında Ziya Paşa'yla ilk görüşmesini şöyle anlatır:

"Kendilerini bir ramazan günü ki, 1276 (1859) senesi idi, Manastırlı Nâilî ve Faik'le Beyazıt Camiinde gördüm. Ben de o zaman on sekiz on dokuz yaşında idim. Nâilî kendilerine bir gazelimi arzetti. İçinde;

*Cemâl-i dilbere hatt-ı siyehdir gâze-i pertev
Fürûg-ı mâhe bâis tûreg-i reng-i şebdir hep*

beytini fevkâlede beğendiler ve bana mükemmel bir şair olacağımı tebşir ettiler." ¹⁰⁹

¹⁰⁹ Süleyman Nazif, İki Dost, s. 4 (Not: Aynı bilgileri Tansel, F. A. de verir. Bkz. Namık Kemal'in Mektupları C.I, s.328)

Ziya Paşa ise, Avrupa'dan döndükten sonra "Tahrîb" nedeniyle Namık Kemal'e yazdığı bir manzumede kaçmak teklifini önce kendisinin yaptığını söylüyor:

*Çün müdârâ vü hulûs etmiş idik
Ya niçin Avrupa'ya gitmiş idik
Gitmeyi ben sana evvelce dedim
Hem düşün sen kim idin ben kim idim¹¹⁰*

Bu da, onların Avrupa'ya gitmeden önce tanıştıklarının bir kanıtı olabilir.

Namık Kemal 1865'te kurulan "Genç Osmanlılar" adı verilen gizli cemiyetin üyesidir. Kısa bir süre sonra cemiyet hakkında bilgiler alan hükümet, üyelerinin bazılarını göz altına alır. Bu gelişmeler üzerine Namık Kemal ve arkadaşları Avrupa'ya kaçmaya karar verirler. Avrupa'ya kaçma kararlarında gazetelerde yapılan yayınların da etkili olduğu görülür. Yeni yeni gelişen basında, memleketin geleceği üzerindeki endişeler, açıkça yer almağa başlar. Gerçekten de Muhbir'de Ali Süâvi ve Ziya Bey, Tasvîr'de de Namık Kemal, Girit isyanına dair heyecanlı ve hükümete dokunur makaleler yazarlar. Dış borçlar, ekonomi ve idaredeki bozukluklar sık sık gazete sütunlarına yansıtılır. Tasvir'in Mısır Valisi İsmail Paşa'yı tenkit eder yollu yazıları ve özellikle Namık Kemal'in şark meselesine dair makalesi Ali Paşa'yı fazlasıyla telaşlandırır. Bunun üzerine gazeteler belirsiz bir süre için kapatılır. (1283 / 1866) Böylece basın ve gazetecilerin baskısından kurtulma yoluna gidilir. Ali Süâvi tevkif edilerek Kastamonu'ya sürülür. Ziya Bey Kıbrıs Mutasarrıflığına, Namık Kemal Erzurum Vali muavinliğine tayin edilirler.

1866 yılının bir Nisan Cumartesi günü Namık Kemal, Courier d'Orient sahibi Jan Pietri tarafından gazete idarehanesine çağrılır. Aynı yere Ziya Bey de davet edilir. Ebüzziyâ'ya göre, Ziya Bey'le Namık Kemal o zamana kadar birbirleriyle tanışmazlar, arkadaşlıkları Courier d'Orient'da başlar.

Ziya Bey ve Namık Kemal, Courier d'Orient idarehanesinde Mustafa Fazıl Paşa

¹¹⁰ age. s. 6

tarafından gönderilen Sakanini adında bir kişiyle tanışır. Kendilerine iletilen, Mustafa Fazıl Paşa'nın davetidir. İki yazar, hiç tereddüt etmeden teklifi kabul ederler. Diğer taraftan tayin edildikleri yerlere gitmeleri için sıkıştırılmalarına rağmen, hükümeti oyalamak için çeşitli bahaneler uydurur.¹¹¹ Nihayet 1867 yılı 16 ya da 17 Mayıs'ında kimseye haber vermeden İstanbul'dan ayrılırlar. Namık Kemal, Paris'e hareketinden bir-iki gün önce babasına yazdığı mektupta, İstanbul'dan Paris'e doğru hareket ettiğini, Ziya Bey ile beraber olduklarını bildirir. (bkz. C.I, s. 91)

Server İskit, Ebüzziyâ'dan naklen, Kemal ve Ziya Bey'in kaçışından sonra Fazıl Paşa'nın yardımı ile Âgâh, Suâvî, Reşat, Mehmet ve Nuri Beylerin Genç Osmanlıların ikinci kafilesini oluşturduğunu, kendilerini Mesina'da bekleyen Ziya ve Kemal ile 7 Haziran'da buluşarak Paris'e birlikte gittiklerini yazar. Gerçek şu ki, Mehmet Bey, hepsinden önce kaçmış, bundan sonra Ziya ile Kastamonu'dan gelecek olan Ali Suâvî'yi Mesina'da beklemişler, 30 Mayıs 1867'de Paris'e gitmişlerdir. Nuri Bey'in Avrupa'ya gitmesi daha sonradır. Âgâh Efendi'nin hatıraları da Avrupa'ya Ziya ve Kemal ile birlikte gitmediğini gösterir. Ziya Bey, Avrupa'ya kaçtıktan sonra, onun dostu olan Âgâh Efendi, 24 Mayıs'ta Divân-ı Muhâsebât üyeliğinden çıkarılmış, 12 Haziran 1867'de Kemal ve Ziya Beylerden iki hafta kadar sonra Avrupa'ya gitmiştir. (C.I, s. 122)

Namık Kemal, Ziya Bey ve diğer Genç Osmanlılar üyeleri Paris'e gittikleri ilk aylarda Mustafa Fazıl Paşa'nın yardımlarıyla rahat bir hayat sürerler. Namık Kemal, büyük bir dairede Ziya Bey ve Âgâh Efendi ile birlikte oturur. Nuri Bey ise, arkadaşları ile başka bir dairede kalır. (C.I, s. 123) Daha sonra Namık Kemal, Ziya Bey, Nuri Bey, Reşat Bey bahçe üstünde gayet geniş, gayet şahane bir yazlık daire tutup, pek nefis eğlenirler. (bkz. C.I, s. 127)

1867 Eylül'ünde İstanbul'a dönen Fâzıl Paşa hakkında Namık Kemal'in güveni az çok sarsılmış ise de kısa bir zaman sonra tekrar güven duymağa başladığı bilinir. Ancak Genç Osmanlılar'ın hepsi bu düşüncede değildir. Özellikle Ali Suâvî, Muhbir gazetesinde Fâzıl Paşa aleyhinde, Genç Osmanlıların prensiplerini ve üyelerini düşünmeksizin kendi

¹¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaplan, Mehmet; Namık Kemal Hayatı ve Eserleri, s. 59-61

bildiğince yayınlarda bulunur. Genç Osmanlılar'ın düşünceleriyle ilgili olmayan yazılar ve tefrikalar basmağa başlar. Bu yüzden Namık Kemal ve Ziya Bey, Muhbir gazetesinden ve pek de güvenmedikleri Ali Suâvî'den uzaklaşma ihtiyacı duyarlar. Bu uzaklaşmada Fâzıl Paşa'dan gördükleri maddi yardımın kesilmesi korkusu da gözardı edilmemelidir. İşte, Namık Kemal ile Ziya Bey, Muhbir ile ilgileri olmadığını anlatmak amacıyla Ali Suâvî'ye yazdıkları mektupta, bu gazetenin muhafaza etmek istedikleri mesleğe aykırı yazılar yayınlanması yüzünden, Genç Osmanlılar Cemiyetini temsil eden damganın gazeteye vurulmamasını, arkadaşları adına rica ederler. (22. 5. 1868) (bkz. C.I, s. 137)

Ebüzziyâ Tevfik 'e göre, Kemal ve Ziya Bey'in bu mektubu yazmalarının, damgalarının kaldırılmasını istemelerinin nedeni biraz da yakında Reşat Bey adına Hürriyet gazetesini yayınlayacaklarından, Muhbir'den ayrıldıklarını duyurmaktır. Mektubun 1868 yılının 22 Mayıs'ında yazıldığı¹¹², Hürriyet'in ise, bu tarihten bir ay sonra yayına başladığı 29. 6. 1868 düşünülür ise, bu hükmün pek de yersiz olmadığı anlaşılır. (C.I, s. 136)

Hürriyet gazetesinin birinci sayısı çıkar çıkmaz, Genç Osmanlılar üyelerinden Kâni Paşazâde Rifat Bey'le Ziya Bey, Nuri Bey ve Namık Kemal arasında anlaşmazlıklar iyice belirginleşir.

Hürriyet'e, özellikle Namık Kemal ile Ziya Bey yazı yazarlar. Ancak birinci sayı çıkar çıkmaz *ya susarlar, ya tahsislerini keserim* yollu, Fâzıl Paşa'dan bir emir gelir. Namık Kemal'e göre bu emrin nedeni Ziya Bey'in Fâzıl Paşa'yı gücendirmiş olmasıdır.¹¹³ Aslında Ziya Bey, bütün faziletleri kendinde toplayan bir adam değildir. Büyük büyük kusurları vardır. Fakat hakkındaki iddialar asılsızdır. (C.I, s. 151) Hürriyet'in yükü, Namık Kemal'dedir. Onun en büyük destekçisi Ziya Bey, bazı bentler yazıyor, Âgâh Efendi matbaaca olan münasebeti cihetiyle tertip ve tashihine bakıyor. O zamana kadar (5. 8. 1868) Hürriyet'e ne yazıldı ise, ya kaleminden ya tashihinden geçer. Ziya Bey'in yazdığı şeyleri, hatta imzası ile çıkan *mektubu* dahi tashih eder.

¹¹² Bu, Ömer Faruk Akün'ün düzelttiği tarihtir. F. A. Tansel, mektubun tarihini Nisan-Mayıs 1868 olarak verir.

¹¹³ Ziya Paşa Hürriyet'in birinci sayısındaki mektubunda, ikinci sayısındaki nutk-ı hümayunu tahlil ettiği makalesinde Abdülaziz aleyhinde şiddetli bir ifade kullanmıştır.

Ziya Paşa ile Namık Kemal'in Hürriyet'teki beraberlikleri 6. 9. 1869 yılına kadar sürer. 64. sayıdan itibaren (13. 9. 1869) Hürriyet'i Ârif imzası ile Ziya Paşa kendi başına çıkarmaya başlar. Ali Paşa ve Bab-ı Âli aleyhinde yayınlarda bulunur.¹¹⁴

Namık Kemal'in Hürriyet'ten ayrılması, İstanbul hükümetinin -özellikle Ali Paşa'nın- baskısı iledir. Kemal çekildikten sonra Hürriyet, Ali Paşa aleyhinde yayınlarına devam etmiştir. Hatta Ali Paşa, gazetenin sonundaki Ârif isminin de Kemal'in takma adı olduğu düşüncesindedir. İşte bu nedenle Ali Paşa, Kemal'in Hürriyet ile ilgisi olmadığını bu gazete ile bildirilmesini ister. (C.I, s. 172) Namık Kemal, Fâzıl Paşa'nın isteği ile gazetede ilan edilmek üzere, Hürriyet'in sorumlusu Ziya Paşa'ya şu mektubu gönderir. *"Bir zamandan beri Ârif imzası ile neşir buyurulmakta olan Hürriyet'in ne tahsisinde ve ne de efkârında bizlerin iştirakımız olmadığı ma'lûm-ı devletleridir. Bu hakikati, yani Hürriyet'le beynimizde bir alâka ve münasebet olmadığını göstermek için şu ilânın gazetede neşir buyurulması müstercâdır...."* (C.I, s. 173-174) Bu ilan, Ziya Paşa tarafından Hürriyet'te yayınlanmaz. Bunun üzerine Namık Kemal mektubu litografya ile bastırıp, İstanbul'a göndererek dağıtılmasını sağlar.

Namık Kemal, Ziya Paşa ve Hürriyet ile ilgisini Fâzıl Paşa'yla diyalog halindeki babasına da bildirir. Londra'dan 7. 1. 1870'te yazdığı mektupta, Ziya ile birlikte olmadığını açıklayan bir ilan yazıp bastırıldığını, artık bundan sonra, hakkında şüpheye gerek kalmayacağını belirtir. (C.I, s. 181)

Daha önce Ziya Paşa, Âgâh Efendi ve Namık Kemal'in Londra'da aynı dairede oturduklarından söz etmiştik. Hürriyet'te yolların ayrılması üzerine Namık Kemal, bir başka daire tutarak Ziya Paşa'dan büsbütün ayrılmak zorunda kalır. Londra'dan Paris'te bulunan İskender Beyzâde Reşat Bey'e yazdığı mektuptan anlaşıldığına göre yazar, yeni taşındığı Fitzray semti Charlotte sokağında üç oda bir salon ve bir mutfaktan ibaret bir dairede yalnız yaşamaktadır. (C.I, s. 184-185)

Namık Kemal, Hürriyet'ten ayrıldıktan sonra gazete birçok güçlüklerle karşılaşır.

¹¹⁴ Yeni Osmanlılar, Tefrika 129

Özellikle Ali Paşa aleyhindeki yayınlar baş ağırtacak noktaya ulaşır. Namık Kemal de bu gidişten pek memnun değildir. Bu durumu babasına, “*Hürriyet’ten çekileli dört-beş ay oldu. İşin b...unu çıkardılar. İngiltere hükümeti, gazetede ettiği münasibetsizlikler için, Ziya Bey’den dava ediyor; bakalım sonu nereye varır...*” (C.I, s. 192) cümleleriyle dile getirir.

Namık Kemal’in de belirttiği gibi İngiliz hükümeti Ziya Paşa aleyhinde dava açar. Paşa, mahkemeye çağrılacağı sırada İsviçre’ye gider. Hürriyet’i orada litografya ile 100. sayıya kadar çıkarır.

Ali Paşa’nın ölüm tarihi 6. 9. 1871’de, Mahmut Nedim Paşa’nın sadarete geçmesi üzerine genel af ilan edilir. Suâvî hariç Genç Osmanlılar’ın diğer üyeleri de İstanbul’a dönerler.

Ziya Paşa, Harâbât’ın birinci cildini 1874 yılı Eylül / Ekim ayında Matbaa-i Amire’de bastırır. ¹¹⁵ Bir yıldan beri Magosa’da sürgünde bulunan Namık Kemal, Harâbât’ı basıldığı günlerin hemen ardından dostları aracılığı ile elde eder. Büyük bir istekle eseri tenkide koyulur. Zeynü’l Abidin Reşit Bey’e; Ziya’ya Harâbât’la ilgili bir mektup yazdığını, tamamlanınca ona göndereceğini söyler. Reşit Bey’den isteği, mektubun nereden geldiği belli olmamak üzere uygun bir aracı ile Ziya Paşa’ya ulaştırılmasıdır. (C.I, s. 322)

Namık Kemal, Harâbât hakkındaki yazıyı mektup tarzında ve Evrâk-ı Perişân’ın hacmi kadar tasarlar. Bir yandan tamamlanan yerlerini temize çektiirmek üzere Reşit Bey’e gönderir. Yazdıklarının basılacağını ummadığından gerekli yerlere el yazısı ile birer nüsha gönderilmesi onu memnun edecektir. (C.I, s. 323)Yazarın düşüncesine göre eserinin sayfa sayısı hemen hemen bellidir. Evrâk-ı Perişân kadar. Oysa Beyoğlu’nda Ahmet Mithat’ın matbaasında basılan bu kitap 268 sayfadır. Tahrîb-i Harâbât, 160 sayfa olduğuna göre, Namık Kemal’in bu eseri önce geniş ölçüde yazmağa karar verdiği, sonradan bazı bölümlerini çıkarıp daha kısa yazdığı anlaşılır.

¹¹⁵ Bilgegil M. Kaya, Harâbât Karşısında Namık Kemal s. 111

Namık Kemal, Harâbât'a tenkit yazarken eski dava arkadaşına kırgın ve öfkeli olduğunu açıkça belli eder: *"Acele göndermek için müsveddelerin bir kısmını okumaması, yazıda bozuk yerler varsa Reşit Bey tarafından düzeltilmesi veya kendinden sorulması", "Tenkit tamamlandıktan sonra başkası aracılığıyla nereden gönderildiği belli olmayacak şekilde Ziya Paşa'ya iletilme isteği"* sonra da *"Bari çatlıyor, iyice çatlasın..."* (C.I, s. 322-324) sözleri Harâbât sahibine karşı takındığı tavrı sergiler.

Namık Kemal, Harâbât hakkında yazdığı tenkidi yani Tahrîb-i Harâbât'ı Ziya Paşa'ya Zeynü'l- Abidin Reşit ve Nâzım Paşa aracılığı ile gönderir. Reşit Bey'in verdiği bilgiye göre, Tahrîb-i Harâbât'ı Nâzım Paşa ile birlikte gidip Ziya Paşa'ya verdiklerinde Harâbât sahibi fazlasıyla üzülmüş, yerinden kalkıp Kemal'i taklit ederek *"Benim kalemim düşmenlerimin, onun kalemi dostlarının üzerine hamle ediyor."* sözünü söylemiştir. Paşa, sonra da Tahrîb'in başka tarafa verilmemesini teklif etmiş, hatta Nevres'i özel olarak Reşit Bey'in babasına göndermiştir. Nâzım Paşa da, Tahrîb'i Kemal'in kendisine yolladığını, bu eseri Reşit Bey'le beraber, Ziya Paşa'nın Beşiktaş'taki evine götürdüklerini söyler. (geniş bilgi için bkz. C.I, s. 324- 325)

Tahrîb-i Harâbât 'ın Ziya Paşa'ya sunulması anındaki olaylar dostları aracılığıyla Namık Kemal'e iletilir. Ziya Paşa, Namık Kemal'in Reşit Bey'e yazdığı mektuptan (?.?. 1874) da anlaşıldığına göre, eserin kendisine doğrudan doğruya değil; aracılarla gönderilmesinden dolayı Tahrîb sahibine gücenir. Namık Kemal ise, vaktiyle aynı dava için mücadele ettikleri bir kişinin Magosa'da bulunduğu halde bir selâmını alamamasına kırılır. Ona doğrudan mektup yazmayışının nedeni budur. Fakat Harâbât'ı tenkidi tamamen edebi nedenlere dayanır: Ona göre, bu eser memleketimizde bir *edebiyat üniversitesi* kurmaya çalışan Genç Osmanlılar'ın yenilik çabalarına karşı âdeta eskiyi canlandırma hükmündedir. Millet, edebiyat, akıl, ahlâk ve insanlık adına birtakım saçma sapan sözleri bünyesinde toplayan bir antoloji düzenlemesini, her türlü bilgi ve olgunluğu kendisinde toplayan Harâbât sahibine layık görmediği için tenkit yazmak istediğini söyler. Ziya Paşa'dan umduğu, bu tenkide kırılmak yerine karşılık yazmasıdır. *"Münkesir olmak cevap vermek değildir."* diyerek Ziya Paşa'dan cevap yazmasını ne kadar çok beklediğini ifade eder. Kendine göre; o, Harâbât sahibinin şahsına dokunur bir şey söylememiş, yalnız

arasına Ziya Paşa'yı kendi edebiyat anlayışlarına nasıl uygun davranmadığını örnek göstermiştir.

Namık Kemal, Tahrîb'in, Ziya Paşa'ya dolaylı şekilde iletilmesinde de sakınca görmez. Çünkü eserini doğrudan doğruya kendilerine takdim etse de yine suretini sevdiği arkadaşlarına ve edebiyat meraklılarına gönderecek, nasıl olsa bu eserden herkesin haberi olacaktır. Yazar, Tahrîb-i Harâbât'ta gerek Nevres, gerek Ziya Paşa hakkında ileri sürdüğü düşüncelerin *kötü niyetle söylendiğinin* konuşulduğunu haber almıştır. Kemal'e göre, Nevres ile ne ilgisi var ki ona gizli düşmanlığı olsun. Eğer şairliği ise, o yaşta *Divân*'ını toplasa Nevres Divânı'nın iki katını aşar. Fakat eski tarz şiiirlerle övünemez. Bir başka gerçek de, eski tarz şiiir söylemek istenirse hiç olmazsa Nevres'ten geri kalmayacağını Ziya Paşa dahil herkes bilir. Belki bu gerçeği Nevres de itiraf eder. (bkz. C.I, s. 327-328)

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Namık Kemal ile Ziya Paşa, (Mart/Nisan) 1859 yılında tanışırlar. Bu tanışmada Namık Kemal'in matlaını yazdığı bir gazel Ziya Paşa tarafından çok beğenilir. Şu halde Ziya Paşa'nın, Nevres kadar Kemal'in de eski tarzda şiiir söyleyebileceğini kabul etmesi gerekir.

Namık Kemal, Harâbât'a kendisinden şiiirler almaması konusunda Ziya Paşa'yı haklı bulur. Çünkü o zamana kadar on beş- yirmi civarında -gerekli olduğu için- basılmış şiiirlerinden başka hiçbir şiiirini yayınlamamıştı. Yayınlamış olsa da, Magosa'da iken Harâbât'a dahil olması söz konusu olamazdı. Böyle bir esere, Magosa'da âdeta *yeryüzüne çıkmış bir mezara diri diri gömülmüş* olarak yaşayan birinden örnekler almamak kadar doğal bir şey yoktur. (bkz. C.I, s. 330) Ziya Paşa ile bu konu üzerinde konuşan M. Nâzım Paşa, Kemal'in şiiirlerinden niçin örnekler alınmadığını, Harâbât yazarının ağzından şöyle anlatır: "*Ben Harâbât'a görebildiklerimi aldım. Siyasette meslektaşım olan Kemal Bey'in eşârını da görmüş olsa idim ve yahut kendisi göndermiş olsa idi, memnuniyetle içine alırdım. Kemal Bey ile Avrupa'da bu kadar müddet beraber bulunduk; kendi eseri olarak bana hiçbir şiiir göstermedi ve bundan dolayı Harâbât'ı tertip ederken elime geçen birkaç parçasını aldım. Beyefendi hem suçlu, hem güçlü... Eserleri kasten alınmış zannederek bize darılmış.*" (C.I, s. 326) Gerek Kemal'in, gerek Ziya

Paşa'nın ileri sürdüğü bu fikirler, bize Tahrîb-i Harâbât'ın yazılma nedenlerini de aydınlatmaktadır.

Namık Kemal, Hürriyet gibi bir gazetede çalışan Ziya Paşa'nın Harâbât'ı yazarak millete gerçekler yerine hayâllerle uğraşmayı tavsiye etmesine öfkelenir. Onun Harâbât'ı meydana getirirken, eski şiiirlerden güzel örnekler seçme işini anlamsız bulur. Bu yüzden edebiyatımızın durumunu gösteren ve gerçekler üzerine kurulması gerektiğine dair yakında bir eser yayınlanacağını duyurur. (C.I, s. 330) Ancak Namık Kemal'in tasarladığı ve Ziya Paşa tarafından tenkidini de beklediği böyle bir eseri yayınlanmış değildir.

Tahrîb sahibine göre Harâbât'ta önemli eksiklikler de vardır. Arap şairi Hassan'dan alınan şiiirleri beğenmez. Kendince güzel bulduklarını kaydeder. Ziya Paşa'nın Harîfî'nin *Makâm*'ındaki bir şiiiri Yezîd bin Mu'âviye'nin şiiiri diye göstermesini eleştirir. Hele Nevres'ten alınan saçma sapan, boş sözlerin belâgat örneği olarak verilmesini kınar. Namık Kemal'e göre, Ziya Paşa Harâbât'ta sergilediği tavırla eski edebiyat taraftarı olduğunu göstermiştir. Kendisi, eski edebiyat taraftarı olsa Nefî'nin

*Ben ölürsen dahi âşüfte olur halk-ı cihân
Hüsn-i tâ'bir ü beyân-ı çemen-i hâkimden*

beytine bir nâzire peydâ etmek için,

*Edebiyât ile hürriyete can versem de,
Başka bir Nâmık-ı şeydâ yetişir hâkimden*

diyebileceğini söyler. Ama vicdanı artık eski yolda yazmayı kabul etmiyor. (bkz C. I, s. 331-332) Onun üzüntüsü, Harâbât'a kendi şiiirlerinin -eski tarz birkaç şiiiri hariç- seçilmemesinden değil; yenilik eğilimlerinin başladığı bir zamanda bu eserin eski tarz şiiirleri canlandırır nitelikte olmasından dolayıdır.

“Faik Reşat Bey, Namık Kemal’e gönderdiği bir mektubunda Harâbât’ın yayınlanması üzerine Ziya Paşa hakkında bazı değerlendirme ve eleştirilerine yer vermiş, Ziya Paşa’ya büyük şair zannettiğinden, “Meğer temyize bile gayr-ı muktedir ve Üsküdarlı Deli Hakki kabilinden âdi bir şair” olduğundan söz etmiştir.” (C. I, s. 346) Reşat Bey’in bu düşüncelerinden cesaret alan Namık Kemal Ziya Paşa’ya karşı duyduğu nefreti bir kez daha açığa vurur. Onun gözünde “Ziya Bey Deli Hakki kabilinden değil; F... Paşa nev’indedir. O kadar hürriyet-perverliği ile beraber dalkavukluktan bir türlü vazgeçirilememiştir. Harâbât’ı yazmaktaki amacı edebiyatımıza hizmet değil; kasidelerini yayımlayarak Saray’a bağlılığını ve saflığını, gönül temizliğini duyurmaktır.” (C. I, s. 346) Oysa Ziya Paşa’nın, Avrupa’dan döndükten sonra yazdığı yalnız bir methiyeyi Harâbât’a aldığı bilinmektedir. Şu halde Namık Kemal’in bu düşüncesiyle gerçeği tam olarak yansıtmadığı anlaşılır. Kaya Bilgegil, *Harâbât Karşısında Namık Kemal* adlı değerli eserinde, Namık Kemal ile Ziya Paşa arasında Harâbât nedeniyle yaşanan gerginlikte, her iki şairin yakınındaki kişilerin önemli rol oynadıklarını bildirir.¹¹⁶ Bilgegil, bu kişileri yatıştırıcılar ve tahrik ediciler diye ikiye ayırır. Namık Kemal’in Ziya Paşa ve Harâbât’a saldırıları Zeynü’l- Abidin Reşit’e yazdığı mektuplarda yoğun olarak görüldüğüne göre Reşit Bey’i ikinciler arasına sokmak gerekir. Harâbât’ın yayınlanmasının üzerinden bir yıl geçmesine rağmen 1875 yılında Reşit Bey’e yazdığı mektupta Namık Kemal, “Hassân’ın şi’rini görmeyen bir adamın, Arap şiirlerini muhakemeye kalkışmasına şaşılmaz mı? Hele Bey’in Hasan Kal’esini Van dahilinde kıyas edişine¹¹⁷ ne diyelim?... Yalan mı söylemişiz? Yoksa şiirle ilgili olan bir konuda mutlak yalan mı söylemeli imiş?” (C. I, s. 354) diyerek Harâbât’a saldırıları devam eder.

Namık Kemal’in, kişiliğine ve eserine yaptığı bu hakaretlerden dolayı öfkelenen Ziya Paşa’nın sabrı taşar. Paşa’nın bu nedenle “Benim Kıbrıs’a gitmeye niyetim yok” dediğini Reşit Bey’in Namık Kemal’e iletmişti anlaşılır. O, Harâbât sahibinin bu sözünü dalkavukluğu hakkındaki saldırılara bir cevap olarak veya Harâbât’a kendisinden şiir almayışına bir mazeret göstermek için söylediğini kabul eder. (C. I, s. 354)

¹¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Bilgegil, M. Kaya; *Harâbât Karşısında Namık Kemal*, s. 111-124

¹¹⁷ Ziya Paşa, *Harâbât Mukaddimesinde* (Erzurum) Hasankaleli olan Nef’î’yi büyük bir yanlışlık yaparak Vanlı göstermiştir.

Harâbât'ın birinci cildini Tahrîb-i Harâbât ile karşılayan Namık Kemal, Ziya Paşa'nın kendine cevap vermesini arzu eder. Fakat Ziya Paşa'nın buna cesaret edemeyeceğini düşünür. Tahmininde yanılan Namık Kemal, Ziya Paşa'nın Tahrîb-i Harâbât'a karşılık bir eser yazdığını duyunca, "*Ziya'nın Muhrib yazdığına hiç inanmam; çünkü öyle bir şey yazsa, Tahrîb'in mevk-i intişâre çıkması lâzım geleceğinden beyimizin o kadar cesâreti olmasa gerektir; eğer yazdı ise cevabını alır değil mi?*" (C. I, s. 441-442) diye tepki gösterir. Namık Kemal'in yukarıdaki sözlerinden Ziya Paşa'nın Tahrîb-i Harâbât'a karşılık yazacağı cevabın *Muhrib* adını taşıyacağını öğreniyoruz. Süleyman Nazif'in ifadesine göre, Kemal Bey'in Tahrîb-i Harâbât'ına, Ziya Paşa'nın manzum bir cevabı vardır. Paşa, ilk infial ile yazdığı bu yetmiş dört beyitlik mukâbele-nâmeysi, Magosa'da bulunan Namık Kemal'e göndermemiştir. Eserin kendi el yazısı ile olan müsveddesinin tek nüshası, Süleyman Nazif'tedir ve Ziya Paşa'ya ait topladığı vesikalar arasında mevcut bu manzumeden,

*Çün müdârâ vü hulûs etmiş idik,
Ya niçin Avrupa'ya gitmiş idik?*

*Gitmeği ben sana evvelce dedim,
Hem düşün, sen kim idin, ben kim idim!*

*İlticâ-yı husemâ etmekten,
Padişâh vasfı değil mi o ehven?*

*İyi miydi size taklid etsem
Kıbrıs'a sonra berâber gitsem?*

beyitlerini de nakleder. (C. I, s. 440) Eldeki bu bilgilere rağmen -basılmamış olmalı ki- Ziya Paşa'nın *Muhrib* adında bir eserine rastlanamamıştır.

"Birçok şiirinde ve makalesinde yer yer görülen mizah ve bilhassa hiciv unsurunu bir bütün halinde veren Zafernâme Şerhi (tarihsiz ilk baskı) isimli

eseri ile Ziya Paşa, Tanzimat devrinde hiciv ve mizah alanının da sayılı temsilcileri arasına girer. 1867 yılında Paris'te yazmağa başladığı ve 1870'te Cenevre'de tamamladığı bu eser, Girit adasındaki isyan hareketi karşısında zayıf davranan Sadrazam Ali Paşa'yı hedef tutmakta ve mizah yolu ile onu çok ağır şekilde hicvetmektedir.”¹¹⁸

Harâbât'ı her fırsatta eleştiren Namık Kemal, Zafernâme'yi değerli bir eser olarak görür. Münip Bey'e “*Girit muzafferiyetine dair olan kasideyi nazmeden de, tahmis eden de, şerheden de Ziya'dır*” dedikten sonra kitabı över. Ona göre, Zafernâme Ziya Paşa'nın eserlerinin birincisi olduğu gibi, Osmanlı edebiyatında değerli sayılan eserlerin de ilk sıralarında yer alır. Kitabın bir özelliği daha var ki, yasaklandığı için hiçbir yerde bulunmaz. Namık Kemal, Avrupa'dan dönerken getirdiği bir nüsha Zafernâme'yi de başkasına vermiştir. Eğer dostu, eseri verdiği kişiden bütünü veya bir nüshasını yazdırabilmek için geri alabilirse, edebiyat adına bir defineye sahip olacaktır. Kitabın değerini lâıkiyla anlatmak amacıyla Tahrîb-i Harâbât 'ın başında yer alan,

*Söz vâ r ise Nâme-i Zafer'dir
Ya Şerhi ne dilnişin eserdir*

beytini hatırlatır. Namık Kemal'e göre, Harâbât'ı yerip Zafernâme'yi övmek, dalkavukluk değildir. Bu yüzden Zafernâme'yi öven sözlerinin yanlış anlaşılması gerekir. Kendisi *Rüya* ile ne kadar övünüyorsa, Ziya Paşa da Zafernâme ile o derece övünebilir. Hatta bu eser, Leskofçalı Galib'in Divânı'ndan makbuldür. Çünkü Leskofçalı Galib'in eseri eski edebiyat, Zafernâme ise yeni edebiyat alanında ve kendinin de yararlanabileceği şekildedir. (C. I, s. 363-364)

Namık Kemal, Ziya Paşa'nın şairliğini takdir eder. Tercî-i Bend'ini, Terkîb-i Bend'ini, Hürriyet'e yazdığı makaleleri, Veraset Mektupları'nı ve Zafernâme'yi beğenir. Ama Ziya Paşa gibi bir şairin Acem tarzını yeniden canlandırmak için Harâbât'ı kaleme

¹¹⁸ Akyüz, Kenan; Batı Tesirindeki Türk Şiiri Antolojisi, s. 30

almasını kabullenemez. Bu duygu ve düşüncesini Tahrîb-i Harâbât'ın başına koyduğu;

Erbâb-ı şebâb kırvetiyle

Kilk-i hünerin i'ânetiyle

Tarz-ı kudemâ bütün bozuldu

Bir tavr-ı edeb vücûd buldu

Bu mesleke sen müeyyid oldun

Ol hikmete belki mûcid oldun

Terci' fikri kıldım a'lâ

Terkîb ile şî'ri ettin ihyâ

Hürriyet'e yazdığın makâlât

Kadr-i hünerin ederdi isbât

Küttâbe Risâle-i Verâset

Olmuştu nümûne-i belâgat

Söz vâir ise Nâme-i Zafer'dir

Ya Şerhi ne dilnişin eserdir

Maksad edebe olunca hizmet

Bunlar edemez mi yâ kifâyet

Ey câmi'-i mecma'-i kemâlât

Lâzım mı idi bize Harâbât

Tarz-ı Acem'i niçindir ihyâ

Kilk-i edebe papaklar iksâ (C.I, s. 364)

beyitleriyle dile getirir.

Avrupa'ya beraber giden, orada aynı amaçlar uğrunda mücadeleye niyet eden Namık Kemal ve Ziya Paşa, yavaş yavaş birbirinden uzaklaşırlar. İstanbul'a döndükleri zaman Ziya Paşa, kendini zor durumda bırakacak, başkalarına da pek yararı dokunamayacak ne yayın ne de hareketlerde bulunur. Namık Kemal ise Avrupa'dan döndükten sonra hükümetin dikkatini kendi üzerine çeken yayınlarla yeniden mücadeleye başlar. İbret ve Diyojen gazetelerinde bu gibi yazılarına sık sık rastlanır. Ziya Paşa, Namık Kemal'in yakın dostu Zeynü'l- Abidin Reşit'e Namık Kemal'le olan dostluklarından, hürriyet adına mücadelelerinden ve kararlılıklarından söz etmiş olmalı ki, bu nedenle Namık Kemal tekrar saldırıya geçer. Ziya Paşa'nın hürriyet mücadelesini gülünç bulur. Ona göre, Harâbât sahibinin hürriyet yolunda sebat göstermek için Hidiv Paşa tarafına geçmesi, yahut Napoleon'a kurşun atan heriflerin elini kolunu sallayarak gezdiği Londra'da hapse girecek kadar ahmakça yayınlarda bulunması, ya da yanlışlıkla saltanatın görevleriyle ilgili bent üstüne bent yazarken, Rüyâ adlı eserinde padişahın ayağına kapandığını yayınlaması, hürriyet adına sebatsızlıktır. Ziya Paşa ile kendini karşılaştıran Namık Kemal, yaptıklarını şöyle anlatır: *"Bendeniz, Avrupa'dan avdet ettim, İbret'teki, Diyojen'deki bentleri neşreyledim. Beyefendi de avdet buyurdular; Harâbât'taki methiyeleri söylediler. Hangisi meslek-i hürriyette sebâta delil ise orasını tayin etmek, hiç kimse için güç bir şey olmasa gerektir. Hukûk-ı ülfet ve Avrupa'daki refâkat ile beraber, ben Tahrîb'i kendi aleyhlerinde bulunmak için yazmadım; edebiyata mütellik olan fikirlerinin itikâdımca yanlış olduğunu göstermek için yazdım. İki yıl zindan-bend olan bir adama bir selam göndermeyen zât, anın ile ülfetinden, refâkatından bahsetmekte pek haklı olamaz sanırım."* (C. I, s. 388) Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Ziya Paşa için söylediği, *"Beyefendi Avrupa'dan avdet buyurdular, Harâbât'ta methiyeleri neşrettiler."* cümlesini abartılı ve gerçeğe aykırı bulur. Yaptığı araştırmaya göre, Harâbât'ta Ziya Paşa'nın Avrupa'dan döndükten sonra yazdığı yalnız bir methiyesi bulunmaktadır.

Namık Kemal'in *Lazımsa* redifli gazeli, Yenişehirli Avni Bey'e nazîredir. Şair, ilk beyti,

*Târik-i hakta cân ü tenden olma yâd lâzımsa
Beni hazır bulursun herçi bâd âbâd lazımsa,*

son beyti,

*Cihanda fârigiz biz şöhretin, sıytın kemâlinden
Kemâl-i gâh gâh etsin bilenler yâd lâzımsa*

mısrarlarından ibaret bu gazeli Midilli’de kaleme alır. Nâzım Paşa aracılığıyla nazîre yazmaları için Hersekli Arif Hikmet’e ve Recâizâde Mahmut Ekrem’e gönderir. Gazele Ziya Paşa da bir nazîre yazar. Fakat Namık Kemal, en çok Recâizâde Mahmut Ekrem’in yazdığı nazîreyi beğenir. Ona göre Ziya Paşa’nın bu gazeli Ekrem’inkinden aşağı idi. Bu nazîredeki başarısızlığına rağmen, onun gözünde Ziya Paşa şairdir. Şairliği de *Terkîb* ile *Tercî* ile *Zafernâme* ile sınırlı değildir. Ne zaman isterse pekâlâ şiir söyleyebilir; fakat ne hikmetse şiirin iyisini, fenasından ayıramamaktadır. (C. II, s. 380)

Namık Kemal, Harâbât’ı sadece Ziya Paşa’ya karşı kullanmakla kalmaz *Bahar* manzumesini henüz tamamlamayan Recâizâde Mahmut Ekrem’e “*Bahar’ı kaç lahn yapacaksan, neticesinde maksadın vatan olduğumu tarif eder yollu bir şey yaz! Yoksa nazarımda, o eserin Harâbât gibi belki ondan ziyade zararlı eserlerden sayılır.*” (C.II, s. 415) diyerek baskı yapar.

Ziya Paşa, Tanzimat devri aydınının en tipik örneklerinden biridir. Tanpınar’ın “*Zeki ve girgin bir saray adamı, hürriyet âşığı, sırasına göre rind ve kalender; fakat daima hırslı ve zengin hayata düşkün, yaradılıştan büyük devlet adamı, edalı, erişmek için çurpıman; fakat ikbâlin eteğini tutmakta beceriksiz, gizli meramlı; fakat açık sözlü, sabırsız, zâlim, kindar; fakat aynı zamanda vefalı ve insanları daima affa hazır, kısaca mizacı ile tutkuları ve fikirleri arasında perişan*”¹¹⁹ diye tanımladığı Ziya Paşa, bu özelliklere sahip olmanın zaman zaman olumsuzluklarını da yaşar. Hakkında ortaya atılan rüşvet ve yolsuzluk iddalarının memuriyet yaşamındaki iniş-çıkışlarda etkisi olduğu söylenebilir.

¹¹⁹ Tanpınar, Ahmet Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 288

Ali Paşa'nın ölümü üzerine İstanbul'a dönen Ziya Paşa, 1872'de İcra Cemiyeti başkanlığına atanır. Gençliğinden beri tanıdığı ve himayesini gördüğü Mahmut Nedîm Paşa ile aralarında büyük bir sevgi vardır. Hatta Mahmut Nedîm Paşa'nın sadrazam oluşunu, hükümdara verdiği bir kasidesinde alkışlar. Fakat biraz sonra Rumeli şimendiferleri işinde araları açılır. Mahmut Nedîm Paşa, devletin hakkını korumak için kendine muhalefet eden eski dostunu Hirche'den 300 bin frank rüşvet almakla itham eder. Daha sonra da görevinden alınır.¹²⁰ Rüşvet nedeniyle görevden uzaklaştırma, Ziya Paşa'nın başından geçen ilk olaydır.

Ziya Paşa'nın kısa süre görev yaptığı Suriye Valiliği sırasında (Ocak 1877-Mayıs 1877) benzer dedikodularla rahatsız edildiğini görürüz. Namık Kemal, Menemenli Rifat Bey'e yazdığı 22. 11. 1878 tarihli mektubunda, 10. 12. 1878'de Suriye Valiliği görevine başlayacak olan Mithat Paşa'nın Suriye'yi Bağdat gibi islâh edemeyeceğini söyler. Sonra da *"Ziya Paşa'ya yaptıkları gibi yarın kalkarlar, ona da irtikâp isnât ederler."* (c. II, s. 312) deyişi Ziya Paşa'nın Suriye'de yaşadığı olaylar hakkında bir fikir verir.

Ziya Paşa, Suriye Valiliğinden sonra çok kısa bir süre için Konya Valiliğine, oradan da ömrünün sonuna kadar kalacağı Adana Valiliğine atanır. (1878) Paşa, yeni görev yerinde de aynı iddialarla karşılaşır. O yıllarda Adana Mektupçuluğu'na atanan Nâzım Paşa, buraya geldikten sonra vilayette bir irtikabın, rüşvet şebekesinin bulunduğunu anlamış, anılarında Ziya Paşa'nın rüşvet aldığına dair rivayetleri yalanlayıcı nitelikte bilgiler vermiştir. Bir rüşvet şebekesiyle ilgili çeşitli olaylar anlatan Nâzım Paşa'nın yaptığı araştırmaya göre, bu rüşvet şebekesinde mühürdâr ve defterdâr da bulunmakta, Tarsuslu bir tüccar da, Ziya Paşa'nın mühürdâr aracılığıyla rüşvet aldığı söylemektedir. Nâzım Paşa, Ziya Paşa'nın ölümüne kadar yanında bulunduğunu, onun meslek onurunu daima koruduğunu, rüşvet almayı hayâlinden bile geçirmediğini kesin bir dille anlatır. (bkz. c.II, m. 334) İşte Namık Kemal de, Midilli'de bu dedikoduları duyar ve Menemenli Rifat Bey'e gönderdiği mektuptaki *"Ziya Paşa, öyle Mühürdârına falan sakal teslim edecek mahlûklardan değildir; Adana halkının şikâyeti uydurma söz olsa gerek"* cümlelerini o nedenle yazar. O da, Nâzım Paşa gibi Ziya Paşa hakkındaki

¹²⁰ Geniş bilgi için bkz. age. s. 285

söylentilere inanmaz. Ancak rüşvet aldığına dair dedikodular devam eder. İstanbul'da bulunan Menemenli Rifat Bey, bir mektubunda “Ziya'nın halini işitip de milletimden me'yus oluyorum” deyince, yine Ziya Paşa'yı savunur. Menemenli Rifat Bey, Ziya Paşa'nın Avrupa'dayken, Hidiv'den (İsmail Paşa) aldığı maddi desteği de yazmış olmalı ki Namık Kemal, Hürriyet gazetesinin çıkarıldığı yıllarda Hidiv ile Ziya Paşa'nın ilişkisini şöyle özetler: “Ziya Paşa'ya Hidiv para vermiş; fakat o para, bana teklif olunan para değildir. Hidiv, Âli Paşa ile tepişti. Ziya Paşa, Hidiv elde bulunur ise, Âli Paşa'ya tepelemek daha kolay olur zannında bulundu. (...) Ziya Paşa Hidiv'i asla iltizam etmeksizin Âli Paşa aleyhinde yazılar yazdı. Hidiv, Paşa bu yolu iltizam ettiği için, kendisine geçinecek kadar para verir imiş.” (C. II, s. 314) Namık Kemal'in yukarıdaki sözleri Ziya Paşa'nın Hidiv'den para aldığını doğrular. Ancak yazar, bunu rüşvet olarak değerlendirmez. Zaten Ziya Paşa, devamlı olarak kimsenin teşviki olmadan Ali Paşa aleyhinde yazılar yazıyordu. Hidiv'in kendi isteğiyle Paşa'ya geçinecek kadar para vermesini rüşvet olarak kabul etmez. “Namık Kemal'in çok iyi tanıdığı Ziya Paşa rüşvet almaz; oğlu da böyle bir söz söylemez. Diyelim ki söylemiş, oğlu değil; babası söylemiş olsa, yine ağız dolusu yalan söylemiş olur.” (C.II, s. 314-315)

Namık Kemal, Ziya Paşa'nın rüşvet aldığı iddialarına daima karşı çıkar. Dedikoduların sürekli dile getirilmesinden rahatsızlık duyar. Menemenli Rifat Bey'in, Ziya Paşa'nın kimden, ne kadar rüşvet aldığını söyleyebileceğini yazması, Namık Kemal'i fazlasıyla sinirlendirir. Bir kez daha Paşa'yı savunarak bu dedikodulara son noktayı koymak ister. Ona göre, Menemenli Rifat Bey'in bu konuda duyduğu, inandığı, verdiği bilgilerin tamamı hezeyandır. Ziya Paşa rüşvet almaz. Suriyeliler, Konyalılar, Adanalılar değil; kâinat bağır bağır bağırsa, yine o kâinatın söylediği yalandır. Böyle bir iddaya aklın kabul edeceği bir kanıt göstermek gerekir. O, Ziya Paşa'nın rüşvet aldığına dair ufacık bir kanıt görse Tahrîb'i, Takîp'i yazmaz, onu kınayan bir eser kaleme alıp boğazına sarılırdı. (C.II, s. 337-338)

Ziya Paşa, Adana'da vali bulunduğu sırada 17. 5. 1880 Pazartesi günü hayata gözlerini yumar.¹²¹ Ölüm haberini dokuz, on gün sonra Menemenli Rifat Bey'den alan

¹²¹ Fevziye Abdullah Tansel'e göre Ziya Paşa'nın mezar kitabesinde vefat tarihi 8 Mayıs 1880 (8 Cemâdie'l-âhir 1297) olarak kaydedilmiştir. Bu tarih salı gününe rastlar. Nihat Sami, Kenan Akyüz ve Ahmet Hamdi Tanpınar onun ölüm tarihini 17 Mayıs 1880 Pazartesi olarak kabul eder.

Namık Kemal, çok üzülür. O kadar ki, ne eline kalem almak, ne de zihniyle bir şey düşünmek ister. Onun arzusu, ebedi dostunun mezar taşına;

Bin yılda bir vücûd eder genc-i ma'rifet
Âhir yerin neşîmen-i hâk-i mezâr eder ¹²² (C.III, s. 14-15)

beytinin kitâbe olarak konulmasıdır. Fakat Ziya Paşa'nın mezar taşına böyle bir beyit yazılmamıştır. Vergi Müdürü Es-Seyyid Hasan Rıza tarafından hazırlanan bir metin, mezar taşında yer almaktadır. ¹²³

11. 2. 3. Recâizâde Mahmut Ekrem (1847 - 1914)

Namık Kemal'in en çok değer verdiği isimlerden biri Abdülhak Hâmit, diğeri de Recâizâde Mahmut Ekrem'dir. Aynı zamanda yakın çevresinde en çok eleştirdiği, hırpaladığı dostu da odur. Yaptığı telkin ve tavsiyelerin Recâizâde Mahmut Ekrem üzerinde olumlu etkileri olduğu söylenebilir.

Bilindiği gibi Tasvîr-i Efkâr'ın kurucusu ve başyazarı olan Şinâsi , 1865'te Avrupa'ya kaçması nedeniyle 200. sayıdan itibaren gazetesini ve başyazarlığını Namık Kemal'e bırakır; Kemal, Avrupa'ya gittikten sonra onun arzusu ile Recâizâde Mahmut Ekrem, Tasvîr-i Efkâr'ı 465. sayıdan itibaren idare etmeğe başlar. ¹²⁴

Şinâsi, Namık Kemal ve arkadaşlarından iki buçuk sene önce Avrupa'ya

¹²² Bu beyit, Ziya Paşa'nın meşhur Terci'-i Bend'indedir ve birinci mısraı, "yüz yılda bir vücûd kalub genc-i ma'rifet" şeklindedir.

¹²³ Ziya Paşa'nın mezar taşındaki kitâbe için bkz. Tansel, Fevziye Abdullah, Namık Kemal'in Mektupları, C. III, s. 13

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Rasim, Şinâsi , s. 6 v.d.

kaçmıştır. Genç Osmanlılar Cemiyeti mensuplarının Paris'te toplanmaları, politika işleriyle uğraşmamaya karar veren Şinâsi'yi âdeta rahatsız eder; yaratılışça da evhamlı ve çekingen olduğundan, Namık Kemal'i bile çok soğuk karşılar. Kemal de, Şinâsi ile bir daha görüşmez.¹²⁵ Namık Kemal'in Avrupa'dan Recâizâde Mahmut Ekrem'e yazdığı ilk mektupta, (c.1. s. 103) Şinâsi ile aralarındaki soğukluğun izlerini ve bazı önemli tavsiyelerini buluruz. Namık Kemal'in tahminine göre Şinâsi yakında İstanbul'a dönecektir. O geldikten sonra Ekrem'in, Tasvîr'i yazmasına gerek yoktur. Mazereti de, "*Şimdi siz geldiniz, başka bir adam bulabilirsiniz yollu nazikâne bir cevap*" olmalıdır. (c. 1, s.103) Namık Kemal'in, Recâizâde Mahmut Ekrem'i Şinâsi 'ye karşı kışkırtması olarak yorumlanabilecek bu tavrı, yine de sert değildir. Çünkü onun gazeteden ayrılmasını isterken, Şinâsi Efendi'yle ne kadar iyi görüşürse o kadar memnun olacağını hatırlatır. Ayrıca o zaman veliaht olan V. Murat, Mustafa Fazıl Paşa veya başka taraflardan bir görev teklif edilirse Recâizâde Mahmut Ekrem kesinlikle kabul etmemelidir. Zira herkes, kendi amacı uğruna feda edecek adam aramaktadır. Boş yere başını belaya sokmanın bir anlamı yoktur. Namık Kemal, Avrupa'ya gidişinin ikinci ayında bir hayli karamsar ve sıkıntılıdır. Kendilerini Avrupa'ya getiren Mustafa Fazıl Paşa'nın Viyana'da Abdulaziz'le görüşüp İstanbul'a geri dönme ihmalinin belirmesi ve Şinâsi 'nin onu soğuk karşılaması, Namık Kemal'de başkalarının amaçları uğruna kullanıldığı duygusunu uyandırır. Bu nedenle Recâizâde Mahmut Ekrem'e çok dikkatli davranmasını öğütler. Ayrıca yukarıda sözü edilen mektubun satırları arasında geçen, "*Gerek bizimki*¹²⁶ *ve gerek Mustafa Paşa tarafından ve gerek sair taraflardan size ne teklif vukû bulursa bulsun, kat'iyen kabul buyurmayınız*" cümleleri Recâizâde Mahmut Ekrem'in 1868 yılının yaz aylarında Genç Osmanlılar idealini iyiden iyiye benimsediği, gözden kaçmamalıdır.

Chateaubriand'ın en güzel eserlerinden biri olan *Atala* 1801'de basılmıştır. Çekici bir üslûpla kaleme alınan; duygusal, zengin hayâllerle ve tabiat tasvirleriyle örülü olan roman, Fransız edebiyatının başeserlerindedir. Recâizâde Mahmut Ekrem, Türkçeye çevirdiği bu romanı sonradan oyunlaştırdı (1872). Egzotik bir oyun olan *Atala*,

¹²⁵ age. s. 31

¹²⁶ *Bizimki* sözüyle o zaman veliaht olan Sultan V. Murat kastedilmektedir.

medeniyetten yoksun Amerika yerlilerinin içine giren iki beyaz gencin karşılıklı duyguları ile inançlarına olan bağlılıklarını anlatır.

Recâzâde Mahmut Ekrem oyunu yazarken çevirisini yaptığı romanın aslına pek bağlı kalmaz. Olaylar zincirini, oyun tekniğine göre düzenler. Bazı konuları kısaltır veya büsbütün çıkarır. Romanda geçen bütün olayları ardı ardına sıralamayı gereksiz bulur. Tiplerin duygularını yansıtırken eklemeler yapar. Yazar, bu değişikliklerin, kendi görüş tarzı ile Chateaubriand arasındaki fikir ayrılığından ileri geldiğini özellikle belirtir.

Romantizmin Batıdaki öncülüğünü yapan Atala, bizde de çok sevildi ve okundu. Bu nedenle Ekrem'in romantizmden gelme duyguları kabarmış olacak ki kendini alamayıp bunu oyunlaştırmıştır. ¹²⁷ İşte Recâzâde Mahmut Ekrem'in görüşlerini almak üzere Namık Kemal'e yolladığı, Atala'nın dramatize edilen bu çevirisidir. Bu dramatik eser, Namık Kemal'in eline, ağlamak istediği, üzüntülü olduğu bir gecede ulaşır. Oyundaki duygusal anlatım ve romantizm yazarı ağlatır. Ona göre Recâzâde Mahmut Ekrem, Atala'da meslek-perverliğin en üst seviyesine ulaşarak, kendisiyle Magosa'da bulunmayı arzu edercesine hareket etmiş; onun *Vatan yahut Silistre*'sinde geçen *Allah büyüktür, vatan mukaddestir* ibaresinin bir kelimesini değiştirerek *Vatan büyüktür, vatan mukaddestir* sözünü yayınlamakla cesur davranmıştır. Bundan dolayı vatan, Recâzâde Mahmut Ekrem karakterinde olanlarla iftihar etmelidir.

Atala'da özellikle iki ifade Namık Kemal'i epeyce etkiler: Biri "*Ey furtuna!... İnsanlar ile zulm yarışına mı çıktın?*"; biri de, "*Şaktas! Şaktas! Üstüme atılacak bir avuç toprak tekmil cihâm, senin ile benim aramıza koyuverecek!*" ibareleridir. Eğer bunlar tercüme değil, kendi sözleri ise, insanın coşkuyla yüzlerce defa Allah Allah diyesi gelir. Yaratılışında biraz kıskançlık bulunan kişi, bu sözleri ben söyleseydim diye saatlerce acı çeker durur. Namık Kemal, bu güzel söyleyişler karşısında kıskançlık gibi bir huyu olmadığını da anlar. Benim özlediğim edebiyat bu türlü duyguları, bu türlü düşünceleri içeren sözlerdir diyerek mutluluğunu dile getirir. (c. I, s. 285)

¹²⁷ Geniş bilgi için bkz. Parlatır, İsmail; Recâzâde Mahmut Ekrem, s. 65-70

Namık Kemal'in Atala'da beğenmediği taraf özellikle önsözüdür. Nedeni de Atala'nın önsözünde Ebüzziyâ Tevfik'in Ecel-i Kazâ ile Anjelik adlı eserlerine yönelik - açıktan açığa olmamakla beraber- dokunaklı sözler bulunmasıdır. Bu sırada Ebüzziyâ Tevfik, Rodos'ta sürgünde bulunmaktadır. Bu nedenle eleştirilere cevap veremeyecektir. İşte bunun için sürgünde bulunan düşüncelerini serbestçe yayınlamayan Ebüzziyâ Tevfik'in eserlerine yönelttiği eleştiriyi, Recâzâde Mahmut Ekrem'e yakıştıramaz. Namık Kemal bu tavrıyla bir yandan edebi tartışmalarda eşitlik ilkesini öne çıkarırken, diğer yandan kırgınlıkları giderici, birleştirici yönünü ortaya koyar. (C. I, s. 285)

Namık Kemal'e göre, "*Tiyatro nokta-i nazarıncâ Atala'nın tasavvur ve tertibi âlâdır.*" Yalnız bir yerinde büyücek bir kusur bulunur. Yazar, bu sayfada oyuncuların uzun süre konuşmadan ve hareketsiz kalmalarını özellikle eleştirir. Bu durumu tiyatronun bütün kurallarına aykırı bulur. (C. I, s. 285-286)

Namık Kemal, Atala'nın yazım yönünden de bazı eksiklikleri olduğunu ileri sürer. Bunları örneklerle açıklar. Yazarın belirlediği eksiklikleri kısaca şu başlıklar altında toplayabiliriz: Türkçe olmayan söyleyişler, özellikle tiyatrodaki karşılıklı konuşmalara hiç yakışmayan Acemâne sözler, bazı sözcüklerin terbiye dışı olan anlamını bilerek kullanma, anlamı kapalı sözler, tiyatrodaki konuşmalarda hiç kullanılmayan *eylemek* sözünün kullanılması, genel olarak dramatik bir eserde bulunmaması gereken teknik kusurlar, benzetmelerde *keçi güzelliğine* fazlaca yer vererek çirkinlikte İran'ın *mâr-ı zülf* benzetmesinin derecesine inmek. (C. I, s. 286-287)

Namık Kemal, bazı eksiklikleri ile birlikte Atala'yı *edebiyat-ı cedidemizin* zenginleşen kütüphanesini süsleyen eserlerden biri kabul eder. (C. I, s. 288)

Namık Kemal'in Magosa'da bulunduğu sırada Recâzâde Mahmut Ekrem 1874'te Mes Prisons Tercümesi'ni yayınlar. Eser, İtalyan şairlerinden Silvia Pellico'nun *Le Mie Prigionu* adlı ve cezaevi anlarını içeren manzum eserinin Fransızca tercümesinden dilimize nesir biçiminde çevrilmiştir. Silvio, XIX. yüzyılın başlarında özellikle İtalya'da gelişen Carbonarism prensiplerine bağlı, bu fikirleri yayan derneğe dahil bulunması

nedeniyle alıkoyularak hapse atılmıştır. Kemal, Silvio'nun bu eserinde kendi Magosa hayatını hatırlatan izler bulur.¹²⁸

Yazar, Mes Prisons'u Recâizâde Mahmut Ekrem'in diğer eserlerinden değersiz bulur. Fakat eksiklerin yüzde doksanı çevirene değil; Silvio'ya aittir. *"Hele Silvio'nun ağlamasına hiç aklım ermiyor... Vatan yolunda dökülecek yaş, hürriyet şehitlerinin yaralarından dökülecek kandan ibarettir. Vatan sevgisi gibi, insanlık gayreti gibi, yanmış, kömür kesilmiş gönülleri saflık ve metanet ile billurlaştıracak elmas etmek şerefinden olan duygularını belli etmeyenlerin gözünden, pişmanlığın görünen bir âcizâne feryadı demek olan gözyaşı nasıl dökülür?"* (C. I, s. 345) diyerek yazarın pişmanlığını ağlayacak derecede zayıflık göstermesini bir vatansevere yakıştırmadığını hayretle dile getirir.

Namık Kemal, Mes Prisons'u çeviren Recâizâde Mahmut Ekrem'i ise, kafiyeye olan fazlaca tutkunluğu; tanınmamış, herkesin anlamadığı, konuşmada kullanılmayan, garip ve karışık bazı kelimeleri kullanması; zincirleme isim tamlamalarının bazı yerlerdeki çokluğu; özellikle de kitabın başındaki konularla sonundaki konuların bir lisân-ı edepte olmaması -müstehcen olması- yönünden eleştirir. Namık Kemal, eserin kendisi ve çevirisi hakkındaki bu eleştirilerden sonra kendine yeni bir eseri olduğundan söz eden dostuna çeviri değil; telif eserler kaleme almayı tavsiye eder. (C. I, s. 345)

Namık Kemal'e göre, Mes Prisons'un kendisi ve Türkçeye çevrilmiş biçimi örnek alınabilecek nitelikte değildir. Yazar, bu konuda Abdülhak Hâmit'i de uyarır. Ona yazdığı bir mektupta *"Ekrem'in Mes Prisons tercümesi ve hususiyile o tercümenin mukaddimleri, hem müterciminin, hem de edebiyatımızın pek çocukluk zamanına tesadüf etmiştir. Binâenaleyh anımla hiçbir şeyde istişhâd edemeyiz."* (C. I, s. 430) diyerek Abdülhak Hâmit'i bu eserden âdeta korumaya çalışır.

Recâizâde Mahmut Ekrem, 1874'te basılan *Vuslat* adlı tiyatrosunda, Tanzimat devrinde birçok esere konu olan sosyal bir sorun üzerinde durur. Konusunu kendi

¹²⁸ Geniş bilgi için bkz. Tansel, F. A. Namık Kemal'in Mektupları, C. I, s. 343

toplumumuzun yaşıyışından alan *Vuslat*, dram türünde yazılmıştır. Tanzimat döneminde yaygın olan halk dramlarının temleri, genellikle aşk üzerinedir. Aile içinde gelişen, sonu mutsuzluklarla biten sevgiler sıkça işlenir. Bu geleneği de, ilkin Namık Kemal *Zavallı Çocuk* ile başlatır. Daha çok *romantik dram* özelliği taşıyan bu oyunu *Vuslat* izler; ardından Abdülhak Hâmit, *İçli Kız*'ı yazar. *Vuslat*'ta işlenen konu aşktır. Oyunda romantik aşkın gerisinde verilmek istenen asıl tema, evlenecek gençlerin önce kendi aralarında anlaşmaları, anne-baba gibi büyüklerin araya girerek kötü sonuçların doğmamasının sağlanmasıdır.

Recâizâde Mahmut Ekrem, *Vuslat*'ın konusunu kendi yaratmamış, daha önce yazılan *Zavallı Çocuk*'u örnek almıştır. Her iki oyunda da ilk kez Şinâsi 'nin *Şair Evlenmesi*'nde ele aldığı, *birbirini görmeden evlenmenin sakıncaları ve yuva kurarken gençlerin de söz sahibi olmalarının gerekliliği* işlenmiştir. Recâizâde Mahmut Ekrem'in bu oyunda üzerinde durduğu bir başka tem de, kölelik sorunudur. Yazar, böyle kişilerin her ne kadar küçük yaştan alınmış, evin çocuğu gibi büyütülmüş olsa da gene alınlarındaki kara yazının silinemeyeceği, toplumda söz sahibi olamayacakları gibi yanlış ve yaygın bir anlayışı yererek ileri bir adım atar.¹²⁹ Namık Kemal, *Vuslat*'ı beğenir. Dostu Osman Bey'e yazdığı mektupta eser için, "*Bizim Zavallı Çocuk'a taklit yolunda bir şey pek güzel yazılmış.*" der. (C. C.I, s. 372)

Recâizâde Mahmut Ekrem, Namık Kemal'e yazdığı bir mektubunda, "*Tatil günleri geziyorum. Ben gezdikçe zihnimde de rengârenk hayâller geziyor; gönlüm de,*

Sonbaharın zevki hoştur

Tut elinden yâri koştur.

Âlemi düşünme boştur.

Tut elinden yâri koştur.

¹²⁹ Geniş bilgi için bkz. Parlatır, İsmail; Recâizâde Mahmut Ekrem, s. 70-73

*Ağaçlar hep gazellendi,
Yeryüzü pek güzellendi;
Divâne dil emellendi,
Yeryüzü pek güzellendi.*

Şarkı'sını terennüm ediyor.” dedikten sonra mektubuna “*Şu matla'ı beğenir misin?*” sorusunu ekleyip,

*Gönlüm ki aşk-ı yâr ile cûş u hurûş eder
Sahbâ değil, o şevkle zehir olsa mûş eder*

beytini yazar. Namık Kemal, Recâizâde Mahmut Ekrem'in şarkısını beğenir. Bu beğenisini, “*Senin Şarkı pek güzel... Tut elinden yâri koştur hayâli bütin bütin yeni, hatta konusu sevgi zevkleri içinde bile yeni sayılacak kadar yeni...*” sözleriyle ortaya koyar. Fakat tam tersine Recâizâde Mahmut Ekrem, matlamı beğenmez. Ona göre zehir ve bâde karşılaştırması boş şeylerdendir. *Âdeme cevri felek zehr içirir, bâde değil* mısraı herkesçe bilinir... Sevinçle zehir içmek fikri, edebiyat-ı cedide dahilinde ise de , o yolda zehrin, bâdeyle bir tutulmasında letâfet bulunmaz. Özetle beyit güzellik ve anlatımdaki açıklık yönünden kusurludur. (C. II, s. 295-297)

Namık Kemal, nesre oldukça hizmet edebildiği halde şiiri istediği yola getirememenin üzüntüsünü taşır. Eğer şiirde bir başarı mümkün olursa, bunu Abdülhak Hâmit ile Recâizâde Mahmut Ekrem gerçekleştireceklerdir. Ona göre yeni edebiyata en büyük katkıyı, Abdülhak Hâmit ve Recâizâde Mahmut Ekrem, sağlayacaklardır. Abdülhak Hâmit'e yazdığı bir mektupta, *elinden hemen düşmek derecesinde bulunan kalemi* kaldırarak iki kardeşinden birinin Ekrem olduğunu söyleyen yazar, ona yeni edebiyatta yarı bir paye verir. Aynı mektubunda Ekrem'in *Lazımsa* gazelinde Ziya Paşa'nın aynı redifteki gazelini geçtiğini işaret eder. Namık Kemal'in Cenâb-ı Hakk'tan dileği, onu bu millete matbaacı yapıp, bir tarafına Recâizâde Mahmut Ekrem'i, bir

tarafına Abdülhak Hâmit'i, önüne de yeni yetişenleri vererek bir plan sunmada, bir şiirin bazı yerlerini büyük bir olgunlukla düzeltmekte başarılı kılmasıdır. (bkz. C. II, s. 379-382)

Namık Kemal'in, Recâizâde Mahmut Ekrem'e Batı edebiyatı konusunda da tavsiyeleri vardır. Fransız hiciv ve mizah yazarı Alphonse Kar'a değer verdiğini yazan Recâizâde Mahmut Ekrem'e, Alphonse Kar'ı okuduğunu, eserlerine neden bu kadar önem verdiğine şaşırıldığını söyler. Onun tanıdığı Recâizâde Mahmut Ekrem'in seveceği romantiklerin başında İngiliz olmasına rağmen her eseri Fransızca'ya çevrilen Walter Scott gelir. Diğerleri de Hugo, Dumas Pere, George Sand, Balzac, Eugene Sue, Panson de Terrail, Lord Lytton Bulwer olmalıdır. (C.II, s. 361-362)

Recâizâde Mahmut Ekrem, 15. 4. 1879'da tamamladığı *Bahar* adlı şiirini eleştirmesi için Midilli'deki Namık Kemal'e gönderir. O da, 30. 3. 1879'da Recâizâde Mahmut Ekrem'e yazdığı mektupta ayrıntılı bir biçimde Bahar manzumesinin eleştirisini yapar. *Lahn-ı evvel pek güzel* dedikten sonra sözle anlamın uyuşmadığını ve yeni hayâle İran elbisesi giydirildiği Türkçe söyleyişe yakışmayan mısraları, uygunsuz kafiyeleri belirler. İkinci lahnı *pek Nedîmâne* bulur. Böyle Nedîmâne, şehvetli, hattâ Paul de Kock yolunda şiirler yazacağına -özellikle vatanın sıkıntılı günlerinde- vatani şiirler yazmasını tavsiye eder. Üçüncü lahn, *güzel*dir; fakat altı kaval üstü şişhane vasfına mazhar olmaktan kurtulamaz. Dördüncü lahn, *tercûme* olabilir. Ama yine de emin değildir. Eğer Recâizâde Mahmut Ekrem'in malı ise *fenadır*. Beşinci lahnın *başı ile sonu arasında uygunluk yoktur*. Yazar, altıncı lahni hiç beğenmez. Altıncı lahn, *bütün bütün fena* desem, darılmazsın ya? diyerek Recâizâde Mahmut Ekrem'i kırmamaya çalışır. Yedinci lahni *hayâlce birinci derecede güzel* bulur. Fakat burada da *anlatım kötüdür*. Sekizinci lahnin *mutasavvîfâne ise tarizden kurtulabileceğini, hakîmâne ise, fena olduğunu* belirtir. Yapılan araştırmaya göre Recâizâde Mahmut Ekrem'in, Namık Kemal'in fikirlerinden bazılarını aynen kabul etmekle beraber bazılarını da göz önüne almadığı anlaşılır. Önemli olan nokta, bu değerlendirme ve düzeltmelerin her iki şairimizin şiir anlayışlarını aydınlatmış olmasıdır. (bkz. C. II, s. 410-417)

Hayatının büyük bir kısmını gurbette geçiren Namık Kemal'in sıkıntılarını hafifletmede, dostlarından aldığı mektuplar önemli katkı sağlar. Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit gibi dost ve öğrencilerinin mektupları ise, sıkıntılarını

hafifletmenin ötesinde Fransızca bir kitap okumuş kadar lezzet verir. Hele mektupların uzunluğu, onlardan aldığı tadı daha da artırır. Recâizâde Mahmut Ekrem'in, Namık Kemal'e yazdığı mektupların önemli bir yanı da, açıkça ve düşmanlık beslemeden vatan şairine uyarılarda bulunmasıdır. Bu durumdan son derece memnun olan Namık Kemal, aynı tavrı diğer edebiyatçılardan da bekler. Kendine karşı yapıcı eleştirilerden dolayı Recâizâde Mahmut Ekrem'e ayrı bir değer verir. (C. II, s. 420)

Namık Kemal, Nesteren dolayısıyla Abdülhak Hâmit'le Recâizâde Mahmut Ekrem arasındaki tartışmalarda birleştiricilik görevi üstlenir. İkisi arasındaki rekabete edebi çerçeve içinde kalmak şartıyla izin verir. Yeni edebiyat uğruna mücadele eden iki edebiyatçının tartışmalarını kişiselliğe döküp basın yayın hayatına yansıtılmalarına gönlü razı olmaz. Tartışmaları hangi yolla olursa olsun önleyeceğini söyler. (C. II, s. 475)

Namık Kemal, eski edebiyat taraftarlarının yaptığı saldırılar karşısında içtenlikle Recâizâde Mahmut Ekrem'i savunur. Yeni edebiyat tartışmalarının alevlendiği 1882-1883 yıllarında yayınlanan bir makalede, onun eserleri örnek gösterilir; adı yeni edebiyatın kurucusu olarak anılır. Şinâsi , Recâizâde Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hâmit'in, kısaca gerçekten edip olanların sözlü ve yazılı hakarete uğramaları ise, Namık Kemal'i üzer. Yapılan saldırılarda onun adı ve eserleri anılmamasına rağmen, bunu kendine yapılmış bir hakaret olarak kabul eder. Recâizâde Mahmut Ekrem'e saldıranların, Mes Prisons tercümesine ve Kuzu Tasviri'ne nazîre yazarak edebi güçlerini ortaya koymalarını ister. *"Edebiyat-ı sahiha taraftarlarını, hususiyle senin ¹³⁰ gibi, Ekrem gibi o yolda sa'yettikleri için hakâret görenlerini kendimden ayırmam"* diyerek her zaman yanında olacağı kişilerden birinin Recâizâde Mahmut Ekrem olduğunu yüksek sesle dile getirir. (C. III, s. 201-202)

11. 2. 4. Abdülhak Hâmit (1852 - 1937)

Namık Kemal, Hâmit'i ilk defa Avrupa'ya gitmeden önce Terceme Odası'nda ağabeyi Nasuhî Bey'in yanında görür. İkinci görüşü ise, Avrupa'dan döndükten sonra

¹³⁰ Abdülhak Hâmit'tir

sokakta olur. Bu sırada on iki yaşında bulunan Hâmit, bunları hatırlayamaz. Onun anlattığına göre ¹³¹; Namık Kemal'e ilk kez Ebüzziyâ'nın matbaasında rastlar. O sırada Ebüzziyâ, Namık Kemal'e bir makale okumaktadır. Yazarımız, birkaç defa Fransızca *tout de bon, tout de bon* dedikten sonra çıkıp gider. Hâmit'e göre Namık Kemal'le asıl tanışma, Paris dönüşünde Magosa sürgününden önce olmuştur. Hâmit, Namık Kemal'in evine gitmiş, - belki misafirlerin olması nedeniyle- beklediği ilgiyi göremeden oradan ayrılmıştır. Ne yazık ki, bu görüşmeyi de Namık Kemal hatırlayamaz. İlkini Hâmit'in, ikincisini Namık Kemal'in, hatırlayabildiği bu karşılaşmalardan sonra ikisinin de hayatı birbirlerine uzak memleket ve şehirlerde geçer.

Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre adlı tiyatro eserinin oynanmasından sonra Abdülâziz'in 10. 4. 1873 tarihli fermanıyla Magosa'ya sürülür.

Hâmit, Namık Kemal Magosa'dayken Mâcerâ-yı Aşk (1873) ve İçli Kız (1874) adlı dramatik eserlerini yayınlar. F. A. Tansel bununla ilgili şu bilgiyi vermektedir:

“Hâmit'in Mâcerâ-yı Aşk'ta Namık Kemal'in üslubunu, İçli Kız'da da Zavallı Çocuk'un komusunu ve daha çok Recâizâde'nin, kısmen Kemal'in üslubunu taklit ettiği anlaşılır.” ¹³²

Namık Kemal'in, Hâmit'e karşı ilgisi, Mâcerâ-yı Aşk ve İçli Kız adlı eserlerle uyanır. Recâizâde Mahmut Ekrem'in kitaplarında bunların ilânını gördükten sonra, onlarla daha fazla ilgilenmeye başlar. Bu durum, onu Hâmit hakkında bilgi edinmeye yöneltir. Magosa'dan Recâizâde Mahmut Ekrem'e yazdığı daha önce sözünü ettiğimiz 30. 5. 1875 tarihli mektupta Hâmit'le ilk karşılaşmasını anlatır. *“Hâmit Bey'in Mâcerâ-yı Aşk ve İçli Kız ünvanlı iki eserini gördüğümü”* söyleyerek, *“Bu halde oyunları kendi yazdı ise, yani sen tashih etmedin ise (İstanbul'da senden başka o şivede yazı yazacak*

¹³¹ Geniş bilgi için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmit, s. 3

¹³² Tansel, F. A. Namık Kemal'in Mektupları, C. I, s. 377

adam yoktur) demek ki çocuk hiç olmazsa bizim kadar bir edib olacak.” (C.I, s.378) diyerek Hâmit’i beğendiğini açıkça ifade eder. Eğer Hâmit, tahmin ettiği genç ise ve Ekrem’in himayesinde bulunuyorsa, bu kadar yetenekli ve kendi eserleri tarzında örnekler verecek birini, eserlerine yazacağı eleştiri ve değerlendirmelerle yetiştirmeyi görev sayar. Ancak Hâmit’e yardımı, Ekrem’in tavrına bağlıdır. Eğer Ekrem, sorularına olumlu cevap verirse, onun deyişiyle “*Edebiyat âlemine ikinci bir Ekrem daha geldiğini belli ederse*” (C.I, s.379) Hâmit’e yardım edecektir.

Namık Kemal’e göre, Mâcerâ-yı Aşk ve İçli Kız’ın tertip ve tasvir bakımından eleştirilecek pek çok yeri vardır. Fakat *teşbih, hayâl ve vicdanın işlenişi* bakımından onların mesleğini fazlasıyla andırması olumlu yönleridir. Ayrıca İçli Kız’ı Nesteren’le karşılaştıran Namık Kemal, bazı yerlerde anlatımdaki açıklık bakımından İçli Kız’ı Nesteren’den üstün bulur. (bkz. C.II, s.376)

Namık Kemal, İçli Kız’ın Zavallı Çocuk’un taklidi olduğu suçlamalarını kesinlikle kabul etmez. Ona göre bu iki eser arasında -konu bakımından- benzerlik vardır. Hâmit, hiçbir eserinde kendini taklit etmemiştir. Hâmit’e yazdıkları arasındaki benzerlikleri doğal karşılayan Namık Kemal “*Yazdığımız şeyler bir imiş, ne yapalım, akıl için de yol birdir. Türkçede güzel yazı öyle yazılıyor.*” (C.II, s.379) diyerek bir yandan suçlamalara cevap verip Hâmit’i yazmağa teşvik eder; diğer yandan edebi eserlerde taklit ile benzerliğin aynı şeyler olmadığını belirtir.

Namık Kemal, Hâmit’in ilk tiyatro eserleri Mâcerâ-yı Aşk ve İçli Kız hakkında ayrıntılı değerlendirmelere girmemiş, dikkatini onun edebi yeteneğine yöneltmiştir. Mâcerâ-yı Aşk ve İçli Kız, Hâmit’in ilk eserleri olduğundan dolayı kendi açısından değerlidirler. Fakat bu iki eser, Hâmit’in Namık Kemal tarafından himaye edilmesine ve onun edebiyatımıza kazandırılmasına zemin hazırlaması bakımından ise, çok daha değerli olduğu kesindir.

Recâizâde Mahmut Ekrem’in, bu mektuba verdiği cevaba henüz rastlanmadığı için yukarıdaki sorulara karşılık neler yazdığını da bilmiyoruz. Fakat edebi ve kişisel dostluklarının Namık Kemal’in ölümüne kadar sürmesi, Recâizâde Mahmut Ekrem’in Hâmit hakkında olumlu şeyler yazdığının işaretidir.

Namık Kemal'in Hâmit'le mektuplaşmasına Recâzâde Mahmut Ekrem aracılık eder. Hâmit'ten aldığı ilk mektuplara verdiği cevaplarda onun yazısının çirkinliği üzerinde durur. Bu uyarıları dikkate alan Hâmit, yazısını düzeltmeye çalışır.

Hâmit'in 7. 2. 1291 tarihli mektubu, Namık Kemal'i pek mutlu eder. Yazar, Hâmit'in bu mektubunu cevaplandırırken (C.I, m.167), önce mutluluğunu dile getirir; sonra da önemli öğütlerde bulunur. Mektubun uzunluğuna teşekkür eden Namık Kemal, o mektupla kendini *Magosa'nın cehâlet zindanından kurtulup irfan ve edebiyat meclisinin içine düşmüş* gibi görür. Ayrıca yazar, Hâmit'in yazısını da beğenir. Özellikle kendisinin uyarılarından dolayı yazısı düzelmişse, mutluluğunun bir kat daha artacağını söyler. Eğer Hâmit, kalemını biraz sola eğerek ve birkaç gün nesih ile yazılmış iki üç kitabın ayn ve hâ harflerinin şekillerine dikkat ederse, Bab-ı Âlî'de ondan güzel yazı yazan adam bulunmayacaktır.

Namık Kemal'in bu mektubu Hâmit'e verdiği öğütlerden ibaret gibidir. Eski tarz nésrin, sun'i ve tabiiikten uzak olduğunu itirafla beraber, bu vadiye eğilimi bulunanlara zayıf görünmemek ve bir takım hezeyanlara yol vermemek için resmî lisana uygun nesirler de yazmasını tavsiye etti." ¹³³

Namık Kemal, bundan sonra Türkçe imlâ, yeni ve eski tarz nesir konuları üzerinde durur. Mektupta anlatılanlardan hareketle, Hâmit'in, Namık Kemal'e Ahmet Vefik Paşa, Sâmî Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa'dan söz ettiği anlaşılmaktadır.

Ahmet Vefik Paşa, Tanzimat döneminde tiyatroya verdiği emek ve Türkçülük alanında yaptığı çalışmalarla kendini tanıtan, aynı zamanda Hâmit'e öğütler veren şahsiyetlerden biridir. O, Türkçenin, diğer lehçeleri ile arasındaki ilgi ve yakınlıklarını düşünerek, Çağatayca başta olmak üzere çeşitli Türk lehçelerine ait kitapların yayınlanmasını doğru buluyordu. Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçe imlâ, eski ve yeni tarz

¹³³ age s. 7

nesir hakkındaki görüşleri Namık Kemal'e tamamen zıt idi. Hatta *Veysiler gibi yazmak kolaydır, Türkçe yazmak zordur* diyebilecek kadar ileri gitmiştir.

Namık Kemal, Hâmit'e Magosa'dan gönderdiği bu mektubun Ahmet Vefik Paşa hakkındaki kısmını Çağatay lehçesini taklit ederek yazar. İmlâda yapılan yanlışlıkları gösterirken, Hâmit'in onun etkisinde kalmaması için çaba harcar. Bu mektupta üslubunu alaylı bir biçimde taklit ettiği, Hâmit'i tesirinden uzaklaştırmağa çalıştığı diğer kişi de Sâmi Paşa'dır. Yazar, Rûmuz-el-Hikem'in sahibi Sâmi Paşa'ya "*Bugün Nergisi tarzında nesirlerin, yaprakları ve hatta kozalakları dökülmüş bir ağaca benzediğini, o günkü nesirden süslü süslü kelimeler, kafiyeler gibi faydasız şeyler yerine bir ruh beklendiğinin*" söylenmesini ister.

Namık Kemal'in Hâmit'e nesir konusunda diğer bir tavsiyesi de, mübalağa ve Farsça kelimelerin çokluğundan ötürü Yusuf Kâmil Paşa'nın Telemaque adlı eserine itibar etmemesi yolundadır.

Hâmit, yirmi üç-yirmi dört yaşlarında tam bir yol ayrımındadır denebilir. Bir yandan Sâmi Paşa, Yusuf Kâmil Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın; diğer yandan Namık Kemal'in öğütleri onu şaşırtmıştır. Hâmit'i bu durumdan kurtarmaya çalışan Namık Kemal, o dönemin edebi durumunu bir mezarlığa benzetir. Her mezarın üzerindeki kemikler türlü türlü ses çıkarsalar da bu durumdan korkmamak gerektiğini, bu seslerin dikkate alınmaması gerektiğini söyleyerek *daha önce yaşayanları ağırlamak için o çağda yaşayanların unutulmaması gerektiği* anlamına gelen beytini sunar.

Nesirde *büsbütün Arap ve Acem tarzını ihtiyar etmemekle* Hâmit'i haklı bulan Namık Kemal; Ahmet Vefik Paşa, Sâmi Paşa ve Kâmil Paşa'yı haşerat diye vasıflandırır. Hâmit'in bu şahısların görüşlerine uyması şöyle dursun; onların sözlerini okumaya bile tenezzül etmemesi gerekir.

Arap edebiyatının, Acem edebiyatından üstünlüğünü vurgulayan Namık Kemal, Acem edebiyatının en büyük hatasının aşırı mübalağalar olduğu konusunda Hâmit'i uyarır. Sâmi Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa gibi nesircilerin ortaya çıkmalarını, dilimizin

Farisinin kötü yanlarının -aşırı mübalağalar- etkisinde kalmasına bağlar. Ancak Hâmit'e, yeni tarz nesirlere örnek olabilecek bir eser de gösteremez.

Duhter-i Hindû, Hâmit'in Bombay'a gitmeden, yani Hindistan'ı görmeden önce yazdığı dramatik bir eserdir. Hâmit, bunun gençken yazdığı eserlerinin dördüncüsü olduğunu söyler. Ayrıca Hindistan tarihini okuduktan sonra yazdığı bu eserin kaleme alınışında Namık Kemal'in Recâizâde Mahmut Ekrem'in ve Memduh Bey'in etkisi olmadığını da belirtir.

Hâmit'e bu eseri yazmak için ilham veren, bir ramazan günü, Beyazıt sergisinde, Hintli Hasan Efendi'nin dükkanında görerek satın aldığı bir Hintli kız heykelidir ki bunu Paris'e de götürmüştür.

*“Eserdeki eşhasın iyisi de, kötüsü de zalimi de âdili de, İngiliz ve Hint kılığında çıkmış, tebdil-i kıyafet etmiş, bizim devletimize ve milletimize mensup insanlardır.”*¹³⁴

Geçmiş günlerde, yurtseverlik duygularını açıktan anlatmağa imkan olmadığından Hâmit, bu eserin konusunu Asya memleketlerinde geçer gibi göstermiştir.

Beş fasıldan oluşan Duhter-i Hindû, 1875'te Tasvir-i Efkâr matbaasında basılır. Hâmit, Magosa'da bulunan Namık Kemal'e bir nüsha yollar. 7. 2. 1291'de gönderdiği mektupta da şu cümleleri kaydeder: *“Ey benim şeb-i mehtâbda, câme-pûş-ı halâvet olan çemen-zâr gibi dilber, envâr-ı seherle tetevvüç eden dağ tepeleri kadar dil-rûbâ sevdiğim! Güler yüzün, subh-ı kâzib kadar nâ-çespân-ı itimâd imiş...”* (C. I, s. 423) Abdülhak Hâmit, eserin tamamı Namık Kemal'e ulaşmadan önce, onun yukarıdaki cümleler hakkındaki düşüncelerini öğrenmek ister.

Namık Kemal, bu cümleleri, *“Sözün sade olmadığını, tabii olmadığını itiraf ile*

¹³⁴ age. C. I, s. 423

Acemâne de değildir diyorsun. Hakkın var; fakat elfâzın bazı yerleri biraz dikkatsiz, fakat manası Alafranga... Dağ tepelerinin ziyâ-yı mihr ile taç giymesi ise, Avrupa'ya mahsus bir hayâldir. Ben şarklıyım; bu teşbihte bir mülayemet, bir münasebet göremiyorum." (C. I, s. 431) sözleriyle eleştirir. Namık Kemal, Hâmit'in cümlelerini sade, doğal bulmaz. Fakat dikkatsizce yazılıvermiş bazı sözler ise anlamca yenidir. Dağ tepelerinin, güneşin ışıklarıyla taç giymesi benzetmesi, Avrupalılara özgü bir hayâldir. Böyle bir benzetme, Doğunun kültür ve edebiyat eserleriyle uygunluk göstermez.

Namık Kemal'in dikkatsizce yazılmış bulunduğu sözlerin oluşturduğu cümleleri Hâmit'in düzeltip düzeltmediğini bilmiyoruz; fakat yazarın, Hâmit'in mektubundan aktardığı bu cümleler Duhter-i Hindû'da ufak tefek farklılıklarla karşımıza çıkar. Örneğin; *envâr-ı seherle* tamlaması, *envâr-ı mihr-i seherle* şeklindedir. (bkz. C. I, s. 431)

Namık Kemal'in de dile getirdiği gibi Duhter-i Hindû'nun en çok eleştirilen yanı dilidir. Hatta bu konuda Menemenli Rifat Bey, "*Bana tercüme et de anlat.*" diyebilecek kadar ileri gider. Menemenli Rifat'ın bu yarı alaylı sözü karşısında o, Duhter-i Hindû'yu ve yazarını savunur. Eserin doğal olmadığı konusunda Menemenli Rifat Bey'e hak verir; fakat eserin Türkçe yazılmadığı eleştirisine karşı çıkar. Ona göre, "*Duhter-i Hindû, oynanmak için yazılmamış; okunmak için yazılmış... Esasen tiyatro değil -Avrupadaki pek büyük şairlerin âsârı gibi- tiyatro şeklinde yazılmış bir hikâyedir.*" (C. II, s. 190)

Duhter-i Hindû'yu ilk gördüğünde (21. 2. 1876) dil ve üslup bakımından ağır bulunduğu için eleştiren Namık Kemal, iki buçuk yıl sonra (3. 3. 1878) eseri okunmak için yazıldığından dolayı eleştirmekten vazgeçer. Bu durum, bir çelişki olarak alınabileceği gibi, zamanla yazarın tiyatro hakkındaki düşüncelerinin belli ölçüde değiştiği şeklinde de yorumlanabilir. Ne var ki, oynanmak için yazılan tiyatro eserlerinin sayıca çok az olduğu bir dönemde Namık Kemal'in, Hâmit'e okunmak için oyun yazmasına onay vermesini -en azından karşı çıkmamasını- biraz tuhaf görüyoruz.

Namık Kemal, edebiyatımız adına büyük umutlar bağladığı Hâmit'in en güçlü destekçisidir. Yazar, onun eserlerindeki eksiklikleri yumuşak bir ifade ile dile getirirken, başka yazarların eleştirileri karşısında Hâmit'i daima savunur. Duhter-i Hindû'dan dolayı Hâmit'e yüklenen Ebüzziyâ Tevfik'in tavrını *münasebetsiz bir gevezelik* olarak niteleyen

Namık Kemal, Duhter-i Hindû'nun şaka yoluyla da olsa alaya alınmasını uygun ulmaz. Alaycı bir üslupla, *"Kör gözlerin etrafına baktığı sırada Hasan Mellâh'ı Hüseyin Fellâh'ı neye görmüyor da, Duhter-i Hindû'yu görüyor."* (C.II, s.324) karşılığını verir.

Namık Kemal, İstanbul'dan uzakta olmasına rağmen, başkentin basın ve yayın hayatından haberdardır. Edebiyatla ilgili hemen her olayı yakından izler. Hâmit'in Tanzimat döneminin tiyatro alanında önemli siması Ali Bey'i pek tanımaması onu hayrete düşürür. Hâmit'i, Ali Bey'in diğer eserlerini okumadığı için eleştirir; diğer taraftan okuduğu bir eserin yazarı hakkında bilgi edinmemesini, onun edebiyat meraklılığına uygun bulmaz.

Abdülhak Hâmit, 19. 2. 1876 tarihli mektubunda Sardanapal'dan bazı manzumeleri değerlendirmesi için Namık Kemal'e gönderir. Yazarın bu manzumeler üzerindeki değerlendirmesi, Hâmit'e tavsiyelerinden çok şiirimiz için büyük önem taşır. Acem vezinlerinden ayrılmadıkça, bizde tiyatro olacak kadar tabîî şiir söylenemeyeceğini; veznin o günkü haliyle sâfi Türkçe şiir yazmayı engellediğini söyleyen Namık Kemal, Hâmit'e *"Manzum söze o kadar hevesin var, bir kere de tabiatini bizim parmak hisabıyla bir şey yazmağa sevket! Ne güzel, parlak oluyor. Ben tecrübe ettim; niyetim, o yolda bir eser meydana koymaktır."* (C.I, s. 433) diyerek ona yeni ufuklar açar.

Namık Kemal, Hâmit'in Batı edebiyatını iyi tanmasını arzu eder. Bu nedenle 21. 2. 1876 tarihli mektubunda, Hâmit'in Dumaslar hakkında sorduğu soruyu cevaplandırdıktan sonra ona şiirde İngiliz, Alman, İspanyol ve Fransız romantiklerinin - özellikle Hugo ve Musset'nin- ; fikir yüceliği bakımından Corneille'in; toplumsal gelenek ve ahlak tenkidinde Molière'in eserlerini okumasını tavsiye eder.

Kısaca söylemek gerekirse, Namık Kemal'in, Magosa'dan Hâmit'e yazdığı ilk tavsiyeleri: Hâmit'in yazısını biraz daha düzeltmesi; Sâmi Paşa, Yusuf Kâmil Paşa ve Suphi Paşa'nın eski tarz nesirlerine kendini kaptırmaması, Ahmet Vefik Paşa'nın tavsiyelerine uymaması gereğidir. Batı eserleri örnek alınırken teşbih ve hayâller konusunda dikkatli davranılması, Avrupaî edebiyatın temsilcilerinden Ali Bey'in eserlerini takip etmesi, herhangi bir eseri okuduğu zaman, o yazarın hayatını ve eserlerini de

tanınması, safi Türkçe ile manzum tiyatro yazmak için hece ölçüsüne yönelmesi, Batı edebiyatının romantiklerinin örnek alınmasının yararlı olacağıdır.

Namık Kemal, Recâizâde Mahmut Ekrem'in dahi Hâmit'i eleştirmesine sınır koymaya çalışır. Onlara hakemlik yapar. Her ikisinin de yazdıklarını gördükten sonra eleştirileri ileri boyutlara taşımamalarını öğütler. Recâizâde Mahmut Ekrem, Namık Kemal'e Hâmit'in şiiri başka yola döktüğünü yazmıştı. Recâizâde Mahmut Ekrem'in başka yolla anlatmaya çalıştığı, Hâmit'in Avrupaî şekiller kullanmağa başlamasıdır. İşte Namık Kemal, Recâizâde Mahmut Ekrem'e Midilli'den yazdığı 4. 1.1879 tarihli mektubunda (C.II, s. 348) Hâmit'in o şiirlerinden nünuneler ister. Recâizâde Mahmut Ekrem'i de kastederek, *belki biz de peyrev oluruz* diyerek Hâmit'i eleştirmesine sıcak bakmaz. Hatta nesre oldukça hizmet edebildiği halde şiiri istediği yola getiremediğini, şiirde başarıyı Ekrem ile Hâmit'ten beklediğini söyleyerek Ekrem'i de Hâmit'in şiir yoluna girmeğe davet eder.

Hâmit, Paris'te iken Nesteren adlı dramatik eserini bastırır (1877), Recâizâde Mahmut Ekrem'e yazdığı 22. 6. 1877 tarihli mektubunda bunun bir nüshasını da Midilli'ye Namık Kemal'e gönderdiğini yazar.

Nesteren, Fransız klasiklerinden Corneille'in Le Cid eserine nazîredir. Hâmit'in ifadesine göre *"Onun aynen aksi değil; aks-i mâkûsu da değil, belki bir zill-ı baîdidir. Mevzuana, ona bir dereceye kadar mukarin ise de tasviren mütebayındır."* (C. II, s. 371)

Nesteren'de olay, Kâbil şehrinde geçer. Eserin başlıca kahramanları, Kâbil Meliki Gazanfer, Şehzâde Behram, Behram'ın oğlu Hüsrev, Gazanfer'in kızı Nesteren ile üvey annesi Nesrin'dir. Nesrin ile Hüsrev nişanlıdır. Halk, hükümdar olan Gazanfer'i değil; Şehzâde Behram'ı sevmektedir. Bu yüzden Gazanfer ile Şehzâde Behram arasında karşılıklı bir nefret vardır. Aralarında geçen şiddetli bir tartışma sırasında Gazanfer, Behram'a bir tokat atar. Behram'ın oğlu Hüsrev, Gazanfer'i öldürmek suretiyle babasının intikamını almağa karar verir. Bunda başarılı da olur. Sonuçta Nesteren ile Hüsrev evlenir; fakat düğün gecesi, her iki de zehir içerek intihar ederler.

Nesteren'in yayınlanmasından önce Recâizâde Mahmut Ekrem ile Hâmit arasında vezin konusunda tartışmalar olduğu bilinmektedir. Namık Kemal, Magosa'dan Hâmit'e

gönderdiği bir mektupta (c. I, s. 433-434) parmak hesabıyla dramatik bir eser yazmasını tavsiye eder. Hâmit de, bu tavsiyeyi Nesteren’de kısmen yerine getirir. *Mukaffa* adını verdiği, yeni geliştirdiği vezni Nesteren’de uygular. Mukaffa, nazımla nesir arasında ahenk vasıtası olacaktır.

Hâmit’in *Mukaffa* adını verdiği vezni, Nesteren’de denemesi Recâizâde Mahmut Ekrem’in ciddi eleştirilerine neden olur. Namık Kemal, daha önce söz verdiği gibi Hâmit’le Ekrem arasında hakemlik yapacaktır. Aslında yazarın amacı, haklıyı-haksızı ya da doğruyu-yanlışı ortaya koymak değil; *sanırım ki ikinizle de aramızda fikir ayrılığı görünecek* (C.II, s. 362) diyerek, tarafsız kalıp tartışmayı sona erdirmektir. Ne yazık ki Hâmit’le Ekrem arasında Nesteren hakkında çıkan tartışmanın sürmesi, Namık Kemal’i üzmüştür. Bu konuyla yakından ilgilenen yazar, aynı amaç uğrunda eser vermekte olan bu iki şahsiyetin birbirlerini küçültür tarzındaki yazılarını anlamsız bulur. Hâmit’le Ekrem, “Edebiyatta falan hayâl, falan hayâlden üstündür diye birbirlerinin boyun bağına, firenk gömleğine sarılırlarsa, onun yapması gereken karşıda durup gülmektir. Fakat sen bana bunu söyledin, ben de sana şunu söyleyecektim gibi ağız kavgasına kalkışılırsa yazarın büyük biraderlik görevi ortaya çıkar. Ağız kavgasını kalemle önleyemezse, sıkıyönetim derecesinde sertleşerek onların yakasına yapışacaktır.” (bkz. C.II, s. 475)

Namık Kemal, Nesteren hakkında daha önce Recâizâde Mahmut Ekrem’le paylaştığı düşüncelerini eserin sahibine de aktarır (C. II, s. 295). Yazar, Nesteren’de ele alınan konuyu beğenmez, hatta üzüdür. Çünkü Efgan’da ve hatta İslâm memleketlerinin herhangi birinde bir padişah, bir şehzâdeye tokat vurmaz; vursa da bir tokattan bir facia meydana gelecek bir konu ortaya çıkmaz. Bir kız, şehzâde de olsa, beriki sultan da bulunsa kocasını öyle zıfaf gecesi öldürmez. Nesteren’in her tür entrikası, Avrupaya özgü hayâldir. Bu konunun şahısları, adaptasyon tarzında yazılsa da, yine Firenk olmalıydı. (bkz. c. II, s. 375) Namık Kemal’i üzen bir başka taraf da eserdeki *şive-i ifâdedir*. Ayrıca Hâmit, bu eserde kullandığı vezinde de başarısız olur. Nesteren’i inceleyen Namık Kemal, hece vezninin bu tür eserler için uygun olmadığını anlar. Bu veznin lirik manzumeler yazmağa elverişli olduğuna karar vererek, kendinin Recâizâde Mahmut Ekrem’in vb. şairlerin hece vezniyle yazılıp başarılı bulduğu manzumeleri Hâmit’e gönderir. (C. II, s. 376-377). Namık

Kemal'in *ne kadar güzel, ne kadar müessir sözler* diye nitelediği bu manzumelerle basit, gelişi güzel yazılmış şiirleri kastettiği söylenebilir.

Hâmit'in, Nesteren'de hece ölçüsünü uygulamadaki başarısızlığı, Namık Kemal için de bir tecrübe olur. Magosa'dayken Türkçe dramatik şiir için aruzla kafiyesiz yazmayı deneyen Namık Kemal, *hakikat ve tabiata uygunluk*'un ortadan kalktığını görünce Türkçe dramatik şiirde hangi yolun tercih edileceğine karar veremez. Bu konuda kafasında net bir fikre sahip olamadığı için Hâmit'i de serbest bırakarak; "*Bir kerre vezinleri kafiyeleri karıştır. Kafiyesiz yolları daha ziyade dikkatle karıştır. Hangi yolu, Türkçede dramatik şiir tertibine daha müsâit görürsen bir narration yap gönder. İnşallah muvaffak olursun.*" (C.II, s. 379) diye temennide bulunur.

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının sonunda gelen yenilgi, Namık Kemal'i de derinden üzmüştü. Edebiyatı *topluma sosyal yarar sağlayan araç* olarak değerlendiren yazar, özellikle o sıkıntılı günlerde edebiyatın vatan temasını işlemesini ister. Yine o karanlık günlerin birinde Recâizâde Mahmut Ekrem'in Bahar manzumesinde beğenmediği *kaldırınca sabâ o pirehenin* ifadesi, kendine Hâmit'in Sahra'sındaki *Belde-i Güzin* başlıklı bölümü hatırlatır. (C.II, s. 414 - 415) Tenkitlerden Ekrem ile beraber Hâmit de nasibini alır. Yazara göre, vatan üzerinde kara bulutlar gezdiği günlerde bilhassa vatan teması işlenmelidir. Oysa Hâmit ve Ekrem, Paul de Kock yolunda söz söylemeğe tenezzül ediyorlar. Dünyanın her halinde ve özellikle vatanın sıkıntılı devrinde, onlardan böyle şeyler umulmadığını söyleyen Namık Kemal, bu şiirleri -vatan teması işlenmeyen şiirleri- saçma sapan ve gevezece söylenmiş şeyler olarak niteler.

Hâmit, Namık Kemal'e gönderdiği 28. 10. 1877 tarihli mektubunda, onun edebi öğütlerinden ne kadar çok yararlandığını da belirtir. Yazar, bu nedenle Divân edebiyatını devam ettirir tarzda, hem eski edebiyatı, hem de Avrupa edebiyatını örnek alarak meydana getirilen eserlerden dolayı Tanzimat devri edebiyatını, mahşere benzetir. Garp'te doğan marifet güneşinin böyle bir devirde en nurlu noktasını Hâmit oluşturmaktadır. Namık Kemal, Hâmit hakkındaki takdirlerini daha ileri götürerek bilakis kendinin ondan yararlandığını hatta feyz aldığını yazar. (C. II, s. 379)

Bu yoldaki umutlarını gerçekleştirecek olanlar, Hâmit ile Recâzâde Mahmut Ekrem'dir. Onların da susması, vatan konusunu işleyen eserler yazamaması Namık Kemal'i büsbütün ümitsizliğe düşürmektedir. Çünkü Hâmit, Namık Kemal'in *Lazımsa* redifli vatanî gazeline yazdığı nazîre de bile, vatan konusundan uzaklaşarak hakimâne bir söyleyişe girmiştir. Hâmit'e eğer vatanperâne söz söylemek isterse, *Lazımsa* gazeline nazîre söylemektense, kendinin;

Sıdk ile terkedelim her emeli her hevesi

mısrarıyla başlayan *Murabbâna* nazîre yazmasını öğütler. (C. II, s. 381)

Namık Kemal, Hâmit'in edebi gelişme çizgisini yakından izler. Onun geldiği noktayı açık yüreklilikle kendisine söyler. Macerâ-yı Aşk ve İçli Kız'la Hâmit'i tanıdığı 1875 yılından 1879 yılına kadarki devrede, ona göre Hâmit, nesir ile hatta hece ölçüsüyle her istediği şeyi onun kadar ve bazı kere ondan güzel yazıyor. Fakat bir tiyatro planı tertibinde Namık Kemal kadar tecrübesi yoktur. Hâmit, bu nedenle eski şiiri yeni şiirden ayırıp da her birine başka bir ziynet vermede tecrübe yönüyle onun kadar yeterlilik gösterememektedir. (C.II, s. 382) Görüldüğü gibi tecrübe eksikliği bir yana bırakılırsa Namık Kemal, Hâmit'in edebî geleceğinden umutludur. Ona "*Ne dersin acaba, Cenâb-ı Hak, bu millete beni matbaacı edip de bir tarafımda Ekrem'i, bir tarafımda seni, önümde yeni yetişenleri görerek bir plan vermeğe, bir bendin bazı yerlerini kemâl-i azametle tashih etmeğe muvaffak edecek mi?*" (C.II, s. 348) sorusuyla beklentilerini dile getirir.

Namık Kemal, daha Magosa'da iken, Hâmit'in kaleminin kuvvetine meftun olmuş ve bu özelliğine Midilli'de de fikir kuvvetinin eklendiğini düşünmektedir. Hâmit'in bu yönü onu bir hayli sevindirir. Bu sevinç, "*Gerçekten mi kalemi elimden alacaksın? Gerçekten mi keşf-i istikbâlde bana müsabekat edeceksin. Haydi müsabekat et; kıskanmam, iftihar ederim. O mübârek hürriyetin birimiz şehidi, birimiz mezar taşı oluruz. Ne vakit olsa birbirimizin başı ucunda buluruz.*" (C.II, s. 387) sözlerinde olduğu gibi yaşarken ve öldükten sonra da sürecektir. Namık Kemal'in Hâmit'e beslediği samimi duygular, ona "*eski Türk masallarındaki çifte yürekli adam*" hikâyesini hatırlatır.

Hikâyedeki motifi biraz değiştirerek, “*Bir vücutta çift kafa Kemal-Hâmit mi zuhur edecek?*” (c. II, s. 388) diyeceği gelir.

Hâmit, Sahra adlı eserini Edirne’de tamamlar. (1875) İlk kısmını daha kitap basılmadan yani Ocak 1879’dan önce Midilli’ye, Namık Kemal’e gönderir. Sahra, şekil bakımından yepyenidir. Bu yüzden edebiyatımızda bir yenileşme adımı sayılır. Hâmit, Batının klasik şekillerinden yararlanmakla beraber kafiye düzeni az çok serbest olan Sahra’da aruzun bilinen kurallarına da önem vermeyerek Türk şiirini katı kurallardan kurtarmış oluyordu. Eserde tasvir edilen şehir hayatının yanı sıra edebiyatımızda örneklerine az rastladığımız kır hayatının canlandırılması gözden kaçmıyordu. O zamana kadar Divân edebiyatında kullanılan belirli nazım biçimleriyle şiir yazan Namık Kemal, bu kurallar dışında kaleme alınan Sahra’yı okuyunca o kadar sevinir ki, “*Sahrâ’ya nazîre yapmak veya tâbir-i sahîhi ile peyrevlik fikrinde olduğunu* ” söyleyerek Sahra’nın Nağmelerine karşılık iki Nevhâ¹³⁵ gönderir. Gerçekten Hâmit’in yeniliğe olan eğilimi, Namık Kemal’i etkiler. (c. II, s. 394) Bunun sonunda Vâveylâ manzumesi doğar.

Sahra’ya oldukça ayrıntılı bir tenkit yazmayı düşünen Namık Kemal’in eserde beğenmediği tek yan Hâmit’in medeniyet tarifine ait sözleridir. Bu konuda Recâizâde Mahmut Ekrem’e de dert yanar. Sahra yazarını medeniyet tarifine ait sözlerinden dolayı şiddetle eleştireceğini söyler. (bkz. c. II, s. 414) Oysa Hâmit’e karşı gayet yumuşak tavır takınır. Sahra’nın bir kez daha elden geçirileceği sözü verilirse, ancak o zaman uzunca bir ihtar-nâme yazacağını taahhüt eder. Fakat hiç beğenmediği halde, medeniyet tarifine ait bir değerlendirme yapmayacak, Hâmit isterse, onu aynı şekilde kullanabilecektir. (bkz. c. II, s. 423)

Abdülhâk Hâmit’in Belgrat’a tayini Namık Kemal’i de üzmüştür. Fakat Belgrat adı, birçok Türk şehidini sinesinde uyutan bir yer olması nedeniyle onda vatanî heyecan uyandırır. Bu olaydan yararlanarak daha önceleri yaptığı gibi Hâmit’e vatan yolunda yazması için telkinde bulunur. Onun 17. 3. 1879’da Midilli’den Hâmit’e yazdığı mektup (c. II, s. 404), vatan fikrini her türlü fikre üstün gördüğünü, bu fikri içine alan eserleri

¹³⁵ Namık Kemal’in Vâveylâ adlı şiirinin ilk iki bölümü.

diğerlerine tercih ettiğini gösteren ifadelerle yüklüdür. Namık Kemal'in inancına göre, "Dünyada ne kadar maddi ve manevi güzellik varsa hepsi vatana yakışır, hepsi vatanîdir." Kafasını vatan fikri istilâ etmiştir. Bundan dolayı başka bir şey düşünmemektedir. Hâmit'in ona, "Niçin bir mevkî, bir hal, bir güzel, bir sergüzeşt, bir âlem vasfını ihtiyar etmediği" (c. II. s. 405) sorusuna "Bana mevkî, vatan; hal, vatanın hali; sergüzeşt, vatanın sergüzeşti; âlem, bulunduğum âlem-i tessür; güzel, yine vatan.. Ne yapayım.. Zihnime başka bir şey sığmıyor." (c. II. s. 405) karşılığını verir. Sevgililerden söz eden Hâmit'e şimdi vatandan başka düşünülecek hiçbir şeyin olmadığını söyler. Daha önce bir kaç hayâli, birkaç gerçek sevgilisi olduğunu, şimdi hepsinin unutulduğunu, gözünün önünde vatandan başka bir şey kalmadığını dile getirir. Hâmit'e "Hele Belgrat'a git, vatanın ciğerinden koparılmış bir parçasını resmî bir nazarla seyret de, bana nedîme-i vicdandan ondan sonra bahseyle.." (c. II. s. 405) diyerek âdeta onu vatan fikrini daha derinden duymaya ve yazacağı eserlerde işlemeğe davet eder.

Abdülhâk Hâmit'e göre, komşusunun kızını sevmek, vatan sevgisine engel değildir. İki sevgiyi karşılaştıracak olsa, vatan sevgisi önde gelir. Namık Kemal, Hâmit'in bu düşüncesine hak verir. Ama onu öfkeliendiren, belki de öfkeliendiği için derdini anlatamamasına neden olan; sevgilerin karşılaştırılmasında vatan sevgisi en üstün gelirken, böyle bir zamanda vatan fikrinin dışında, edebi zevklerle uğraşmanın neden gerektiğidir. İşte onun asıl neşesini kaçıran, bir takım sözlerle Hâmit'in ve Ekrem'in neşesini kaçırmak zorunda bırakan fikir, budur.

Hayatının büyük bir kısmını İstanbul dışında ailesinden ve dostlarından uzakta geçirmek zorunda kalan Namık Kemal'in sıkıntılarını azaltmada, dostlarından aldığı mektuplar önemli rol oynar. Hele Hâmit'in ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in mektuplarını okumak, ona sıkıntılarını unutturmanın ötesinde büyük zevk verir. Yazar, onların mektuplarını okudukça Fransızca birer edebiyat risalesi okumuş kadar lezzet alır. O bakımdan mektup ne kadar uzun olursa, aldığı lezzet de o derece artar. (c. II. s. 419) Hâmit'in 14. 3. 1879 tarihli bu mektubu Namık Kemal'e lezzet vermenin yanında yarar da sağlamıştır. O zamana kadar Ekrem'den başka hiçbir kimsenin dilinde olumlu ve olumsuz bir uyarıya rastlamadığından bir taraftan üzüntü, bir taraftan sevinçle:

*“Birbirin terbiye etmiş görünür
Bizden evvel gelen erbâb-ı kalem
Budur ancak beni nâkıs bırakan
Her ne yazdımsa beğendi âlem”* (c. II. s. 420)

der. Hâmit’in Vâveylâ ve Celâlettin Harzemşah için yaptığı uyarılar, gerçekten Namık Kemal’in hoşuna gider, bu memnuniyetin göstergesi olarak Celâl’i, Hâmit’e ithaf edeceğini söyler. Yukarıdaki kıtada açıkça görüldüğü gibi eleştiriyi bir eğitim aracı olarak gören yazar, Hâmit’in eserlerine yönelttiği yapıcı eleştirilerle dikkat çeker. Sahra’da geçen bazı beyitleri fikir, hayâl, dil bakımından çirkin bulur. Firdevsî’nin şiirleri kadar güzel söylenmiş sözlerin yanına o beyitleri yakıştıramaz. Her yazdığının vatana hizmet etmesini ister. Edebiyatı bir milletin *kuvve-i nâtıkası* olarak gören Namık Kemal, Hâmit’e bu kuvveti doğrudan doğruya vatan-perverlik fikrini büyütme sarfetmesini, hiç olmazsa yazdıklarının yarısının bu yönde olmasını tavsiye eder. (bkz c. II. s. 421-422)

Namık Kemal’in 5. 7. 1879 tarihli mektubu Hâmit’in özel hayatına ve birçok edebi konuya yer vermesi bakımından büyük önem taşır. Yazar, Hâmit’in mektuplarını okumayı, gözü önünde dolaşıp duran oğlu Ali Ekremi seyretmekten üstün tuttuğundan söz eder. Aynı mektupta, ruhsal ıstırapları dindirmek için içkinin sakinleştirici olduğunu yazan Hâmit’e Âkif Bey ile Celâlettin Harzemşah adlı piyesleri hatırlatır. Ona bu eserlerini okumasını tavsiye eder, Hâmit’in içki yüzünden hastalanıp kendisine mektup yazmayışını mazeret saymaz.

Namık Kemal, Hâmit’in 25. 6. 1879 tarihli mektubundaki *“Ben mertebe-i cehlîmi bilirim.”* ifadesine cevap olarak *“O ne demek? Benim kadar ilmin olsaymış zamanla belki bana yetişebilirmişsin! Müdâhinler ağzından çıksa, söz güzel; fakat sana yakışmaz. Benim o azametli ilmim nereden sâbit oluyor, sana o alçak gönüllü bilgisizlik neden gerekiyor? Bana yetişmek için zamanın geçmesi gerektiğini hangi meseleden dolayı söylüyorsun? Daha yetişip de ne yapacaksın? Omuzuma mı sıçrayacaksın; yoksa şimdiden kırk yaşında olmayı mı merak ettin? Sen kalbinden tamamıyla eminsin ki Türkçede yazı yazmak bizim yazdığımız tarzlara mahsus ise, benim kadar, hatta bazı*

yerlerde benden iyi, fakat bazı yerlerde benden fena yazı yaızıyorsun.” (c. II . s. 447-450) diyerek aralarında fark olmadığını belirtir.

Namık Kemal, Hâmit'in ileri sürdüğü, *“Namık Kemal olmasaydı kendisinin, Recâtzâde Mahmut Ekrem'in ve Ebüzziyâ Tevfik'in o günkü kadar yeteneklerini göstermeyecekleri”* şeklindeki düşüncesini yanlış bulur. (c. II s. 450) Ona göre böyle bir anlayış, edebi yeniliklerin başlatıcısı olan Şinâsi'ye hak ettiği değeri vermemek anlamına gelir. Namık Kemal, edebiyatın Batıdan alınması gerektiğini gösteren Şinâsi'nin edebi yenilikçi sayılmasını ve bu faziletin değerli kabrinden mezar hırsızları gibi zorla alınamayacağını (c. II. s. 451) Hâmit'in de bilmesini ister. Hâmit, yukarıda sözü edilen mektupta edebiyatımızdaki yeniliklerde Şinâsi'nin etkisini inkar etmemekle beraber, yenilikçi olarak Namık Kemal'i gösterir. Fikir birliği içinde olmadıkları bir diğer nokta da, Namık Kemal'in, Şinâsi'nin şiirlerini; Hâmit'in ise onun nesirlerini değerli bulmasıdır.

Hâmit'in iyi yetişmesini arzu eden Namık Kemal, ona Batı edebiyatı hakkında öğütlerde bulunur. Corneille'i sevdiğini söyleyen Hâmit'e, *“Corneille'e niçin o kadar müptelâ olmuşsun!”* diyerek onu yadırgar. Aslında başından geçenlere bakılırsa, Corneille'in fikirlerinin tercümanlığı Hâmit'e değil; kendisine daha çok yakışır. Namık Kemal ile Hâmit'in, Corneille'in eserlerine dair düşünceleri birbirine tamamen aykırıdır. Yazar, en çok Cinna'yı, sonra Polyeucte'ü beğenir. Hâmit ise, Le Cid'le Horace'ı sever. (c. II. s. 453) Le Cid ve Horace, Corneille'in en tanınmış trajedileridir. Edebiyat tarihlerinde Le Cid dramatik şaheserlerin başlangıcı olarak gösterilir. Corneille'in eserleri arasında en ünlülerinin Le Cid'le Horace olduğu, Hâmit'e özgü bir düşünce değildir. Bu, edebiyat tarihine mal olmuş bir hükümdür. Buna rağmen Namık Kemal'in bu eserler hakkındaki olumsuz düşüncesi dikkat çekicidir.

Diğer taraftan Namık Kemal, Corneille'in eserleri hakkında verdiği hükümlerde çelişkiye düşer. *“Ben Corneille'in âsârında evvelden beri Cinna'yı severim. Hürriyet ve hamiyet nâmında yazdığı şeylerin en güzeli de odur. (...) Polyeucte, hristiyanlığa hepsinden ziyâde mâil iken Cinna'dan sonra yine Corneille'in her tiyatrosundan güzeldir.”* (c. II. s. 455) sözleriyle biraz önce en çok Cinna'yı, bundan sonra Polyeucte'ü sevdiğini yazdığı halde biraz sonra, *“Corneille, Le Cid'i Agesilas'a tercih etmemiş, Agesilas'ı her oyununa tercih etmiş. (...) Corneille'de Agesilas'ı tekmil eserlerine*

müreccah görmezsen, o zaman söyle!” sözleriyle Agesilas’ı Corneille’in bütün eserlerine üstünlüğünü ileri sürer.

“Halbuki Corneille’in 1667’de yayınladığı beş perdelik ve serbest vezinle yazılan Agesilas’ı eserlerin en zayıfıdır. Bu yüzden, tanınmış Fransız edebiyatı tarihlerinde bu esere yer verilmez.” ¹³⁶

Namık Kemal’in, Hâmit’e Batı edebiyatına dair tavsiyeleri arasında Shakespeare de yer alır. Corneille’e tutkun olan Hâmit’e *“Shakespeare’e niçin merakın yok?”* (c. II. s. 453) diye sorar. Hâmit’ten Shakespeare’in eserlerini okumasını, bunlardan birini dilimize çevirmesini veya adapte etmesini ister. Böyle bir çalışmanın edebiyatımıza büyük bir hizmet olacağına inanır. Hâmit’in eserlerinde hissedilen Shakespeare etkisinin -özellikle Finten- bu öğütlerle yakından ilgili olduğu düşünülebilir.

“Hâmit, Namık Kemal’e yolladığı 25 Haziran 1879 tarihli mektubunda vezin meselesine de değindi. “Aruzü yapanlar bizim gibi adam değil mi? Onlar da hata edebilir” fikrinde olduğunu aruzda bazı değişiklikler yapmak gerektiğini ileri sürdü.” ¹³⁷

Namık Kemal ise, buna karşıdır. Çünkü Arap aruzunu inceleyerek bir sistem kuran İmam Halil (VIII.yy.), Acemlerde aynı işi yapan ve Aruz adlı bir eser kaleme alan Molla Câmi (XV. yy.) gibi olamayacaklarını, yarın bir M.... Efendi’nin ¹³⁸ kendi kendine bir aruz ve bir şiir tarzı icat etmeye kalkışacağını düşünür. (c. II s. 453-454) Böylece Hâmit’in vezinle ilgili değişiklik isteklerine onay vermez. Namık Kemal, veznin uzun tecrübeler sonunda bir milletin vicdanından doğan milli bir unsur olduğunu kavramış, kişisel istek ve çalışmalarla vezin üzerinde oynanmasını doğru bulmamıştır.

¹³⁶ Tansel, Fevziye A. , Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhâk Hâmit, s. 93

¹³⁷ Tansel, Fevziye A. , Namık Kemal’in Mektupları, c.II, s. 447

¹³⁸ Ahmet Mithat olabilir.

Hâmit'in *hâl var, mekâl var* tarzında kafiyelerle devam eden gazeli, Namık Kemal'in sanması şairi fazlasıyla sinirlendirir. XIX. asır saz şairlerinden olan Dertli'nin bir gazelindeki özellikle,

Ey Nâmık-ı bî-çâre bu esrârda ne hâl var
Virân olası hânedede evlâd ü iyâl var

mısralarının kendisine ait olduğunun düşünülmesine çok öfkelenir. Âdeta Hâmit'in yakasına yapışarak "*Hâl var mekâl var gazelini nasıl olup da benim zannediyorsun! Neresinde bir kelime gördün ki benim yazdığım şeylere benzesin; Ey Nâmık-ı bî-çâre bu esrârda ne hâl var mısraı, benim sözüme benzer şeylerden midir?* (c. II. s. 454) diyerek hesap sorar. Hâmit'in gazeli sadece zihafı bakımından kusurlu bulup Namık Kemal'e ait olabileceğinden şüphe etmesi, öfkesini daha da artırır. *Esrârda ne hâl var* sözünü hezeyân ve budalaca söylenmiş bir söz olarak niteleyen şair, *Virân olası hânedede evlâd ü iyâl var* diyecek kadar alçalmadığını söyler. Hâmit'in tutumuna çok öfkelenen Namık Kemal, "*Yazdığım şeyler fena olabilir; fakat hezeyân söyleyemem. Ne hummaya mübtelâyım; ne timar-hanedeyim. Ey Nâmık-ı bî-çâre bu esrârda ne hâl var mısraı, benim mi olacak? A... Ayıp!*" (c. II. s. 455) diyerek Hâmit'ten hemen özür dilemesini ister.

"Bu komuya değinen Fuat Köprülü de, mahlası Namık Kemal'e isnat edildiği ve hatta Hâmit'in bile buna inandığını gösteren bu mektup, Namık Kemal'in bundan ne kadar sinirlendiğini de anlatmaktadır. Hiç şüphe yok ki Kemal, bu sinirlenişinde haklıdır; "Hâmit'in bu kadar kusurlu ve bozuk bir şiiri nasıl olup da Kemal'e ait zannettiğini anlamıyorum" diyerek Kemal'i haklı bulur." 139

Paris ikinci sefaret katipliğinin kapatılması bahanesiyle azledilen Hâmit, iki buçuk sene kadar açıkta kalır. Berlin ve Belgrat sefaret katipliğine düşünülür ise de, bu

¹³⁹ Tansel, Fevziye A. , Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhâk Hâmit s.95

görevlere tayin edilmez. Memuriyetten uzak kalarak hayatının bir kısmını Edirne’de bir kısmını da Rize’de ağabeyi Nasuhî Bey’in yanında geçirir.

*“Hâmit, Rize’de iken Poti’ye tayin edildi. Dağıstanlı Murad Bey’e Rize’den, 1880 Mart’ında gönderdiği mektuptan, Poti’ye hareket etmek üzere olduğunu, ikinci mektubunu Poti’den göndereceğini yazan şairimizin 1880 Mart’ında Poti’ye tayin edildiği anlaşılıyor.”*¹⁴⁰

Hâmit’in, Poti’ye gitmeden önce ve gittikten sonra uzun bir süre Namık Kemal’e mektup yazmadığı anlaşılıyor. Bunu iki nedene bağlamak mümkün: Birincisi, Hâmit’in hayatındaki önemli sarsıntılar; ikincisi, Namık Kemal’in 5. 7. 1879 tarihli sitem, öfke ve ayıplamaların yer aldığı mektubu olabilir. Hâmit’in bu sessizliği Namık Kemal’i tedirgin eder. Recâizâde Mahmut Ekrem’e yazdığı 28. 5. 1881 tarihli mektubunda Hâmit için duyduğu endişeyi *“Bu kadar feryâdına sebep ne olduğunu bilir misin? Hâmit hakkında bir müthiş, bir fâci söz işittim; gûyâ cünûn getirmiş... Bî-çâre Hâmit! Eğer sahih ise, ömrüm oldukça müteessir olurum. Buna dâir sahih haber verir misin? Bâkî duâ!”* (c. III. s. 85 - 86) cümleleriyle bitirir.

Namık Kemal, yukarıda belirtildiği gibi Hâmit’in özel hayatıyla yakından ilgilenir. Aynı ilgiyi -hatta daha fazlasını- onun edebi hayatına gösterir. 1882’de dilimizin sadeleştirilmesi, Doğu ve Batı edebiyatlarından yararlanma konusunda tartışmalar olmuştur. İstanbul gazetelerinde Hâmit aleyhindeki yayınları, bu sırada Midilli’de bulunan Namık Kemal de izler. Onu en fazla üzen mesele, Şinâsi, Recâizâde Mahmut Ekrem ve Hâmit’in aşağılanması, kendi eserlerinden övgü ile söz edilmesidir. Ayrıca ona göre edebi yenilikler başlatan da, Şinâsi’dir. İşte Namık Kemal, bu düşünce ve üzüntüler sonunda Hâmit’e 24. 1. 1882 (Şubat 1883?)’te gönderdiği mektupta üzüntülerini paylaşarak şöyle teselli eder: “Ne eski, ne yeni edebiyat alanında başarılı hiç bir eser vermeyen eski edebiyat taraftarının eleştirilerine üzülmemek gerekir. Kendilerinin ise her iki tarzda da

¹⁴⁰ age. s. 107

başarılı eserleri vardır. Eski üslûba örnek, Bârîka-i Zâfer, Mes Prisons Tercümesi, Duhter-i Hindû ve İbn-i Mûsa'dır. Konu ve şekil yönünden de yeni eserlere örnek ise, Vâveylâ, Recâizâde Mahmut Ekrem'in -Muallim Nâcî'nin Kuzu Manzumesi'ne yazdığı-nazîresi, Hâmit'in Târîk'teki şiiridir." (c. III. s.201 - 202) Bunlar, bu vadideki güçlerini kanıtlamak için yeterli örneklerdir.

Halkın düşüncelerini gerçek ölçü kabul eden Namık Kemal'e göre Hâmit'in bu eleştirileri dikkate almaması gerekir.Çünkü konusunu tarihten alan Târîk, Eşber gibi eserleri, ondaki gücün canlı örnekleridir. Namık Kemal'in bile şiirlerini beğenerek, nazîre söylemeğe çalışacağı Kabr-i Selîm-i Ziyâret gibi kıymetini her zaman koruyacağı şiirleri vardır. (bkz. c. III. s. 202)

Namık Kemal, yeni edebiyat taraftarlarını özellikle Hâmit gibi, Ekrem gibi bu yolda çalıştıkları için hakaret görenleri kendinden ayırmaz. Şinâsi'yi daima yâd edeceğini yazar; Şinâsi'nin açtığı yolda edebiyatımızın çeşitli sahalarında, birçok yenilikler yapan Hâmit'i yetiştirdiği için, Kemal, kendini yenilikleri başlatan değil; Şinâsi ile Hâmit arasında bir köprü kabul eder. (bkz. c. III. s. 204)

Namık Kemal'in Midilli'den Hâmit'e yazdığı son mektup, (bkz. c. III. s. 306) 21. 7. 1883 tarihini taşır. Yazarın bu tarihten sonra Hâmit'e yazılmış bir mektubuna rastlamıyoruz. Ancak Hâmit'in sanatı hakkındaki önemli değerlendirmeyi son olarak, Menemenli Tâhir'e 29. 12. 1883'te yazdığı mektupta buluruz. Namık Kemal, yirmi bir yirmi iki yaşında Nedîm'in Sâkînâme'sine bir nazîre yazmış; fakat kendisinin örnek alacağı kimse olmadığı için başarılı olamamıştır. Oysa yazarın şiirine -Sâkînâme- nazîre yazan Menemenli Tâhir'in başarılı olması gerekir. Çünkü ona örneklik edebilecek "hiç olmazsa Hâmit, hiç olmazsa Nedîm..." (bkz. c. III. s. 358) vardır. Namık Kemal, bu sözlerle Hâmit'i öğrencilikten hocalığa, gençlerin örnek olabileceği şahsiyet derecesine yükseltirken, över gibi görünür. Ancak bu övgüdeki "hiç olmazsa" ifadesi Namık Kemal'in, edebiyatımız adına yapılacak yeniliklerde Hâmit'e bağladığı büyük umutların azaldığını da gösterir.

Namık Kemal'e göre, "Ekrem, Hâmit ve Sezâi yarı yarıya Nedîm taklitçisidirler. Oysa Nedîm fasîh değildir. Hâmit, fikri söze uydurmadan şiir söylemektedir. Bu kadar

hürriyet ihtiyar olunursa yüzde on itibariyle güzel şeyler meydana çıkıyor; fakat sadece on.” (bkz c. III. s. 361) Şiirdeki aşırı serbestliği rabitasızlık olarak niteleyen yazar, “*İşte o râbitasızlık âlem-i edebiyatla lafzı manaya, manayı lafza bağlayamamaktan zuhûr ediyor.”* (bkz c. III. s. 361) diyerek bir yandan Menemenli Tâhir’e yol gösterir, diğer yandan Hâmit’in kural dışı yenilik arayışlarına göndermeler yapar.

11. 2. 5. Ebüzziyâ Tevfik (1849 - 1913)

Tanzimat döneminin tanınmış gazeteci, yayımcı ve siyaset adamları arasında adı sıkça anılan Ebuzziya Tevfik, birlikte Avrupa’ya kaçtıkları Namık Kemal’le dava arkadaşıdır. İbret Gazetesinin kapatılmasıyla Namık Kemal’i Magosa’ya götüren gemide, Rodos’a sürgün edilen Ahmet Mithat ile Ebüzziyâ Tevfik de bulunmaktadır. (9. 4. 1873) Sürgün hayatının başlamasıyla birbirinden ayrılan iki arkadaş, dostluklarını ömür boyu mektuplaşarak sürdürürler.

Namık Kemal, Ahmet Mithat’la Ebüzziyâ Tevfik’in Vatan Yahut Silistre’den dolayı Rodos’a, kendinin de Magosa’ya gönderilmesini doğru bulmaz. Oyunun sahneye konmasından sonra gazetelerde çeşitli yorumlar çıkmış olsa da ne kendi, ne Ahmet Mithat ne de Ebüzziyâ Tevfik , İbret’te veya Sirac’da ¹⁴¹ tek harf yazmışlardır. Bu nedenle Silistre’den birinci derecede kendi sorumlu iken Ahmet Mithat ve Ebüzziyâ Tevfik ’in de bu sorumluluğa ortak edilmesi, onu üzer. (C. I, s. 243)

Rodos’ta kalan Ebüzziyâ Tevfik , Magosa’ya giden Namık Kemal’le haberleşmenin bir yolunu bulur. Yazara Rodos’taki ilk günleriyle ilgili bilgiler ulaştırmış olmalı ki, Namık Kemal de ona Kıbrıs’ın Tuzlası’na varır varmaz sıkı bir koruma altında Magosa’ya götürüldüğünü, orada merdiven altında, pek de mezardan farklı olmayan bir karanlık odaya tıklandığını, üç gün sonra Veys Paşa sayesinde daha iyi bir yere taşındığını yazar. (C. I, s. 253)

¹⁴¹ Sirac, Ebüzziyâ Tevfik ’in sahibi olduğu gazetedir.

Namık Kemal, edebi çalışmalara daha az yer veren Ebüzziyâ Tevfik 'in yazdıklarıyla yakından ilgilenir. Şinâsi, Recâizâde Mahmut Ekrem ve Hâmit vb. yeni edebiyat taraftarlarına gösterdiği korumacılığı Ebüzziyâ Tevfik 'ten esirgemez. Recâizâde Mahmut Ekrem'in *Atala* önsözünü, Ebüzziyâ Tevfik 'in *Ecel-i Kazâ* ile *Habibe* adlı dramatik eserlerine -üstü kapalı da olsa- saldırılar içermesi nedeniyle beğenmez. Çünkü bu sırada Ebüzziyâ Tevfik , Rodos'ta sürgün bulunmaktadır. Eleştirilere cevap vermesi mümkün değildir. Sürgünde bulunan, düşüncelerini serbestçe söyleme imkânı olmayan Ebüzziyâ Tevfik 'in eserlerine saldırmayı Recâizâde Mahmut Ekrem'e yakıştıramadığını söyleyerek Ebüzziyâ Tevfik 'e arka çıkar. (c. I, s. 285)

Diğer taraftan Hâmit'in Duhter-i Hindû'suna saldıran Ebüzziyâ Tevfik 'e sitem eder. Şaka yollu da olsa, Duhter-i Hindû'nun alay edilecek bir eser olmadığını söyleyerek, ona Ahmet Mithat'ı ve Hasan Mellâh ile Hüseyin Fellâh romanlarını hedef gösterir. (c. II, s. 224) Namık Kemal, bu tavrı ile yenilikçi gençler arasında âdeta hakemlik yapar, bir denge unsuru olur. Ebuzziya'ya, “ *Tevfik Bey, başında bir şey var deseler, Tevfik'in başı tâ'dır; tâ kalkarsa Vefik kalır. Vefik de ebced hesabında mel'un ile bir çıkıyor.* ” (c. II, s. 325) diyerek Ahmet Vefik Paşa hakkındaki olumsuz düşüncelerini açığa vurur. Aynı satırların devamında Ali Suâvî'ye de bela okuyarak Ebüzziyâ'nın onlardan uzak durmasını sağlamaya çalışır.

Yenişehirli Avni Bey'in *Lazımsa* redifli gazeli devrinde âdeta edebî bir olay yaratır. Başta Namık Kemal olmak üzere Hersekli Ârif Hikmet, Recâizâde Mahmut Ekrem, Ziya Paşa, Hâmit ve daha birçokları bu gazele nazîre yazarlar. Ebüzziyâ Tevfik 'in de *Lazımsa* gazeline nazîre yazarlar arasına katıldığı anlaşılıyor. Namık Kemal'in, Menemenli Rifat'a yazdığı mektupta, “*Ebüzziyâ'nın 'Lâzımsa' gevezeliğini görsem memmun olurum.*” (c. II, s. 202) deyişi bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Söyleyiş tarzından Ebüzziyâ Tevfik 'in başarılı bir nazîre yazabileceğine ihtimal vermediği sezilir. O, *Lazımsa* redifli gazele yazılan nazîreler içinde en çok Recâizâde Mahmut Ekrem'inkini güzel bulur. (c. II, s. 380)

Ebüzziyâ Tevfik , Osmanlı şiir ve nesrine ait bir antoloji hazırlama düşüncesini Namık Kemal'e bildirir. Onun düşüncelerinden yararlanmak ister. Namık Kemal'in bu

nedenle Ebüzziyâ Tevfik 'e gönderdiği 15. 6. 1879 ve 7. 7. 1879 tarihli iki mektubu (c. II, m. 413-415) antolojinin planı niteliğindedir

Namık Kemal'in *Osmanlı Şiiri Antolojisi*ne ait sınıflandırması asra değil; padişahların zamanlarına göredir. Bu yüzden söz ettiği şairlerin asırlarını kaydetmeyerek, daima Fâtih asrı, Bâyezit asrı, Selim asrı demektedir.

Namık Kemal, antoloji için yazılacak önsözü görmeyi arzu eder. Ona göre, ilk olarak Osmanlı şiirine tasavvufu, hikemiyâtı, âşıkâne sözleri almak üzere *Sultan Velet* 'ten başlamak gerekir. Bundan sonra *Kadı Fâzıl* ile Mevlit sahibi *Süleyman Çelebi* 'den seçilen parçalar yer almalıdır.

Osmanlı şiirinin başlangıcından Fâtih asrına kadar ancak Sultan Velet, Kadı Fâzıl ve Süleyman Çelebi isimlerini kaydedebilen Namık Kemal, tezkirelere dayanarak, Fatih devrinde Âli Şîr Nevâî'nin şiirlerini İstanbul'da şöhret kazandıktan sonra bizde şiir söylenmeğe başladığını, Ahmet Paşa'nın Nevâî'yi taklit ettiğini kaydeder.¹⁴² Bu yanlış bilgidен başka Nevâî'nin ve Hüseyin Baykara'nın şiirlerini ufak bir düzeltme ile Türkçeye benzetmenin kolay olacağını söylemesi, o devirde Türk lehçeleri hakkında yeterli bilgiye sahip olunmadığını akla getirir. Namık Kemal, bu şiirlerin Türkçenin belli başlı lehçelerinden biri olan Çağatay lehçesine uydurularak alınmasını tavsiye eder. Fatihdevrine ait şairler arasında Kastamonulu Nizâmi ve Necâti'nin de yer almasını isteyen yazar, bu asrın şiirini edebiyatımızın gelişmesi bakımından yeterli bulmaz.

II. Bâyezit devri için İbn-i Kemal'i tavsiye eden Namık Kemal, onun Şinâsi gibi mümkün olduğu kadar Türkçeye yakın yazmasını değerli bulur. Türkçeyi himaye etmediğinden dolayı Yavuz Selim'i eleştirir. XV. asır şairlerinden birçoklarının hatta Şeyhî'nin bile adını anmayan Namık Kemal, Kanunî devrine kadar yetişen şairleri, şiirlerini zeki bir çocuğun buluş çağından evvel peltek peltek veya bir kısmını düzenli, bir kısmını düzensiz olarak söylediği sözlere benzetir.

¹⁴² Namık Kemal, Ahmet Paşa'yı Nevâî taklitçisi olarak göstermekle yanlış düşer. Fuat Köprülü'ye göre Namık Kemal'in bu hükmü Hasan Çelebi Tezkiresi'ndeki bilgiye dayanılarak verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. İslâm Ansiklopedisi, Ahmet Paşa Maddesi, C. I, s. 187-192

Namık Kemal'e göre, Osmanlı şiirinin en parlak devri, Kanunî Sultan Süleyman zamanıdır. Ebüzziyâ Tevfik , antolojiye Fuzûlî, Bâkî, Ruhî, Taşlıcalı Yahya, Nev'î ve Ebus Su'ûd'dan XVII. asır için de Nevzâde Atâî, Nef'î, Sabri Şâkîr, Nâ'îlî, Neşâtî, Âlî, Cevrî, Fehîm, Mezâkî, Azmî, Azmîzâde Haletî, Nâdirî, Şeyhülislâm Yahya, Şeyhülislâm Bahâtî, Sâbit ve Nâbî'den metinler almalıdır. Namık Kemal, dalgınlıkla XVII. asır şairleri arasına XVIII. asırda yaşayan Sümbülzâde Vehbî, Râgıp Paşa, Sâmi, Râsih, Talip ve hatta Nedîm'i de dahil eder.

III. Selim devrinden Şeyh Gâlip, İzzet Bey, Surûrî, Hoca Neş'et; II. Mahmut zamanından İzzet Molla, Vâsîf, Fâzıl, Pertev ve Âkif Paşalar, Câvit ve Dâniş Beyler, Şeyhülislâm Arif Hikmet ve Tahir Selâm'ı sayan Namık Kemal'in çağdaşlarından antolojiye alınabilecekler ise Şinâsi, Leskofçalı Gâlip, Hakkı Bey, Kâzım Paşa, Hersekli Ârif Hikmet, Recâizâde Mahmut Ekrem, Yenişehirli Avnî ve Abdülhak Hâmit'tir. (c. II s. 12-13)

Namık Kemal, antoloji hazırlığı içindeki Ebüzziyâ Tevfik'e yazdığı ikinci mektubunda Osmanlılarda şiirin nesre göre daha çok geliştiğini göz önüne alarak antolojinin özellikle şiir kısmına önem vermesini ister. Önsözünün ise, Ebüzziyâ Tevfik'in düşüncelerine aykırı olarak Harâbât'ta olduğu gibi manzum değil; mensur yazılması taraftarıdır. Yazar, bu mektubunda daha önce adlarını kaydetmeyi unuttuğu Zâtî, Münîf Belîg, Halîm Giray ve Kıvrımlı Rahmî'nin de antolojiye alınmasını önerir. Şeyhülislâm Arif Hikmet'ten ancak üç beş beyit seçebileceğini, aslında ortada bundan başka bir şiiri de olmadığını söyler. ¹⁴³(c. II, m. 415)

Namık Kemal, Ebüzziyâ'nın hazırlayacağı antolojiye Ziya Paşa'yı dahil etmez. Harâbât'ı kaynak göstermediği gibi eseri değersiz bulduğunu gösteren ifadelere yer verir. Namık Kemal'in kaynakları arasında genellikle bazı tezkireler, Şakâyık Zeyli, Mîr Nazif ve Cevdet'in Muntehabât Mecmuaları, Hayrullah Efendi ve Müneccimbaşı gibi tarihler yer alır.

¹⁴³ Mektubun yazıldığı 7 Temmuz 1879'dan on üç yıl kadar önce Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey Divânı İstanbul'da basılmıştır. Geniş bilgi için bkz. İslâm Ansiklopedisi, Ârif Hikmet maddesi, C.I, s.564-568

Ebüzziyâ Tevfik , Osmanlı şiiri antolojisi hazırlama yolundaki düşüncesini gerçekleştiremez. Ancak bizde ilk antoloji örnekleri arasında gösterilen, Sinan Paşa'dan Namık Kemal'e kadar on yedi Osmanlı nâsirinin şahsiyetlerinin değerlendirildiği ve nesir örneklerinin yer aldığı, dili oldukça sade, tespitleri açık seçik olan Numûne-i Edebiyat-ı Osmâniye adlı nesir antolojisini kaleme alır. (1879)

Ebüzziyâ Tevfik 'in *Cümel-i Müntehabe-i Kemal* adlı eseri, Namık Kemal'in *Tasvir-i Efkâr*'da yazmağa başladığı zamandan Mayıs 1880'e kadar yayınladığı eserlerden seçtiği parçaları içerir. Mayıs-Haziran 1882'de basılmıştır. Ebüzziyâ Tevfik bu eseri hazırlamak için Namık Kemal'den izin istemiş olmalı ki, ona kendinin gerek basılmış, gerek basılmamış eserlerini toplayabilmekte serbest olduğunu; ancak -alçak gönüllülük göstererek - eserlerinde seçilmeğe değer parçalar bulunmadığını bildirir. Böyle bir eserde herkesçe beğenilen bir ibare ortaya çıkarsa, "*Beni değil, nâmımı ihya etmiş olursun.*" diyerek teşekkür eder. (C. III s. 10)

Namık Kemal'in Ebüzziyâ Tevfik'e gösterdiği hoşgörüyü, aynı konuda başkalarından esirgemediğini söylemek doğru olmaz. Magosada'yken adından pek söz edilmeyen, Midilli'de bulunduğu sırada kendine sorulmaksızın makalelerinin ve çoğu defa şiirlerinin değiştirilerek yayınlanması Namık Kemal'i üzer. Başka mecmua ve gazete sahiplerinin kendilerini Ebüzziyâ Tevfik gibi yazılarını yayınlamağa izinli saymalarına öfkelenir. Özellikle basın ve yayın hayatı ile ilgili sorunlarda Ebüzziyâ Tevfik 'i dert ortağı olarak görür. Ona bir dost, arkadaş ve kardeş olarak kucak açar; sonsuz güven duyar. Eserleriyle ilgili her türlü seçme, basma, dağıtma vb. yetkiyi ona verir. (C. III, s. 73-76)

11. 2. 6. Sâmi Paşazâde Sezâî (1860 - 1936)

Namık Kemal'in edebi konularda yol gösterdiği, yardımcı olduğu gençlerden biri de kendinden yirmi yaş küçük olan Sâmi Paşazâde Sezâî'dir. Edebiyat dünyasına Namık Kemal'in olgunluk devrinde yeni yeni girmeye çalışan Sezâî, ondan etkilenir. Üstâdına,

Batı edebiyatı, tiyatro eserleri ve çeşitleri, kendi eserleri hakkında sorduğu bazı sorularla kendi yolunu bulmağa çalışır.

Sâmi Paşazâde Sezâî'ye, Fransızca hocası, Victor Hugo'nun birinci tiyatrosunun Hernani olduğunu söylemiştir. Namık Kemal bu görüşe katılmaz. *"Fransızca hocası hezeyân buyurmuşlar."* der. Ona göre, Hugo'nun birinci tiyatrosu Cromwell'dir; fakat oynanmadığı için tiyatro eseri olarak kabul edilmemişse, bu duruma ancak şaşılır. Yine Hugo'nun Ruy Blas'ı, Le Roi S'amese'dan iyi değildir. Ama Le Roi S'amese oynansa, kimbilir ne kadar rağbet görecektir. Aynı durum, Dumas için de geçerlidir. Paris'te en fazla rağbet gören oyun Dumas'ın Tour de Nesle adında olan tiyatrosudur ki aralıksız üç yüz kereden çok oynatılmıştı; halbuki eserlerinin en aşağısıdır. Yazar, bu değerlendirmelerden sonra kendinin benimsediği ve Sezâî'nin de âdeta uymasını istediği ilkeyi *"Rağbet, bir eserin hakikatte iyiliğine delâlet etmez."* diye özetler.

Namık Kemal, Sâmi Paşazâde Sezâî'yi Shakespeare'in Hamlet ve Macbeth konusunda da aydınlatır. Ona göre, Shakespeare'in Hamlet'i fevkalâde yazılmış tiyatrolarından biridir; fakat eserlerinin en yücüsü değildir. Edebiyatçılar arasında, Macbeth adlı tiyatronun, Shakespeare'in bütün eserlerinin en üstünü olduğu konusunda görüş birliği vardır.

Namık Kemal, Hugo'yu Molière'den üstün gören Sâmi Paşazâde Sezâî ile aynı fikirde değildir. Batı edebiyatını ve düşünürlerini iyi tanıyan Namık Kemal'e göre, *"Tiyatro âlemine Molière'in eserleri kadar ahlâka tesir etmiş hiçbir şairin eserleri gelmemiştir. Fransa devrimini hazırlayanların birincisi Molière'dir. Eserlerinin tesirleri Voltaire'den, Rousseau'dan önde tutulur. Molière'in yazdıkları dışarıdan komedi görünür; fakat gerçekte en derin en ince bir adet, gelenek ve ahlâk eleştirisidir. Sonuçta komedi trajediye tercih edilmez; fakat Molière'in, Les Tartuffe'u Femmes Savantes'i gibi olursa trajedi değil, felsefe eserlerine bile tercih olurur."* (bkz. C. II, s. 467-468) diyen Namık Kemal, Sezâî'nin dikkatini, Molière üzerine çevirir. Tiyatronun trajedi türüne yönelmesini arzu eder.

Sanat hayatına atıldığı sırada yazdığı makalelerinde konu; daha sonraki eserlerinde ahenk ve tasvir bakımından Namık Kemal'in etkisinde kalan Sâmi Paşazâde Sezâî,

1879'da yegane tiyatro eseri *Şîr*'i yayınladı. Önsözünde tiyatro türünün önemi üzerinde durulan bu mensur trajedide olay Afganistan'da geçer. Konu bakımından Abdülhak Hâmit'in *Mâcerâ-yı Aşk* adlı trajedisini, anlatım yönüyle Namık Kemal'i taklitten ileri geçmeyen bu ilk kitabını Sezâî, Midilli'de bulunan üstâdına gönderir. (bkz. C.II, s. 465)

Daha önce Sezâî'ye ait, gördüğü bazı ufak tefek şeylerden onun güzel eserler yazacağı izlenimi edinen Namık Kemal, bu gencin bir iki sene içinde *Şîr*'i yazabilecek kadar ilerleme kaydedeceğini ummamıştır. Bazı ufak kusurlarına rağmen eseri yazılışı yönüyle epeyce beğenen üstâdı, tasvirlerde eksiklikler bulur. Namık Kemal, eserin hacimce kısalığını, doğallığa aykırı bazı yerleri, dikkatsizce seçilmiş sözcükleri, *perde* denmesi gereken bazı bölümlere *meclis* denmesini diğer eksiklikler olarak kaydeder.

Namık Kemal, diğer yeni edebiyattan yana gençlerin şiirlerinde olduğu gibi Sezâî'nin şiirlerinde de düzeltmeler yapar. (C.II, s. 467- 468) En çok titizlendiği nokta, "*Söz ile anlam arasındaki uygunluktur.*" Eski anlatımla *fesâhattir*. Bu yolda Menemenli Tâhir'i uyarırken "*Ekrem, Abdülhak Hâmit, Sezâî , amcan* ¹⁴⁴ *hep bu fikirdedir. Ben onları haksızdır demem, mamefih yine yarı yarıya Nedîm mukallididirler. Nedîm fasih değildir.*" (C. III, s. 361) diyerek Sezâî 'yi de, *söz ile anlam arasındaki uyumu* tam olarak sağlayamayanlar arasında sayar.

Namık Kemal'in Sakız'dan Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektuptaki, "*Sezâî Beyefendi'nin mektubuna ben cevap yazmışım; Sergüzeşt hakkında bazı mülâhazatı da hamil idi.*" (C. IV, s. 561) sözlerinden *Sergüzeşt* hakkında bir değerlendirme yaptığı açıkça anlaşılıyor. Ancak mektubun bulanmaması bu konuda bilgi sahibi olmamızı engellemektedir.

¹⁴⁴ Menemenli Rifat Bey'dir.

11. 2. 7. Menemenli Tâhir (1862 - 1902)

Adana yöresinde tanınmış Menemenli Aşireti'ne mensuptur. Babası, Namık Kemal'in damadı Rifat Bey'in ağabeyi Hâşim Habib Bey'dir. İlk öğrenimini Karaisalı ve Adana Sıbyan Mekteplerinde yaptı. İstanbul'da Soğukçeşme Askeri Rüştîyesi'ni bitirdi. Daha sonra Mülkiye'nin yüksek kısmından mezun oldu. Çeşitli devlet memurluklarında bulundu.

Tanzimat sonrası edebiyatının ikinci devresi ile Servet-i Fünûn edebiyatı arasında kalan ve *ara nesil* olarak adlandırılan edebi devrenin önde gelen şahsiyetlerindedir. Şair, edebi tenkitçi, retorikçi, nâsir ve eğitimci olarak tanınır. Şiire, Mülkiye'de öğrenci iken başlar. İlk şiirlerinde Abdülhak Hâmit'in ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in etkisi altında kalır. Muallim Nâci'nin yeni tarz şiirleri de örnek aldığı eserler arasındadır. Hem eski edebiyatımızın, hem batı şiirinin nazım şekillerini kullanmıştır.

Menemenli Tâhir'in makalelerinde, devrinin edebi meselelerinin hemen hepsi akis bulmuştur. Bunların başında tenkit gelir. Tâhir 'e göre, tenkit bir eserin *havi olduğu bedayii* meydana koymalı ve onun anlaşılmasına yardımcı olmalıdır. Edebiyatın gelişmesi için önce bu şekil bir tenkit anlayışının yerleşmesi gerektiği fikrini savunur.

Menemenli Tâhir'in üzerinde durulması gereken önemli bir tarafı da mecmua yayıncılığıdır. Mülkiye'den mezun olduktan bir müddet sonra Beşir Fuat'la birlikte *Güneş*, sonra da *Haver* mecmualarını, 1886 yılında tek başına *Gayret* mecmuasını yayınladı.

Menemenlizâde, *Gayret* mecmuasında yayınladığı yazıları ile romantizmin ve özellikle Abdülhak Hâmit ve Recâizâde Mahmut Ekrem'in öncülüğünü yaptığı edebi akımın savunuculuğunu yapar.¹⁴⁵

Daha Mülkiye'de öğrenci iken şiire başlayan Menemenli Tâhir, amcası Rifat

¹⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 6, s. 259-262

Bey'in aracılığı ile Namık Kemal'le yakın ilişki kurma fırsatını yakalar. Onun edebi birikiminden yararlanmaya çalışır. Düzeltmeler yapması ve fikrini bildirmesi için şiirlerini sık sık Namık Kemal'e gönderir. Ona büyük bir zevkle yol göstermeye çalışan Namık Kemal, edebi meselelerin daha iyi anlaşılması için mektuplaşmayı yeterli bulmaz. Çünkü kesinlikle eser sahibi ile eleştirmenin karşılıklı konuşması gerektiği inancındadır. 16. 12. 1882'de Midilli'den genç şaire yazdığı mektupta belirttiği gibi zaman zaman onun şiirlerine eleştiri yazmak içinden gelmez; yazsa da yararlanamayacağını düşünür. Ona göre edebiyatta bazı ince yönler vardır ki, eleştirilenle eleştirmen karşılıklı konuşmadıkça halledilemez. Menemenli Tâhir'in okulunda Recâizâde Mahmut Ekrem gibi iyi bir öğretmenin bulunması da, onun layığıyla istediğini öğrenmesine yeterli değildir. Recâizâde Mahmut Ekrem, verdiği derslerde umûma seslenir, herkes ikna olur; Tâhir ise bir meseleden yüz soru çıkarmayınca gönlü rahat edemez. Bu kadar soruya ne arkadaşları tahammül eder ne de ders saati yeter. Genç yazarın yapması gereken, hazır amcası Menemenli Rifat, Midilli'deyken onun da Midilli'ye gitmesidir. Birkaç gün Midilli'de karşılıklı edebi meseleleri konuşmaları ona iki yıllık dersten daha yararlı olacaktır. Edebiyatın önemini, "*Edebiyatı bakkal, kasap almıyor ama, istikbâl, istikbâline hazır duruyor*" sözleriyle belirten Namık Kemal, genç yazardan edebiyat adına umutludur. Bu nedenle ona, "*Çalıştığın sanat, nazar-ı hakâret ile görülecek bir şey değildir.*" diyerek edebiyatı ciddiye almasını öğütler. (C. III, s. 176-177)

Namık Kemal, Menemenli Tâhir'in ilk şiirlerini pek güzel olarak nitelemekle birlikte, hayâllerinin tabiiikten uzaklığı ve anlam kapalılığı bakımından onları beğenmez. (C. III, s. 235)

Uzun süre Menemenli Tâhir'in mektuplarını cevapsız bırakan Namık Kemal, 29. 12. 1883'te Midilli'de kaleme aldığı mektupta genç şairin sanat hayatını etkileyecek önemli uyarılara yer verir.

Menemenli Tâhir'in gönderdiği şiirler üzerinde birçok düzeltmeler yapan büyük usta, özellikle *belâgat* ve *fesâhat* yönünden gördüğü çirkinliklere dikkat çeker. Namık Kemal daha yirmi bir yirmi iki yaşlarındaiken Nedîm'in;

Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı

Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı

beytine nazîre olarak Sakînâme'yi kaleme alırken kendine örneklik edecek, yol gösterecek kimse bulunmadığından dolayı büyük sıkıntı çektiğini söyler. Menemenli Tâhir'in bu esere yazdığı nazîre yi yukardan aşağı beğenmez. *"Şiir fena değil; fakat iki mesleğe çarpıyor; amma benim Sakînâme öyle değil mi idi? Öyle idi, fakat onu yazdığım zaman bana rehberlik edecek yoktu; şimdi sana var, hiç olmazsa Abdülhak Hâmit, hiç olmazsa Nedîm... Bu zamanda Nedîm'den de aşağı kalmak câiz midir ya"* diyerek Menemenli Tâhir'i yadırgar.

Namık Kemal, kendinden nasihat bekleyen Menemenli Tâhir'e, *"Şirinde biraz fesâhat isterim ."* karşılığını verir. Ama bunu kazanmak hem güç, hem geç olur. Kendini örnek vererek bir beyti defalarca değiştirdikten sonra ortaya çıkardığını söyler. Muallim Nâcî, Kâzım Paşa yahut bilinen diğer şairlerin şiirlerinde söz, anlam ve ahenk bakımından kusurlar bulunduğunu -fasih söylemediklerini- ileri süren Namık Kemal, genç şairi Muallim Nâcî etkisinden uzak tutmaya çalışır. Hatta ona Shakespeare'in söylediği ve Türkçe karşılığı, *"Şiirde elfâz, mûsikide hânendeye benzer; fâsîh olmayan kelimeler, manayı, çirkin sesli hânendeler kadar bozar."* sözünü hatırlatır. Bir an Shakespeare'den söz ederek Menemenli Tâhir'in gözünü korkuttuğunu düşünen yazar, dilimizin fesâhatini Shakespeare-vari icat etsin diye altından kalkamayacağı bir teklifte bulunmadığını, ona Abdülhak Hâmit gibi fikri söze uydurmadan şiir söylemesini de arzu etmediğini dile getirir. Şiir söylemenin şartlarından birinin fesâhat olduğunu ileri süren Namık Kemal, Menemenli Tâhir'den isteğini bir cümleyle özetler. O da; *"Söylediği şiirlerde manayı lafza tercih değil; lafzı manaya uydurmaya çalışmasıdır."* (C. III, s. 356-362)

Namık Kemal, pek çok eksikliklerine rağmen Menemenli Tâhir'in şiirlerini güzel bulur. (C. III, s. 412) Bunların nitelikli dergilerde yayınlanması taraftandır. Şiirlerin içerik yönünden beğenmediği *Haver* mecmuasında yayınlanmasını uygun bulmaz. *"Haver'i gördüm. Karışuh şey... Tâhir'in eserlerine yazık..."* (C. III, s. 411) sözleriyle memnuniyetsizliğini belli eder.

11. 2. 8. Ali Ekrem (1867 - 1937)

Ali Ekrem, Ağustos 1867'de (?) babasının Londra'da bulunduğu sırada İstanbul'da dünyaya gelir. Oğlunun doğum haberini alan Namık Kemal, babası Mustafa Âsım Bey'e yazdığı bir mektupta Ali Ekrem'le ilgili olarak, "*Oğlum dünyaya gelmiş; Allah uzun ömürlü eylesin... Acaba Feride pek kıskanıyor mu?*" (C.I, s. 108) satırlarına rastlarız. Yazar, çocuklarına duyduğu özlemi biraz olsun hafifletebilmek için babasından onların resimlerini ister. Resimlerin eline çabuk ulaşamamasından sıkılır. (C.I, s. 195) Ali Ekrem üç yaşındayken ablası Feride ile birlikte hastalanır. Yazar bu durumu Londra'dan İstanbul'a dönen -Hürriyet Gazetesinde çalışan- Melik'ten öğrenir. Hastalığın çabuk geçmesi üzerine rahatlar. (C.I, s. 203)

Namık Kemal, Avrupa dönüşü kısa bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra Magosa'ya sürülür. Sürgün hayatının sona ermesi için, Adliye Nazırlığına getirilen Ahmet Mithat Paşa'ya Ağustos 1875'te bir mektup gönderir. Yazar, İstanbul mümkün olmasa bile taşralarda bir memuriyete razıdır. Namık Kemal'in Magosa sürgününden kurtulması için başvurulmuş çarelerden biri de Ali Ekrem'in ailesinin durumunu anlatan bir dilekçeyi Saray'a vermesidir. Namık Kemal ve Mustafa Asım Bey, bundan sonuç alamayacaklarını düşünerek karşı çıksalar da yedi yaşındaki Ali Ekrem'in bu dilekçeyi Mahmut Nedîm Paşa'ya iletmesi uygun görülür.¹⁴⁶ Oğlunun bu girişiminden bilgisi olan Namık Kemal, Zeynü'l Âbidin Reşit'e , "*Ekrem tarafından verilen arz-ı hâl için Allah tesirini hal eyleye demekten başka söz bulamam*" (C.I, s. 402) diyerek isteklerini kabul edileceğinden pek umutlu görünmez. Önceden tahmin edildiği gibi sürgünün sona ermesi için bu da bir çare olmaz. Ancak yedi yaşındaki Ali Ekrem'in çabasını da örnek bir davranış olarak anmak gerekir.

Ali Ekrem'in Rüşiye'ye gitme ve okuma isteğini ilk keşfeden, ablası Feride olur. Magosa'daki Namık Kemal, bundan büyük sevinç duyar. Kızına yazdığı mektupta, oğluna "*Aferin Ekremcik!*" diye seslenir. Gayretinden memnun olduğunu, sınıfında

¹⁴⁶ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. age C. I, s. 400

birinci veya ikinci olur ise, ona da ayrı mektup göndereceğini söyleyerek okula ve okumaya karşı isteğini artırmaya çalışır. (C.I, s. 475)

Eylül 1877’de Midilli’ye babasının yanına getirilen Ali Ekrem, orada okula devam eder. Zaman zaman Namık Kemal de derslerine yardımcı olur. (bkz. C.II, s. 132) Yaptığı diğer bir iş de her hafta İstanbul’daki ablasına mektup yazmaktır. Onbir yaşında bu yönünü epeyce ilerleten Ali Ekrem, yakın komşularını mektup yazma işini bile üstlenir. (bkz. C.II, s. 145)

Namık Kemal, oğlunun Batıyı tanıyabilmesi için öncelikle Fransızca öğrenmesi gerektiğini düşünür. Bu amaçla Midilli’deki bir kadın okuluna gitmesine karar verilir. Yazar, oğlunun çalışmasından memnundur. Hele onun politikaya ilgi duyması çok hoşuna gider. Ancak Ali Ekrem’in devleti ıslah etmek için ileri sürdüğü tedbirleri, süt kardeşinin kızı Meveddet’in denizi boşaltmaya çalışması kadar tuhaf bulur. (C.II, s. 151) Ali Ekrem’in Fransızca öğrenme isteği, babasını epeyce umutlandırır. Derslere başlamasından yirmi-yirmi beş gün sonra kızına yazdığı mektupta, “*Ekrem, Fransızca’yı âdeta ilerletiyor, yedi sekiz ay içinde beni geçecek.*” (C.II, s. 153) diye görüş belirtir. Ali Ekrem, o günlerde Fransızca’ya fazlasıyla zaman ayırmakta, sabahtan akşama kadar bu işle meşgul olmaktadır. Çalışkanlığı ve yeteneği ile herkesin dikkatini çeker. Bütün Frenkler bile Midilli’de Fransızca okunmağa başladığından beri bu kadar çalışkan, bu kadar yetenekli bir çocuk görülmediğini söylerler. Fakat babasına göre küçük Ekrem’in yazısı pek güzel değildir. Fransızcası biraz ilerleyince yazıyı da kendi çalıştıracaktır. (bkz. C.II, s. 160) Bu arada İstanbul’dan Fransızca gramer kitabı ve başka kitaplar getirtilir. (bkz. C.II, s. 175)

Ali Ekrem’in Midilli’de çevreye, okula ısınması, Fransızca öğrenmek için gösterdiği çaba, Namık Kemal için gurur kaynağı olur. Edindiği izlenime göre oğlu; okumak konusunda babasını geçecek gibi görünmektedir. Midilli’de bulunan Frenkleri âdeta hayrette bırakır. Kafasına Namık Kemal’in oğluyum fikrini koymuş. Sıcak günlerde bile en az altı yedi saat çalışıyor. Ali Ekrem, bir gün hocasının, “*Biraz çocuklarla oyna, bu sıcakta o kadar çalışılmaz!*” tavsiyesine “*Babam bu kadar okumuş, hâlâ günde yedi sekiz saat kitap okuyor. Ben yeni okuyorum, hiç onun kadar çalışmaz mıyım?*” diyecek derecede okumayı seven; “*Namık Kemal gibi bir babanın, Ali Ekrem gibi oğlu olur.*” (C.II, s. 186) dedirtecek kadar da sorumluluk taşıyan on bir yaşında biridir.

Nisan 1878'de Fransızca öğrenmeğe ilk adım atan Ali Ekrem, beş-altı ay içinde epeyce yol kat eder. Bu dili bilenlerle belli ölçüde konuşacak, hatta mektup yazacak düzeye ulaşır. (C.II, s. 288) Fransızca yazdığı bir mektubu babası aracılığıyla Feride'ye gönderir. (bkz. C.II, s. 309) Ne var ki, Ali Ekrem'in yazısı çirkindir. Bu konudaki yeteneği Feride'den ve babasından daha geridedir. (bkz. C.II, s. 317) Namık Kemal, Ekrem'in yazısını *pek murdar* bulur. Hatta sürekli Fransızca ile uğraştığı için Fransızca'yı Türkçeden daha iyi yazar. Türkçe yazısı çok daha kötüdür. Buna rağmen Namık Kemal, oğlunun Türkçe yazısını güzelleştirmesi için onu küçük yaşta sıkıştırmayı düşünmez. (bkz. C.II, s. 363)

Namık Kemal, Ali Ekrem'in ruhsal, fiziksel ve kültürel gelişmesini dikkatle izler. Yedi ay gibi kısa bir sürede Fransızca'yı yalnız ondan değil, hiç kimseden ümit edemeyeceği derecede süratle ileri götürmesi yazarı şaşırtır. Ali Ekrem, bu kadar yoğun dersin yanında ara sıra *şarkı* adını verdiği şiirler yazmağa başlar. Vücut yönünden de epeyce sağlıklıdır. Ali Ekrem Midilli'ye geldiğinde (Eylül 1877) boyu babasının koltuğuna gelirken, bir buçuk yıl sonra (Aralık 1878) kulağına kadar ulaşır. Namık Kemal, oğlunun çalışkanlığından, okuma isteğinden son derece memnundur. İleriki yıllarda Arapça öğrenmesini de arzu eder. (C.II, s. 349)

On bir - on iki (Şubat 1879) yaşındaki Ali Ekrem'in çalışmasını, öğrenme yetisini umulmaz, inanılmaz derecelerde bulan Namık Kemal, onu asker yapmak ister. (C.II, s. 370) Abdülhak Hâmit'e yazdığı mektupta bu dileğini şöyle açıklar: "*Bizim çocuklar üç dört değil, hatta seksen kafalı olsa bile yine bize mukallit olmamalıdırlar. Onların mesleği askerliktir. Ben Ekrem'i asker olmak üzere büyütüyorum. Kalemî zamanı geldiğinde herkes eline kapabilir, kılıcı kaldırmak güç...*

Sen benim oğlum, yahut kardeşim değildin ya! Yazı için bir yoldur açıldı, felek kimi yaratırsa o yazar, olur gider. Askerlik ise ilim ile ayakta durur; tabiatın biraz yardımıyla beraber Almanya mekteplerinde kim tahsil ederse, o gerçekten asker olur."
(C.II, s. 455)

Namık Kemal, Sultan Abdülhâmit'e yazdığı 3. 6. 1882 tarihli mektup ile oğlunun Avrupa okullarından birinde öğrenim görmesi için izin ister. Çünkü oğlunu vatan ve millet yolunda canını feda edebilmek için bir dereceye kadar asker terbiyesiyle

büyütmüştür. (bkz. C.III, s. 146) Dört aylık bir beklemeden sonra bu isteği gerçekleşir. (6. 10. 1882) (bkz. C.III, s. 159) Bu arada Ali Ekrem İstanbul'a döner. Ali Ekrem'in Almanya'da askerlik alanında öğrenimi için padişahın izin alındığı haberi, Namık Kemal'e Hafız Behram Ağa'nın telgrafıyla bildirilmiştir. Diğer tarafta Mustafa Asım Bey, buna engel olmak istemektedir. Hatta kendine sormaksızın Ali Ekrem'in kabul edilmemesi için, Hafız Behram Ağa'ya dilekçe yazar. Bu durum, yazarı fazlasıyla hiddetlendirir. O kadar ki etrafında dövecek adam aramakta, babasına kafa tutmaktadır. Menemenli Rifat'a mektubunda yazdığı, *"Ekrem'in İstanbul mekteplerine girmesi kat'iyen ve kâtibeten câiz değildir. Avrupa'ya gitmeyecek ise, doğrudan doğruya buraya gönderin. İstanbul'da ne okuyacak ise, ben de okutabilirim. Vâllahi Padişah'a kadar yazarım. Ben oğlumu asker olmak için terbiye ettim; oğlan olmak için değil... Büyük pederler için, bir pedere, damadına karşı böyle lakırdı söylenmek yakışmaz amma ne yapalım, büyüklük erken doğmakla olmuyor. Dur Allah'ı seversen, yine sinirlerim yılanı döndü, beynimi zehirliyor."* (C.III, s. 244) cümleleri, bu şiddetli kızgınlığın ve Ali Ekrem'i Avrupa'da okutma isteğinin ifadesidir. Bir şey sorarlarsa nasıl karşılık vereceğini öğreterek; *"Ben Avrupa'ya gitmeyecek olduktan sonra, babamın yanına gider, dersimi ondan okurum dersin, o kadar.. Canını isterse biraz surat asmağa da mez'unsun"* (C.III, s. 258) diye Ali Ekrem'e de yol gösterir. Bu olaylar ve babasına gönderdiği bir mektubu başkasına yazdırması Mustafa Asım Bey'i çok incitir. Babasını incittiğini anlayan Namık Kemal, sonsuz bir üzüntü içinde af diler. Ona, *"Ben yalnız rızanız değil, emriniz munzam olmadıkça, Ekrem'in ne bir yere gitmesini, ne bir türlü terbiye görmesini isterim; belki asker olmak için şimdilik Viyana'ya gitmesidir; hem de sayenizde gitmesidir. 16.6. 1883"* (C.III, s. 261) deyişi hatırı kırmadığı için geri adım attığını gösterir. Ama Ali Ekrem'i Almanya'ya gönderme isteği bir tutku olarak devam eder. Babasına iletmiş olduğu bu kararının yaklaşık bir ay sonrasında (21. 7. 1883) Abdülhâk Hâmit'in sorusuna, *"Ekrem Almanya'ya gidecek. Almanya'ya, İngiltere'ye, askerliği sulh-perverliğe tercihimin sebebini soruyorsun.. Bizi sulh halinde bırakmayacaklarını biliyorum da onun için askerliği sulh perverliğe tercih ediyorum. Bari insan asker olunca, mundar ölmekten kurtulur. Bir de bizim memlekette asker olmayan, devletine, milletine istediğim gibi hizmet edemeyecek.... Almanya'nın tercihi ise, askerliğin orada her yerden mükemmel*

olmasından dolayıdır.” (C.III, s. 307) diye açıklama yapması, konunun tamamen kapanmadığının dile gelişidir.

Namık Kemal, babasının kararlı tavrı karşısında Ali Ekrem’i Almanya’ya gönderemeyince, tekrar Midilli’ye dönmesi için diretmez. Ekrem’in, büyük babasının yanında kalmasını uygun bulur. Kelâm okuyacağından, Arapça ile daha fazla uğraşmasına gerek olmadığını düşünür. (bkz c.III, s. 320) Bir süre dedesinin yanında kalan Ali Ekrem, Haziran 1884’te tekrar babasının yanına Midilli’ye dönerek öğrenimine devam eder. Namık Kemal’in önce Rodos’a (Ekim 1884) sonra da Sakız’a (Kasım 1887) gönderilmesiyle öğrenimini on dokuz yirmi yaşına kadar adalarda sürdürür.

Ali Ekrem’in dokuz yaşında Midilli’deyken babasından duyduğu, *zahmet çekme, balık baştan kokuyor* mısraının başına;

Vatanı bin arı gelmiş sokuyor

Mahmut Paşa küpe altın tıkiyor

beytini eklediği, sevine sevine babasına gösterdiği; Namık Kemal’in de, “*Aferin sana Ekrem, fakat vatanı sokanlar, arı mı ya, yılan.. Gel şu birinci mısraı Vatanı bin yılan gelmiş sokuyor! yap*” dediği bilinmektedir. Ali Ekrem, Rodos’ta iken de şiirler yazar. Fakat bazı şiirlerini babasına göstermediği gibi saklamayıp yırtıp atmıştır. Ali Ekrem, sonraları şiire başladığı ilk yıllardaki çekingenliği üzerinden atar. Babasına şiirlerini göstererek düzeltmeler yapmasını ister, ondan tavsiyeler alır. Namık Kemal, henüz on dokuz yaşındaki oğlunun şiirleri üzerinde yaptığı düzeltmelerde bazen iyi, güzel, fena, çirkin, zararı yok, fena değil, manasız vb. ifadeleri kullanır; ancak bunların nedenini yazmaz. Bazen de, yapılan yanlışların anlam bakımından mantıksızlığa yol açan sıfat ve teşbihlerin, yadırganan hayâllerin, çok zorlanarak yaratıldığı hissedilen mazmunların kullanılmasından, bilgi yetersizliğinden meydana geldiğini açıkça yazmış, imlâ bakımından yanlışları da işaret etmiştir. Şiirlerinin bütünü bakımından göz önüne alınca aynı yaştakilerin eserlerinden aşağı olmadığını yazmakla, bazı eleştirilerinin sertliğini yumuşatmağa, oğlunu teşvik etmeğe çalıştığı da hissediliyor. (Geniş bilgi için bkz. age C.IV, m. 837 s. 329-337)

Ali Ekrem'in Rodos dışına çıktığı zamanlarda da yazdığı şiirleri düzeltmesi için babasına gönderdiği anlaşılıyor. İzmir'de bulunduğu bir sırada babasına yolladığı şiirler için Namık Kemal'in, "*Şiirlerine dâir bazı şeyler yazmak istiyordum. Mukaddime'nin*¹⁴⁷ *en meraklı bir yeriyle meşgulüm.*" (C.IV, s. 337) demesi şiirlerinin düzenli olarak yazar tarafından incelendiğini gösterir.

Mutasarrıflığın Rodos'tan Sakız'a nakledilmesiyle Ali Ekrem de ailesiyle birlikte Sakız'a gelir. (Aralık 1877) Rodos'ta Şeyh Abdullah ve Nâib Sıdkî Efendi'den Ulûm-ı şer'iyeye, Sakız'da Kürt Sâit Efendi'den Hadîs, Arap ve Fars Edebiyatı dersleri alır. Bir yandan da Fransızca çalışır. Ancak Namık Kemal, bu kadarla yetinmez. 16. 10. 1888'de yirmi bir yaşındaki Ali Ekrem'i öğrenimini sürdürmek üzere annesiyle birlikte İstanbul'a gönderir. (C.IV, s. 585) Ali Ekrem'den ayrılmaya katlanmasının en büyük nedeni öğrenim meselesidir. Arzusu; Ali Ekrem'in o kış İstanbul'da çeşitli bilimlerle uğraşması, Mart 1889'da da tekrar Sakız'a gelerek öğrenimini tamamlaması ve seçeceği mesleği kararlaştırmalarıdır. Ona göre Ali Ekrem'in yaşı yirmi bir olduysa da, bilgi edinme zamanı henüz geçmiş değildir. Kendini örnek göstererek "*Cidden tahsile başladığım zaman onun yaşında idim.*" der. (C.IV, s. 586)

Namık Kemal, oğlunun İstanbul'a hareket ettiğini realist yazar Sâmi Paşazâde Sezâî'ye de bildirir. Ali Ekrem'in onu çok sevdiğini, sürekli gurbette olmaları nedeniyle tahsilinin istediği dereceye ulaşamadığını, yine de edebiyat zevkinden bütünüyle yoksun olmadığını, realistlere ısınmadığını, hatta Balzac'ın bir romanını tamamiyle okuyamadığını iletir. "*Bak meram anlatabilir misin?*" diyerek Ali Ekrem'e yardımcı olmasını ister. (C.IV, s. 587)

Mustafa Asım Bey, Ali Ekrem'in İstanbul'a gelmesinden sonra Şûrâ-yı Devlet'e veya Hariciye Nezâreti'ne tayini için başvurur. Sultan Abdülhâmit, "*Benim onun için başka bir tasavvurum var.*" diyerek Ali Ekrem'e Rütbe-i Sâniye verir. Namık Kemal, oğluna bu görevin verilmesinden dolayı mutlu olur. Onun gözlemine göre Ali Ekrem;

¹⁴⁷ Yazmakta olduğu, Osmanlı Tarihi Mukaddimesi'dir.

terbiyeli, yetenekli ve çalışma isteği olan bir gençtir. Sakız'daki hocası Sâlim Efendi, "Eğer bu çocuk düzenli ders görse zamanın Gelenbevi'si olur." demiştir. Bundan başka ahlâkı güzel, yaşına göre olgun biridir. (bkz. C.IV, s. 599) Yazar, yukarıdaki özellikleriyle Ali Ekrem'i bu göreve lâyık görür. Onu, "Rütben istihkakına nisbet büyük; o rütbede olanlara nisbet küçüktür." (C.IV, s. 602) diyerek kutlar. Padişah katında Ali Ekrem'in takdir görmesi, Namık Kemal'in aleyhinde çalışanların bulunduğu bir zamanda itibarının artmasına da neden olur. (bkz. C.IV, s. 603)

11. 2. 9. Abdülhak Mührünnisa (1864 - 1943)

Namık Kemal'in ve daha çok ağabeyi Abdülhak Hâmit'in etkisi altında özellikle aruzla söyleyiş bakımından, kuvvetli ve bilgili bir Tanzimat diliyle şiirler söyleyen Mührünnisa Hanım, İstanbul'da Bebek'te doğmuştur. İyi bir öğrenim görmüş, hatta Abdülhak Hâmit'in hocası Tahsin Efendi'den bile çeşitli bilim ve fen dersleri almıştır.

"Mührünnisa, şiirlerini bir kitap halinde toplamış, az eser vermesine rağmen tanınmış ve sevilmiş bir şairdir." ¹⁴⁸

Namık Kemal'in Mektuplarında az da olsa kadınlar lehinde düşüncelere rastlarız. 9. 3. 1883'te Midilli'den kızı Feride Hanım'a yazdığı mektubunda "Sen niçin şiir söylemezsin? Gazetelerde bazı hanımefendilerin saçma sapan sözlerini görüyorum. Hani o kadarını herkes söyler. Ondan bin kat alâsını kezalik" (C. III, s. 257) demekle beraber Abdülhak Hâmit'in kardeşi Mührünnisa Hanım'ın şiirlerini beğenir. Midilli'den ona mektup yazmayı düşünür. Amacı, "O parlak zekâ, o câzibeli iktidar ile milletimiz içinde, gerçekten bir Mührünnisâ bulunduğumu tebrik etmek" tir. Fakat mektubunun bir başkasının eline geçebileceği endişesiyle vazgeçer. (bkz. C. III, s. 142)

¹⁴⁸ Banarlı, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı, C. II, s. 994

Namık Kemal, Mihrünnisa Hanım'a sunamadığı takdirlerini ağabeyine iletir. Ona *"Bak Abdülhak Hâmit, benim uğruna kurban olurcasına çalıştığım edebiyat-ı cedide, ne türlü tesirler gösteriyor."* dedikten sonra Mihrünnisa Hanım'ın *Bir Kız Tanırdım* adlı şiirinden en beğendiği;

Sarı güldün ey adem çiçeği

İstemezdim sana verem demegi

beytini yazar. Düşüncesine göre, eski şiirimizde böyle güçlü ve vicdani bir beyti kadınlardan, hatta erkeklerden söyleyen olmamıştır. Mihrünnisa Hanım'ın edebiyat dünyasına çıkışını yeni edebiyata bağlayan yazar, mutluluğunu *"İnsan velev edebiyata ait olsun, vatanda bir ilerleme zamanında, o ilerlemeye bir dereceye kadar kendi hizmet ettiğini düşündükçe, gerçekten 'ademden bir sarı gül' peydâ olmuş da onun bari sulanmasına veya dikenini ve çöpünü temizlemeğe bahçıvanlık yapmış kadar memnun oluyor."* (C. III, s. 142) sözleriyle duyurur.

Mihrünnisa Hanım'ın evlendikten sonra yazılarının yayınlanmayışına canı sıkılan Namık Kemal, Abdülhak Hâmit'e mektubunda *"Mihrünnisâ'nın bir eseri görünmüyor. Din kadınlarımızı vücutlarının örtülmesi ile yükümlü kılmış, şimdi kocalar da fikirlerini mi yaşmaklayacak?"* (C. III, s. 307) diyerek endişesini dile getirir.

11. 2. 10. Ahmet Vefik Paşa (1823 - 1891)

Tanzimat dönemi yazar ve devlet adamlarından Ahmet Vefik Paşa, ilk bilgilerini yabancı dil bilen aile çevresinde edinir. Babasının, Reşit Paşa ile beraber Paris'e gitmesi üzerine, öğrenimini Saint Louis Lisesinde tamamlar. İstanbul'a dönünce Terceme Odasına girer. Reşit Paşa'nın sadrazamlığı sırasında çeşitli memurluklara getirilir. O, sadarettten çekilince bulunduğu makamdan uzaklaştırılır. 1860'ta Paris elçisi, 1861'de Evkaf Nazırı, 1862'de Divân-ı Muhasebat'a başkan olur. Bir yandan da Darülfünûn'da

hikmet-i tarih okutur. Anadolu sağ kol müfettişi olur. Bursa halkının şikayeti üzerine bu görevden uzaklaştırılır. (1864) Fuat Paşa ve Ali Paşa'nın sadrazamlıkları sırasında açıkta kalır. Ali Paşa'nın ölümünden sonra çeşitli memurluklarda bulunur. Şubat 1878'de Dahiliye Nazırı ve Başvekil olur. İki ay sonra bu görevden uzaklaştırılır. Bursa Valiliğine atanır. İkinci defa getirildiği Başvekillik görevi üç gün sürer. (1882) Bu tarihten sonraki senelerde ilmi ve edebi çalışmalarla uğraşır.

Tiyatro türünün yeni başladığı devrede, Molière'in eserlerini tercüme ve adapte yoluyla dilimize aktarması, tiyatromuz bakımından önemlidir. Molière tercümeleri ve Bursa'da kurduğu tiyatro dolayısıyla ortaya çıkan şikayetler onun Bursa Valiliğinden alınma sebepleridir. Osmanlı örfüne uygun eserleri adapte eden, uymayanları ise çevirmekle yetinen Vefik Paşa'da Ahmet Hamdi Tanpınar, *bir nevi komik icat kabiliyeti* görür. Ahmet Vefik Paşa'nın önemli ikinci cephesi de, tarih ve dil alanındaki çalışmalarıdır. Ziya Gökalp, dil ve tarih sahasındaki eserleri dolayısıyla Ahmet Vefik Paşa'yı ilk Türkçülerden sayar.

Abdülhak Hâmit'in yetiştiği çağlarda, ona öğütler veren şahsiyetlerden birinin de Ahmet Vefik Paşa olduğu bilinmektedir. Abdülhak Hâmit, Namık Kemal'in üslûbunu taklit ederek yazdığı Macerâ-yı Aşk'ı Vefik Paşa'ya gösterir. Paşa, eserde olayın geçtiği yerleri kastederek "*Afganistan'da, Hindistan'da dolaşacağına, milli eserler yazmağa çalış, atasözlerinden anlamlar çıkararak güzel şeyler yaz.*" der. Abdülhak Hâmit'in, olayın bir kısmı Rumeli'de bir kahvede geçen Sabr ü Sebat adlı tiyatro eseri bu teşvikin ürünüdür. Abdülhak Hâmit, Ahmet Vefik Paşa'nın bu tavsiyesinin aşırı tarzda ve Vefik Paşa'ya, "*Canım bu kadar darb-ı meselle doldur demedik.*" dedirtecek ve onu güldürecek kadar ileri derecede yerine getirir.

Bilinçli bir Türkçü olan Ahmet Vefik Paşa, Anadolu lehçesi ile Türkçenin diğer lehçeleri arasındaki ilgi ve yakınlıklarını düşünerek, başta Çağatayca olmak üzere çeşitli Türk lehçelerine ait kitapların yayınlanmasını yerinde bulmaktadır.

Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal'in Abdülhak Hâmit'e tavsiyelerine aykırı olarak resmi yazılarında, klasik tarzdaki resmi nesri kullanmamakla dikkati çeker. Diğer taraftan

imlâ hakkındaki imzasız bir makalede, Ahmet Vefik Paşa'nın bu konudaki bir tartışma sırasında, *"Veysiler gibi yazmak kolaydır; Türkçe yazmak zordur."* dediği kaydedilir.

Abdülhak Hâmit'in, Ahmet Vefik Paşa'nın bu tür düşünce ve eğilimlerini, atalarımızı taklit yolundaki tavsiyelerini Namık Kemal'e yazdığı anlaşılır. Ebüzziyâ Tevfik, Abdülhak Hâmit'in bu öğütleri Vefik Paşa ile alay edercesine Çağatay lehçesini taklit yollu yazdığını da kaydeder. (Geniş bilgi için bkz. C.I, m. 167) İşte Namık Kemal, Abdülhak Hâmit'e Magosa'dan gönderdiği 21. 2. 1876 tarihli mektubun Vefik Paşa hakkındaki kısmını, Abdülhak Hâmit gibi Çağatay lehçesini taklit ederek yazar. Türkçe imla, yeni tarz, eski şive konularında *Zor Nikah* sahibine,

"Bizler "innâ cednâ âbâenâ" demek ne asl câiz olusardır ki, atalarımız Çağatâyî'nin minde bir kelimesin imlâ-yı aslîsinda bırakmamışlar. Ez-ân cümle "minin" diyanda benim "kônül" yazanda gönül kullanıpdurlar. Buna hem kanâat itmeyuben Arab'ın "aybe" kelimesin heybe, Acem'in der-ü-ger sıfatın dülger lafızlarına tahvil ve daha nice nice kelimatı begendükleri imlaga tebdil etmişler. Görenek ise ancak olur. Bizim had Buhârâ-yi Şerif imlâsını İstanbul elfâzına naklimiz atalarımız tarîkasından dür olmamak içündür"

karşılığını vermesini ister. Böylece Paşa'ya Arapça, Acemce kelimeler gibi dilimizde kullanılan ve Çağatayca'da mevcut olan kelimelerin imlâsını, atalarımızın muhafaza etmeyip nasıl değiştikleri hatırlatılmış olacaktır. (bkz. C. I, s. 427)

Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa'yı eski inşa tarzının devam ettirir biçimde yazmasından dolayı beğenmez. Başta Abdülhak Hâmit olmak üzere yenilikçi gençleri ondan uzaklaştırmaya çalışır. Onun sözlerine kulak asmak şöyle dursun, Abdülhak Hâmit'in onun eserlerini okumasını bile tenezzül sayar, Ahmet Vefik Paşa'yı haşerat diye vasıflandırır. (bkz. C. I, s. 429)

Namık Kemal Ahmet Vefik Paşa'yı sevmediğini ilk kez Ebüzziyâ Tevfik'e alaylı bir şekilde kaleme aldığı mektupta; “ *Tevfik Bey, başında bir şey var deseler, Tevfik'in başı “tâ”dır; tâ kalkarsa, Vefik kalır, Vefik de ebced hesabında melun ile bir çıkıyor.*” sözleriyle açığa çıkarır. (C. II, s. 325)

Abdülhak Hâmit'le Namık Kemal'in, Ahmet Vefik Paşa hakkındaki görüşleri birbirini tutmaz. Abdülhak Hâmit'e göre Paşa, akıllara hayret verecek derecede bilgilidir. *Müdahin, mürtekib ve kâzib* değildir. Paşa'ya bunun için irtikâba, müdâhaneye en çok hangi memurluk elverişli ise onun verilmesi düşüncesindedir. Namık Kemal ise, Ahmet Vefik Paşa'nın Fransızca ve İngilizce bilmesini, çok kitap okumasını olumlu bulur. Hafızasının kuvvetli olduğunu kabul eder. Ancak hayâl kuvveti aşırıdır; kendine özgü bir âlem icat edecek kadar hayâlperesttir.

Namık Kemal'e göre, Ahmet Vefik Paşa dalkavuk, para yiyen yalancının biridir. Fuat Paşa'ya saraydaki uşaklardan çok dalkavukluk etmiştir. Para ile iş görmesine de, Bursa memuriyetinden örnek verir. Bursa halkından keyfince para toplar, vermeyenleri hapse atar, istediği parayı alır, maliyeden sorulduğu zaman, “*İşte o kalemde topyekûnda dahil*” cevabını verecek kadar para yiyicidir. Vefik Paşa'nın karakterinin önemli kusurlarından biri de yalancılığıdır. Ziya Paşa gibi zamanının en büyük zekâlarından sayılan ve birçok bilimin içine girmiş çıkmış birine, “*Ben Bursa şehrinin yarısından ziyadesini kızak üstüne almış da geri çekilmişim*” yalanını söylemiş, bir başka dostuna da “*İran'a giderken, kuşların gökyüzünden bir köye inerek, tırnaklarıyla bıçak kapıp birbirleriyle cenkleştiklerini gördüğünden bahsetmiştir.*” (C. II, s. 385-386)

Ziya Paşa ile ilgili rüşvet iddialarına kesinlikle inanmayan, bu tür suçlamalara muhakkak tanık ve belge isteyen Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa'nın dalkavukluğuna, rüşvet aldığına ve yalancı olduğuna inanır. Oysa bu konuda verdiği bilgi ve örnekler hiç de tatmin edici değildir. Abdülhak Hâmit'e yazdığı 17. 2. 1879 tarihli mektupta (C. II, m. 396) Vefik Paşa ile ilgili düşüncelerini anlatan satırları, yazarın duygularına nasıl kapıldığını gösteren bir vesikadan başka değer ifade etmez.

Ahmet Vefik Paşa ile ilgili söylentilerin bir benzeri Namık Kemal için de ileri sürülür. Söylentiye göre, Namık Kemal Midilli'de bir tiyatro açmış, memurların

maaşından keserek, tiyatronun tamamlanmasına çalışmış, burada kendi eserlerini temsil ettirmiş, tiyatroya sarhoş halde gidip hatta locada devrilmiştir. Ahmet Vefik Paşa da 4. 2. 1879'da Bursa'ya vali tayin edilmiş, 1881'de burada bir tiyatro açmış, özellikle Molière'den tercüme ve adapte ettiği kendi eserlerini de temsil ettirmiş; halkı zorla tiyatroya sevkettiği, memurların ücretlerinden bilet parası kestirdiği vb. birçok dedikodular yüzünden hakkında soruşturma açılarak 3. 10. 1882'de Bursa valiliğinden alınmıştır. (Geniş bilgi için bkz. C. III, s. 161-162) Namık Kemal, kendini de bu tiyatro söylentileri ile Ahmet Vefik Paşa'nın akibetine uğratmak istediklerini düşünür. "*Edepsiz gazetelerin*", "*Kemal, Ahmet Vefik kabilindedir. O da tiyatro yazıyor. Konsolosları, öteden beri haiz oldukları imtiyazdan bile mahrum ediyor. Bu cihetle Ahmet Vefik'ten bile şenidir. Ne çare ki Padişah'tan himaye görüyor...*" şeklindeki iddialarını kabul etmez. Yazarın tam Vefik Paşa'nın görevden alındığı sıralarda Mabeynci Emin Bey'e, "*Bilirsin ki ben ömrümde bir kerre yanına gitmedim; ömrümde bir kerre bir halini taklit etmedim; hatta Mikromega'ya* ¹⁴⁹ *yazdığı tercemeyi tezyit yolunda bir makaleye de başladım.; mukaddimesini sen neşrettin.*" (C. III, s. 165) demesi, Ahmet Vefik Paşa'yı gerek izlediği yol, gerekse edebiyatçılığı bakımından beğenmediğini açıkça belli eder.

Ahmet Vefik Paşa'nın Mikromega'sına tezyif yazan Namık Kemal, büyük emek verilerek iki cilt halinde hazırlanmış Lehçe-i Osmânî'yi Menemenli Rifat'tan satın alıp Sakız'a göndermesini isterken, "*Ahmet Vefik'in Türkçe bir Lugat kitabı var idi ismi bilmem ne karnarsı idi*" ¹⁵⁰ (C. IV, s. 496) şeklinde alaycı, aşağılayıcı bir ifade kullanır.

¹⁴⁹ Ahmet Vefik Paşa'nın Voltaire'den tercüme ettiği Hikâye-i Hikemiye-i Mikromega adlı eseridir.

¹⁵⁰ Lehçe-i Osmânî, karın maddesi, karın-ağrısı: Ağrı; halk dilince karnaksı, kaba küfürlerdendir. Şemsettin Sami, Kâmûs-ı Türkî'de karın ağrısı: Karın sancısı; halk dilinde: Karnaksı: Küfür ve beddua sözü; seslenen ve çağırıp bağırان adama karşı kullanılır.

11. 2. 11. Ali Suâvî (1838 - 1878)

Namık Kemal'in Eylül 1865'te Tasvir-i Efkâr'da çalıştığı günlerde Ali Suâvî, Filibéde dir. Yazar, Ali Suâvî'yi ne şahsen ne yazılarından tanımaktadır. Rüşdi Efendi, Ali Suâvî'nin *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* hakkındaki yazısını gazetede yayınlanmak üzere Namık Kemal'e gönderir. Ayrıca Ali Suâvî'nin *Heredot Tarihi* adlı eserinin basılması için yazardan yardım ister. Rüşdi Efendi bundan başka Ali Suâvî'nin basılacak birçok eserlerinin de listesini Namık Kemal'e iletir. Böylece yazar, Ali Suâvî'yi önce yazısı ve eserlerinin adlarıyla tanımış olur.

Namık Kemal, Ali Suâvî'nin *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* yazısını çok beğenir. Çünkü bu yazıda Rüşdi Efendi'nin de işaret ettiği gibi, Şarka ait bilgileri bir Garplı düşüncü ile kaleme almış, yararlı bir eser meydana getirmiştir. Böyle kimseleri memlekete tanıtmak gerekir. Namık Kemal, bu nedenle Tasvir-i Efkâr'da yayınlanmak üzere Ali Suâvî'nin hal tercümesinin gönderilmesini Rüşdi Efendi'den ister. Heredot Tarihi ¹⁵¹ ve diğer eserlerin basımında yapılması gerekenleri sıralar. (bkz. C.I, s. 32)

Filip Efendi tarafından İstanbul'da 2. 1. 1866'da çıkarılan Muhbir gazetesinde Ali Suâvî'nin de yazıları yayınlanır. Namık Kemal, Ali Suâvî'nin Muhbir'deki yazılarını çok değerli bulur. Onu gençliğin övüneceği, kaleminin kuvvetinden başka, birçok meziyetleri kendinde toplayan bir kişi olarak tanır. Gerek Şehzâde Cami'inde verdiği derslerini, gerek bizzat dinlemiş olduğu derslerini takdir eder. (bkz. C.I, s. 75)

Namık Kemal, 17. 5. 1867'de birlikte Paris'e kaçtığı Ali Suâvî'yi daha yakından tanıma fırsatı bulur. Ali Suâvî ve Namık Kemal, diğer arkadaşları gibi hemen Avrupa'nın eğlenceli hayatına kendilerini kaptırmazlar. Namık Kemal, bu durumu babasına anlatırken, "*Kahpe Avrupa... Evliyayı azdırıyor.. Yine âferin Suâvî'ye, âferin Kemal'e!... Bikrimizle duruyoruz. Adam bizim gibi olur.*" diyerek gerek kendi ile gerekse Ali Suâvî ile övünür. (C.I, s. 119)

¹⁵¹ Ebüzziyâ Tefvik'e göre Heredot Tarihi Ali Suâvî'nin değildir, -sonradan anlaşıldığına göre- Râsim Paşa tarafından tercüme edilmiştir.

İstanbul'da 32. sayısında hükümet tarafından kapatılan Muhbir gazetesi aynı adla Avrupa'da Genç Osmanlılar tarafından yeniden çıkarılır. Muhbir adının verilmesi, vaktiyle İstanbul'da çıkarılan ve hükümetçe kapatılan bu gazeteyi hatırlatmak içindir. Londra'da basılan ve Ali Suâvî tarafından idare edilen Muhbir'in ilk sayısı 31. 8. 1867'de yayınlanır. 1867 Eylülünde Fazıl Paşa'nın İstanbul'a dönmesiyle, özellikle Ali Suâvî, Muhbir gazetesinde Fazıl Paşa aleyhinde yayınlarda bulunur. Bu yüzden Ziya Bey ve Namık Kemal, Muhbir gazetesinden dolayısıyla Ali Suâvî'den uzaklaşma ihtiyacı duyarlar. Namık Kemal ve Ziya Bey, birlikte kaleme alıp yayınladıkları mektupta (22. 5. 1868) bu gazetenin savundukları fikirlere aykırı yazılar yayınlaması yüzünden Yeni Osmanlılar Cemiyetini temsil eden damganın gazeteye vurulmamasını arkadaşları adına Ali Suâvî'den rica ederler. Ancak Ali Suâvî ne Muhbir'deki damgayı kaldırır, ne de Namık Kemal ve Ziya Bey'e cevap yazar. Bundan sonra Namık Kemal'le Ali Suâvî'nin ilişkileri gerginleşir.

Namık Kemal ile Ali Suâvî arasında hemen hemen Avrupa'ya gittikten birkaç ay sonra başlayan anlaşmazlık, Namık Kemal'in Hürriyet'ten ayrıldığını duyurmasından sonra büsbütün artar. Ali Suâvî, Ziya Paşa tarafını tutarak bu gazetede yazılar yazmağa başlar. Kendilerinden ayrılanları Yeni Osmanlılar Cemiyetinden saymadıklarını duyurur. İkinci bir duyuruyla da kendi ve Ziya Paşa hariç, Fazıl Paşa'dan maaş alanları ve aldıkları para miktarını açıklar. (4. 2. 1870) Bu tarihten sonra Namık Kemal ile Ali Suâvî arasındaki bütün ilişki kopar. Ali Suâvî, yazarın sürekli saldırdığı kişilerden biri olur.

Namık Kemal Avrupa'da çıkan gazetelerden Muhbir'i beğenmez. Çünkü bu gazetenin yazı işlerinden sorumlu olan Ali Suâvî dengeli, iyi karakterli biri değildir. Bu yüzden Muhbir, Suâvî'nin her fikir değiştirmesinde, bir başka görüş tarzı ile renkten renge girmiştir. Namık Kemal'e göre bu olumsuzluk tamamen Ali Suâvî'nin karakterinden kaynaklanır. (bkz. C.I, s. 201)

Ali Suâvî'nin her konuda bilgili geçinmeye kalkışması, Namık Kemal'in tepkisine neden olur. Onun gözünde, Ali Suâvî ile Ahmet Mithat arasında bir fark yoktur. Her ikisi de şarlatandır. Ebüzziyâ Tevfik'in bilgi istediği bir konuyu açıklarken, Sokrat gibi bir filozof, Rousseau gibi bir edebiyatçı olabileceklerini; fakat İbn-i Sînâ, Seyyîd, İbn-i Kemal gibi âlim geçinmeğe kalkışanlarsa, haddini bilmeyip Ahmet Mithat ve Ali Suâvî gibi

şarlatanlara bu yolda ortaklık etmiş olacaklarını düşünür. (bkz. C.I, s.415) O halde hem Ebüzziyâ'nın, hem kendinin çok dikkatli olması gerekir.

Ali Suâvî, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra Avrupa'dan İstanbul'a döner. (Kasım 1876) Kısa bir süre sonra Mabeyn Kitapçıbaşılığı'na, ardından Mekteb-i Sultânî Müdürlüğü ne getirilir. (Şubat 1877) Avrupa'da bulunduğu sırada bir İngiliz kadınıyla evlenen Ali Suâvî'nin İstanbul'a döndükten sonra bu sayede bazı kimselerin özellikle İngiliz Sait Paşa'nın takdirini kazanarak Mekteb-i Sultânî Müdürlüğü ne atandığı yolunda görüşler vardır. Okul idaresindeki tutarsız hareketleri yüzünden bu görevde ancak bir yıl kalabilen Suâvî, aleyhinde olduğu kadar lehinde de yayında bulunulan, zaman zaman bir hürriyet kahramanı olarak ilan edilen biridir. Türk-Rus Savaşında (1878) bozguna uğramamızın ardından, Ali Suâvî'nin Basiret gazetesinin 18. 5. 1878 tarihli sayısında imalı olarak, imparatorluğun çok büyük sıkıntı içinde olduğunu; fakat çaresinin de çok kolay olduğunu yazmasından sonra 20. 5. 1878'de, tarihte *Suâvî Vakası* diye adlandırılan isyan hareketi ortaya çıkar. Sonunda isyan bastırılır. Bu girişimin bizzat içinde yer alan Ali Suâvî öldürülür.

Namık Kemal, Suâvî olayının yaşandığı sırada Midilli'dedir. Ona göre, Ali Suâvî'nin yaptığı, alçakça bir iştir. Rus gemilerinin Ayastafanos'a / İstanbul'a kadar sokulduğu bir sırada, Ali Suâvî'nin isyan girişimini onun Rus casusu olmasına bağlar. Ruslar lehine hareket için böyle karışık bir zamanı seçtiğine inanır. Ali Suâvî için, “*Habisin ne makûle olduğumu bilirim. Pezevenk, dünyada şeytanın irtikap etmeyeceği hiyâneti iki lira için kabul ederdi. Birtakımı adını, kendi maksadının hakikatini bile bildirmeksizin can fedakârlığa götürmek, yüreğinde zerre kadar insâfî olanların kabul edeceği hiyânetlerden midir? Hele geberdi, belâsını buldu.*” (c. II, s. 156) sözlerini sarfederek ağır hakaretler eder. Ölmüş bir insan için bunların söylenmesi ancak ona olan öfkenin çokluğuyla açıklanabilir. Namık Kemal, Ali Suâvî'nin isyan girişiminin bütün vatanı işgal noktasına getireceği için ölümünü Allah'ın Türk Milletine bir lutfu olarak değerlendirir. (c. II, s. 156) Yazar, Ali Suâvî'nin Rus casusu olduğundan emindir. Bu tezini Rusların İstanbul'u işgal etmeyeceklerine dair İngilizlere garanti vermeleriyle açıklar. Ona göre böyle bir garantinin gündeme gelmesi, daha önceden İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilmesinin tasarlandığını akla getirir. Bu planın bir parçası da Ali Suâvî'dir. Onunla

beraber isyana kalkışan yüz, yüz elli muhacirin büyük ihtimalle Rusya işinden, hatta pek çoğunun, hareketin amacından haberleri yoktur. Ama Ali Suâvî hınzırın biridir, akla fikre gelmez yalanlarla onları kandırması olabilir. (bkz. C. II, s. 158)

Tercemân-ı Şark Gazetesi, 11. 5. 1878’de Ali Suâvî’nin Avrupa’daki yaşayışına dair imzasız bir makale yayınlar. Bu yazıda anlatılanları çok eksik bulan Namık Kemal, Ali Suâvî hakkında fazla bilgisi olmayan Menemenli Rifat’a onun Avrupa’daki yaşantısının gazetede anlatılanlardan bin kat daha kötü olduğunu, bu konuda birçok yazının yazıldığını söyler. Kendisinin Suâvî hakkında yazı yazmağa tenezzül etmediğini, fakat Mabeyn’de Terceme Cemiyetinde onun hakkında bildiği her şeyi anlattığını, cemiyete Ali Suâvî’nin de alınması halinde onunla aynı yerde bulunamayacağını açıkladığını hatırlatır. (C. II, s. 159)

Suâvî Vak’asından sonra Namık Kemal’in Ali Suâvî’ye karşı kin, öfke ve nefreti artar. Bazen de onu alay konusu yapar. Hemen her olumsuzlukta Suâvî’yi dilinden düşürmez. Üss-i İnkılâp’ı yayınlayan Ahmet Mithat’ı, Suâvî ile eş değer görür. Namık Kemal’e göre, Mithat Efendi’nin, Ali Suâvî mesleğini bırakması gerekmektedir; iftirayla, şarlatanlıkla çıkar sağlama zamanı çoktan geçmiştir. Bunlardan sonra, “*Suâvî gözünüzün önünde ibrettir.*” (C. II, s. 225) diyerek yayıncılıkta Ali Suâvî’nin izlediği yoldan uzaklaşmasını önerir. Yine Ahmet Mithat’tan söz ettiği bir mektupta, “*Mithat’ın yazdığı hatalar gibi şeyler ile eğleniyorum.*” dedikten sonra, “*Bir zekiye göre eğlenmek lâzım gelir ise, memleketimizde Mithat’tan evvel kimi ihtiyar edebilir? Çünkü Suâvî de gitti.*” (C. II, s. 321) sözleriyle Ali Suâvî’nin yazdıklarını hafife alır, onlarla alay eder. Bazen de onu lanetle anar. Almanak kelimesinin **El-münakkah** demek olduğunu ileri süren Suâvî için, “*Allah belasını versin Suâvî’nin... Yadigâr başımıza bir de al-münekkah çıkardı. Endülüs’te, falanda öyle şey yok idi. Menâh falan kelimesinin tahrifâtına dair Fransız lugat kitaplarında gördüğüm şeyler, hep Suâvîyâne tevilât kabilindedir.*” (C. II, s. 326) der.

Namık Kemal, Ali Suâvî’yi biraz garaz-kâr, biraz mağlub-i emel fakat her konuda bilgili biri olarak tanıyan Abdülhâk Hâmit’in görüşlerine karşı çıkar. Ali Suâvî hakkındaki düşüncelerini değiştirmeye çalışır. Namık Kemal’e göre Ali Suâvî, Hâmit’in tahmin ettiği gibi biri değildir. Hâmit onun dış görünüşüne aldanmıştır. Kim ne derse desin, o dünyada örneği görülmemiş bir şarlatandır. Arapçadan başka dil bilmediği halde

kendini yedi sekiz dil biliyor gibi göstermiştir. Suâvî'nin bilgisiz, bilgisizliği kadar da gururlu olduğunu söyleyen Namık Kemal, onun Türkçe yazdıklarıyla bile herkese rezil olduğunu ileri sürerek Hâmit'in, Ali Suâvî'ye değer vermemesini ister. (bkz. C. II, s. 383)

11. 2. 12. Ahmet Mithat Efendi (1844 - 1912)

İbret Gazetesi, 13. 6. 1872'de yayın hayatına başlar. Bu, Namık Kemal'in, Hürriyet Gazetesinden sonra en geniş faaliyet gösterdiği gazetedir. Ahmet Mithat bu devirde Namık Kemal'le şahsen tanışır, hatta İbret'in birtakım teknik işlerini üzerine alır. Gelibolu'dan döndükten sonra (2. 1. 1873) Namık Kemal'in Beylerbeyi'nde tuttuğu evde onunla üst üste geceler boyu süren tartışmalar yapar. Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal'e bazı yazılarında gizli cevaplar verdiği gibi açıktan açığa itirazlarda da bulunur. Bedir'in beşinci sayısında böyle bir yazısı çıkar. Dağarcık'taki *Medeniyet ve Bedavet* yazısı, Kemal'den pek farklı bir şey söylemeyen fakat meseleyi felsefe ve ilim (fizyoloji, psikoloji!) bakımından ele aldığını iddia ederek aynı harcıâlem fikirlere uzun kavislerle gelen, *Hürriyet Nedir?* isimli yazısı bunlar arasındadır.¹⁵²

1. 4. 1873'te Gedikpaşa Tiyatrosunda Vatan Yahut Silistre oyunu sahneye konur. Büyük ilgi ile karşılaşır. Yönetim telaşa kapılınca İbret Gazetesini kapatır. (5. 4. 1873) Gazete çalışanlarını tutuklar ve sürgüne yollar. Aynı vapurla Namık Kemal, Magosa'ya; Ahmet Mithat, Dağarcık'taki *Duvarдан Bir Sada* başlıklı yazısından dolayı, İslâmiyet aleyhine olduğu gerekçesiyle Rodos'a sürülür. V. Murat'ın tahta çıkışıyla affedilerek 11. 6. 1876'da İstanbul'a döner.

"Mithat Efendi Rodos'a sürülmesinin gerçek nedenini daima bilmediğini iddia eder. Ona bakılırsa Namık Kemal ve arkadaşlarının kurbanı gibidir.

¹⁵² Tanpınar, Ahmet Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 437

Gerçekte ise Dağarcık'taki yayınlarının çoktan beri dikkati üzerine çekmiş olması lazım gelir. Din meselesi, fakirlik etrafında yaptığı edebiyat, Lamarck-tan bahsediş Abdülaziz devrinin hoşuna gidecek şeyler değildi.” ¹⁵³

Namık Kemal, 1871'de Bağdat'tan İstanbul'a dönen Ahmet Mithat Efendi'yi önce Ceride-i Askeriyye'de ve Basiret gazetesinde çıkan yazılarından tanır. İbret gazetesinde şahsen tanıştıktan sonra, Ahmet Mithat'ı Takvîm-i Ticaret, Devir ve Bedir gazetelerinde, Dağarcık dergisinde yakından izleme fırsatı bulur. 1871'den 1875'e kadar olan bu dört beş yıllık devre Namık Kemal'in Ahmet Mithat'ın gerek kişiliği, gerekse edebiyatçılığı hakkında ömür boyu pek değişmeyecek kanaatler edindiği zaman dilimidir denebilir.

Bilindiği gibi Ahmet Mithat, akla gelen her konuda yazılar yazmıştır. Namık Kemal, daha Magosa'dayken Ahmet Mithat'ın bu özelliğini görür ve eleştirir: İnsan, *“Sokrat gibi hakîm, Rousseau gibi bir edip olabilir. Fakat İbn-i Sinâ gibi, Seyyid gibi, İbn-i Kemal gibi, Humboldt gibi bir âlim geçinmeğe kalkışırsa haddini bilmemiş.”* olur. Namık Kemal'in gözünde âlim geçinerek haddini bilmeyenlerden biri Ahmet Mithat'tır. Hatta kendi bilgi ve niteliklerini anlatarak başkalarını kandıran ve aldatan -kendi deyişle- şarlatanın biridir. Kendinin ve Ebüzziyâ Tevfik'in bu konuma düşmesini arzu etmez. (C. I, s. 415)

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *“Şüphesiz bir dönüş, ne de bir ihanetti. O, bir nevi vaziyet tespitiydi.”* dediği Menfâ'yı ¹⁵⁴ Namık Kemal'in, beğenmediği anlaşılıyor. Dostu Menemenli Rifat'tan Ahmet Mithat'ın tarihi bir eser yazdığı haberini alan yazar, dostuna *“Mithat'ın mukaddimesini Vakit'te görmedim; eğer Tarih'i de Menfâ gibi yazacak ise*

¹⁵³ age. s. 438

¹⁵⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Bu eserde Ahmet Mithat'ın Mithat Paşa için kullandığı dil ve uzun övgü sayfası, fikirlerindeki ayrılık üzerinde ısrar etmesine rağmen Namık Kemal için beslediği hayranlıktan söz etmesi, onun henüz cephe seçmediğini yahut da iktidarda bulunan tarafı darılmak istemediğini gösterir.” der.

Orhan Okay da Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi adlı eserinde Menfâ'dan verdiği alıntılarla Ahmet Mithat'ın hürriyet fikirleriyle II. Abdülhamit'in fikirleri arasında paralellik olduğunu belirtir. s. 10-11

benim anlamadığım bir serbest tarz icat etmiş olur.” (c. II, s.74) diyerek eserin üslubu hakkında olumsuz görüş belirtir. Ahmet Mithat’ın tarzını beğenmese de ona karşı saldırgan bir tutum sergilemeyen Namık Kemal, Menfâ’ya gösterdiği ılımlı tavrı *Zeybek* dramına da gösterir. Menemenli Rifat’tan *Zeybek* dramı basıldı ise aynı, basılmadı ise kısaltılmışını; ayrıca *Zeybek*’le ilgili *Vakit*’te yayınlanmış makalelerle özellikle kendi eseri Âkif Bey’e ait olan makaleleri ister. (c. II, s. 79-80) Böylece eseri incelemeyen ve hakkındaki yorumları değerlendirmeden eser hakkında peşin hüküm vermeyerek, örnek bir edebiyat eleştirmeni tavrını sergiler.

“Üss-i İnkılâp’ın birinci cildi 1877 de, ikinci cildi de 1878’de çıkar. 93 savaşının bilhassa sarayı savunan bir tarihi demek olan Zübdet-ül-Hakayık’ın yayımı (yine 1878) bu iki cildin arasındadır. Bu itibarla her üç cilt Abdülhâmit devrinin ilk iki senesinin sıcağı sıcağına -şüphesiz mühim meselelerde saray lehine onaylanmış ve vesikaları o tarzda seçilmiş- bir tarihidir.” ¹⁵⁵

Namık Kemal’in Üss-i İnkılâp’a ilk tepkisi, *“İçinde boş sözler -turrehat- bulunan eser”* şeklinde olur. Ancak Namık Kemal’in bu değerlendirmesi Ahmet Mithat’ın Takvîm-i Vekâyi’nin başına getirilişindeki gerçek nedenin söylenmemesine karşı duyduğu öfkeden dolaydır. 10. 2. 1878 tarihinde Menekşelizâde Emin Efendi’ye hitaben yazdığı, *“Mithat’ın 5.000 kuruş ile matbaa müdürlüğüne atanması, Takvîm’i ıslah ile, mebusan müzâkerâtının zabtına hazırlamak için idi. Üç Yüzlü Karı* ¹⁵⁶ *veya Üss-i İnkılâp namı ile turrehat yazmak için değil...”* (c. II, s. 135-136) satırları onun birinci hedefinin Ahmet Mithat’ın bu iki eseri değil; Kanûn-i Esâsi ve Takvîm-i Vekâyi olduğu anlaşılır. Yine de bu sözlerden Namık Kemal’in, Ahmet Mithat’ın boş sözler -turrehat- yazan biri olduğuna inandığı açıkça bellidir.

¹⁵⁵ Tanpınar, A. Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 440

¹⁵⁶ Üç Yüzlü Karı, Paul de Kock’tan Ahmet Mithat- Ebüzziyâ Tevfik tarafından beraberce tercüme edilmiş, 16 Ocak 1878’de İstanbul’da kitap halinde basılmıştır.

Zübdetü'l Hakâyık, Ahmet Mithat Efendi'nin Türk-Rus savaşına ait belgeleri topladığı eseridir. 1878'de yayınlanır. Namık Kemal bu eseri içerdiği belgeler dolayısıyla değerli bulur. Menemenli Rifat Bey'e,

“Zübdetü'l Hakâyık'ı aldım; mübârek kitap bana uykuyu terkettirdi. Onu yedi saatte yukarıdan aşağıya tekmilen okudum. O derece memnun oldum da tarif edemem. Kitap beni Mithat'e bile, Allah razı olsun demeğe mecbur etti. Eğer Zübde'yi baştan aşağı okumamış isen, bu sözlerime tabii teacüp edersin. Tavsiye ederim, bir kerre kitabı dikkatle oku! Mithat'ın ilâvatına ehemmiyet vermek lazım değil... Evrâk-ı resmîyeye hasr-ı nazar et! Ne kadar noksan olsa sahihan istifâde edecek şeylerdendir. Hele ben, yalnız bildiğim değil, zan ve tahmin ettiğim hakâyıkın tasdik-i resmîsini görmekle, bayağı vatanım için bir muvaffakiyet hâsıl olmuş kadar mütelezziz oldum... Tekrar tavsiye ederim; evrak-ı resmîyeyi oku” (C. II, s. 147)

diyerek çok ender de olsa Ahmet Mithat'ı bu eserinden dolayı takdir eder.

Ahmet Mithat'ın 1878'de yayınlanan Üss-i İnkılâp'ı, 1878 yılının Mayıs ayına kadar Midilli'deki Namık Kemal'in eline ulaşmaz. Zübdetü'l Hakâyık'ı okuyup beğendiğini söyleyen yazar, Üss-i İnkılâp'ı henüz görmemiş; fakat kendisinin aleyhindeki kısımlarda nelerden söz ettiğini haber almıştır. Menemenli Rifat'e Ahmet Mithat'ın Üss-i İnkılâp'ını İstanbul'dan istediğini, geldiği gibi kendisiyle konuşacağını yazdıktan sonra daha da sertleşerek, *“Yazacağım şeyleri görürsün. Puşt.. Gâlibâ tulumbacılar arasında da g...nü ağzına benzetecek birine tesâdüf etmemiş. Ben âna erkek adam önüne durmak nasıl olurmuş gösteririm.”* (C. II, s. 165) diyecek kadar öfkelenir. Namık Kemal'in bu kızgınlığı bir ölçüde haklı görülebilir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın verdiği bilgiye göre,

“Üss-i İnkılâp, Mithat Paşa'nın sürgünü meselesine hemen hemen hiç temas etmez. İnkılâpçılar arasında adını zikr etmeğe razı olduğu Namık

Kemal'i de Kânûn-ı Esâsi müzakerelerinde "hukuk-ı şahane"yi padişahıtan fazla müdafaa eder gösterir. Buna karşılık 111. Maddenin adı dahi geçmez. Tecrübesiz müverrih kendisine verilen programa hakikaten sadıktır."¹⁵⁷

İşte bu nedenler onun Ahmet Mithat'a saldırıya geçmesi için yeterliydi.

Namık Kemal'in Midilli'den Ahmet Mithat'a ilk mektubu 24. 8. 1878 tarihini taşır. Yazar, Ahmet Mithat'ın Tercemân-ı Hakîkât'te çıkan *Sâit Bey'e Dayak* adlı makale üzerinde kısaca durduktan sonra Paşa'nın Üss-i İnkılâp'ta kendiyile ilgili iddiaları cevaplandırır. Sonuçta Üss-i İnkılâp'ta kendisiyle ilgili ne yazıldı ise, hepsinin yanlış olduğunu; değilse karşılık vermesini; eğer cevap vermezse yayınlarının kasıtlı olduğunu kendiliğinden kanıtlanmış olacağını söyler. Yazar, Ahmet Mithat'a yazdığı bu mektubu, "*Şu Suâvî mesleğini bırakınız; iftira ile, şarlatanlık ile istifade zamanı geçti. Cehliniz var; bari iktidarımız dahilinde durumuz. Vatanperver değilsiniz; bari vatanperver olanlara devamlı saldırıp durmayınız. Edep dairesinde durmayacak iseniz, tulumbacılık edecek iseniz, bari edebiyatçılara edepsizlikle yüklenmeyiniz. Kendi kendini övmekten, şarlatanlıktan, riyâkârâne dalkavukluktan dünyada bir fayda görülüyor.*" (C. II, m. 336) tavsiyeleri ile noktalar.

Yukarıdaki sözleriyle Ahmet Mithat'ı cevap vermeğe zorlayan Namık Kemal amacına ulaşır; mektubuna cevap alır. Ahmet Mithat'a öfkesinin hâlâ sürdüğünü gösteren ikinci uzunca mektubu kaleme alır. (C. II, m. 347) Kânûn-ı Esâsî'nin aleyhinde değil, lehinde olduğuna dair örnek ve kanıtlar gösteren yazar bundan yararlanarak Kânûn-ı Esâsî'nin nasıl hazırlandığını, ne gibi değişikliklere uğradığı, kendisinin neleri onaylayıp neleri reddettiği hakkında da bilgi verir. Ona göre Ahmet Mithat'ın Kânûn-ı Esâsî ile ilgili olarak Üss-i İnkılâp'ta verdiği bilgilerin yanlışlarla dolu olduğunu düşünen Namık Kemal, bu durumu;

Cehlin ol mertebini sehl olmaz

Kisbsiz tâ bu kadar cehl olmaz

¹⁵⁷ Tanpınar, A. Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 442-443

beytiyle özetledikten sonra, *“Hangi yanlışımı düzelteyim? Yazdığımız romanlarda bile bu kadar çeşitli ve ardı arkasına gelen yalanlar bulunamaz denilse pek de mübalağa edilmemiş olur.”* (C. II, s. 255) der.

Namık Kemal’in Midilli’den Ahmet Mithat’a gönderdiği mektubunda yer verdiği, *“Elinize bir kitap alınız da, döğüşmek hakkında yazılan şeyleri -manasını anlamağa muktedir iseniz- okuyunuz! O zaman görürsünüz ki Avrupa’da sokakta döğüşen bir adamı, kâr-hâneciden daha namussuz addederler.”* (C. II, s. 224) sözleri Üss-i İnkılâp sahibinin gururuna dokunur. Namık Kemal’e yazdığı cevapta, *“Okumak, anlamak, yazmak, anlatmak efendimizde hitam bulmuş”* yollu birtakım kinayeli sözler söyler. Ahmet Mithat’a kızgınlığı hâlâ geçmeyen yazar, önceki düşüncelerinde ısrar ederek,

“İnsaf olunsun ki, Avrupa kitapları için, eğer anlayabilerseniz, dediğimde hata mı etmişim? Siz hâlâ Türkçe anlayamıyorsunuz. Mevzû-ı bahsettiğiniz meselede bendeniz vâkıa Avrupada kuvvet ile istihsal-i hak kâidesi var ise de müddeîler kılıç ile, tabanca ile mukabele ederler; sopa ile, yumruk ile döğüşmezler. Elinize bir kitap alınız da, döğüşmek hakkında yazılan şeyleri eğer manasını anlamağa muktedir iseniz okuyunuz demiş idim. Bu ifadeden murâd ‘Sokakta yumruk ile döğüşmek meselesinin mahiyetini Avrupa kitaplarından okuyunuz’ demekten ibaret olduğu bütün bütün meydanda iken, size düello usûlünü öğretmek tavsiye ettiğimi, ibâreden nasıl çıkarabilirsiniz? Lisanımızda yazılan bir şeyin manasını anlamaktan aciz iken neşriyata girişmeğe nasıl cesaret edersiniz.” (C. II, s. 261)

diyerek onu okuduklarını anlamamakla suçlar.

Namık Kemal’in daha önce Ahmet Mithat’ı, Ali Suâvî gibi şarlatanlıkla suçladığından söz etmiştik. Yazar, *“Şarlatanlıkta Suâvî’ye kıyas edilişim tam bir zulumdür; ben şimdiye kadar hiç şarlatanlıkta bulunmadım”* diye cevap yazan Ahmet Mithat’ın iddia ettiği bu yönüne *Paris’te Bir Türk* romanını kanıt göstererek şöyle diyor: *“Paris’i rüyada bile görmediğiniz halde, oraya değil, hatta Avrupa’nın hiçbirine*

benzemez bir şehir tasavvur edip de âna müteallik Paris'te Bir Türk namı ile türlü türlü gevezelik yazmak, şarlatanlık değil midir sanırsınız.” (C. II, s. 267)

Namık Kemal'e göre Ahmet Mithat, aynı zamanda cahildir; hatta cahilliği ile şarlatanlığı birbirine karışmış durumdadır. *Va'id'i va'd* manasında kullanan birine âlim demezler. Ayrıca *Kırkanbar*'da yazdıkları onun cahilliğinin kanıtlarıdır. O halde Ahmet Mithat, onun *“Cehaletiniz var, bari iktidarınız dahilinde durunuz.”* sözünü şarlatanlık değil, doğru söylenmiş bir söz olarak kabul etmekten başka çaresi yoktur. Namık Kemal'in gözünde Ahmet Mithat öylesine cahildir ki, cahilliğine hükmetmek için bir eser ortaya koyacak güce sahip olmak da gerekmiyor. Birkaç sözlük karıştıranlar, *İbn-i Hallikan* gibi Türkçe birkaç kitap okuyanlar da o hükmü vermeğe muktedir olur. (bkz. C.II, s. 268-269)

Ahmet Mithat, gerek kişiliğini gerekse eserlerini acımasızca eleştiren Namık Kemal'e haklı olarak, *“O iktidarınız ile şimdiye kadar ortaya ne eser koydunuz?”* sorusunu sorar. Yazar alaylı bir şekilde, *“Bendenizin âsârım birkaç risâle ve makâleden ibarettir; elbette zât-ı âliniz daha güzellerini yazmağa muktedirsiniz, hem de yazıp duruyorsunuz; hatta Monte Cristo'ya bile tertip buyurmuştunuz. Lakin ne yapayım, bendenizin elimden o kadar geliyor. Cahilim, fakat vahime kuvveti ile zorlaya zorlaya edvâr-ı islâmı herc-ü-merc edip de Arabın en büyük meşâhirini birbirine katacak kadar mâlûmât ile Kâinat'ın tarihini yazmağa kalkışacak kadar cahil cesurlardan değilim. Bir de bendenizden eser soruyorsunuz!”* karşılığını verir. Diğer taraftan Ahmet Mithat'ın bir komisyon huzurunda hangi konudan istenirse imtihan olmaları teklifini saçma ve gereksiz bulur. Çünkü İstanbul'a gelemeyeceği bilinen bir adama bu yolda meydan okumak, Ahmet Mithat'a özgü cesaretlerdendir. İstanbul'da bulunup da ona uyararak imtihana girişmek deliliğini gösterse, komisyondakiler ikisini de Topbaşı'ndan kaçmış zannedeceklerdir. (bkz. C. II, s. 269)

Tanpınar'ın söylediğine göre Namık Kemal Üss-i İnkılâp'ın yayınlanması üzerine Mithat Efendi'ye -her vesile ile müsveddelerini çoğaltıp arkadaşlarına gönderdiği 28. 8. 1878 ve 13. 9. 1878 tarihli mektuplarından ikincisi Mithat Efendi'nin matbuat vatandaşlığı haysiyetini kökünden sarsmış, ancak meşrutiyetten sonra

yayınlanabilmiştir.¹⁵⁸ Böylece mektup serbestçe ve kısa sürede gazetelerde yayınlanmazsa da, kopyalarının el altından İstanbul'da ilgili kişilere dağıtılması Namık Kemal'i amacına ulaştırır. Ama o, bununla yetinmez. Abdülhak Hâmit'e,

“ Mithat senin Üss-i İnkılâp'ta göremediğin derecelerde edepsizdir. Kendine -düelloya dâvet olunmuş adamlara yazılamayacak kadar- çirkin bir mektup yazdım. Ana cevap geldi. Cevaba cevap olarak, cahil, edepsiz, müfteri, yalancı, şarlatan olduğunu açık sözlülükle anlatarak bir mektup daha yazdım. İsnat ettiğim kötü sıfatların her birine ayrı ayrı birkaç delil de gösterdim. Yazdığım mektubu - neşriyâttan yasaklı olduğum için- matbaalara rahmet okutacak birkaç tarafa gönderdim. İstanbul'da eline geçmedik kimse kalmadı desem, yalan olmaz. (Okumak bilmeyenleri istisna lazım gelir) Ana da kanaat edemedim. Saray'da bulunan bazı sözü geçenlere de gönderdim. İzzetlü Mithat Efendi o hakaretleri midisinin genişliği ile hazım buyurdular. Kendine kağıt gideli dört ay oluyor. Hâlâ lutfedip de bir cevap yazmadılar. Zannedirim ki mektupların şimdiye kadar sana da aynı gelmiştir. İki-üç yere gönderilmesini tavsiye etmiştim. Göndermedilerse, günahı boyunlarına bu defa yine tavsiye edeceğim. Sanırım ki gönderirler. Bir kerre kağıtları oku... Eğer Mithat'ı söylediğim dereceden alçak görmezsen, fikrimin hatasını beyan et. Mithat'a yazdığım mektupların sureti, bu mektuptan evvel eline geçmediyse, anı da yaz ki, hem tavsiye ettiğim yâdigârlara söğeyim, hem kağıtları ben göndereyim. Mithat katırının bir de Zübdetü'l Hakâyık'ını iste... 'Havlamasını bilmeyen köpek, koyuna kurt gönderir.' meselinin ne demek olduğumu gözünün önünde temsil etmiş görürsün. Mithat yadigarı Üss-i İnkılâp'ta herkesten ziyade bana musallat olmuş. Üss-i İnkılâp'ı yalnız gözden geçirme. Oku, bana ettiği tasallut ne kadar garazkârâne, ne kadar mantığa aykırı olduğumu ilk bakışta anlarsın. ” (C. II, s. 382-383)

¹⁵⁸ age. s. 443

sözleriyle Ahmet Mithat'la arasında geçenleri özetleyerek ona olan öfkесinin dinmediğini açıkça ortaya koyar.

Namık Kemal, hiçbir yönünü beğenmediği Ahmet Mithat'ın önemli makamlara atanmasını doğru bulmaz. Özellikle Ahmet Mithat'ın 1878'de Takvîm-i Vekâyi'de müdür olması, aynı yılın 27 Haziranında Tercemân-ı Hakikat'i çıkarmasıyla birlikte saraydan parasal yardım alması, bu ve onu izleyen senelerde hem özel, hem resmi hayatıyla tam bir refaha kavuşması, Namık Kemal'in de dikkatini çeker. İşte o günlerde Şûrâ Başkıtabeti memurluğuna getirilmesi düşünülen Ahmet Mithat'a bu görevin verilmemesini haklı bulur. Çünkü Ahmet Mithat; bir Fransızca bir ibareden doğru anlam çıkaramaz; fakat Rodos'ta mahbus iken kendi kendine hukuk tahsil etmiş.¹⁵⁹ *Va'd* ve *va'id*'i yalnız *va'd* manasına kullanır, amma ediptir; çünkü malum ya, resmi dilde dört satır bir şey yazamayacak kadar kâtiptir. Okunmaz derecelerde hüsn-i hatta maliktir. Dilinin anlaşılabilirliği ise, herkesçe bilinir... Öyle bir memuriyet için daha ne kadar hakediş nedeni bir araya getirsin! (bkz. C. II, s. 274)

Hasan Mellâh, (1874/75) Ahmet Mithat'ın ilk romanıdır. Rodos'ta sürgündeyken Alexandre Dumas Pere'in Monte Cristo adlı serüven romanına nazîre olarak yazılmıştır. Romanda ana olayın yanında birçok ikinci derecede olayların olması, eserin birliğini bozar ve roman çok uzar. Eserin içinde birçok olağanüstü olay, umulmadık tesadüfler, okuyucuyu hayretler içinde bırakan serüvenler vardır. Bununla birlikte yazar, Hasan Mellâh'taki kimi olayların gerçek olduğunu ve bunların tarihten alındığını söyler.

Üss-i İnkılâp'taki bir fıkra için Ahmet Mithat'a yazdığı ikinci mektuptan cevap alamayan Namık Kemal, dostları aracılığıyla Ahmet Mithat'ın kendisinden Hasan Mellâh gibi bir eser yazmasını istediği haberini alır. Yazar, Ahmet Mithat'ın bu isteğini, bir katibe bir lağımcinın, *"Yalnız kalem kullanmak fayda etmez, ben o kadar marifetliyim ki, boğazıma kadar pisliğe dalarım, sen de gel yaptığımı yapabilirsen o vakit dirayetini tasdik ederim."* demesine benzetir. Cinnet getirse bile Hasan Mellâh gibi saçma bir eser

¹⁵⁹ Namık Kemal'e göre, insan kendi kendine hukuk öğrenemez. Hocadan okumaksızın kendi kendine öğrendim diyen *şarlatanlık* etmiş olur. (C. II, s. 267)

yazamayacağından emin olan Namık Kemal, Ahmet Mithat'ın "*Hasan Mellâh, Hüseyin Fellâh hezeyanlarını bir tarafa bırakıp*" mektubuna cevap yazmasını arzu eder. Ahmet Mithat'ın her yazdığında çok ciddi yanlışlar bulan yazar, yavaş yavaş bu duruma alışır; ona kızmak yerine onunla alay eder; yazdıklarıyla eğlenir. Midilli'den Rifat Bey'e yazdığı, "*Farzetsin ki burada canım sıkılıyor; onun için Mithat'ın yazdığı hatalar gibi şeyler ile eğleniyorum. Arada biraz insaf yok mudur? Bir zekiye göre Mithat maskara olmaktan başka neye yarar. Bir zekiye göre eğlenmek lazım gelir ise, memleketimizde Mithat'tan evvel kimi ihtiyar edebilir? Çünkü Suâvi de gitti.*" (c. II, s. 321) satırları bu havayı yansıtır. Yazar, Ahmet Mithat'ın eserleriyle kendi alay ettiği gibi, Abdülhak Hâmit'in *Duhter-i Hindü*'sünü eleştiren Ebüzziyâ Tevfik'e, "*İtikadımca Duhter-i Hindü velev lâtife suretiyle olsun, alay etmek için hedef olacak eserlerden değildir. Kör gözlerin etrafına baktığı sırada, Hasan Mellâh'ı, Hüseyin Fellâh'ı neye görmüyor da, Duhter-i Hindü'yu görüyor.*" (c. II, s. 324) diyerek Hasan Mellâh ve Hüseyin Fellâh romanlarını hedef gösterir.

Çoğu zaman alçak gönüllülüğünü gösteren ifadeler kullansa da, devrindeki edebiyatçılar ve eserleri hakkında olumlu ya da olumsuz -bazen hakarete varan eleştiriler yapmayı kendi için uygun bulan Namık Kemal, Ahmet Mithat'ın *Sahra'yı* övmesine bile tahammül edemez. Abdülhak Hâmit'e hitaben yazdığı, "*Sahra'yı Mithat methetmiş; dünyada en teessüf ettiğim şey odur. Kendisine bok böceği iken insan işine, kaz iken gül yaprağının lezzetine karışmamak için bir mektup yazmıştım, göndermekten ferâgat ettim.*" (c. II, s. 392) sözleri bu tahammülsüzlüğün güzel bir örneğidir. Hatta onun eleştirilerini duymak veya okumak bir yana, adının anılmasına da tepki gösterir. Sait Bey ve Ahmet Mithat'tan söz eden Abdülhak Hâmit'e, "*Sait'ten, Mithat'tan ne bahsedersin? Edebiyat sohbeti arasında anları lisana almak, işret arasında hintyağı içmek kabilinden değil midir? Ağzının lezzetinin bozulacağını olsun düşünmez misin?*" (c. II, s. 420) diye sert çıkar.

Ahmet Mithat'ın 30. 3. 1872'de oynanan *Eyvah* dramını tiyatro tekniğine ters düşen büyük yanlışlardan dolayı tiyatro eseri olarak kabul etmeyen (c. II, s. 466) Namık Kemal, henüz tefrika edilmekte olan *Yeryüzünde Bir Melek* adlı roman hakkında peşin hüküm vermeyerek, "*Yeryüzünde Bir Melek'in alt taraflarını görelim de Hazret-i Edip*

ile yine konuşuruz.” (C. II, s. 484) diyerek eser tamamlandıktan sonra görüş belirteceğini söyler.

Namık Kemal, *Eyvah* dramını ve *Yeryüzünde Bir Melek* romanını eleştirirken gösterdiği duygusallıktan uzak, ılımlı, edebi eleştiri sınırları içinde kalan tavrını *Henüz Onyediyi Yaşında* romanını eleştirirken Rifat Bey’e söylediği “*Saadetlü Mithat Efendi Hazretleri, on yedi yaşında olan ruspusunu göndermedi ki göreyim? Kim bilir kime hediye etmiştir? Yahı siz hiç eliniz kalem tutar mahluklardan değil misiniz? Niçin aranızda birisi bir muâheze yazmaz? Dünyada ne kadar b... varsa benim başımda mı kalacak?*” (C. III, s. 108) sözleriyle sürdürür. Hatta Ahmet Mithat’ın Batı Edebiyatı ve taassup hakkında yazdığı makaleden dolayı onu takdir etme noktasına ulaşır. Bu vesile ile Ahmet Mithat’a yazdığı mektupta, aralarındaki dargınlığın birbirlerini takdir etmeğe engel olmaması gerektiğini belirttikten sonra, “*Edebiyat-ı Garbiye ile taassub hakkında olan bendini, özellikle tebrik ederim. Sen benden böyle bir mektup almayı ummazdım ya? Hayır, işte ben de senden o kadar ciddi, o kadar cesûrâne bir bent neşredebileceğini ümit etmezdim. Niçin ummazdın diye sorma; yahut sorarsan, fikrine mürâcaat et, vicdânına danış; suâlinin cevabını da sen ver.*” (C. III, s. 169) diyerek barış elini uzatır. Böylece yazarın Ahmet Mithat’a karşı Ağustos 1879’da *Eyvah* dramı ile başlayan ölçülü tavrı yukarıda içeriğinden söz ettiğimiz 22. 10. 1882 tarihli mektup (C. III, s. 169) ile barışma isteği noktasına ulaşır. Hatta Namık Kemal, kendi yazdığı bir makaleyi Tercemân-ı Hakikat’e gönderip Ahmet Mithat’a, “*Beğenirsen, basarsın.*” demesi, bunun en güzel örneğidir.

Ahmet Mithat’ın edebi eserlerini değerli bulmayan Namık Kemal’in onun tarihi eserlerinden belli ölçüde yararlandığını söyleyebiliriz. 29. 3. 1883’te Ernest Renan’ın verdiği konferansa cevap hazırlığı içinde olan yazarın, Rifat Bey’den Mithat’ın *Müdâfaa*’sını istemesi (C. III, s. 299) ve Osmanlı Tarihi yazmağa başladığında Ahmet Mithat’ın *Mufassal Kurûn-ı Cedîde Tarihi*’nde gördüğü üç yanlışı eser sahibine sorması, (bkz. C. IV, s. 859) onun Ahmet Mithat’ın bu yönünü göz ardı etmediğini akla getirir.

Bilindiği gibi 1880’den başlayarak Tercemân-ı Hakikat’e mensur, manzum birçok yazılar gönderen Muallim Nâcî, 1883’te bu gazetenin edebiyat sütununu idare etmeye başlar. Ahmet Mithat Efendi, *Edebiyat-İhtar* başlıklı yazısı ile bu işi Muallim Nâcî’ye

biraktığını bildirir. (10. 1. 1883) Eski edebiyat taraftarlarının Tercemân-ı Hakikat etrafında toplanması Ahmet Mithat'ı rahatsız eder. 27. 8. 1885'te *Bir Mülâhaza-i Gayr-i Edîbâne* başlıklı yazının yayınından bir hafta kadar sonra Muallim Nâcî'nin gazeteden tamamıyla ilgisi kesilir. (3. 9. 1885) Buna rağmen Ahmet Mithat, Muallim Nâcî'yi Tercemân-ı Hakikat sütunlarında eleştirmeye devam eder. O yıllarda Rodos'ta bulunan Namık Kemal, âdeta bu durumdan zevk alır, oh eder. Yeni tarz yayınlara yer vereceğini duyuran Ahmet Mithat Efendi'nin hareket tarzını, evvelce tuttuğu yola aykırı bulur. Çünkü Nâcî'nin eski tarz / rindâne gazellerini Osmanlıların en yüce şiiri olarak gösteren, kendinin, Abdülhak Hâmit'in, Ekrem'in şiiri tabii haline döndürmek için ortaya koydukları gayretlere edebiyat dışı bir muhalefet engeli çekip de *Edebiyat* başsayfası altında dünyanın boş sözlerini daha önce yayınlayan, o terestir. Şimdi ise herkesçe bilinen *makûlât-ı manzûme*'yi ¹⁶⁰ şiir diye duyurmağa başlamıştır. (c. IV, s. 276) Tüm bunlardan sonra Namık Kemal'in Cenâb-ı Hak'tan istediği ya Ahmet Mithat rezilinin vücudunu yayın dünyasından kaldırması, yahut câsûs olmayanlara da yayın hakkı bağışlamasıdır.

11. 2. 13. Muallim Nâcî (1849 / 50 - 1893)

1849/1850 de doğan Nâcî, Recâizâde Mahmut Ekrem ve Abdülhak Hâmit'le aynı nesıldendir. Nitekim eserlerinde de onlara yakın bir taraf vardır. Hayatının tesadüfleri yüzünden Muallim Nâcî, çağdaşlarını arasına katılmakta çok geç kalır; ama bu, onlarla hesaplaşmasına engel olmaz.

Yirmi yedi yaşına kadar dışarıya karşı kapalı bir hayat süren Muallim Nâcî'nin bu devirde eskilerden başka Namık Kemal'i, Mithat Efendi'yi ve belki de Ziya Paşa'yı okuduğunu tahmin edebiliriz. Bunlardan birincisine ufak tefek tepkilerine rağmen daima sadık kalacaktır. Muallim Nâcî'nin nesrinde Namık Kemal'den bazı özellikler vardır.

¹⁶⁰ Namık Kemal, "manzum makûlât" ifadesiyle fikrin bilginin hakim olduğu manzumeleri kastedmiştir. Geniş bilgi için bkz. Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Mektupları C. IV, s. 272

Mithat Efendi'ye gelince, onu Varna'da *başı sarıklı bir muallim* bulunduğu sırada bayağı bir okul çocuğu gibi okuduğunu söyler.

Nâcî'nin *görün* matlalı gazeli, Ziya Paşa'nın *gördüm* redifli gazelindeki fikirleri hemen hemen tekrarlar. Fakat asıl tesir daha sonradır ve Paşa'nın Harâbât Mukaddimesi'ndeki fikirleriyle başlar. Muallim Nâcî'nin yeniler aleyhindeki mücadelesi de, Paşa'ya bağlanır.

Muallim Nâcî, Mithat Efendi'nin çıkardığı Tercemân-ı Hakikat'e şiirlerini göndermektedir. Kendisini birdenbire pek seven Recâizâde Mahmut Ekrem ve Namık Kemal'le aralarında haberleşme başlamıştır. Ayrıca yeniler, kendi aralarında yazdıkları mektuplarında, ondan bahsederler. Namık Kemal'in dargınlığına rağmen yenilik, Tercüman'da benimsenmişti. Bilindiği gibi Ekrem Bey, Mithat Efendi'yle daima dosttu.

Muallim Nâcî, Sait Paşa'nın Berlin Elçiliğine tayini üzerine beraber gitmeleri teklifini reddeder. İstanbul'da kalır. Ahmet Mithat'ın daveti üzerine Tercemân-ı Hakikat'in edebiyat kısmının başına gelir. (10. 1. 1883) Gazetede Nâcî'nin etrafına daha çok eski tarz şiir yazarların toplanmasına hayret edilmemelidir. Devir, bu işe girişenlerin dışında yeni ile eskinin arasında pek fark görmüyordu. Bununla beraber Muallim Nâcî'nin Tercemân-ı Hakikat'te yazmaya başladığı yıllarda, edebiyatın havası gerginleşir. Ara sıra bireysel çarpışmalar olmaktadır. Fakat saflar henüz ayrılmamıştır. Bu belirsizliğin ortadan kalkması, her iki tarafın hareketlerinde serbest kalabilmesi için büyük bir meydan savaşı lazımdır. İşte, Nâcî ve Ekrem Bey mücadelesi bunu yapar.

Muallim Nâcî'nin ilk şiirleri Namık Kemal ve arkadaşları tarafından iyi karşılanır, hatta Recâizâde Mahmut Ekrem, birçok bakımdan ilhamının benzediği bu yeni şairin bir gazelini bile tahmis eder.

Ekrem Bey, Nâcî'den Talim-i Edebiyat'a birkaç örnek almıştır. Fakat Abdülhak Hâmit, bu kitapta ağır basmaktadır. Bu ikinci dereceye atılış, Muallim Nâcî'yi gücendirir. Daha Sakız'dan yazdığı bir mektuptan fasikül fasikül okuduğu kitaba sinirlendiğini ve Ekrem Bey'i bu iş için yetkili görmediğini öğreniyoruz. Diğer yandan, Namık Kemal'in Mithat Efendi'ye kızgınlığına rağmen, Tercemân-ı Hakikat o zamana kadar yeniliğin bir

kalesi olarak tanınıyordu. İşte, bu iç kalenin eski tarz şiirlerle istila edilmesi, hele Nâcî'nin oldukça babayani mektuplarla gençleri gazel yazmağa teşvik etmesi, yenilerin hoşuna gitmiyordu. Tartışmalar *İkinci Zemzeme*, *Üçüncü Zemzeme* ve *Elhan* mukaddimelerine, *Demdeme* karşılığının verilmesiyle sürer.

Muallim Nâcî'nin Tercemân-ı Hakikat'i eskinin ocağı yapması, Ahmet Mithat Efendi'nin sonuna kadar razı olacağı şey değildir. Uyarılara rağmen durumun değişmemesi üzerine Ahmet Mithat Efendi, çok sert bir beyanname ile gazetesini damadına ve onun arkadaşlarına kapatır. Nâcî'nin bundan sonraki hayatı, *Mecmua-i Muallim*, *Midad-ül-İmdad*, *Tarik* gibi gazete ve mecmualardaki yazılarıyla devam eder. Onun ve taraftarlarının Ekrem Bey'e ve Abdülhak Hâmit'e karşı olan mücadelesi de asıl bu devirden itibaren. Hatta daireyi biraz daha genişleterek hayran olduğu Namık Kemal ve Ziya Paşa'yı da içine alır.¹⁶¹

Namık Kemal, şiirde söz, anlam ve ahenk kusursuzluğuna -fesâhate- büyük önem verir. İlk şiirlerinde yer yer Muallim Nâcî'nin etkisinde kalan Menemenli Tâhir 'i bu yönden uyarırken, Nâcî'nin şiirindeki önemli eksikliği örnek gösterir. Ona göre, "*Nâcî veya diğer adıyla Mes'ûd-i Harâbâtî yahut diğer bilinen, tanınmış şairler gibi, anlamı sözlerine sığmaz, sözleri anlamının ayıbını kapatmayan -fasih olmayan- boş sözler söylemek kolaydır. Böyle yazılanlar şiir olmaz, hiçbir işe de yaramaz.*" (C. III, s.360)

Namık Kemal, Rifat Bey'e yolladığı 26. 1. 1834 tarihli mektubunda, takma adını gizlemek için Hitâm-ı Acemî'den Midilli'ye gelen bir başka şahıs gibi bahsederek, Muallim Nâcî'ye bir mektup ve Tercemân-ı Hakikat'te yayınlanmak üzere bir de gazel yolladığını, gazelin ve mektubun Nâcî'ye kendi yazısı ile gitmesini istemediğini, bir başkasına kopya ettirilerek gönderilmesini yazar. (C. III, s. 369-3370) Rifat Bey de, Namık Kemal'in bu isteğini yerine getirir. Bu sırada Muallim Nâcî, Tercemân-ı Hakikat gazetesinin *edebiyat* sütununu idare etmekte, bol bol gazeller yayınlamakta, eski ve yeni şiiri savunanlar arasında ateşli tartışmalar olmaktadır.

¹⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Tanpınar, Ahmet Hamdi; 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 596-602

Namık Kemal, yukarıda söz edilen Muallim Nâcî'ye imzasız ve Hitâm-ı Acemî takma adıyla gönderdiği mektubunda secili cümlelerle bir taraftan Nâcî'ye ve şark edebiyatını överken, kendi adını **Ekrem, Abdülhak Hâmit, Mihrünnisâ, Ziya** kelimelerini tevriyeli kullanmakla dolaylı olarak yeni tarzda şiir yazarları savunur. (C. III, s. 372-373) Yazar, Hitâm-ı Acemî takma adını kullanmakla, eski tarz şiirin son temsilcilerinden olduğunu, bu tarzın devam etmeyeceğini ima etmiş olabilir. Namık Kemal, Muallim Nâcî'ye gönderdiği imzasız ve kimliğini gizleyen bu mektubu ve mektupla birlikte Tercemân-ı Hakikat'te yayınlanmak üzere ilettiği,

İrmemişken kimsenin nûr-ı nigâhı koynuna

Gizli gitmiş dün gece zülf-i siyâhı koynuna (C. III, s. 372)

matlı gazeline de kimliğini saklaması, Namık Kemal'le Muallim Nâcî arasındaki ilişkinin sağlıklı olmadığını gösterir.

Muallim Nâcî, *Telâtum* adını verdiği,

Temkîni verib, cünûmu almış,

*Deryâ yine ızdıraba dalmış*¹⁶²

beyti ile başlayan bir şiir yazmıştır. Midilli'de bulunan Namık Kemal'in bu şiire ve şairine tepkisi sert olur. Menemenli Rifat birer hafta ara ile yazdığı iki mektuptan ilkinde "*Nâcî, Telâtum'u pek fena söylemiş. Bir yerinde beni, bir yerinde de Ekrem'i açıktan açığa hırhızlamış ammâ, yine şiir bir b..a benzememiş.*" (C. III, s. 389) diyen yazar, ikinci mektubunda eleştirilerine kanıtlar göstererek daha geniş bir değerlendirme yapar. Nâcî'nin *Telâtum*'unu beğenmediğini bir kez daha tekrarlayan Namık Kemal, "*Nâcî'nin*

¹⁶² Muallim Nâcî'nin bu gazeli *Âteşpâre*'dedir.

yerinde olsam söylemezdim; çünkü Telâtum, müthiş olmak ister., Nâcî’de ise müthiş söz söyleyebilecek tabiât yok.” der. Bu tarz şiire -Telâtum’a- örnek olarak Avrupa’da iken yazdığı Rüyâ adlı eserinde bulunan parmak hesabıyla manzum olarak kaleme aldığı *Gece* manzumesini gösterir. Diğer bir nokta da Muallim Nâcî’nin hırsızlığıdır. Ona göre Nâcî, “*Dalgayı karlı dağa benzetmek düşüncesini Ekrem’den almış, ayrıca Rüya’dan da birçok yer çalmıştır. Telâtum kelimesinin anlamını göz önüne alarak, şiirde dehşeti anlatan ifade ve fikirlere rastlanmamasını bu konudaki bir şiir için kusur sayan Namık Kemal, bu tarz bir şiir yazmayı arzular. Fakat işlerinin çokluğu nedeniyle bundan vazgeçer.* (c. III, s. 391-392)

1880’den başlayarak *Tercemân-ı Hakikat’e* mensur, manzum birçok yazı gönderen Muallim Nâcî, 1883’te bu gazetenin edebiyat sütununu idareye başlar. Eski-yeni edebiyat tartışmalarının alevlendiği bu yıllarda, Muallim Nâcî’nin eskiden yana tavır alması ve taraftarlarına *Tercemân-ı Hakikat’in* edebiyat sütununda fazlaca yer vermesi gazetenin sahibi Ahmet Mithat’ı rahatsız eder. Uyarılara rağmen tavrını değiştirmeyen Nâcî’nin Eylül 1885’ten itibaren gazeteyle ilişkisi kesilir. Bu sırada Rodos’ta bulunan Namık Kemal’in gelişmelerden anında haberi olur. Menemenli Rifat’a, “*Tercemân’ı elbet görürsün ya... Mithat’ın Nâcî ile uğraşmasına ne buyurursunuz?*” diyerek Nâcî’nin gazeteden ayrıldıktan sonra Ahmet Mithat’ın hücumlarına uğramasını doğru bulmaz. Çünkü Nâcî’yi gazetenin edebiyat kısmının başına getiren Ahmet Mithat’tır. Kendi görev verdiği insanı kontrol edememesi, daha sonra da eleştirmesi tutarsızlıktır. Ayrıca, Nâcî’nin eski tarz şiirlerini Osmanlıların en yüce şiiri olarak gösteren; kendinin, Abdülhak Hâmit’in, Ekrem’in şiiri tabii haline döndürmek için gösterdikleri çabalara edebiyat dışı bir muhalefet seddi çeken Ahmet Mithat’tır iddiasında (c. IV, s. 276) bulunan Namık Kemal, bu sözleriyle Muallim Nâcî ile kendinin, Abdülhak Hâmit’in ve Recâizâde Mahmut Ekrem’in şiir anlayışlarının tamamen farklı olduğunu ortaya koymuş olur.

11. 3. Batı Edebiyatı Şair ve Yazarları

Tanzimat döneminde Fransız ihtilâlini hazırlayan akılcı, bilimci, hürriyetçi XVIII. yüzyıl Fransız düşünürlerinin, Osmanlı aydınları tarafından ilgiyle okunduğu ve tercüme edildiği görülmektedir. Namık Kemal'in ilk yazısı Montesquieu'nun "Roma'nın İtilâ ve İzmihlâline Dair Mülâhazat" eserinden yaptığı tercümedir. Onun Şinâsi ile ilk görüştüğü yıl veya onunla görüşmesinden evvel, doğrudan doğruya Montesquieu'dan tercüme kalkışması, önemli bir olaydır. Bu, Montesquieu'nun eserlerinin Tercüme Odası delikanlıları ve aydınları arasında çok sevildiğini gösterir.¹⁶³

11. 3. 1. Voltaire (1694 - 1778)

Namık Kemal, genellikle XVIII. yüzyıl düşünürlerinden etkilenmiştir. Montesquieu'dan bol bol yararlandığı gibi diğer düşünürlerden ve Voltaire'den de yararlanma yoluna gitmiştir. Asıl adı *François - Marie Arovet* olan Voltaire, özgür düşünceli olması, her türlü istibdat ve bağınazlığa karşı mücadeleye girişmesi yüzünden hayatının çoğunu Fransa dışında geçirmek zorunda kalmıştır. Her türlü toplum sorunuyla ilgilenen Voltaire, daima vicdan ve düşünce özgürlüğünü savunmuş, gelenek ve göreneklerin değil; aklın egemen olmasını istemiş, sorunları bu bakımından incelemiş, altmış yıl her konuda yazdığı çeşitli eserleriyle, bütün Avrupa'nın düşünce sistemine egemen olmuş ve XVIII. yüzyılın en büyük yazarı sayılmıştır. Namık Kemal, şiir, tiyatro, hikâye, roman, eleştiri, mektup, tarih, felsefe türlerinde çeşitli eser veren Voltaire'nin¹⁶⁴ felsefesini okumuş, onun *evrenin yaratılışı, sonsuzluğu ve ruh* hakkındaki görüşlerinin lehinde ve aleyhinde fikirler ileri sürmüştür. (bkz. C. I, s. 23-24)

¹⁶³ Geniş bilgi için bkz. Kaplan Mehmet; Namık Kemal Hayatı ve Eserleri, s. 30-31

¹⁶⁴ bkz. Kudret, Cevdet; Batı Edebiyatından Seçme Parçalar, s. 193

11. 3. 2. Victor Hugo (1802 - 1885)

Tercüme Odası, Bâb-ı Âli'nin batıya açılmış bir penceresidir. Bize yenilik getirenlerin çoğunluğu bu kurumda çalışmışlardır. Namık Kemal de oraya beş yıl kadar devam etmiştir. Kalem arkadaşı Kani Paşazâde Rifat Bey'e yazdığı (Aralık 1864 - Ocak 1865) ¹⁶⁵ tarihli mektupta, "*Bir müddet yalnızlıktan sıkıldığımı ve az bir zaman eğlenmek için terceme ile uğraştığımı*" (c. I, s. 51) söyler. Böylelikle o, erkenden hem siyaset dedikodularına hem Avrupa'ya ve onun edebiyatına yaklaşmış oluyordu. Namık Kemal'in Avrupa'ya kaçtığına, sık sık tiyatroya gittiğini, Fransız klasikleriyle beraber Shakespeare'i, Victor Hugo'yu ve romantikleri, günlük edebiyattan bazı şeyleri okuduğunu söyleyebiliriz. Londra'ya gittikten sonra Nisan 1869'da İskender Beyzâde Reşat Bey'e, "*Buraya gel de gözlerin karı görsün, tiyatro görsün. Alimallah Victor Hugo'nun Le Miserables romanından çıkma bir dram oynuyorlar; dünyada böyle parlak şey olmaz.*" (c. I, s. 159) deyişi, onun Victor Hugo'ya karşı duyduğu hayranlığın ilk defa dile gelişidir denebilir.

Namık Kemal, şiir, dram ve roman türlerinde çeşitli eserler veren, Cromwell (1827) dramının önsözünü Romantizm akımının ilkelerini belirleyen, çok parlak ve canlı bir üslupla anlattığı aşk vb. kişisel duygulardan başka doğa, özgürlük, vatan ve insanlık sevgisi ile bütün çağdaşlarının düşüncelerine seslenen, XIX. yüzyılın en büyük sanatçılarından sayılan Victor Hugo ile karşılaştırılmayı uygun bulmaz. "*Victor Hugo buraya gelse, Kemal olamaz; ama Kemal orada bulursa Hugo'dan ileri geçer.*" diye görüş belirten Hâmit'e, "*Hiç böyle mukayese mi olur? Hugo dünyaya gelmese idi ben belki yazı yazmağa muktedir olamazdım.*" der. Karşılaştırılmak bir yana, yazı yazma gücünü Victor Hugo'dan aldığı söyleyen Namık Kemal, Hâmit'in bu görüşünü bir şaka olarak kabul eder. (bkz. C. II, s. 423)

Sâmpaşazâde Sezâî'nin de, Abdülhak Hâmit gibi Namık Kemal'i Victor Hugo ile karşılaştırması, vatan şairinin hoşuna gitmez. Sezâî'ye onu istediği gözle

¹⁶⁵ ? XII. 1866 tarihli bu mektup, Ömer Faruk Akün tarafından Aralık 1864-Ocak 1865 olarak düzeltilmiş şekliyle alınmıştır.

değerlendirebileceğini; ama kendini dev aynasında görmediği için böyle bir şeye hakkı olmadığını söyler. (C. II, s. 467)

Namık Kemal'in, Victor Hugo'nun bütün eserlerini okuduğunu söyleyebiliriz. Ona göre, Victor Hugo'nun birinci tiyatrosu Cromwell'dir. Hâmit'in ve Sâmipaşazâde Sezâî'nin Fransızca hocasının iddia ettiği gibi Hernani değildir. Hernani'ye karşı Cromwell'i tercih eden yazar, Cromwell'in oynanmamasından dolayı ikinci planda sayılmasını şaşılacak bir olay olarak niteler. Bir eserin değerinin şöhretiyle ölçülmesinin, gerçekten o eserin her zaman kıymetli olduğunu göstermediğini düşünen Namık Kemal, bu durumu yine Victor Hugo'nun Ruy Blas adlı eserinin çok tutulmasına rağmen Le Roi S'amuse'dan iyi olmadığını söyleyerek açıklamağa çalışır. Namık Kemal, sadece Victor Hugo'yu değil; diğer batılı romantikleri de okumuştur. Molière'le Hugo'yu karşılaştıran ve sonunda tiyatrodaki Hugo'yu daha üstün tutan Sâmî Paşazâde Sezâî'ye, Molière'le Hugo karşılaştırılmasında bütünüyle haksız olduğunu, tiyatro dünyasına Molière'in eserleri kadar ahlâka etki etmiş hiçbir şairin eserinin gelmediğini söylemiştir. (bkz. C. II, s. 467) Böylece yazar, Victor Hugo'nun bazı eserlerinin değerlendirirken, tiyatrodaki ondan daha üstün gördüğü Molière'e de hakkını verir.

Namık Kemal, Menemenli Tâhir'e, "*Bugün edebiyatta dünyanın en büyük adamı*" (C. III, s. 361) dediği Victor Hugo'nun Le Miserables¹⁶⁶ romanının aslını ömrünün son aylarında okumaya başlamış, eseri güzel bulmuş; ancak sonunu getiremeden, (C. IV, s. 614) ölümünden altı saat önce elinden bırakmıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Türkçe karşılığıyla Sefiller romanıdır.

¹⁶⁷ Ali Ekrem'in verdiği bilgiye göre, vefatından tam altı saat önce Namık Kemal kitap okumuştur. Gözlerinde güç kalmayan şair, gündüz bir şey göremiyor. Odasında beş lamba, on dört mum yanınca görmeğe başlıyor. Victor Hugo'nun Sefiller romanından bir yer okuyarak bütün güzelliklerini etrafındakilere anlattıktan sonra kitabı tekrar okuyabilmek için açık olarak yastığın üzerine bırakır. "Biraz dinleneyim." diyerek başını yastığa koyar ve altı saat sonra ölür. bkz. Ali Ekrem, Namık Kemal, s. 78

11. 3. 3. Shakespeare (1564 - 1616)

Dünyanın en büyük tiyatro yazarlarından sayılan Shakespeare, hem dram hem de komedi türünde aynı başarıyı göstermiştir. Eserlerini nazımla veya nesirle, yahut da her iki anlatım yolunu bir arada kullanarak yazmıştır. Oyunlarının hepsi beşer perde üzerine düzenlenmiş, her perde gereğine göre çeşitli tablolara ayrılmıştır. Yazar, insanoğlunun en incesinde en kabasına kadar, her türlü duygu ve tutkusunu sahnede canlandırmakta çok üstün bir başarı göstermiştir.

Eldeki oyunlarının sayısı 34 olan Shakespeare'in dramlarının en ünlüleri Romeo ve Juliet, Hamlet, Macbeth, Othello, Kral Lear; komedilerinin en tanınmışları ise, Venedik Taciri, Yanlılıklar Komedyası, Windsorlu Şen Kadınlar'dır.¹⁶⁸

Namık Kemal, Avrupa'ya kaçınca Batı edebiyatını ve ilgisini çeken edebiyatçıların yerinde tanıma fırsatı bulur. Okuduklarını yakın çevresiyle paylaşmak ister. Paris'ten Londra'ya geçtiği ilk günlerde, Paris'te bulunan dava arkadaşı İskender Beyzâde Reşat Bey'e, "*Biraz sabret; sana bir Shakespeare göndereyim ki görenler hayran olsun.*" (C. I, s. 185) der. Namık Kemal'in bu sözlerinden Shakespeare'i -belli ölçülerde de olsa- okuduğunu ve ondan etkilendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Namık Kemal, Hâmit'e de Shakespeare'i okumasını tavsiye eder. Corneille'e olan ilgisi âdeta tutkunluk derecesine varan Hâmit'i, "*Corneille'e niçin o kadar müptelâ olmuşsun?*" diye eleştiren Namık Kemal, ona, "*Shakespeare'e niçin merakın yok?*" diye sorar. "*Anın bir muntazamca oyununu terceme veya adaptation suretiyle lisânımıza nakletmiş olsaydın, sanırım ki edebiyatımıza bir büyük hizmet etmiş olurdun.*" (C. II, s. 453) diyerek Hâmit'in dikkatini Shakespeare'in eserlerine çekmeğe çalışır. Hâmit'in eserlerinde hissedilen Shakespeare etkisinin bu öğütlerle ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Shakespeare etkisi, Hâmit'in özellikle dalgaların, rüzgarların vb. tasvirlerinde kullandığı tabiat üstü benzetmelerde kendini gösterir. Shakespeare'in Hamlet, Macbeth, Julius Caesar, Kral Lear gibi hayâl bakımından en zengin eserlerini kaleme aldığı devirde

¹⁶⁸ bkz. Kudret, Cevdet; Batı Edebiyatından Seçme Parçalar, s. 302

yazdığı (1608-1613) Othello'daki kıskançlık sahnesi ile Hâmit'in Finten'inde var olan ve aynı konu üzerindeki sahne birbirine çok yakındır.

*Bahr-i zehhâr değil, ebr-i şirer-bâr değil,
Hep yanardağlar ile dolsa civârım dönmem*

*Çıkıyor kanlı yüzü karşıma umman da bile
Sönmüyor meş'ale-i lâneti tufanda bile*

Zulmetin çâk edip eş şeb salarım subha nazar

mısraları, *Gazub Bir Şair* Manzumesi'ndeki,

*Volkan ağzında her biten çiçeğim
Yıldırım yağdırır ateşböceğim*

beytinde olduğu gibi insanüstü bir ihtiras, bir şiddet taşıyan bu tabiatüstü teşbihlere, Hâmit'in eserlerinde sık sık rastlarız.¹⁶⁹

Abdülhak Hâmit'e Shakespeare'i okumasını tavsiye eden Namık Kemal'e göre, dünyaca tanınmış bu edebiyatçının Hamlet'i, fevkalâde yazılmış tiyatrolarından biridir. Fakat eserlerinin en değerlisi değildir. Shakespeare'in tüm eserleri içinde Macbeth'in en üstün eseri olduğu konusunda büyük edebiyatçılar görüş birliği içindedirler. (bkz. C. II, s. 467)

Namık Kemal, şiirde açıklığa / fesâhata önem verir. Menemenli Tâhir'e şiir konusunda öğüt verirken Shakespeare'in Fransızcaya tercüme edilen şiir tanımından yararlanır. “Şiirde elfâz mûsikide hânendeye benzer; fasîh olmayan kelimeler, ma'nâyı, çirkin sesli hânendeler kadar bozar.” sözünü Shakespeare'in yirmi bir yaşında bir kasap çocuğu iken söylediğini; sanatının da tiyatroların kapısı önünde beygir sürücülüğü

¹⁶⁹ Tansel, Fevziye Abdullah; Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmit, s. 93-94

etmekten ibaret olduğunun tarihçe tespit edildiğini; ama şimdi İngiltere’de sarf ve nahv kuralları olmadığını, mademki Shakespeare böyle demiş böyledir dediklerini hatırlatır. Shakespeare’e açık, anlaşılır, pürüzsüz şiir söylediği için değer verdiği açıkça anlaşılan Namık Kemal, İngilizlerin de ona sahip çıktıklarını, “Gözümle gördüm; mezarının üzerine düşen bir çam ağacı yaprağını büyük beyler , hanımlar konaklarına medâr-ı mefharret olmak için yirmi otuz liraya alıyorlar.” (bkz. C. III, s. 360) sözleriyle anlatır.

11. 3. 4. Corneille (1606 - 1684)

Pierre Corneille hukuk öğrenimi gördüğü halde edebiyat alanında çalışmayı yeğlemiştir. Fransız edebiyatının ve XVII. yüzyılda klasisizm akımının ilk büyük trajedi şairidir. Fransız trajedisinin kurucusu sayılmakta, bu yüzden *trajedinin babası* diye anılmaktadır. Corneille’in kahramanları, tutkularıyla görevleri arasında mücadele eden, sonunda tutkularını yenen iradesi kuvvetli kişilerdir. İnsanları oldukları gibi değil; olmaları gerektiği gibi gösteren Corneille, otuzu aşkın eser yazmıştır. Trajedilerinin en tanınmışları Le Cid, Horace, Cinna, Polyeucte’dir.

Namık Kemal İngiliz, Alman, İspanyol şairlerinin, Fransızlardan Hugo ve Musset gibi romantik yolu seçenlerin eserlerini, Molière’in gelenek, görenek ve ahlâk eleştirilerini, Corneille’in yüce fikirleri işleyen eserlerini Avrupa’nın *edebiyat-ı sahihası* olarak kabul eder. Hâmit’e de Batı edebiyatına bu gözle bakmasını ister. (C. I, s. 434)

Namık Kemal’in tavsiyelerine uyan Hâmit, Nesteren’i kaleme alır. Fransız klasiklerinden Corneille’in Le Cid’ine nazîre olan Nesteren, Hâmit’in ifadesine göre, “*Onun aynen aksi değil, aks-i ma’kûsu da değil, belki bir zill-i ba’ididir. Mevzû’ an ona bir dereceye kadar mukârin ise de, tasvîren mütebâyindir.*”¹⁷⁰

¹⁷⁰ Tarhan, Abdülhak Hâmit; Eserlerimi Nasıl Yazdım, Ülkü Mecmuası, No. 51, Mayıs 1937

Le Cid'de olay, İspanya'da geçer. Yüksek bir İspanyol ailesinin kızı olan Chimène (Şimen)in nişanlısı olup, kendisi de yüksek bir İspanyol ailesinden olan Rodrique (Rodrik) -daha sonra Mağribileri mağlup ettiği için- Cid (Seyyid) adını almıştır. Bu kızın babası tarafından kendi babasına yapılan bir hakaretin öcünü almak üzere müstakbel kayın babasını düelloya davet etmek zorunda kalır. Rodrique'in aşkı ile görevi arasında bir mücadele başlar. Sonunda görev, aşka üstün gelir. Rodrique, nişanlısının mağrur babasını düelloya davet ederek öldürür. Bu defa Chimène, Rodrique'in bulunduğu zor duruma düşer. Babasının intikamını mı alsın, yoksa sevdiğini mi korusun? Fakat Corneille'in bütün kahramanları gibi yüksek bir iradeye sahip olan bu kız, aşkını susturmayı başarır. Öldürülen babasına karşı görevini yapmak için kraldan, nişanlısı Rodrique'in ölüme mahkum edilmesini ister. Kral, memleketi istila eden Mağribileri yenmiş ve kovmuş olan Rodrique'i feda etmek istediği için, Chimène'in isteğini yerine getiremez. Rodrique, yine Mağribilerle savaşa gider. Piyas bu şekilde son bulur. Bu sonuçtan anlaşılıyor ki, gelecekte Rodrique ile Chimène evleneceklerdir.

Nesteren'de ise, olay, Kâbil şehrinde geçer. Eserin başlıca kahramanları, Kâbil Meliki Gazanfer, Şehzâde Behram, Behram'ın oğlu Hüsrev, Gazanfer'in kızı Nesteren ile üvey annesi Nesrin'dir.

Nesteren ile Hüsrev nişanlıdır. Halk, zorba bir hükümdar olan Gazanfer'i değil; Hüsrev'in babası Behram'ı istemektedir. Bu yüzden Gazanfer ile Behram arasında şahsi bir nefret doğmuştur. Şiddetli bir tartışma sırasında Gazanfer, Behram'a bir tokat atar. Hüsrev, babasının intikamını almağa, Gazanfer'i öldürmeğe karar verir. Bunda başarılı da olur. Sonuçta Nesteren ile Hüsrev evlenir; fakat düğün gecesi her ikisi de zehir içerek intihar ederler.

Namık Kemal, Hâmit'in Nesteren'de ele aldığı bu konuyu beğenmez, hatta üzülür. Çünkü böyle bir olay ne Kâbil'de ne de İslâm memleketlerinin herhangi birinde geçer. Eser, İslâm âdet ve geleneklerine uymamaktadır. Bir padişahın, bir şehzadeye tokat atması, bundan bir facia meydana gelmesi, bir sultanın, Nesteren'in düğün gecesi kendinin öldürmesi imkansızdır. Bütün bunlar Avrupalılara özgü hayâllerdir. İşte Namık Kemal'in Nesteren'i eleştirmesinin başlıca nedenleri bunlardır. (bkz. C. II, s. 375)

Namık Kemal, Hâmit'in Corneille'e mübtelâ olmasını bir türlü kabullenemez. Bu durum, her iki yazarın Corneille'in eserlerine ait tamamen birbirine aykırı düşüncelere sahip olmasından kaynaklanır. Namık Kemal, en çok Cinna'yı, bundan sonra Polyeucte'ü beğenir. Hâmit ise, Le Cid ile Horace'ı sever. (bkz. C. II, s. 453) Horace ile Cinna 1640'ta yazılmış olup, ikisinin de konusu Roma tarihinden alınmıştır. Cinna'da, İmparator Auguste, kendi emriyle öldürttüğü bir Romalının kızı Emilie'yi korur ve büyütür. Fakat Emilie, babasının intikamının almayı düşünür. Emilie'nin nişanlısı Cinna, Auguste aleyhinde bir suikast düzenler. Suikastçilerden Maxime de, Emilie'i sevmekte; Cinna'yı kıskanmaktadır. Bu nedenele suikasti Auguste'e haber verir. Auguste, "*Ruhsal bir mücadeleden sonra, dünyaya hâkim olduğu gibi, kendime de hâkim olmalıyım.*" diyerek Cinna'yı affeder. Namık Kemal'i Corneille'in bu eserine hayran eden, Auguste'in "*hürriyet ve hamiyyet namına*" verdiği mücadeledir.

Beğendiği diğer eserin kahramanı Polyeucte, Ermenistan'a Romalılar tarafından atanan Felix'in damadıdır. Polyeucte'ün karısı Pauline, evlenmeden önce Sèvère adlı bir Romalı ile sevişmiş; fakat bu adam o zaman zengin olmadığı için Pauline'in babası evlenmelerine izin vermemiştir. Pauline, Sèvère'in öldüğünü zanneder. Halbuki o, imparatorun gözdesidir ve Ermenistan'dadır. Pauline, eski sevgilisine evli olduğunu, bunun için kendisini unutmaması gerektiğini söyler. Pauline'in kocası Polyeucte hristiyandır; taassup sonucu Roma ilâhlarının heykelini devirmiş ve tutuklanmıştır. Tek kurtuluş yolu hristiyanlıktan vazgeçmesidir. Sèvère, Pauline'in ricası üzerine Felix'in nezdinde Polyeucte için bağışlanmayı istiyorsa da, onun bu girişimini tuzak sanan Felix, damadı Polyeucte'ü idam ettirir. Polyeucte'in metince ölümü Pauline ile Felix'in de hristiyan olmalarına yol açar. Namık Kemal'i, hristiyanlığa fazla eğilimli bulunduğu bu eserin cezbeden tarafı, her halde idealist kahramanlarıdır.

Corneille'in fikirlerine tutkun olan ve Cinna ile Polyeucte'den hoşlanan Namık Kemal, Le Cid ve Horace'ı beğenen Hâmit'e Corneille mezardan çıkıp gelse, "*Benim en güzel eserim Le Cid ile Horace'dır*" şeklinde bir söz söylemeyeceğini hatırlatır. (bkz. C. II, s. 453)

Corneille'in eserleri arasında en tanınmışları Le Cid ile Horace olduğu Abdülhak Hâmit'e özgü bir düşünce değildir. Bu, edebiyat tarihine mal olmuş bir hükümdür. Böyle

olduğu halde Namık Kemal, bu eserlerden hoşlanmadığını yazar. Diğer taraftan Namık Kemal'in Corneille'in eserleri hakkında verdiği hükümlerde birtakım farklılıklar görülür. Biraz önce en çok Cinna'yı, bundan sonra Polyeucte'ü sevdiğini yazdığı halde, biraz sonra "*Corneille, Le Cid'i Agèsilas'a tercih etmemiş, Agèsilas'ı her oyununa tercih etmiş.... Eğer klasik tekmil yanında ise, Corneille'de Agèsilas'ı tekmil eserlerine müreccah görmezsen, o zaman söyle!*" (C. II, s. 453) diyerek Agèsilas'ın Corneille'in bütün eserlerinden en üstünü olduğunu ileri sürer. Halbuki Corneille'in 1667'de yayınladığı beş perdelik ve serbest vezinle yazılan Agèsilas'ı eserlerinin en zayıfıdır ve Boileau'ya,

J'ai vu l'Agèsilas,

Helas!

"Heyhat ki Agèsilas'ı gördüm!"

mısralarını yazdırmış ve bu hicviyye, zaten zayıf olan bu eseri büsbütün gözden düşürmüştür. Bu yüzden tanınmış Fransız edebiyatı tarihlerinde Agèsilas'a yer verilmez.¹⁷¹

11. 3. 5. Jean Jacques Rousseau (1712 - 1778)

XVIII. yüzyılın en büyük yazarlarından biri olan Rousseau, halk egemenliği, eşitlik ve özgürlük temellerine dayanan yeni bir toplum düzeni tasarlamış; başlıca eserlerinde cesaretle savunduğu bu yeni görüşler, Fransız devrimini hazırlamış; tabiata karşı duyduğu derin sevgi ile de, edebiyatta romantizm akımına yol açmıştır.

Edebiyatta *akla, hakikate ve tabiata uygunluğu* ilke edinen Namık Kemal, gençlerimizin çoğunluğunun az çok Fransızca bilmeleri nedeniyle tabiata derin sevgi duyan Rousseau'nun eserlerini okumalarını ister. (bkz. C. I, s. 163)

¹⁷¹ Tansel, Fevziye Abdullah; Namık Kemal'in Mektupları, C. II, s. 446

Namık Kemal, Jean Jacques Rousseau'nun büyük bir edebiyatçı olduğunu kabul eder. kendisini Rousseau ve Hugo gibi görmek isteyen Recâzâde Mahmut Ekrem'e, "İsviçre veya Fransa halkı gibi bir halk bul, ben de Rousseau'ya olmazsa, Hugo'ya olsun mukallid olabileceğim için sana söz veririm." der. (C. II, s. 361) Namık Kemal'in şartı İsviçre veya Fransa halkı gibi kültür seviyesi yüksek, sanata ve edebiyata tutkun bir halka sahip olmaktır. Yazar, bu haliyle "Üstün özelliklere sahip toplumlar, büyük sanatkâr ortaya çıkarır." düşüncesinden yana olduğunu gösterir.

Rousseau'ya olan hayranlığını arkadaşlarına yazdığı bazı mektuplarda, "Vay Rousseau'nun başında kitap paralayacak âlim..." (C. I, s. 160) gibi espirili sözlerle gösteren Namık Kemal, haddini bilmekten, alçak gönüllü olmaktan yanadır. Bu durumu açıklarken, Rousseau adından da yararlanmayı ihmal etmeyerek, "Sokrat gibi bir hâkim, Rousseau gibi bir edib olabiliriz; fakat İbn-i Sînâ gibi, Seyyîd gibi, İbn-i Kemal gibi, Humbolt gibi bir âlim geçinmeğe kalkışır isek haddimizi bilmemiş ve Ahmet Mithatler, Ali Suâvîler gibi şarlatanlara bu yolda şerik olmuş oluruz." (C. I, s. 415) der.

11. 3. 6. Molière (1622 - 1673)

Molière, dünyanın en büyük komedi yazarlarından biridir. Devrinde sadece güldürmeyi amaç edinen komedi anlayışına karşılık, o, güldürürken düşündüren bir komedi çığırını açmıştır. Eserlerini nükte ve tuhafıktan çok gülünç âdetler ve karakterler üzerine kurmuştur. İnsanların ve toplumun içyüzünü, gülünçlüklerini, çirkinlikleri, küçüklükleri, kusurları, ayıpları göz önüne seren Molière, Fransa'da kendi açtığı karakter ve töre komedisi çığırının en parlak örneklerini vermiştir.¹⁷²

Namık Kemal, Molière'in ahlâk kuralları, gelenek ve göreneklerle ilgili eleştirel eserlerini Avrupa'nın *edebiyat-ı sahihası* içinde kabul eder. (bkz. C. I, s. 434) Ona göre, tiyatro

¹⁷² Geniş bilgi için bkz. Kudret, Cevdet; Batı Edebiyatından Seçme Parçalar, s. 169

dünyasına Molière'in eserleri kadar ahlâkı telkin eden, hiçbir eser gelmemiştir. Fransız devrimini başlatanların birincisi Molière'dir. Eserlerinin tesirlerini Voltaire'den de Rousseau'dan da önde tutarlar. Yazdıkları dışardan komedi görünür; fakat gerçekte en derin, en dikkatli bir âdet ve ahlâk eleştirisidir. Genelde komedinin trajediye tercih edilmediğini; fakat Molière'in *Tartuffe*'u, *Les Femmes Savantes*'i gibi olursa, trajediye değil; felsefe eserlerine bile önde tutulacağını söyleyen Namık Kemal, Molière'in eserlerinin her birinin hikmetli mütalâalar içerdiğini, bu nedenle de gülünç olmak korkusu ile insana, gizli kinleri ve âdet kötülüklerini terkettiğini ileri sürer. Bundan dolayı Victor Hugo ile karşılaştırılmasını doğru bulmaz. (bkz. C. II, s. 467-468)

Namık Kemal, hikmetli bir eser olarak nitelediği Molière'in *Tartuffe*'ünün, Ziya Paşa tarafından Türkçeye tercüme edilmiş şeklini beğenmemiştir. Bu konu ile ilgili olarak Hâmit'e, "*Ziya Paşa, Molière'in Tartuffe'ünü hem parmak hisâbiyle, hem de kaftiyersiz olarak terceme etmişti; fakat bilmem, neden ise, vezninde on bir yerine, on heceyi ihtiyâr etmiş.*" diyen yazar, Türkçeye tercüme edilen *Tartuffe*'ün birçok yerlerini güzel bulmasına rağmen, eseri genel olarak nesirden farksız bulur. Bunun nedenini de Ziya Paşa'nın tercümede gösterdiği başarısızlığa bağlar. (bkz. C. II, s. 378)

11. 3. 7. Alexandre Dumas Père (1802 - 1870)

Batı edebiyatına yönelmede çevresindeki gençlere ve arkadaşlarına çeşitli tavsiyelerde bulunan Namık Kemal, bu konuda en büyük desteği Hâmit'e verir. Dumas'lar hakkında soru soran Hâmit'e, A. Dumas Père'in yaşadığı zamanda çok tanındığını; hatta çağdaşlarının tamamından üstün tutulduğunu; kabul görmesinin nedenini yazdığı şeylerin hem tatlı, hem parlak olmasıyla beraber, milletin çocuklarına varıncaya kadar hem manasını, hem zevkini anlatacak bir yolda bulunmasına bağlayan Namık Kemal, kısaca Dumas Père'in *sehl-i mümteni* tarzında yazı yazdığını söyler. Fikir ve gerçekçilik bakımından ise, Victor Hugo ve Alfred de Musset'ten aşağı bulur. Monte

Cristo ile Les Trois Mousquetaires'i en güzel romanları, Antony ile La Reine Margot'u da en tanınmış tiyatroları olarak kabul eder. (bkz. C. I, s. 434)

Recâizâde Ekrem'e seveceği romancıları sıralarken, Walter Scott, Hugo, George Sand, Balzac, Eugène Sue, Ponson du Terrail, Lord Lytton Bulwer gibi isimlerinin yanında Dumas Père'in de (bkz. C. II, s. 361- 362) adını sayan Namık Kemal, onun aralıksız üç yüz defadan fazla sahneye konarak, en çok rağbet gören oyununun Tour de Nesle olmasına rağmen eserleri içerisinde en değersiz olduğunu ileri sürer. (bkz. C. II, s. 467)

11. 3. 8. Diğer Batı Edebiyatı Şair ve Yazarları

A. Dumas Père ve eserleri hakkında -yeterli derecede olmasa da- kısaca bilgi veren Namık Kemal'in A. Dumas Fils (1824-1895) hakkında söyledikleri çok daha kısıtlıdır. Ona göre; Dumas Fils, eleştiri türünde eserler vermiştir. Onun yazdıklarından tat almak için uzun süre Paris'te kalmak, Fransızların kültür ve siyaset işlerini yakından tanımak gerekir. La Dam Aux Camelias, insanlık için yazılmış eserdir ve Dumas Fils gerçek kimliğini bu eserle ortaya koymuştur.

Namık Kemal, romantizm akımının ilk şairi sayılan klasik edebiyatın kurallarının dışına çıkararak tabiat tasvirlerine geniş ölçüde yer vererek eserler yazan Lamartine'i okuması için Menemenli Tâhir'e tavsiyede bulunur. (bkz. C. IV, s. 305) Diğer taraftan onun eserlerinden Graziella'yı başarısız bir şekilde Türkçeye çeviren Ahmet Mithat'a çatar. Hâmit'e, Ahmet Mithat'ın Kurûn-ı Vustâ'sı arasına bir Graziella tercümesi karıştığını görüp görmediğini sorduktan sonra, "*Biçâre Lamartine hortlamış, cadı kesilmiş.*" der. Hayâl perdelerinde, ortaoyunlarında bile bu kadar tuhaf saçmalık görmediğini söyler. (bkz. C. II, s. 424)

Namık Kemal, Batı edebiyatının taklit edilmesine karşıdır. Onun isteği, Batının tekniğinden yararlanmaktır. Chateaubriand'ın Atala adlı romanını önce dilimize tercüme eden, sonra da onu sahne eseri şeklinde düzenleyen Recâizâde Mahmut Ekrem'i, "*Mila'nın memelerini yeni doğmuş iki keçi yavrusuna benzetmişsin. Bu teşbih hiçbir şeye benzedi mi ya? Ammâ senin değil de Chateaubriand'ın imiş... Nakline ne lüzum*

var idi? Eserin terceme değil, telif.. Mila'nın memelerini bir şeye teşbih edeceksin; bir yumurtadan çıkma beyaz gügercin palazına benzetsen olmaz mı idi?" diyerek eleştirir. Namık Kemal, yukarıdaki sözleriyle Chateaubriand'ın Atala'sı da olsa, taklit edilmesinden yana değildir. (bkz. C. I, s. 287)

Recaizade Ekrem'in seveceği romancıları arasında Balzac'ı da (bkz. C. II, s. 362) sayan Namık Kemal, oğlu Ali Ekrem'in de bu realist yazarı okumasına arzu eder. Yazar, realistlerle arası iyi olmayan Ali Ekrem'e Balzac'ı okutamamıştır. Tek ümidi Sâmî Paşazâde Sezâî'dir. Çünkü Ali Ekrem, realist Tanzimat yazarını çok sevmektedir. Yazarın beklentisi, realistlerden -Balzac'tan- hoşlanmayan oğlunun Sâmî Paşazâde Sezâî sayesinde onları tanımasıdır. (bkz. C. IV, s. 587)

Namık Kemal, Alphonse Kar'ı ¹⁷³ beğenmez. Ona değer veren Recâizâde Mahmut Ekrem'e Alphonse Kar'ı okuduğunu, Recâizâde'nin onun eserlerine neden o kadar önem verdiği şaşırıldığını söyler. (bkz. C. II, s. 361) Paul de Kock'u ¹⁷⁴ ise hiç sevmez; hatta nefret ettiği bile söylenebilir. Bahar manzumesinin ikinci bölümünü beğenmediği için Recâizâde'yi, "Paul de Kock yolunda söz söylemeğe tenezzül etmek"le (C. II, s. 414) suçlar. ¹⁷⁵ Midilli'den 25. 8. 1879'da Sâmî Paşazâde Sezâî 'ye yazdığı mektupta da Molière ile Paul de Kock'u karşılaştırmayı bile doğru bulmayarak, "Paul de Kock ile Molière'in hiç münasebeti yok.. Komedi başkadır, edepsizlik başka.." (C. II, s. 468) diyerek Paul de Kock'un yazdıklarının edebiyatla ilgisiz şeyler olduğunu ileri sürer.

¹⁷³ Fransız hiciv ve mizah yazarı. (1808-1890)

¹⁷⁴ Fransız roman yazarı. (1794-1871)

¹⁷⁵ Namık Kemal, 93 harbinin kederli günlerinin hemen ardından yazılan Bahar şiirinin ikinci bölümünü pek Nedimâne bulmuş, vatan temasına açıkça yer vermediği için Recâizâde Mahmut Ekrem'i eleştirmiştir.

Sonuç

Kökü Arapça “edb”den gelen edebiyat sözcüğü, Türk edebiyatında Namık Kemal’den önce yaygın olarak kullanılmadığı için tanımı da yapılmamıştır. Tanzimattan sonraki nesiller, “litterature” sözcüğü ile tanışmışlar ve buna Türk edebiyatında karşılık bulmaya çalışmışlardır. Bazı tereddütlerine karşın, Namık Kemal edebiyat sözcüğünü daha geniş anlam ifade eden litterature karşılığında kullanmak arzusundadır. Ancak Şinâsi’nin *haslet-amûz-ı edeb* ilkesine bağlı kalması, onu ahlâkçı anlayıştan ayırmaz. Edebiyatın türlü sorunlarıyla ilgilenmesine rağmen, edebiyatın sözcük olarak tanımını yapmayan Namık Kemal’in, işlevi ve ona yüklediği anlamlara bakılınca ahlâkçı bir amaç güttüğü açıkça görülür.

Sarf, nahiv, mantık, bedii, beyan ve sözlük bilimi edebiyat için birer araçtır. Nazım ve nesre gücü olmayan bir lûgat sever edebiyatçı olarak kabul edilemez. Edebiyatla uğraşmak, edebi ürünler vermek, edebiyat biliminin içindeki unsurların hepsini bilmekle değil, milletin *şive-i ifadesini* anlamakla olur.

Namık Kemal’e göre her şey millete yarar sağladığı oranda değer kazanır. Edebiyatsız millet dilsiz insana benzer. Millet için bu kadar değerli olan edebiyat muhakkak sevilir. Edebiyat sevgilidir. Öyle garip bir sevgili ki, onu sevenleri dahi kendi kadar sevdirebilir. Bu bakımdan edebiyat, insanları sevgi yoluyla birleştirir. Özellikle birlik ve beraberliğe gereksinim duyulduğu zamanlarda önemini daha çok hissettirir. Edebiyat güçtür. Öylesine bir güç ki, bazen silahları bile gölgede bırakır. Bu durum, eski devirlerde Araplarda görülmüş ve bir beyit savaşta bir ordunun üstün gelmesini sağlamıştır.

Edebiyat, *mâşuka-i vicdandır*. Ondandır vazgeçilmez. İnsan, bu gönül sevgilisine karşı daima sorumludur. Sorumluluğunu yerine getirmek için *vatan* konu alan eserler yazmalıdır. Özellikle memleketin içte ve dışta sıkıntıya düştüğü zamanlarda vatan temasının işlenmesi en doğru davranıştır. Bu düşünceden hareketle 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının hemen ardından Vatan Mersiyesi’ni kaleme alan Namık Kemal, Hâmit, Ekrem ve diğer gençlerin bu türlü eserler yazmalarını ısrarla ister. Onların kişisel

konulara yönelmesini kabullenemez. Edebiyatımızda daha evvel birkaç istisnanın dışında pek görülmeyen, vatan için şiir yazmak ve yaşanan olayları edebiyat yolu ile ebedileştirmek, edebiyattan beklenen önemli bir görev olarak ortaya çıkar. Edebiyatı milletin *kuvve-i nâtikası* (söz söyleme gücü) olarak kabul eden Namık Kemal, edebiyata hizmeti millete hizmet etmek olarak değerlendirir. Gür sesle toplum için edebiyat görüşünü yaymağa çalışır.

Edebiyat, akla, hakikate ve tabiata uygun olmalıdır. Namık Kemal'in soyut ve genel tabiatı, romantiklerin tabiatından çok farklıdır. Ondaki tabiat, insanoğlunun dışındaki güzellikler dünyası veya dış âlem değil; insanla beraber var olan her şey, evrenin özü anlamındadır. Hakikat de, romantiklerinki gibi bireysel değil; genel veya evrensel niteliktedir ve iç gerçekçilik terimiyle anlatılabilecek varlığın ruhuna ait fikirleri ifade etmektedir.

Namık Kemal, hayatı boyunca yeni edebiyatı yerleştirmek için eski edebiyatı yıkmak istemiştir. Değişmekte olan toplumda, bu olguyu hızlandırmak için kesin, sert ve zaman zaman da hırçın tavırlar sergilemiştir.

Namık Kemal'e göre; eski edebiyat, edebiyatçılarımızı altı yüz yıldan beri sıkıntı ve ıstırap içinde tutan, adına *usûl-ı kalem* yahut *kâide-i rabıt* denilen tutsaklık zinciridir. Eski edebiyatta söz ile anlam arasında bütünlük yoktur. Söz anlama tercih edilmiştir. Her türlü süs, gösteriş, içeriğin önünde tutulmuştur. Eski eserlerde lezzet bulunmaması, fikir eksikliğindedir.

Harâbât'ı kaleme aldığı için Ziya Paşa'ya büyük öfke duyan Namık Kemal, bunu eski edebiyatı canlandırma girişimi olarak değerlendirir. Edebi eserlerde gerçeğin, anlamın örtülmesini veya arka plana bırakılmasını kabul etmez. Eski edebiyatın anlamı kafiyeye bile feda etmesine şiddetle karşı çıkar. Eski edebiyatın karşısında olan herkesin yanında yer alır, onları destekler. Namık Kemal'e göre, eski edebiyat taraftarları sadece itiraz etmeyi bilirler, itirazlarına uygun şiir söylemezler. Ortaya koydukları ürünler edebiyatla ilgisi olmayan *edep dışı* sözlerdir.

Namık Kemal eski edebiyatı yıkmak için var gücüyle çalışırken, zaman zaman eski -yeni arasında tereddütler yaşamıştır. 1885'te Menemenli Rifat'a yeni diye yazıp gönderdiği şiirlerde söyleyiş, mübalağa ve anlam yönünden divan şiirini andıran kıtalar için, *yirmi yıldan beri aleyhinde bulunduğum edebiyat-ı atikâya meyledeceğim görünüyor* deyişi eski edebiyatı tamamen gönlünden atamadığının bir göstergesidir.

Namık Kemal, Arap ve Fars edebiyatı için zaman zaman edebiyat-ı şarkıyye terimini kullanır. Ona göre, edebiyatın millet hayatında oynadığı rolü ilk fark eden, Araplardır. Bir beyitle bir ordunun savaş kazanmasını sağladıkları için şiirin yararlı bir şey olduğunu kabul etmişlerdir. Arapça zengin ve güzel bir dildir. Edebiyatçılarının yeteneklerini, ustalıklarını kimse inkâr edemez. Hatta onların eserleri her dildeki eserlerden daha üstündür. Namık Kemal'in Arap dil ve edebiyatı hakkındaki bu düşünceleri İntibah önsözünde belirttiği cahiliye devrinden Mu'tasım-ı Abbasi ve bu devletin yıkılışına kadar meydana getirilmiş olan edebiyat içindir. O, son zamanlarda yazılanları dalkavukluk olarak niteler. Hâmit'i Türkçe imlâ, yeni tarz, eski şive konusunda Arap ve Acem tarzını seçmediği için haklı bulur. Yine de Arapça ne kadar bozulursa bozulsun mevcut dillerin hiçbirinin aşağısında kalmaz.

Namık Kemal, dil eğitimine büyük önem verir. Bunu uluslar arası kültür sorunu olarak değerlendirir. *"Bir milleti diğerine kaynaştırmak için lisan eğitiminden kestirme yol olamaz."* diyen yazarımız, Hristiyan okullarında Fransızca kadar Türkçe okutmanın büyük yararları olacağını ileri sürer. Kendi okullarımızda okutulan Arapçaya karşı çıkmaz, ama herkesin kendi dilini bilmeden Arapça öğrenmeye başlamasını uygun bulmaz. Arapça öğrenmek, herkesin sandığı gibi camide okunan kitapları anlamaktan ibaret değildir.

Namık Kemal, Arap edebiyatından İmru'ül Kays'tan, Mütenebbî'den aldığı felsefi beyitlerle anlatımına çeşni katmaya çalışır. Buhterî ve Ebû Tammâm'ı, Nef'î, Fuzûlî, Hâfız, Sadî, Virjil ve Homeros ile birlikte anar. Hassân'ın şiirini görmeyen Ziya Paşa'nın Harâbât'ta Arap şiirini değerlendirmesini şaşkınlıkla karşılar.

Görülüyor ki, Namık Kemal Arapça ve Arap edebiyatına büyük önem vermekte, onu yüceltmektedir. Ancak bu önemseme, onu yeniden canlandırmak olarak algılanamaz.

Namık Kemal, Fars dili ve edebiyatı hakkında da olumlu görüşlere sahip değildir. *Şive-i acem* bir üslûp tarzıdır. İran edebiyatına da dışarıdan girmiştir. İşte Namık Kemal'in en çok itiraz ettiği noktalardan biri, hatta birincisi şive-i acem etkisiyle İran şairlerinin mübalağada çok aşırıya gitmeleridir.

Namık Kemal, dil ve söyleyişte Acem etkisini kaldırmaya çalışır. Recâizâde Mahmut Ekrem, Abdülhak Hâmit ve diğer yenilikçi gençlerin şiirlerini değerlendirirken, ısrarla onlara İran edebiyatından uzaklaşmalarını öğütler. Hele tiyatro eserlerinde Acemâne üslûbu son derece yakışsız bulur. Ona göre, İran edebiyatının hoş olmayan teşbihleri, kalıplaşmış kafiyele anlatımda güzelliği bozmaktadır. Bu edebiyatın, süse, gösterişe önem vererek anlamı göz ardı etmesini doğru bulmayan Namık Kemal, onun son yıllarda bozulduğunu düşünür. Oysa dilimizin Farsçadan olumsuz etkilenmesi Sâmi, Kâmil gibi edebiyatçıların ortaya çıkmasına neden olmuş; Sâdi ve Hâfiz gibi şairlerin lezzetli lezzetli okunmasına, hatta taklit edilmesine engel olmuştur. Böylece Namık Kemal, Fars edebiyatını onaylamamakla birlikte, fikir ve hikmet bulunan şiirleri ve şairlerini ayrı değerlendirmektedir.

Namık Kemal, Farsçaya karşı da son derece sınırlayıcı ve katı bir tutum içindedir. Ona göre, Farsçayı hattı ile bûsesi ile mahbûbu ile beraber okul kapısında görünmekten mahrum etmelidir. Yalnız tamlamalarla ilgili bazı kuralların öğretilmesiyle yetinmelidir. Yabancı dil öğrenmek için Türkçenin çok iyi öğrenilmesini şart koşan yazar, Fransızca, Arapça ile beraber Farsçanın ancak yüksek okullarda istekli olanlara verilmesini yeterli görür.

Böylece o, doğru bir tanı ile İran edebiyatının, edebiyatımız üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak için Farsçanın onun edebiyatıyla ilgilenecek veya ürünler verecek derecede öğretilmesini arzu eder. Özel mektupları dışındaki eserlerinde Fars dili ve edebiyatını kabul ya da reddetmede birtakım tereddütler yaşayan Namık Kemal, özel mektuplarında Fars dili ve edebiyatını reddetmede daha kararlı tavır sergiler.

Tanzimat ile gözünü Batıya çeviren toplumumuzda, her alanda başlayan değişim ve yenileşme hareketlerine edebiyatın da katılması kaçınılmazdı. Önce edebiyat, kendini yenilemeli, sonra bu harekete öncülük etmeliydi. Tanzimat edebiyatçıları içinde yeni

edebiyat için fikirle mücadele edenlerin başında gelen Namık Kemal, “edebiyat-ı cedîde”, “edebiyat-ı sahiha” adını verdiği bu edebiyatı Şinâsi'nin başlattığı görüşündedir. Kendini Şinâsi ile yenilikçi gençler arasında bir köprü olarak görür.

Namık Kemal, yeni edebiyatın bazı temel niteliklerini şöyle sıralar.: Yazılanların okunması, okunanlardan lezzet alınması, yazılanların tat vermesi için fikrin en geniş meydanlarına, kalbin en gizli köşelerine girilmesi, edebi eserlerde anlamın, söz güzelliğine; akıcılığın süse; ruhun şekle yeğlenmesi, yazılanlarda söze uygun anlam yerine, anlamın güzelliğini gösterecek sözler aranması, en önemli yenilik de gerçeğin, süse, gösterişe üstün tutulmasıdır. Dil, toplumun konuştuğu dil, yani *lisân-ı edep* olmalıdır. Yeni edebiyat vatanı, onun üzerinde yaşayan tabiat içindeki insanı konu almalı; duygu ve düşüncelerin dile gelmesinde canlılık, coşkunluk ve heyecan bulunmalıdır. Bunlardan başka; anlatım açık, anlaşılır olmalı, söyleyiş güzelliğine aykırı sözler alınmamalı, anlatımda lezzeti ortadan kaldıracak sözcüklere dikkat edilmeli; bilinen sözcükler seçilmeli, mantık yanlışı yapılmamalıdır. Özellikle Fransızcanın her şivesini ve Türkçenin mantığına, yapısına aykırı şeyleri almamalıyız. Teşbihler güzel olmalı, Doğunun ve Batının bilinen, eskimiş çirkin teşbihleri yerine toplumun yapısına, edebi zevkine, güzellik anlayışına uygun olanlar seçilmelidir.

Namık Kemal, eski ve yeni edebiyat taraftarlarının yazdıklarını halkın değerlendirmesini ister. Böylece topluma seslenen edebiyat yolunda köklü adımlar atar. Yeni edebiyatın kurulması için mücadele şarttır. Bunun için birlik olmak gerekir. Eski edebiyat taraftarlarına verilecek en güzel cevap, yeni anlayışla eserler ortaya koymaktır.

Romantizmin etkisi altında kalan Namık Kemal, Fransız edebiyatını benimsemiş, özellikle Victor Hugo'dan esinlenmiştir. Batı edebiyatının hayranı olan yazar, onun üzerinde çok fazla fikir yürütememiştir.

Namık Kemal, edebiyatımızın Batıya açılmasında ilk adımın Şinâsi'den geldiğini düşünür. Batı edebiyatını güneşe benzetir; ama güneş doğduktan sonra ışığını her tarafa dağıtacak ışık dağıtıcılara -kendine ve Şinâsi'ye- ihtiyaç olmadığını ileri sürer.

Namık Kemal, Corneille'e tutkun olan Hâmit'e Shakespeare'i okumasını, hatta ondan bir oyun tercüme veya adapte etmesini tavsiye eder. Corneille'in eserlerine dair düşünceleri Hâmit'inkilerine tamamen terstir. Namık Kemal'in Batı edebiyatıyla ilgili olarak verdiği bilgiler, bazen eksik ve çelişkilidir. Hâmit'e okumasının önerdiği isimler; Victor Hugo, Shakerpeare, Dumas Fils, Dumas Perè, Alfred de Musset'tir. Avrupanın gerçek edebiyatı merak edilirse İngiliz, Alman, İspanyol ve Fransızların romantik sanatçılarının eserleriyle, Corneille'in yüce fikirleri işleyen eserleri, Moliere'in ahlâk ve âdetlerle ilgili eleştirileri muhakkak okunmalıdır. Ayrıca hürriyet, eşitlik, adalet, vatan sevgisi gibi yüce değerleri işleyen Voltaire, J.J. Rousseau gibi sanatçılar gözardı edilmemelidir.

Namık Kemal'in Batı edebiyatına hayranlığı, körü körüne bir bağlılık değildir. Fransızcanın dilimize uymayan kurallarının alınmasına karşı çıkar. Edebi zevkimize uymayan benzetmeleri benimsemez. Onun Batı edebiyatına hayranlığı taklitten uzak; tamamen kendi toplumunun edebiyat zevklerine cevap verebilecek tekniğin alınmasına yöneliktir denebilir.

Namık Kemal, bir dilci olmamakla beraber Türkçeye verdiği önemden olsa gerek, hemen her konuda görüş ileri sürmüş, kendine danışılan teknik konularda bile bilgi vermekten kaçınmamıştır. Dille ilgili konuları daha çok damadı Menemenli Rifat Bey'e yazdığı mektuplarda tartışır. Türkçenin bir an önce gelişmesi, kurallarını belirlenmesi için çaba harcar. Hangi kelimelere Osmanlıca deneceği konusundaki karışıklığın ancak yüz kadar tercüme yapılmasının sonunda netlik kazanacağını düşündüğünden gençleri bu yola sevk eder. Türkçe için elde esas teşkil edecek bir sözlük bile yoktur. Yabancı kelimelerin hangilerinin atılacağı, imlâlarının nasıl olacağı, yabancı kelimelerin yazımında hangi kurallara uyulacağı, Türkçe kelimelerin Arap harfleriyle yazılışı, harflerden kaynaklanan yazım yanlışları, yazılışı ile okunuşu farklı olan sözcüklerin yazımı, dildeki yabancı unsurlar onun için başlı başına bir sorundur. Namık Kemal, mektuplarında bunların hepsiyle gücünün yettiğince uğraşmaya çalışmış, doğrularını öğrettiği gibi kendi gibi edebiyata gönül vermiş arkadaşlarını bu konuda teşvik etmiştir. Arı duru Türkçeden yana olmakla birlikte, bunun yaşadıkları dönemde gerçekleşemeyeceğini bilir. Yine de kimi mektuplarında sadeleşmenin gerçekleşmesine engel olarak gördüğü etkenleri sanki

tartışmaya açmak istercesine ele alır. Şiirde Türkçe yazmak, şimdilik mümkün değildir; buna kimsenin gücü yetmez. Ama parmak hesabıyla yazılırsa daha güzel olacaktır. Demek ki, Namık Kemal'e göre, dili kirleten etkenlerden biri aruz ölçüsüdür. Bunu bildiğinden olsa gerek, genç yazarları özellikle Hâmit'i nesir yazması için cesaretlendirir. Tarz-ı atıka diye nitelendirdiği Arapça, Farsça tamlamaları görmek dahi istemez. Namık Kemal'in en fazla sinirlendiği konulardan biri de, çokluk bildiren adlardan önce, tekil adların başına gelebilecek bir sıfatın kullanılmasıdır. Örneğin; *küll*, *her* gibi kelimelerin cins isim olarak kullanılmak kaydıyla çoğullarla birleştirilmesini uygun bulur; ama *ulûm* kelimesi üzerine *her* sıfatını getirip *her ulûm* yazılışı elde etmeyi çok tuhaf karşılar.

Türk dilini ilgilendiren her tür konuya yanlış yapma kaygısı gütmeyen atılan Namık Kemal, zaman zaman yapmaması gereken -Süleyman Nazif'e göre idâdî mektebinin en yeteneksiz öğrencisinin yapması halinde okuldan çıkarılmasına yol açacak türden- çok önemli yanlışlar yapmış ve dikkatleri üzerine toplamıştır. Yine de Türkçenin yabancı kelimelerden, kurallardan arınmış, sanatlardan temizlenmiş, süsten uzak doğal kimliğine kavuşmasında çok istekli davranmış; büyük çaba harcamıştır. Arzuladıklarının hepsi gerçekleşmese bile, bunları gönülden istemiş olması, onun bu konudaki samimiyetinin kanıtıdır.

Bir edebi eserin değerinden söz edebilmek için iyi, güzel, pürüzsüz söylenmesinin yanı sıra açık, anlaşılır söylenmesinin de büyük önemi vardır. Diğer bir deyişle belâgat ve fesâhat bakımından kusursuz olması gerekir. Namık Kemal, Türk edebiyatı için genel anlamda herkesin başvurabileceği bir belâgat kitabının gerekliliğine inanır.

Namık Kemal, mektuplarında genel olarak belâgati sözün düzgün, kusursuz, yerinde söylenmesi; fesâhati de güzel ve açık konuşma, iyi söz söyleme anlamlarında, yani sözlüklerde geçen anlamlarıyla kullanır. Kendisine iletilen edebi metinler üzerinde değerlendirmeler yapan Namık Kemal, belâgat ve fesâhat bakımından gördüğü kusurları teker teker sıralar. Ona göre; anlatımda uzun ve yararsız, doldurma sözler, yani haşvler önemli kusurdur; güzelliği ortadan kaldırırlar. Edep dışı sözler (ihâm-ı kabîh), anlatımdaki kapalılık, dil ve mantık yanlışları da belâgat ve fesâhati ortadan kaldırabilir. Bir şiir için önemli sayılacak kusurlardan biri; kulağa hoş gelmeyen hece veya kelimelerin bir arada bulunması anlamına gelen tenafürün olmasıdır.

Namık Kemal, şiirde söz ile anlam güzelliğini bir bütün olarak algılar. Söz ile anlam arasındaki bağı dikkatlice kurulmasını ister. Sözü anlamından, anlamı sözünden güzel ürünlerin her dilde değer gördüğünü ileri sürer.

Hemen her konuyla yakından ilgilenen Namık Kemal, Latin harfleri konusu tartışılırken, alınmasına ısrarla karşı çıkar. Yazının ıslahı için Latin harflerini dilimize almayı, memleketin ıslahına katkıda bulunur düşüncesiyle Firenk elbisesi giymeye benzetir. Aslında Arap harflerinden kaynaklanan sorunları kabul etmektedir. Hatta onların aşılması gereğine defalarca dikkat çekmiştir. Ancak gerek Arap harfleriyle yazılmış eserlerin çokluğu, gerek yeni harflerin öğrenilmesi için harcanacak zaman onun için bir külfet olarak değerlendirilir. Latin harflerinin alınması durumunda karşılaşılabilecek sorunları şöyle sıralar:

1. Latin harfleriyle sad, dad, tı, zı, zel, cim, çım, je harflerini yazamayız. sad, dad, tı, zı, zel bizde söylenmiyor. Bunları atmaya kalksak, yazılışları aynı, anlamları aynı kelimeler karışıklık yaratacaktır.

2. Türkçede bulunup Latin alfabesinde bulunmayan veya bunun tam tersi durumlarda sorunlar yaşanacaktır.

3. Harf sayılarının eşitsizliği birçok sorunu beraberinde getirecek, bunu gidermek için Latin harflerinden biri ile yapılacak terkip sonucu elde edilecek yeni sesler dilimizi çok güç ve ağır yazılan *maskara şey* haline getirecektir.

Namık Kemal, soldan sağa yazılan yazının daha hızlı yazıldığı, kısa sürede kolayca okunduğu ve imlâsında da zorluklar bulunmadığı iddiasını reddeder. Başımızdaki bütün belâların bilim ve fen alanında geri kalışımızdan kaynaklandığına inanan Namık Kemal, okuyup yazma ile bilim ve fenni birbirinden ayırır. Yazının güçlüğü bilimin gelişmesine engel değildir.

Namık Kemal, Arap harflerinin değiştirilmesine karşı olmasına rağmen, okuma ve yazmanın kolaylaştırılması için harflerin ıslah edilmesinin gerekliliğine inanır. Çünkü Türkçenin gelişmesi için Arap harflerinden kaynaklanan birtakım sorunların varlığının

aşılması gerektiğini biliyordu. Osmanlının içindeki her kavim için ayrı bir alfabe ve harf değişikliğini de, milli birliği ortadan kaldırır düşüncesiyle kesinlikle kabul etmez.

Her dil için gerekli ve vazgeçilmez olan sözlük, Namık Kemal'e göre, bir bilim / sanat dalıdır. Adı da ilm-i lügat, fenn-i lügattir. Bu bilim edebiyatın değil; sözün bile ilk kaynağıdır. Bu nedenle hem edebiyat hem de dil için büyük önemi vardır.

Namık Kemal, Türkçeye ve Türklere ait bir sözlüğün gerekliliğine inandığı gibi bu işin zorluğunun da bilincindedir. Sözlük için bir program yapmadan önce Osmanlıca kelimelerin belirlenmesini ister. Türkçe bir sözlükte Arapça ve Farsça kelimelerin sınırlı kalmasını uygun bulur. Bu iş için Kâmus ve Burhân esas alınarak İstanbul'da konuşulan Türkçeye ait sözlük düzenlenebilir. Yazarların kullandığı her Arapça ve Farsça kelimeye sözlükte yer verilmesinin gerekmediğini düşünür. Ona göre, en büyük zorluk Türkçe kelimelerin seçimindedir. İstanbul Türkçesini esas alan Namık Kemal, "*Eski lehçe hezeyân... Lehçe-i Osmânî Buhara ve Divrik halkı için yapılmış.*" diyerek eski lehçeyi hiç benimsemez. Ayrıca Lehçe-i Osmânîyi Buhara ve Divrik halkı için yapılmış diye küçümsemesi, İstanbul Türkçesine olan sevgisindedir.

İstanbul Türkçesiyle yazılmış dönemin yerli ve iyi tercüme edilmiş eserlerinin sözlük için değerli bir kaynak olarak görülmesi, son derece önemlidir. Ne var ki, o devir için geçerli olan bu düşünce, geniş anlamda Türkçenin sözlüğü düşünülünce beklentileri karşılayacak genişlikte değildir. Zaten Namık Kemal de bu tasarının gerçekleşeceğine pek ihtimal vermemiştir.

Namık Kemal'in en çok başvurduğu sözlükler başta Kâmus olmak üzere, Burhân Vankulı, Ahterî ve beğenmediğini söylese de Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçe-i Osmânî'si olduğu anlaşılıyor. Türkçe sözlük düzenlenirken, Arapça ve Farsça sözcüklerin seçiminde Kamus ve Burhân'ın esas alınmasını istemesi, bu iki kaynağa daha fazla güvendiğini gösterir. En büyük üzüntüsü de, Şinâsi'nin yanan Türkçe sözlüğünü görememesidir.

Divan şiirini en çok hayâlleri ve akla, tabiata ve hakikate uygun olmaması bakımından eleştiren Namık Kemal'in şiir düşündükçe hatırına gelen, "hale münasip

birtakım şeyler” söylemektir. O, hale uygunluk ile gerçeği, tabiatı, akla ve mantığa uygunluğu, hayâllerde ölçülü olmayı tasarlar.

Hemen hemen herkes için vicdani bir karakter taşıyan şiir, Namık Kemal için de “*mücerret bir emr-i tabii*”dir. Bu nedenle çok özel bir değere sahiptir. Nesri süsleyen bir araç olarak kullanılmamalıdır. Gerçekten eski yolda yazılan şiirler, yazarına ikinci bir ruh verir; fakat Tanzimat döneminde ve belki her devirde nihayet beş on kişinin gönlüne lezzet sunabilir. Ancak halka hiçbir yararı yoktur. Bundan dolayı böyle bir şiir, ne kadar gösterişli olursa olsun, milletçe cimri elinde bulunan servete benzer. Şiir toplumun yararına olmalıdır. Şiirin yararlı şeylerden sayılması, Araplarda görülmüş ki, bir beyit bir ordunun savaşı kazanmasına neden olmuştur. Biz, önce şiirimiz kendimize etki ettiği gibi, herkesi etkileyecek, ahlâkın düzeltilmesine ve düşüncelerin değiştirilmesine katkı sağlayacak hale getirdikten sonra, yeni şiir anlayışıyla değerini artırmaya çalışmalıyız. Şiirin diğer bir yararı da onunla uğraşanların kültürlerini artırmaya daha çok çaba harcamalıdır.

Şiirle uğraşan hemen her şair, onun ölçü, kafiye, dil, üslup, nazım birimi, nazım şekli vb. kurallarıyla da daima iç içe olmuştur. Akla, tabiata ve gerçeğe dayalı toplumsal şiir yolunu açmaya çalışan Namık Kemal, onun önündeki en büyük engelin *evzân-ı Acem* olduğunu düşünür. Manzum tiyatro için de olsa, şiirde sadeleşmeyi engelleyen aruz ölçüsünü kaldırıp hece ölçüsüne yönelir. Hâmit’in de bu yolda çaba harcamasını ister. Her ikisinin de manzum tiyatrodaki hece ölçüsünü kullanmakta gösterdikleri başarısızlık, belki de Namık Kemal’i her türlü şiirde hece ölçüsü denemekten uzaklaştırmıştır. 1876’dan 1879’a kadar süren denemelerden sonra, “*Bizi Türkçede istediğimiz gibi şiir söylemekten men eden kafiyedir.*” diyen Namık Kemal, kafiyesiz şiir yazmaya yönelir; ancak bundan da istediği sonucu alamaz.

Namık Kemal, şiiri istediği seviyeye ulaştıramadığının bilincindedir. Kendinin buluş gücü olmadığını itiraf eder. Şiirde köklü yenilikleri Hâmit, Ekrem ve diğer gençlerden bekler. Şiirde toplum için sanat anlayışını benimsediğinden ısrarla vatan temasının işlenmesini tavsiye eder. Bu temayı işleyecekleri *Vaveylâ* şiirini örnek gösterir.

Namık Kemal'e göre, şiir söylemek dışarıdan görüldüğü kadar kolay bir iş değildir. Şiir genel olarak mevzun, mukaffâ ve muhayyel özellikleriyle tamamlansa da, şiir yolu araba yolu kadar geniş değildir. Kundura diker gibi şiir söylenmez. Şair dediğin sadece kafiyeli söz söyleyen kişi değildir. Başta Hâmit ve Ekrem olmak üzere dostlarının ve gençlerin şiirleri üzerinde değerlendirmeler yapan şair, şiirde güzelliği bozan aşırı mübalağalar, hoş olmayan benzetmeler, ölçü, kafiye ve dil yanlışlarıyla, açıklık ve söyleyiş güzelliğini önemi üzerinde durur.

Şiirde ölçü konusu, Tanzimatla birlikte hece-aruz sorunu şeklinde tartışılmaya başlar. Bu dönemde aruza karşı ilk tepki, Ahmet Cevdet Paşa'dan gelir. Ahmet Cevdet Paşa, Türk şiirinin doğal ölçüsünün hece ölçüsü olduğunu söyleyerek aruzun Türkçeyi bozduğunu ileri sürer. Dolaylı da olsa, hece ölçüsünün varlığından ve ona değer verilmesinden ilk söz eden Ziya Paşa olmuştur. İkinci şahsiyet ise, Namık Kemal'dir. 1876 yılında, "*Şiirde sâfi Türkçe yazmak, vezinlerin şimdiki haliyle beraber kimsenin elinden gelmez.*" diyerek şiirde ölçü ve dili, birbirinin içine geçmiş bir bütün olarak değerlendirir. Safi Türkçe yolunun açılabilmesi için Acem vezinlerinden kurtulmayı şart koşar. Böylece, şiir dilinin sadeleşmesi sorunu, onu hece ölçüsü üzerinde düşünmeye yöneltir.

Namık Kemal'in tavsiyesiyle yazılan Nesteren'de Hâmit'in hece ölçüsünde başarılı olamaması karşısında yazar, fikir değiştirerek bu ölçünün şarkı, destan, koşma gibi lirik türde yazılan şiirlere daha uygun olacağı kararına varır. Sahne eserlerinin sade dille yazılmasından yanadır. Sadeleşen Türkçenin aruza kolay uydurulamaması da, onu hece ölçüsünü savunmaya yöneltir. Ayrıca aruz ölçüsüyle şiir yazmayı kabahat sayar. Yazar, bir yandan hece ölçüsüyle yazılan tiyatro eserlerini beğenmemekte, diğer yandan aruzla yazılmasına sıcak bakmamaktadır. Şiirde de Acem vezninin kullanılmasından yana değildir. Hâmit'in yenilik uğruna aruzda değişiklik yapmasına bile razı olmaz. Çünkü Acem vezni terk edilmedikçe, Türk şiiri gerçek kimliğine kavuşamayacaktır. Bu düşüncelere sahip olmasına rağmen, aruza karşı direnememiştir. Dilin sadeleşmesi için aruzu kırması gerektiğine inanmış; *İrfan Paşa'ya Mektup ve Tahrib-i Harâbât* 'ta hece ölçüsünden yana olmuş; fakat mektuplarında bir aruz, bir hece demiş; kesin tercih yoluna gidemeyerek bir arayış içinde olduğunu göstermiştir. Devrinin karakteristik özelliği olan

ikilemi sergilese de *Mikromega Muahezenâmesi* ve özellikle *Celâl Mukaddimesi*'nde aruz ölçüsünün yanında yer almıştır.

Tanzimat şiirinde anlamı ön plana çıkarmaya çalışan Namık Kemal, kafiye konusunda da katı kurallardan sıyrılarak yenilik yapma çabası içinde görülür. Recâizâde Mahmut Ekrem ve Hâmit'i kafiyeye fazla bağlı kalmamaları ve münasebetsiz kafiye yapmamaları için uyarır. Ona göre, kafiye her dilin kendi özelliklerini taşımalıdır. Arapça ve Farsçanın kurallarıyla yapılacak kafiyeler doğal söyleyişimizi etkiler. Onun istediği Türkçenin cümle dizgisine uygun doğal söyleyişi sağlayacak bir kafiye yolunun açılmasıdır.

Şinâsi ile tanıştıktan sonra gözünü Batıya çeviren Namık Kemal, eski edebiyatın etkisinden kolayca kurtulamaz. Özellikle bu etki, gençlik yıllarında nesirde de belirgin olarak kendini gösterir. Leskofçalı Gâlip Divânı'na eski inşâ tarzı ile yazdığı önsözde Feyzî, Urfî, Veysî, Vassaf, Nergisî'den yararlandığını söylemesi, divan nesrinden hemen kopamadığının işaretidir.

Namık Kemal, 1866'dan itibaren sanatlı nesre karşı olduğunu açıkça duyurur. Divan nesrini kişisel bir gönül eğlencesi olarak değerlendirir. Nitekim Avrupa'dan dönünce, eski inşâ tarzı ile yazdığı Barikâ-i Zafer için, "*Mûsiki taksimi dinler gibi bir şey... Ahenkli bir ses; fakat içinde lakırdı yok.*" deyişi sanatkârane nesri ne ölçüde benimsediğin gösterir. Hâmit'i sanatlı nesre yönelmemesi için uyarır. Ancak ona yeni tarz nesre örnek olabilecek bir eser gösteremez. Araştırmacıların da tespit ettiği gibi Namık Kemal de, Tanzimat nesrine oldukça hizmet ettiğini gururla kabul eder.

Namık Kemal, 1862 yılında Tasvîr-i Efkâr'da yazmaya başlar. Daha Tanzimat yıllarında gazetenin önemini kavramış, her fırsatta onun vazgeçilmez bir kültür aracı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Şinâsi'nin Avrupa'ya giderken Tasvîr-i Efkâr'ı ona bırakmasıyla (1865) aktif gazetecilik hayatı başlar ve 1873 yılında İbret'in kapatılmasına kadar sürer. Ona göre kültürlü kişi eline gazete ve kitap alıp okuyandır. Gazetenin toplumun her kesimine seslenmesi gerektiğini Şinâsi'den alan yazar, gazetelerin içerik bakımından kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasını doğru bulmaz. Bir edebiyatçı, bir politikacı, bir tüccar aradığını aynı gazete içinde bulmalıdır. Her ne kadar birçok dilde

bazı edebiyat gazeteleri var ise de, her gazetenin bir edebiyat eseri olması gerekmez. Önemli olan, halkın düşüncelerini kollayıp onun çıkarlarına hizmet eden haberler vermesidir. Bir başka deyişle onlar halkın eğiticisi olmalıdır. Avrupa'daki gazetecilik ile Türk gazeteciliğini karşılaştıran Namık Kemal, orada gazetenin yüzlerce kişiyi beyler gibi geçindirmesine rağmen bizde kendi masrafını karşılayamamasından üzüntü duyar. Daha önemlisi, bilginin yararlarına gazeteler yoluyla ulaşmış olan Avrupa ile ondan mahrum kalan Osmanlı halkı arasındaki uçurumu gözler önüne serer.

Namık Kemal, aktif gazetecilik yıllarında olduğu gibi, diğer zamanlarda da gerek yerli, gerek Fransızca gazeteleri elinden geldiğince takip eder. Sürgün yıllarında bile bu alışkanlığından vazgeçmez.

1867 yılında Avrupa'ya giderken Şinâsi'den devraldığı Tasvîr-i Efkâr'ı Recâizâde Mahmut Ekrem'e bırakır. Şinâsi Avrupa'dan döndükten sonra ona olan kırgınlığından dolayı Ekrem'in gazetede görevinden ayrılması yolunda yaptığı telkinler, doğru davranış olarak değerlendirilemez. Namık Kemal, Tasvîr-i Efkâr'da geçirdiği günleri hiçbir zaman unutamaz. O yılları hatırladıkça, kendini dünyaya bir kere daha gelmiş gibi hisseder.

29.6 1868'de Reşat Bey imzasıyla çıkan Hürriyet gazetesi, beşinci sayıdan itibaren Namık Kemal imzasıyla yayınlanır. Yazar, İstanbul'dan yani Fazıl Paşa'dan alınan emir üzerine Muhbir'den başka bir gazetenin yayınına başlayacağını ilk kez -yaklaşık bir buçuk ay önce- babasına duyurur. Hürriyet'in yayın hayatına başlamasından dolayı çok büyük sevinç duyar. Gazeteyi 64. sayıya kadar idare eder. Kendinden sonra gazetenin başına Ziya Paşa getirilir. Ancak Namık Kemal, Ziya Paşa'nın gazeteyi kötü yönettiğini düşünmektedir. Hürriyet, yayın hayatının 64. sayısından 88. sayıya kadar olan bölümüne Londra'da devam eder. Daha sonra İsviçre'ye taşınır. Eski itibarı kalmaz ve 100. sayıdan itibaren yayın hayatına son verilir.

Muhbir gazetesi büyük umutlar ve beklentiler içerisinde Avrupa'da çıkarılır; ama Namık Kemal'i ve arkadaşlarını memnun etmez. Yazar, bunun sorumlusu olarak Ali Suâvi'yi gösterir. Namık Kemal gazetenin yararına inandığından olacak hiç vazgeçmez; 13. 6. 1872'de İbret gazetesini çıkarır, başyazarlığın üstlenir, bir yıl kadar çalışır; fakat

gazetenin kapanmasıyla görevinden ayrılır. Böylece aktif gazetecilik yaşamı da son bulmuş olur.

Namık Kemal, gazetecilik yaptığı yıllarda da yayın hayatının bittiği dönemlerde de, ülkede çıkan gazeteleri yakından izler. Teodor Kasap'ın çıkardığı Hayâl bunlardandır. Cenevre'de çıkarılan İnkılâp'ın yazılarıyla çok etkili olduğuna inanır. Hiç kimseden destek almamasını gazete için bir avantaj sayar. Kendi yayın ilkeleri doğrultusunda kimseye boyun eğmeden memleketin her tarafına ulaştırılmasını takdir eder. Tercemân-ı Hakikat'i başındaki Ahmet Mithat'tan dolayı beğenmez. Hele Mullim Nâcî'nin edebiyat kısmını idare etmeğe başlaması, eski edebiyat taraftarlarının bu sütunlarda yeni edebiyat taraftarlarıyla tartışmaya girmesi Namık Kemal'i daha da kızdırır.

Halkın eğitilmesinde gazete kadar önemli olan bir diğer tür de tiyatrodur Namık Kemal için. Avrupa'ya gidişi ile birlikte tiyatroya karşı olan ilgisi daha da artmıştır. Orada bulunduğu günlerde hemen her gece tiyatroya gitmiş, Batı tiyatrosuna hayran olmuştur. O, Tiyatroyu bütün edebiyat türlerinin üstünde görür. Ona göre, oynanmasa bile, okunmak için yazılmış tiyatro eserleri roman ve hikâyelerden daha lezzet vericidir.

Namık Kemal, tiyatro söz konusu olduğunda bizim için Batı, hatta Fransız romantik tiyatrosundan başka bir örneği dile getirmez. Tiyatro eserlerini değerlendirmede ve tavsiyelerinde ölçüsü, teknik olarak hep Fransız tiyatrosudur.

Türk tiyatrosuna büyük bir hamle getiren, halkı eğitmek, ona daha çabuk ulaşmak için tezli tiyatroyu benimseyen Namık Kemal, halk tiyatrosunu reddetmiştir. Ona göre, *ortaoyunu*, *çalgı* ve *hayâl* halkın ahlâkını bozmaktadır. Çoğunlukla medeni memleketlerde de tuhaf oyunlar oynatılır. Bu tarz oyunları en tanınmış şairler kaleme alır. Bizim oyunlarımız ise, hiçbir yerde ağza alınmayacak sözlerle doludur.

Bir yandan Batı edebiyatını izleyen, diğer yandan Türk edebiyatının gelişmesi için çabalayan Namık Kemal'in, çok genç yaşta yazdığı bazı gazellerin dışında, eski divan tarzında epeyce başarı gösterdiği kabul edilmektedir. Divan edebiyatı hakkında geniş bilgisi olduğu, hatta nazımda ve nesirde bazı Divan edebiyatı sanatçılarından etkilendiği söylenebilir. Bunlardan biri Leskofçalı Gâlip'tir.

Leskofçalı Gâlip'in eserlerinde yer yer yeni fikirlere rastlanmakla beraber, Avrupaî etkilerden çok Divan edebiyatı özellikleri görülür. Namık Kemal'in çağdaşı, aynı kurumda birlikte çalıştığı arkadaşı Leskofçalı Gâlip ile arasında çok güçlü bir sevgi bağı vardır. Kendisinden on iki yaş büyük bu divan şairini üstat olarak tanıdığı, şiirleri arasında onun şiirleriyle aynı kafiye yazılmış birkaç gazeli olduğu bilinmektedir. Bunların bazıları Nâilî-i Kadîm, Fehim gibi divan şairlerinin gazelleri ile kafiye bakımından ortaklık gösterir. Namık Kemal, Leskofçalı Gâlip'in şiirlerini son dönemde eski tarzın en güzel örnekleri olarak kabul eder. Onun, divanına eski inşâ tarzı ile kaleme aldığı önsözü, üstadına beğendirmek için özenle hazırlar. Gâlip'in Divânı baş ucundadır, zaman zaman onu okuyarak efkârlanır. Basımı için dostlarına ricada bulunur. Numûne-i Edebiyat'ı hazırlamakta olan Ebüzziyâ Tevfik'e XIX. yüzyıl şairleri arasında Leskofçalı Gâlip'in de adını verir.

Namık Kemal, Nefî'nin Sihâm-ı Kazâ'sını içindeki edep dışı sözlerinden dolayı edebiyat kapsamına almasa da, onun cesurca, gür sesli, heyecanlı, bilgiççe, ironik söyleyiş tarzının hayranıdır. Eski edebiyat tarzını yıkmaya çalışırken, Nefî'nin bu özelliğine ayrı bir değer verir. Onun bazı şiirlerine nazîreler yazması, Nefî'yi beğendiğini, ondan etkilendiğini gösterir. Ayrıca yazar, bir konuyu açıklarken, divan şairleri gibi fıkralardan, atasözlerinden, âyet ve hadislerden yararlanır, bazen de anlam ve söyleyiş bakımından güzel bulduğu Nefî'nin beyitlerine de yer verir.

Az sayıda beğendiği divan şairlerinden biri de Nedîm'dir. Onun söyleyiş güzelliğini, kimi tasvirlerini beğenir, divanını edebiyat âlemine dahil edilecek en önemli eser olarak görür. Hatta Nedîm'in,

Ey âlem-i misâlin seyyâh-ı hûşyârı

Hiç kasr sûretinde gördün mü nev-bahârı

şiirine nazîre olarak Sakînâme'yi yazar. Ancak bu hoş bir nostaljiden öteye gitmez. Namık Kemal, Nedîm'i fasih (açık, anlaşılır) bulmaz. Edebiyatımızın Batıya açıldığı,

yenileştiği, köklü değişmelerin olduğu bir dönemde Nedîm tarzı şiirlerin yazılmasını eleştirir.

Divan edebiyatı kapsamında değerlendirilen eserler içinde, Namık Kemal'in beğendiği bir başka eser de, Fuzûlî'nin Şikâyetnâme'sidir. Leskofçalı Gâlip Divânı'na önsöz yazarken, Fuzûlî'nin bu mektubu yazarken izlediği yolu izler, âyetlerden yararlanır. Şikâyetnâme'de nasıl kendine özgü bir tarz varsa, bu önsözde de birçok yeniliklerin olduğunu iddia eder. Fuzûlî'nin mektubuna eşdeğer bir eser ortaya koyduğunu ileri sürmesi, onun nesrini beğendiğini gösterir. Namık Kemal, onun şairliğini de takdir eder. Ebüzziyâ Tevfik'e, "*Şarktan zuhûr eden şairimiz Fuzûlî'dir.*" der. Fuzûlî'nin kendince güzel bulduğu, "*toprağıdır, sana, bana, habâb, âftâb, feryâd, eylerem, kevâkib, revzenin, yetmez mi*" redifli gazellerinin incelemesini ister. Yazar, onu açık, anlaşılır şiir söylemek bakımından Nefî'nin de, Nedîm'in de önünde görür.

Fuzûlî'yi doğudan ışıklar saçan şairimiz olarak gören Namık Kemal, Bâkî'yi de -Türk edebiyatı coğrafyasında- Batıda ortaya çıkan seçkin bir şair olarak görür. Ona göre, Veysî, Nergisî ve Mütercim Âsım nesirde Osmanlı'nın en tanınmışlarıdır. Âkif Paşa ise, son dönemin en önde gelen nâsiridir. Yine o, edebiyatımızın Batıya açıldığı bir dönemde, Nergisî yoluna dönülmesini, imlâda Veysî'yi örnek alınmasını yanlış bulur.

Namık Kemal, birçok Divan edebiyatı sanatçısından ilham almıştır. Fakat tamamen onların taklitçisi olarak kalmamıştır. Kendine özgü bir üslûbu vardır. En büyük başarısı , çeşitli üslûpları kendi potasında eritmiş olmasıdır. Osmanlı padişahlarından Sultan Selim'in hayranıdır. Onu, devrinin en büyük şairi olarak kabul ederken, Türkçeden ziyade Farsçaya ağırlık vermesini yadırgar. Sultan Selim'in hocası İdrîs-i Bitlisî'nin tarihini, Osmanlıların ortaya çıkışına dair bilgiler veren mükemmel, eşsiz bir eser olarak değerlendirir. Süslü nesrin en tanınmış örneklerinden biri olan Sinan Paşa'nın Tazarrûnâme'sini kusurlarına rağmen üzerinde durulmaya değer bulan Namık Kemal, Recâizâde Mahmut Ekrem'e onu okumasını tavsiye eder.

Namık Kemal'in en şiddetli hücumu, çağdaşları arasında eski tarzı devam ettirenlere ve onu savunanlara karşı olmuştur. Aynı zamanda devlet memuru olan Nevres, Tanzimat döneminden eski tarz şiirler yazan Ziya Paşa'nın da kendisine Harâbât'ta yer

verdiği bir şairdir. Namık Kemal, divanında kendisi aleyhinde bazı sözlere yer veren Nevres'i şair olarak kabul etmez. Onun divanından iki misli fazla şiire sahip olduğu halde şairlikle övünmediğini, eski tarzda şiir söylemek istenince hiç olmazsa Nevres'ten geri kalmayacağını, bunu Ziya Paşa'nın bildiğini, Nevres'in de itiraf edeceğini düşünür. Ona göre, Nevres'in şiir diye söyledikleri şuarsuz şeylerdir.

Namık Kemal'in saldırılarından çağdaşı Hacı İbrahim Efendi de payına düşeni alır. Daha çok yenilikçi gençleri, bazen de kendisini eleştiren Hacı İbrahim Efendi'ye alaycı bir eda ile *Kör İbrahim* diye hitap eder. Onun *pilav zerde ile mazmun yaptığı* söyleyerek, yayınlanan şiirlerini *kör dilenci ilâhilerine* benzetir. Şairliğini beğenmediği bir diğer şair de, çağdaşı ve Cerîde-i Havâdis yazarlığı yapan Nüzhet Efendi'dir. İrfan Paşa kadar vezinli şeyler söylese de bunları şiir diye adlandırmaz. Nüzhet Efendi'nin Mugni'l-Küttâb'ını eski divan efendilerinin mecmualarıyla eşdeğer görür. Kâzım Paşa'nın şiirlerini ise, her tarafta duyulmuş, anlamı gevezelikten ibaret sözler olarak niteler. Topal Osman Paşa'nın oğlu Ahmet Ratip Paşa'nın âlimliğine imrenen Namık Kemal, onun şiirlerini, Âşık Ömer'in basitçe söylediği sözler seviyesinde görür.

Tanzimat dönemi sanatçılarından Şinâsi, Namık Kemal'in üstat olarak kabul ettiği, biridir. Ona karşı saygılı, takdîrîkâr ifadeleri dikkatimizi çeker. Edebiyatımızdaki yeniliklerin başlatıcısı olarak Şinâsi'yi görür. Namık Kemal, yeni tarzda yazılan her eserde Şinâsi'nin büyük payı olduğuna inanır. Ona göre, edebiyatçılarımızı altı yüz seneden beri *inleme ve ıstırap* içinde tutan, adına "*usûl-i kalem kaide-i rabt*" denilen tutsaklık zincirinden kurtaran Şinâsi'dir. O, sadece katı kuralları yıkmamış, edebiyatın Batıdan alınması gerektiğini de göstermiştir. Yeni tarz eserler okunuyor, onlardan tat almıyorsa, bu Şinâsi'nin sayesinde. Bu yüzden *edebi yenilikçi* denince ilk sırada söylenecek isim, Şinâsi olmalıdır.

Namık Kemal, edebiyata ahlâkçı gözle bakar. Toplumun gelişmesinde, eğitilmesinde edebiyatın lokomotif görevini üstlendiğine inanır. Bu bakımdan Şinâsi ile aralarında paralellik vardır. Diğer bir deyişle o, edebiyat ahlâk penceresinden bakmayı Şinâsi'den öğrenmiştir. Edebi eserleri incelerken, üstadının *haslet-âmuz-ı edeb* kuralını ölçü kabul etmesi, toplumcu anlayışının en açık göstergesidir.

Aynı ideal uğruna mücadele ettiği dava arkadaşlarından bir diğeri Ziya Paşa'dır. Paris'e hareketinden bir iki gün önce babasına yazdığı mektupta, İstanbul'dan Paris'e hareket ettiğini, -aynı ideal uğruna mücadeleye başlayacakları- Ziya Bey ile beraber olduklarını bildirir. Namık Kemal, Ziya Bey ve diğer Genç Osmanlılar üyeleri ilk aylarda Mustafa Fazıl Paşa'nın da yardımlarıyla rahat bir hayat sürerler. Kısa bir süre sonra Genç Osmanlılar arasında fikir ayrılıkları baş gösterir. Özellikle Ali Suâvî'nin Muhbir gazetesinde Fazıl Paşa aleyhinde, Genç Osmanlıların prensiplerini ve üyelerini düşünmeksizin yayınlarda bulunması sonucu iki genç, Muhbir gazetesinden ve Ali Suâvî'den ayrılırlar. (22 Mayıs 2868) 29. 6. 1868'den itibaren birlikte Hürriyet'i çıkarırlar. Namık Kemal ile Ziya Bey'in Hürriyet'teki beraberlikleri 6. 9. 1869'a kadar sürer. 64. sayıdan itibaren Hürriyet'i Ârif imzasıyla kendi başına çıkarmaya başlar. Böylece Namık Kemal'le Ziya Bey'in beraberlikleri hem evde hem gazetede sona erer. Birlikte geçirdikleri üç yıl boyunca edindiği izlenim; Ziya Bey'in bütün faziletleri kendinde toplayan bir adam olmadığı, büyük kusurlarının bulunduğu; fakat hakkındaki rüşvet suçlamalarının dayanaksız olduğu şeklindedir.

Namık Kemal, Hürriyet'ten ayrıldıktan sonra, gazete birçok güçlkle karşılaşır. Özellikle Ali Paşa aleyhindeki yayınlar baş ağrıtaçak noktaya ulaşır. Bu işin sorumlusu olarak Ziya Bey'i görür. Nitekim İngiliz hükümetinin dava açması üzerine gazete İsviçre'ye taşınır. 100. sayıya kadar orada çıkarılır. 1871'de çıkarılan genel af üzerine Ali Suâvî dışındaki Genç Osmanlılar İstanbul'a dönerler.

Ziya Paşa'nın birinci cildini 1874'te bastırıldığı Harâbât, Magosa'da sürgünde bulunan Namık Kemal'in sert tepkisiyle karşılaşır. Hemen kaleme sarılan Namık Kemal, Evrâk-ı Perişân hacminde (268 sayfa) tasarladığı Tahrîb-i Harâbât'ı (160 sayfa) kaleme alır. Eseri Ziya Paşa'ya ulaştırma biçimi ve basımına izin verilmeyeceğini düşünerek gizlice gerekli yerlere göndermesi, sonra da, "*Bari çatlıyor, iyice çatlasın.*" demesi, Namık Kemal'e yakışmayan bir davranış biçimidir. Yine de Harâbât dolayısıyla aralarının açılmasında ikisi arasında haber getirip götürülenlerin bazı asılsız sözlerinin etkili olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Namık Kemal, kendince Harâbât'a karşılık Tahrîb-i Harâbât'ı yazmakla Ziya Paşa'nın şahsına dokunur bir şey söylemiş, yalnız ara sıra Ziya Paşa'yı kendi edebiyat

anlayışlarına nasıl uygun davranmadığını örnek göstermiştir. Ona göre, Hürriyet gibi bir gazetede çalışan Ziya Paşa'nın, Harâbât'ı yazarak millete gerçekler yerine hayâllerle uğraşmayı tavsiye etmesi kabul edilemez. Üstelik seçtiği şiirler de güzel değildir. Üzüntüsü, Harâbât'a kendi şiirlerinin seçilmemesinden değil; yenilik eğilimlerinin başladığı bir zamanda bu eserin eski tarz şiirleri canlandırır nitelikte olmasından dolayıdır.

Ziya Paşa'nın Harâbât'ını şiddetle eleştiren Namık Kemal, onun şairliğin takdir eder. Zafernâme, Terci-i Bent, Terki-i Bent'ten övgü ile söz eder. Hürriyet'te yazdığı makalelere ve Verâset Mektuplarına değer verir.

Namık Kemal, Ziya Paşa'nın hürriyet mücadelesini tutarsız bulur. Hürriyet'te yazdıklarıyla, Rüyâ'yı yan yana getiren yazar, Ziya Paşa'nın Rüyâ'da padişahın ayağına kapanmasını hürriyet adına sebatsızlık olarak niteler. Namık Kemal'in, bir zamanlar iyi anlaştığı, Harâbât'ı yazmasından dolayı çok kızdığı; fakat zamanla öfkesinin azaldığı eski dostunu çok iyi tanıdığı söylenebilir. Onun hakkında ileri sürülen rüşvet ve yolsuzluk iddialarını her zaman reddetmiş, Ziya Paşa'nın böyle bir şey yapacağına ihtimal vermemiştir.

Namık Kemal'in en çok değer verdiği iki isimden biri Abdülhak Hâmit, diğeri de Recâizâde Mahmut Ekrem'dir. Aynı zamanda dostları içinde eleştirileriyle en çok yüklendiği isim yine Ekrem'dir. Onu, adını oğluna verecek kadar çok sevmektedir.

Recâizâde'nin dramatize ettiği Atala'yı birçok yönden beğenmiştir. Vatan Yahut Silistre'deki, *"Allah büyüktür, vatan mukaddestir"* sözünü *"vatan büyüktür, vatan mukaddestir"* şeklinde söylemesinden bir hayli etkilenen Namık Kemal, *"Ey furtuna!... İnsanlar ile zulm yarışına mı çıktın?"* ile *"Şaktas! Şaktas! Üstüme atılacak bir avuç toprak tek mil cihâm, senin ile benim aramıza koyuverecek"* söyleyişlerini çok beğenir. Özlediği, sevdiği edebiyatın bu türlü duygu ve düşünceleri işlemesini arzu eder. Atala önsözünü Ebüzziyâ Tevfik'in Ecel-i Kaza'sının önsözüne üstü kapalı da olsa, cevap niteliğinde olduğundan beğenmeyen Namık Kemal, tiyatro açısından Atala'daki tasar ve düzeni çok güzel bulur. Büyücek kusurlarını, Türkçe olmayan söyleyişler, Acem tarzı, müstehcen ve anlamı kapalı sözler olarak sıralayan yazar, eserin edebiyat-ı cedîdenin gelişmekte olan kütüphanesini süsleyeceğini belirtir.

Namık Kemal, Ekrem'in Mes Prisons Tercümesi'ni birçok yönden kusurlu bulur. Bu nedenle ona çeviri değil, telif eser kaleme almasını tavsiye eder. Vuslat'ı ise, Zavallı Çocuk'un örnek alındığı pek güzel bir eser olarak değerlendirir. "Tut elinden yârî koştur." söyleyişinin yer aldığı şarkıyı hayâllerinin bütünüyle yeni olmasından dolayı pek güzel bulur. Recâizâde'nin *Lazımsa* gazelini Ziya Paşa'nınkinden üstün bulan Namık Kemal, Bahar manzumesine yönelttiği eleştiride titiz davranır. Genel olarak güzel bulunduğu bu şiire vatan temasını eklemesini ister. Hassas bir yapıya sahip olan Ekrem'e Batı edebiyatı konusunda sınırlı da olsa, tavsiyelerde bulunur. Ona göre, Ekrem'in seveceği romantikler başta Walter Scott olmak üzere; Hugo, Dumas Perè, George Sand, Balzac, Eugene Sue, Panson du Terrail, Lord Lytton Bulwer'dir.

Namık Kemal, eski edebiyat taraftarlarından gelen saldırılar karşısında daima Ekrem'in yanında yer alır. Ona yapılan hücumları kendine yapılmış kabul ederek, karşı çıkar. Çünkü elinden hemen düşmek derecesinde bulunan kalemi kaldıracak iki kardeşinden biri Ekrem, diğeri Hâmit'tir. Ona yeni edebiyatı kurma yolunda yarı paye vermesine rağmen, Ekrem'i edebi eleştirileniyle en çok hırpalayan da Namık Kemal olmuştur. Ona karşı bu derece katı olması, Ekrem'i kendine çok yakın ve kendi yolunu devam ettirecek bir edebiyatçı olarak görmesinden kaynaklanır.

Recâizâde'ye verdiği değeri, genç Hâmit'ten esirgemez; her şeyiyle ilgilenir. Onun Macerâ-yı Aşk ve İçli Kız adlı eserlerini tertip ve tasvir bakımından kusurlu bulur. Fakat teşbih, hayâl ve vicdanın işlenişi dikkat çekicidir; kendi mesleklerini andırmaktadır. Anlatımdaki açıklık bakımından İçli Kız'ın, Zavallı Çocuk'un taklidi olduğu iddialarını kesinlikle reddeder. Macerâ-yı Aşk ve İçli Kız, Hâmit'in ilk eserleri olması dolayısıyla taşıdığı önemden çok, Hâmit'in Namık Kemal tarafından korunmasına ve edebiyatımıza kazandırılmasına zemin hazırlaması bakımından çok daha büyük öneme sahiptir.

Namık Kemal, Hâmit'e edebiyatımız adına büyük umut bağlar. Çirkin olan yazısını güzelleştirmesi için tavsiyelerde bulunur. Genç Hâmit'in Sami Paşa, Yusuf Kâmil Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'dan etkilenmemesi için çaba harcayan yazar, onun Arap ve Acem tarzına yönelmeyişine sevinir. Yeni edebiyat adına daha yumuşak ve hoşgörülüdür. Duhter-i Hindû'da yer verdiği bir hayâli alafranga olması nedeniyle hoş karşılamaz; bir tiyatro eseri olması nedeniyle dilini sade ve doğal bulmadığı için eleştirir. Sardanapal'i

beğenmez, manzum söze meraklı olan Hâmit'ten hece ölçüsüyle manzum tiyatro yazmasını ister. Namık Kemal'in teşviki ile kaleme alınan Nesteren'de Hâmit'in başarısız olması, her ikisi için de bir tecrübe olur.

Edebiyatımızdaki yenilikleri Hâmit ile Ekrem'in gerçekleştireceğine inandığı gibi Hâmit'in buluş gücünün, kendisinden daha üstün olduğunu söyler. Onun hakkındaki takdirlerini daha da ileri götürerek bilakis ondan yararlandığını, hatta feyz aldığını itiraf eder. Hâmit'ten beklentisi, vatan temasını işleyen eserler kaleme almasıdır. *Lazımsa* gazeline nazîre söylemektense,

Sıdk ile terkedelim her emeli her hevesi

dizesiyle başlayan Murabba'ına nazîre yazmasını öğütler.

Sahra şekil bakımından yepyenidir. Namık Kemal'in Vaveylâ'yı ona nazîre olarak yazması, onu beğendiğini gösterir. Şiirde vatan temasını işleyerek Hâmit'in dikkatini özellikle bu temaya çekmeye çalışır. Hâmit'in ağır eleştirilere hedef olduğu zamanda onu teselli etmek için kaleme aldığı, "*Senin ne vazifen Hâmit! Sen tarih dediğimiz ummân-ı zulmetin a'mâk-ı hafâsına gir! Bize Eşber gibi kitaplar yaz!*" satırları zor günlerde de onun yanında oluşunun dile gelişidir.

Namık Kemal, Hâmit'in vezinle ilgili değişiklik isteklerine onay vermez. Veznin uzun tecrübeler sonunda bir milletin vicdanından doğan milli bir unsur olduğunu kavramış, kişisel istek ve çalışmalarla vezin üzerinde oynanmasını doğru bulmamıştır.

Hâmit'le Namık Kemal'in, Corneille'in eserlerine dair düşünceleri birbirine tamamen aykırıdır. Namık Kemal, en çok Cinna'yı, sonra Polyeucte'ü beğenir. Hâmit ise, Le Cid ile Horace'ı sever. Le Cid ve Horace, Corneille'in en tanınmış trajedileridir. Corneille'in eserleri arasında en ünlülerinin Le Cid ile Horace'ın olduğu Hâmit'e özgü bir düşüncedir. Namık Kemal, Corneille tutkun olan Hâmit'ten Shakespeare'in eserlerini okumasını, hatta birini dilimize çevirmesini veya adapte etmesini ister. Hâmit'in

eserlerinde hissedilen Shakespeare etkisinin - özellikle Finten- bu ögütlerle yakından ilgili olduğu söylenebilir.

Namık Kemal'in Hâmit'e yazdığı mektuplar, tarih sırasına göre dikkatle incelenecek olursa, vatan şairinin edebiyatımız adına gerçekleştirilecek yeniliklerde Hâmit'in en önemli görevi üstleneceğine dair inancının yavaş yavaş azaldığını hissederiz. Şair bunu açıkça söylemiyor; ama ona sesleniş tarzından, seçtiği sözcüklerden, genel olarak mektubun havasından bu sonuca varmak mümkün olabiliyor.

Aynı dava uğruna beraber Avrupa'ya kaçtığı, dönüşte birlikte sürgüne gittiği, derin sevgi beslediği yakın dostu Ebüzziyâ Tevfik, Namık Kemal'in sık sık mektup yazdığı isimlerden biridir. Daha çok gazetecilik çalışmalarına ağırlık veren Tevfik de, Namık Kemal'in himayesi altındadır. Rodos'ta sürgünde bulunan Ebüzziyâ'nın Ecel-i Kaza'sını eleştiren Recâizâde Mahmut Ekrem'i uyararak olası bir tartışmayı önler. Diğer yandan Ebüzziyâ Tevfik'in de, Duhter-i Hindü'ya saldırmasına izin vermez.

Tanzimat döneminde Lazımsa redifli gazel yazma modasına Ebüzziyâ da uyar. Namık Kemal, onun başarılı bir nazîre yazabileceğine ihtimal vermez. Ebüzziyâ'nın yazdığı şiiri gevezelik olarak niteler. Fakat Osmanlı şiir ve nesrine ait bir antoloji hazırlama tasarısına destek verir. Hatta birlikte bir ön hazırlık bile yaparlar. Ne yazık ki, bu tasarı gerçekleşemez.

Ebüzziyâ Tevfik, Namık Kemal'in âdeta basın-yayın danışmanı gibidir. Yazar, ona sonsuz güven duyar. Eserleriyle ilgili her türlü seçme, basma, dağıtma vb. yetkiyi bu gazeteci dostuna vermekten hiç çekinmemiştir.

Namık Kemal'in edebi konularda yol gösterdiği, yardımcı olduğu gençlerden biri de kendinden yirmi yaş küçük olan Sâmi Paşazâde Sezâî'dir. Namık Kemal'in olgunluk devresinde edebiyat dünyasına yeni yeni girmeye başlayan Sezâî, ilk makalelerinde konu, daha sonraki eserlerinde ahenk ve tasvir bakımından Namık Kemal'in etkisinde kalır. Şîr adlı tiyatro eserinde konu bakımından Hâmit'i, anlatım yönüyle Namık Kemal'i taklit etmekten ileri gidemez. Şîr'i inceledikten sonra eser hakkında önemli uyarılarda bulunan Namık Kemal, Sezâî'nin şiirlerinde de düzeltmeler yapar; şiirde *söz ile anlam arasındaki*

uyumun önemine değinerek dikkatli davranmasını ister. Namık Kemal'in Sami Paşazâde Sezâî'ye Batı edebiyatı hakkındaki tavsiyeleri ise, diğer gençlerinkinden farklılık göstermez.

Daha Mülkiyedeiken şiire başlayan Menemenli Tâhir; amcası Rifat Bey aracılığıyla Namık Kemal'le yakınlaşma fırsatı yakalar. Namık Kemal'in birikimlerinden yararlanmak isteyen genç şair, görüşlerini almak için ona sık sık şiirler gönderir. Sağlıklı şiir eleştirisinin uzaktan uzağa yapılamayacağına inanan Namık Kemal, Menemenli Tâhir'in ilk şiirlerini pek güzel olarak nitelemekle birlikte, onları hayâllerinin tabiiyetten uzaklığı ve anlam kapalılığı bakımından eleştirir. Sami Paşazâde Sezâî'ye söylediği *açık, anlaşılır şiir söyleme* prensibinden ayrılmamasını hatırlatır.

Ali Ekrem, Ağustos 1867'de (?) babasının Londra'da bulunduğu sırada İstanbul'da dünyaya gelir. Oğlunun doğum haberini alan Namık Kemal'in, babası Mustafa Âsım Bey'e ilk sözü, "*Oğlum dünyaya gelmiş, Allah uzun ömürlü eylesin... Acaba Feride pek kıskanıyor mu?*" olur. Üç yaşında ablası Feride ile birlikte bir hastalık geçiren Ali Ekrem'in okuma isteğini ilk keşfeden ablası olur. On yaşında Midilli'ye babasının yanına gider. Fransızca öğrenme isteği ve politikaya duyduğu ilgi, babasını mutlu eder. Beş-altı ay gibi kısa bir sürede Fransızca mektup yazacak aşamaya gelir. Ara sıra da *şarkı* adını verdiği şiirler yazmaya başlar. Babasının Magosa'ya gitmemesi için -ailesinin de bilgisi dahilinde- Saray'a yazdığı dilekçeden bir sonuç alamaz.

On bir on iki yaşındaki Ali Ekrem'in çalışmasını, öğrenim durumunu umulmaz, inanılmaz derecelerde bulan Namık Kemal, onu asker yapmak ister. Bunu için Avrupa'da iyi bir öğrenim görmesi şarttır. Almanya'da askeri okulda okuması için Saray'dan izin alınsa da Mustafa Âsım Bey'in kararlı tutumu genç Ali Ekrem'in yurt dışına çıkmasına engel olur. Bir süre büyük babasının yanında kalıp özel dersler alan Ali Ekrem, önce Midilli'de daha sonra da Rodos'ta ve Sakız'da babasının yanında öğrenimini sürdürür.

Ali Ekrem, şiir yazmaya başladığı ilk yıllarda bir hayli çekingendir. On dokuz yaşından itibaren üzerindeki çekingenliği atar, şiire ısınır ve diğer genç sanat severler gibi babasının uyarılarından yararlanır. Oğlunun Batı edebiyatı ile de ilgilenmesini isteyen

Namık Kemal, Ali Ekrem'in realistlere ısınmadığından, hatta Balzac'ın bir romanını bile okuyamadığından yakınarak Sami Paşazâde Sezâî'nin oğluna yardımcı olmasını ister.

Büyük idealleri olan Namık Kemal, oğlunu Avrupa'ya gönderemediği için bir hayli üzüldür. Ancak Saray'da Ali Ekrem'in önemli bir göreve getirilerek padişah katında takdir görmesi, Namık Kemal'in aleyhinde çalışanların bulunduğu bir zamanda itibarının artmasına, kırılan kalbinin onarılmasına olanak sağlar.

Namık Kemal, kadınların da şiir söylemesini ister. Hatta kızı *Feride*'ye "*Sen niçin şiir söylemezsin?*" diye çıkışır. Devrin kadın şairlerinden Abdülhak Mîhrünnisâ'nın şiirlerini güzel bulur. Abdülhak Hâmit dolayısıyla tanıdığı Mîhrünnisâ'yı, *parlak zekâ, cazibeli iktidar* olarak değerlendirir. Mîhrünnisâ'nın *Bir Kız Tanırdım* adlı şiirindeki güzel söyleyişlerde kendi payının da olduğunu düşünerek, onları yeni edebiyatın meyveleri olarak kabul eder.

Namık Kemal, desteklediği, koruduğu gençleri eski edebiyat yanlısı olduklarını düşündüğü kişilerden uzaklaştırmak ister. Bunlardan biri de Ahmet Vefik Paşa'dır. Ahmet Vefik Paşa'nın Farsça, Türk Lehçeleri ve eski üslûp, Türkçe imlâ hakkındaki görüşlerine karşıdır. Mikromega'sını aşağılar, iki ciltlik Lehçe-i Osmânî'nin adıyla "*Bilmem ne karnarsı*" diye alay eder. Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa'nın karakterini de hiç beğenmez. Onun dalkavuk, para yiyen, yalancı biri olduğuna kesin olarak inanır. Ziya Paşa ile ilgili rüşvet iddialarına kesinlikle inanmayan, bu tür suçlamalara tanık ve belge isteyen yazarın Ahmet Vefik Paşa hakkındaki iddiaları tereddütsüz doğru kabul etmesi, tam bir çelişkidir.

Ahmet Vefik Paşa, Abdülhak Hâmit'in yetiştiği çağlarda ona öğütler veren şahsiyetlerden biridir. Hâmit, Namık Kemal'in üslûbunu taklit edercesine yazdığı *Macerâyı Aşk* adlı eserini Ahmet Vefik Paşa'ya gönderir. Onun, milli konularda atasözlerinden yararlanarak yazmasını öğütlemesi üzerine Sabr ü Sebat adlı tiyatro eserinde atasözlerine fazlaca yer verir. Hâmit'in, Vefik Paşa'nın tavsiyelerini zaman zaman Namık Kemal'e aktardığını; Namık Kemal'in de, bu tavsiyeler karşısında ona neler söyleyeceklerini yazdığını mektuplardan öğrenmekteyiz.

Namık Kemal'in beğenmediği kişilerden bir diğeri Ali Suâvî'dir Onu Eylül 1865'te Tasvîr-i Efkâr'da çalıştığı günlerde, Filibe'den Rüştü Efendi aracılığı ile gönderdiği *Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal* yazısıyla tanır. Başlangıçta Ali Suâvî'nin Muhbir'deki yazılarını çok değerli bulur. Onu gençliğin övüneceği, kaleminin kuvvetinden başka birçok meziyetleri kendinde toplayan bir kişi olarak tanır. Avrupa'ya kaçtıkları ilk günlerin hemen ardından Ali Suâvî'nin kişiliğinden ve Muhbir'de kimseyi umursamaz yayıncılığından kaynaklanan nedenlerden dolayı araları bozulur. Bundan sonra, Ali Suâvî, Namık Kemal'in ömür boyu nefret ettiği, kin duyduğu, adını anmak istemediği kişilerin başında yer alır.

Ali Suâvî'nin her konuda bilgili geçinmeye kalkışması, Namık Kemal'e Ahmet Mithat'ı hatırlatır. Onun gözünde Ali Suâvî ile Ahmet Mithat arasında bir fark yoktur. Her ikisi de şarlatanlardır. Gerçek şu ki; Namık Kemal'in Ali Suâvî'ye kin, öfke, düşmanlık duymasının en önemli nedeni; 20 Mayıs 1878'de tarihte *Suâvî Vakası* diye bilinen isyan hareketinde bizzat onun yer almasıdır. Bu olaydan sonra Ali Suâvî'nin kesinlikle bir Rus casusu olduğuna inanan Namık Kemal, ölümünden sonra da en ağır hakaretlerde bulunmaktan vazgeçmemiştir. Ali Suâvî'nin yazdıklarını da beğenmez. Kimi zaman onunla alay eder, ya da Suâvî adını Ahmet Mithat'ı aşağılamak için kullanır.

Namık Kemal, sürekli didiştiği -1871'de Bağdat'tan İstanbul'a dönen- Ahmet Mithat Efendi'yi önce Cer'ide-i Askeriye ve Basiret gazetesinde çıkan yazılarından tanır. İbret gazetesinde şahsen tanıştıktan sonra Takvîm-i Ticâret, Devir ve Bedir gazetelerinde, Dağarcık dergisinde onu yakından izleme fırsatı bulur. 1871'den 1875'e kadar olan bu dört beş yıllık devrede Ahmet Mithat'ın gerek kişiliği, gerek edebiyatçılığı hakkında ömür boyu pek değişmeyecek kanaatler edinir.

Ahmet Mithat'ın akla gelen her konuda yazması, Namık Kemal'in tepkisini çeker; onu şarlatanlıkla suçlamasına neden olur. Hele Ahmet Mithat'ın, Üss-i İnkılâp'ı yayınlaması aralarındaki gerginliği iyice artırır. Ona göre; Üss-i İnkılâp'ta yazılanların birçoğu yanlıştır. O kadar ki, Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında bile bu kadar bol ve ardı arkası kesilmeyen yalanlar bulunmamaktadır. Paris'te Bir Türk romanını Paris görülmeden yazıldığı için gevezelik olarak nitelendirir; Hasan Mellah ile Hüseyin Fellâh'ı hezeyan olarak aşağılar. Ahmet Mithat'ın yalnızca Batı edebiyatı ile taassup hakkında

yazdığı yazıyı beğenen, bundan dolayı da tebrik eden Namık Kemal, Ahmet Mithat adını ağzına almamaya özen gösterir. Edebiyat sohbetlerinde adından söz edenlerin durumunu işret arasında hintyağı içmeye benzetir. Tercemân-ı Hakikat'ın edebiyat sütununun idaresinin Muallim Nâcî'ye verilmesini de kesinlikle onaylamaz; Nâcî'nin gazeteden uzaklaştırılmasından sonra, Ahmet Mithat'ın damadını eleştirmesini alay konusu yapar. Çünkü Muallim Nâcî'yi gazeteye alan Ahmet Mithat'tır. Bütün suç, kendi görev verdiği bir kişiye söz geçiremeyen Tercemân-ı Hakikat sahibinindir.

Namık Kemal, açık, anlaşılır şiir söylemeyenlerin arasında Muallim Nâcî adına da yer verir. Onun kaleme aldığı Telâtum'u beğenmez. Ona göre; Nâcî, bazı söyleyişleri kendisinden ve Recâizâde Mahmut Ekrem'den çalmıştır. Ayrıca şiiri bu türün özellikleri doğrultusunda sert söyleyememiştir.

Namık Kemal, genellikle XVIII. yüzyılın Batılı düşünürlerinden etkilenmiştir. Montesquieu'yu okumuş. Voltaire'den de yararlanma yoluna gitmiştir. Edebi türlerin yanında felsefi eserler de veren Voltaire'in felsefesini okuyan Namık Kemal, onun evrenin yaratılışı, sonsuzluğu ve ruh hakkındaki görüşlerinin lehinde ve aleyhinde fikirler ileri sürmüştür.

Romantikleri beğenen Namık Kemal, Victor Hugo hayranıdır. Yenilikçi gençlere özellikle Victor Hugo'yu okumalarını tavsiye eder. Kendisini bu edebiyatçılarla karşılaştıranları veya kendisini Türk edebiyatının Victor Hugo'su olarak görenleri pek ciddiye almaz. Hâmit'e Shakespeare'i okumasını, hatta bir oyununu Türkçeye tercüme veya adapte etmesini öneren Namık Kemal, onun şiirinde bulunan *açık, anlaşılır söyleme anlayışını* kendine prensip edinir. Corneille'in, idealist, hürriyet ve hamiyet namına mücadele eden kahramanların yer aldığı tiyatrolarını diğerlerinden daha üstün tutan yazar, Rousseau'yu da, Batının büyük edebiyatçıları arasında sayar. Batı edebiyatında töre komedisi deyince Moliere'i; sehl-i mümteni deyince A. Dumas Père'i örnek gösteren Namık Kemal, mektuplarında çoğunluğu romantik akımı benimsemiş birçok şair ve yazarın adını sayar. Ancak onlar hakkında yaptığı değerlendirmeler, ileri sürdüğü fikirler kısıtlıdır.

1. Edebi Konuların Yer Aldığı Mektuplar

1.1. İstanbul Mektupları

(1865- Ocak 1867)

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
1	D. Naîm Efendi	İstanbul	1865	Naîm Efendi'nin Tenkidi	1/4.. 8
2	D. Naîm Efendi	İstanbul	1865	Ceride-i Havâdis	1/7
3	D. Naîm Efendi	İstanbul	1865	Bülegâ-i İrâniyye	1/7
4	D. Naîm Efendi	İstanbul	1865	Üdebâ-Yi Osmaniyye	1/7
5	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	"Eyler Beni"	1/12
6	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Gazel	1/12-13
7	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Şiir	1/12-13
8	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	"Kendini Gösterir"	1/13
9	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Beyit	1/12-13
10	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Râgıb	1/13
11	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	L. Gâlip'e Hayranlık	1/12-13
12	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Nazîre Söylemek	1/13
13	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Türkçe Kitabet	1/13
14	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Haydutlar Nasihati	1/13
15	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	"Model"	1/13
16	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Naîm Efendi'nin Tenkidi	1/13
17	Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Hayâlî	1/14
18	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Türkçe	1/19-20
19	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Fransızca	1/19...21
20	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Arapça	1/20-21
21	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Farsça	1/21
22	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Eğitim-Öğretim	1/19...22
23	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Tasavvuf	1/23-24
24	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Voltaire	1/23-24
25	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Ahmet Vefik Paşa	1/23
26	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	L. Gâlip Divânı	1/24-25
27	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Feyzî	1/24-25
28	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Urî	1/24-25
29	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Nef'î	1/24-25
30	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Şevket	1/25
31	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Veysî	1/25
32	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Fuzûlî	1/25
33	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Vassâf	1/25
34	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Makâmât	1/25
35	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Ebyât	1/25
36	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Nergisî	1/25
37	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Fuzûlî-N.Kemal	1/25
38	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Şahâdet-Nâme	1/25
39	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Beyit	1/25-26
40	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Mücerrihâ Gazeli	1/25-26
41	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Gazel	1/25-26

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
42	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Matla	1/26
43	Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Harîrî	1/28
44	Rüşdî Efendi	İstanbul	Eylül 1865	Tasvîr-i Efkâr	1/32-33
45	Rüşdî Efendi	İstanbul	Eylül 1865	Herodot Tarihi	1/33
46	Rüşdî Efendi	İstanbul	Eylül 1865	Makale Tenkidi	1/34..37
47	?	İstanbul	1866	Şiir	1/35-36
48	?	İstanbul	1866	İnşâ	1/35..37
49	?	İstanbul	1866	Teşbih	1/35
50	?	İstanbul	1866	Seci	1/35
51	?	İstanbul	1866	Beyit	1/35-36
52	?	İstanbul	1866	Üdebâ	1/35
53	?	İstanbul	1866	Veysi	1/35
54	?	İstanbul	1866	Nergisi	1/35
55	?	İstanbul	1866	Âsım	1/35
56	?	İstanbul	1866	Vezin	1/35-36
57	?	İstanbul	1866	Âkif Paşa	1/36
58	?	İstanbul	1866	ArapEdebiyatı	1/36
59	?	İstanbul	1866	Manzum Tiyatro	1/36
60	?	İstanbul	1866	Gazete	1/36
61	?	İstanbul	1866	Haşv	1/36
62	?	İstanbul	1866	Münşeât (Nef'î)	1/36
63	?	İstanbul	1866	Edebiyat	1/37
64	?	İstanbul	1866	Fenn-i Lugat	1/37
65	?	İstanbul	1866	Bedi Ü Beyân	1/37
66	?	İstanbul	1866	Edîb	1/37
67	?	İstanbul	1866	Tetâbü -iizâfât	1/37
68	?	İstanbul	1866	İzâfet	1/37
69	?	İstanbul	1866	Cümle-i Vasfiye	1/37
70	?	İstanbul	1866	Yâ-i Nisbet	1/37
71	?	İstanbul	1866	Sarf ü Nahv	1/37
72	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865 ¹	Leskofçalı Gâlip	1/51
73	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	L.Gâlip Divânı	1/51
74	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Züleyhâ	1/54
75	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Yûsuf	1/54
76	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Teşbih	1/53..59
77	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Edebiyat-ı Şarkıyye	1/54
78	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Cem	1/46
79	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Cemşid	1/56
80	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Nedîm	1/58
81	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Nef'î	1/58
82	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Şâirâne	1/58
83	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Üdebâ-i Şark	1/59
84	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Efkâr-ı Garbiyye	1/59
85	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Edebiyat-ı Şarkıyye	1/59
86	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Mübâlega	1/59
87	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Şâirâne	1/60
88	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Rüstem	1/62
89	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Haydar	1/64
90	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Zülfikâr	1/64
91	Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Şâirâne	1/65

¹ Ömer Faruk Akün'ün düzeltmesi dikkate alınarak mektup tarihi belirlenmiştir. * işareti bulunan mektuplar bu özelliكتedir.

SıraNo	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
92	Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Hızır	1/68
93	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Ortaoyunu	1/74
94	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Hayâl	1/74
95	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Çalgı	1/74
96	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Gedikpaşa	1/74
97	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Oyun	1/74
98	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Suhr	1/74
99	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Soullier	174
100	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Oyuncu	1/74
101	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Reşit Paşa Türbesi	1/74
102	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Matbûât	1/75
103	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Gazete	1/75
104	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Takvîm-i Ticaret	1/75
105	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Muhbir	1/75
106	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Ali Suâvî	1/75
107	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Fransızca	1/75
108	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Rumca	1/75
109	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Ayine-i Vatan	1/75
110	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Ortaoyunu	1/76
111	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Oyun	1/76
112	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Şâir	1/76
113	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Hayâl	1/76
114	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Acemoğlu Karakolu	1/76
115	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Bayazıt Meydanı	1/76
116	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Şehzâde Caddesi	1/76
117	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Kalpakistanbaşı	1/76
118	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Çarşı	1/76
119	Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Karakulak Hamı	1/80

1.2. Avrupa Mektupları

(16 Mayıs 1867 - Kasım 1870)

120	Mustafa Âsım Bey	Avrupa	16.5.1867	Ziya Paşa	1/91
121	Mustafa Âsım Bey	Avrupa	Ağts.1867*	Gazete	1/101
122	R. Mahmut Ekrem	Paris	Tem.1867	Şinâsi	1/103
123	R. Mahmut Ekrem	Paris	Tem.1867	Tasvîr-i Efkâr	1/103
124	Mustafa Âsım Bey	Londra	Ağts.1867	Firenk Hurufu	1/110
125	Mustafa Âsım Bey	Londra	Ağts.1867	Ali Ekrem	1/108
126	Mustafa Âsım Bey	Paris	28.9.1867	Tiyatro	1/119
127	Mustafa Âsım Bey	Paris	28.9.1867	Oyun	1/119
128	Mustafa Âsım Bey	Paris	28.9.1867	Ali Suâvî	1/119
129	Mustafa Âsım Bey	Paris	7.11.1867	Ziya Paşa	1/123
130	Mustafa Âsım Bey	Paris	7.11.1867	Ağâh Efendi	1/123
131	Mustafa Âsım Bey	Paris	7.11.1867	Muhbir	1/124
132	Mustafa Âsım Bey	Londra	8.3.1867	Ziya Paşa	1/127
133	Mustafa Âsım Bey	Londra	8.3.1867	L.Gâlip	1/127

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
134	Mustafa Âsım Bey	Londra	8.3.1867	Muhbir	1/128
135	Rifat Ahmet Efendi	Londra	8.3.1867	Muhbir	1/131
136	Rifat Ahmet Efendi	Londra	Mays 1867	Hürriyet	1/133
137	Mustafa Âsım Bey	Londra	15.6.1868	Yavuz S.Selim	1/135
138	Mustafa Âsım Bey	Londra	15.6.1868	3.Selim	1/135-6
139	Ali Suâvî	Brüksel	22.6.1868 *	Muhbir	1/137
140	Ali Suâvî	Paris	7.11.1867 *	Resim	1/138
141	Ali Suâvî	Paris	7.11.1867	Muhbir	1/138
142	Ali Suâvî	Paris	7.11.1867	Ziya Paşa	1/139
143	Ali Suâvî	Paris	7.11.1867	Liberte Gazetesi	1/139
144	İ.B.Reşat Bey	Londra	6-13.7.1868	Hürriyet	1/141-2
145	İ.B.Reşat Bey	Londra	6-13.7.1868	Tasvîr-i Efkâr	1/142
146	Hürriyet Gazetesi	Londra	13-27.7.1868	Hürriyet	1/143
147	Hürriyet Gazetesi	Londra	13-27.7.1868	Tasvîr-i Efkâr	1/143
148	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Hürriyet	1/151-2
149	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Ali Suâvî	1/151-2
150	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Ziya Paşa	1/151-2
151	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Muhbir	1/152
152	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Âgâh Efendi	1/152
153	İ.B.Reşat Bey	Londra	20.8.1868 *	Hürriyet	1/146-7
154	İ.B.Reşat Bey	Londra	20.8.1868	Muhbir	1/146-7
155	İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Tiyatro	1/159
156	İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Dram	1/159
157	İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Victor Hugo	1/159
158	İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Le Miserables	1/159
159	İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Rousseau	1/160
160	İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Tasvîr-i Efkâr	1/160
161	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Al-Cevâ'ib Gazetesi	1/162
162	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Terakkî	1/16
163	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Hüsn-i Tabi'at	1/162-4
164	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Arapça	1/162
165	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Arap Edebiyatı	1/162
166	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Avrupa Edebiyatı	1/162-4
167	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	İmru'ül Kays	1/162
168	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Times Gazetesi	1/162-3
169	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Nevâbig	1/162-3
170	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Zemâhşeri	1/162-3
171	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Makâmât-ı Hemedâni	1/162-3
172	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Harîrî	1/162-3
173	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Fransız Gazeteleri	1/163
174	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Gazete	1/163-4
175	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Edebiyat Gazetesi	1/163
176	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Üdebâ	1/163-4
177	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Kaside	1/163
178	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Bacon	1/163
179	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Addison	1/163
180	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Fransızca	1/163
181	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Rousseau	1/163-4
182	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Montesquieu	1/163-4
183	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Thiers	1/163-4
184	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Guizot	1/163
185	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Edebiyat-ı Garbiyye	1/164
186	Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Elsine-i Şarkıyye	1/164
187	İ.B.Reşat Bey	Londra	Ek/Kas.1869	Ali Suâvî	1/169-170

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
188	İ.B.Reşat Bey	Londra	Ek/Kas.1869	Ziya Paşa	1/170
189	İ.B.Reşat Bey	Londra	Ek/Kas.1869	Reddiye	1/170
190	Gazete İlanı	Londra	7.I.1870	Hürriyet	1/173-4
191	Mustafa Âsım Bey	Londra	?I.1870	Âgâh Efendi	1/174
192	Mustafa Âsım Bey	Londra	Ocak1869	Courrier Gazetesi	1/176
193	Mustafa Âsım Bey	Londra	10.I.1870	Ziya Paşa	1/181
194	Mustafa Âsım Bey	Londra	10.I.1870	Hürriyet	1/181
195	Mustafa Âsım Bey	Londra	10.I.1870	Kur'ân-ı Kerim	1/182
196	İ.B.Reşat Bey	Londra	1/2/1870	Kevkeb-i Şarki Gazetesi	1/184
197	İ.B.Reşat Bey	Londra	1.2.1870	Shakespeare	1/185
198	İ.B.Reşat Bey	Londra	Ara/1869 *	Âgâh Efendi	1/186
199	İ.B.Reşat Bey	Londra	Ara/1869	Ali Suâvî	1/186
200	Mustafa Âsım Bey	Londra	24.2.1870	Hürriyet	1/192
201	Mustafa Âsım Bey	Londra	24.2.1870	Ziya Paşa	1/192
202	Mustafa Âsım Bey	Londra	4.3.1870	Kur'ân-ı Kerim	1/193
203	Mustafa Âsım Bey	Londra	4.3.1870	Şinâsi	1/193
204	Mustafa Âsım Bey	Londra	27.5.1870	Hürriyet	1/198
205	Mustafa Âsım Bey	Londra	27.5.1870	İnkılâp	1/198
206	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	İnkılâp	1/201-2
207	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Hürriyet	1/201
208	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Muhbir	1/201
209	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Ali Suâvî	1/201
210	Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Ziya Paşa	1/201
211	Mustafa Âsım Bey	Londra	10.6.1870	Ali Ekrem	1/203
212	Mustafa Âsım Bey	Londra	10.6.1870	Hürriyet	1/204
213	Mustafa Âsım Bey	Londra	10.6.1870	İnkılâp	1/204
214	Mustafa Âsım Bey	Londra	1.7.1870	Resim	1/207
215	Mustafa Âsım Bey	Londra	1.7.1870	Âgâh Efendi	1/208
216	Mustafa Âsım Bey	Londra	?7.1870	Hürriyet	1/210
217	Mustafa Âsım Bey	Londra	?7.1870	İnkılâp	1/210
218	Mustafa Âsım Bey	Londra	8.7.1870	Kur'ân-ı Kerim	1/212
219	Mustafa Âsım Bey	Londra	15.7.1870	Kur'ân-ı Kerim	1/214
220	?	Avrupa	Tarihsiz	Oyun	1/220
221	?	Avrupa	Tarihsiz	Roman	1/220
222	?	Avrupa	Tarihsiz	Hikaye	1/220

1.3. Magosa Mektupları

(Nisan 1873 - Mayıs 1876)

223	Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Ortaoyunu	1/242-7
224	Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Tiyatro	1/242-6
225	Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Vatan Yahut Silistre	1/243-6
226	Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	İbret	1/243-4
227	Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Sirâc	1/243
228	Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Agop Efendi	1/245
229	Ebüzziyâ Bey	Magosa	Mayıs/1874 *	Âkif Bey	1/256
230	Fâik Reşat Bey	Magosa	Ekim 1873	Hakâyıku'l-Vakâyi	1/262

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
231	Fâik Reşat Bey	Magosa	Ekim 1873	Son Pişmanlık	1/262
232	Fâik Reşat Bey	Magosa	Ekim 1873	Edebiyat	1/262-3
233	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Nazîre	1/270..2
234	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Nef'i	1/270
235	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Kaside	1/270
236	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Gazel	1/270-1
237	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Silistre Muhâsarası	1/271
238	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Gazete	1/271
239	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Silistre Muhâsarası	1/269
240	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Silistre Muhâsarası	1/271
241	Veys Paşa	Magosa	2-20.12.1873 *	Sâbir	1/274
242	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	15.12.1873 *	Sâbit	1/275
243	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	30.12.1873	Bahâr-ı Dâniş	1/278
244	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874 *	Bahâr-ı Dâniş	1/282
245	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Atala	1/284..8
246	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Vatan Yahut Silistre	1/285
247	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Ecel-i Kazâ	1/285
248	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Anjellik	1/285
249	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Tiyatro	1/285-6
250	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	İhâm-ı Kabîh	1/286
251	R.Mahmuckrem	Magosa	Aralık 1873	Acemâne	1/286
252	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	İran Edebiyatı	1/287
253	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Türkçe	1/286-7
254	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Terceme Odası	1/287
255	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Vav-ı Âtife	1/287
256	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Fransızca	1/287
257	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Chateaubriand	1/287
258	R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Edebiyat-ı Cedide	1/288
259	Teodor Kasap	Magosa	May/Ara.1874 *	Âkif Bey	1/290
260	Teodor Kasap	Magosa	May/Ara.1874 *	Zavallı Çocuk	1/290
261	Âbidin Reşit	Magosa	4.5. 1874	Bahâr-ı Dâniş	1/249
262	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	4.5. 1874	Kanije	1/249
263	Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Ceride-i Askeriye	1/317
264	Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Görenek	1/317
265	Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	İskât-ı Cenin	1/317
266	Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Şinâsi	1/317
267	Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Yeni Edebiyat	1/317-8
268	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Harâbât	1/322
269	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Ziya Paşa	1/322
270	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Harâbât	1/323
271	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Evrâk-ı Perişân	1/323
272	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Harâbât	1/346
273	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Ziya Paşa	1/346
274	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Harâbât	1/327..32
275	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Ziya Paşa	1/327-8
276	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Robespierre	1/
277	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Camille Desmoulins	/327-8
278	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nevres	1/328-9
279	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nevres Divânı	1/328-9
280	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Gazel	1/328
281	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nef'i	1/328
282	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Hürriyet	1/329-30
283	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Shakespeare	1/330
284	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Moliere	1/330

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
285	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Rüyâ	1/332
286	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Edebiyat-ı Atıka	1/332
287	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nevres	1/335
288	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Hassân	1/331
289	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Hassân Divânı	1/331
290	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Tahrîb-i Harâbât	1/336-7
291	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Fehîm Divânı	1/342
292	R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Mes Prisons	1/345
293	R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Terceme	1/345
294	R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Kafiye	1/345
295	R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Tetâbü'-i İzâfet	1/345
296	R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Mes Prisons	1/345-6
297	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	İrfan Paşa Divânı	1/368
298	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	Kırk -Anbar	1/368
299	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	Ziya Paşa	1/368
300	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	Harâbât	1/368
301	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	R.M.Ekrem	1/368
302	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	Medeniyet	1/369
303	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	Hassân	1/369
304	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1875	Harâbât	1/354
305	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1875	Hassân	1/354
306	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1875	Ziya Paşa	1/354
307	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1875	Tahrîb-i Harâbât	1/354
308	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1875	İrfan Paşa Muâhazesi	1/354-5
309	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Tem/Ara.1875 *	Mahlâs-Nâme	1/350
310	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Tem/Ara.1875	Gazel	1/350
312	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Tem/Ara.1875	İrfan Paşa Muâhazesi	1/350
313	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ocak1875	Tahrîb-i Harâbât	1/360
314	Münip Bey	Magosa	?2.1875	Ziya Paşa	1/363
315	Münip Bey	Magosa	?2.1875	Harâbât	1/364
316	Münip Bey	Magosa	?2.1875	Zafernâme	1/364
317	Münip Bey	Magosa	?2.1875	Ziya Paşa	1/364
318	Münip Bey	Magosa	?2.1875	Gâlip Divânı	1/364
319	Osman Bey	Magosa	Mart 1875	Vuslat	1/371-2
320	Osman Bey	Magosa	Mart 1875	Zavallı Çocuk	1/372
321	Osman Bey	Magosa	Mart 1875	Mutavvel	1/372
322	Osman Bey	Magosa	Mart 1875	R.M.Ekrem	1/371-2
323	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	??.1875	Mahlâs-Nâme	1/374
324	R.Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	Mâcerâ-Yı Âşk	1/378
325	R.Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	İçli Kız	1/378
326	R.Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	A.Hâmit	1/378
327	R.Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	Terceme Odası	1/378
328	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?5/6.1875	Rüyâ	1/381
329	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?5/6.1875	Mahlâs-Nâme	1/381
330	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?5.1875	Ziya Paşa	1/388
331	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?5.1875	Rüyâ	1/388
332	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?5.1875	Tahrîb-i Harâbât	1/388
333	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Cevdet Tarihi	1/402
334	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Cevdet Tarihi	1/404
335	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Ata Tarihi	1/404
336	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Şefik-Nâme Muahâzesi	1/404
337	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Akkâ Tarihi	1/407
338	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Mahlâs-Nâme	1/409
339	Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Mezâkı	1/410

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
340	Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Cevri	1-410
341	Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Fehim	1/410
342	Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Nâ'ili	1/410
343	Ebüzziyâ Tevfik	Magosa	7.2.1875	Rousseau	1/415
344	Ebüzziyâ Tevfik	Magosa	7.2.1875	Ahmet Mithat	1/415
345	Ebüzziyâ Tevfik	Magosa	7.2.1875	Ali Suâvi	1/415
346	Teodor Kasab	Magosa	??.1875	İstikbâl	1/418
347	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Kafiye	1/426...31
348	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Vezin	1/427
349	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	A. Vefik Paşa	1/427..9
350	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Türkçe İmlâ	1 /427..30
351	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Nef'i	1/428
352	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Nergisi	1/428
353	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Arap Tarzı	1/429
354	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sâmî	1/429
355	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Acem Tarzı	1/429
356	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Kâmil	1/429
357	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sa'di	1/429
358	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Hâfiz	1/429
359	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Şehnâme	/429..30
360	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Lafız Zineti	1/430-1
361	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Mes Prisons	1/430
362	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Duhter-i Hindû	1/430-1
363	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Terkib-i Bent(Z.Paşa)	1/432
364	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ali Bey	1/432
365	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ayyar Hamza	1/432
366	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ebüzziyâ Tevfik	1/432
367	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ecel-i Kaza	1/432
368	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Evezân-ı Acem	1/433
369	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Şiir	1/433
370	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sâfi Türkçe	1/433-4
371	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Parmak Hesabı	1/433-4
372	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	A.Dumas Pere	1/434
373	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sehl-i Mümteni	1/434
374	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Victor Hugo	1/434
375	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Alfred De Musset	1/434
376	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	A.D.Pere'in Eserleri	1/434
377	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	A.Dumas Fils	1/434
378	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	La Dam Auxcamelias	1/434
379	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Corneille	1/434
380	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Moiere	1/434
381	A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	İnşa	1/434
382	Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	6-7.4.1875	Muhrib	1/441
383	Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	6-7.4.1875	Tahrîb-i Harâbât	1/441-2
384	Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	6-7.4.1875	Mahlâs-Nâme	1/442
385	Feride Hanım	Magosa	?	Ali Ekrem	1/474-5
386	Teodor Kasab	İstanbul	1877	Hayâl	2/13
387	Teodor Kasab	İstanbul	1877	Hayâl	2/14

1.4. Midilli Mektupları

(Temmuz 1877 - 27 Aralık 1879)

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
388	Teodor Kasap	Midilli	Şub/Mart/1877	Hayâl	2/15
389	Teodor Kasap	Midilli	Şub/Mart/1877	Basîret	2/23
390	Menemenli Rifat Bey	Midilli	4.8.1877	Tahrîb-i Harâbât	2/26
391	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	5.8.1877	Nedim	2/42
392	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	27.8.1877	Eski Şairler	2/42
393	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	27.8.1877	Beliğ	2/44
394	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	27.8.1877	Nef'i	2/44
395	Reşit Beyefendi	Midilli	Ağt/Eyl.1877	Y.Avni Bey	2/48
396	Reşit Beyefendi	Midilli	Ağt/Eyl.1877	Lazımsa Gazeli	2/48
397	Reşit Beyefendi	Midilli	Ağt/Eyl.1877	Darb-ı Mesel	2/49
398	Reşit Beyefendi	Midilli	Ağt/Eyl.1877	Gazel	2/49
400	Mehmet Nâzım Paşa	Midilli	Eylül 1877	Y.Avni Bey	2/51
401	Mehmet Nâzım Paşa	Midilli	Eylül 1877	Lazımsa Gazeli	2/51
402	Mehmet Nâzım Paşa	Midilli	Eylül 1877	Nazîre	2/51
403	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.9.1877	Nef'i	2/53
404	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.9.1877	Kasîde	2/53
405	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.9.1877	Harâbât	2/53
406	Veys Paşa	Midilli	8.9.1877	Şiir	2/56
407	Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	Nazîre	2/58
408	Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	Lazımsa Gazeli	2/58
409	Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	İnşa	2/58
410	Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	Bârîka-i Zafer	2/58
411	Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.10.1877	Sultan Selim	2/68
412	Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.10.1877	Ahmet Mithat	2/74
413	Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.10.1877	Menfâ	2/74
414	Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.10.1877	Sultan Selim	2/74
415	Menemenli Rifat Bey	Midilli	4.11.1877	Zeybek	2/79-80
416	Menemenli Rifat Bey	Midilli	4.11.1877	Vakit	2/79-80
417	Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	Vasf-ı Terkiбі	2/86
418	Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	İsim	2/86
419	Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	Sıfat	2/86
420	Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	İsm-i Mef'ul	2/86
421	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.11.1877	Umran Mucmuası	2/89
422	Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Ali Suâvî	2/90-1
423	Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Teşekkür-Nâme	2/90
424	Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Orta Oyunu	2/91
425	Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Celâlettin Harzemsâh	2/91
426	Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Muharrir Mecmuası	2/91
427	Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Vakit	2/91
428	Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Ahmet Mithat	2/91
429	Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	2.12.1877	Terkib-i İzâfî	2/93-4
430	Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	2.12.1877	Ta'kib	2/93-4
431	A.Hâmit	Midilli	28.3.1878	Victor Hugo	2/140
432	A.Hâmit	Midilli	28.3.1878	Gazel	2/141-2
433	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31:3.1878	Ta'kib	2/142
434	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31:3.1878	Tahrîb-i Harâbât	2/142

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
435	Feride Hanım	Midilli	13.4.1878	Ali Ekrem	2/145
436	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.4.1878	Celâlettin Harzemşâh	2/147
437	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.4.1878	Sabah Gazetesi	2/147
438	Feride Hanım	Midilli	24.5.1878	Ali Ekrem	2/153
439	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1878	Ali Suâvî	2/156
440	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1878	Avrupa Gazeteleri	2/156
441	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1878	Gazete	2/156
442	Menemenli Rifat Bey	Midilli	2.6.1878	Tercemân-ı Şark	2/159
443	Menemenli Rifat Bey	Midilli	2.6.1878	Ali Suâvî	2/159
444	Feride Hanım	Midilli	2.6.1878	Ali Ekrem	2/160
445	Feride Hanım	Midilli	8.6.1878	Ali Ekrem	2/16
446	Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	Üss-i İnkılâp	2/165
447	Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	A. Mithat	2/165
448	Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	Deli Hikmet	2/165
449	Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	Şarkı	2/166
450	Feride Hanım	Midilli	22.6.1878	Tiyatro	2/168
452	Feride Hanım	Midilli	5.7.1878	Celâlettin Harzemşâh	2/169
453	Feride Hanım	Midilli	12.7.1878	Celâlettin Harzemşâh	2/169
454	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Tercemân-ı Şark	2/173
455	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Şemsettin Sâmî	2/173
456	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Osmanlı Gazetesi	2/173
457	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Tercemân-ı Hakikat	2/173
458	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Üss-i İnkılâp	2/173
459	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Ahmet Mithat	2/174
460	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Şiir	2/175
461	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Ali Ekrem	2/175
462	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Ahmet Mithat	2/175
463	?	Midilli	1878	Cezmî	2/179-80
464	Feride Hanım	Midilli	26.7.1878	Ali Ekrem	2/186
465	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Duhter-i Hindû	2/190
466	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	A.Hâmit	2/190
467	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Harflerin Islahı	/190....4
468	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Latin Harfleri	2/190....2
469	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Nüzhet Efendi	2/193
470	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Mugni'l-Küttâb	2/193
471	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Kazım Paşa	2/193-4
472	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Nef'î	2/194
473	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Osmanlı Gazetesi	2/194
474	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Ceride-i Askeriye	2/194
475	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Diksiyon	2/197
476	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	R.M.Ekrem	2/197
477	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Mütâlea-Nâme	2/197
478	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Âli Tarihi	2/201
479	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Ebüzziyâ Tevfik	2/202
480	Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Lazımsa Gazeli	2/202
481	Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Tercümân-ı Şark	2/207
482	Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	İdris-i Bitlisî	2/207
483	Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Tarih(İ. Bitlisi)	2/207
484	Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Ebüzziyâ Tevfik	2/208
485	Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Rüyâ	2/208
486	Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Ziya Paşa	2/209
487	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.8.1878	Harflerin Islahı	/211..216
488	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.8.1878	Tarih-i Askeri	2/213
489	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.8.1878	Ziya Paşa	2/215

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
490	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	24.8.1878	Üss-i İnkılâp	2/224
491	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	24.8.1878	A. Mithat	2/225
492	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	24.8.1878	Ali Suâvî	2/225
493	Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	Harflerin Islahı	2/231
494	Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	A. Mithat	2/231
495	Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	Sâbit	2/231
496	Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	Şiir	2/232
497	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.8.1878	Harflerin Islahı	2/235..7
498	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Ali Ekrem	2/240
499	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Yavuz Sultan Selim	2/240
500	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Tasavvuf	2/241
501	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Sıfat	2/241
502	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Arap Aruzu	2/241
503	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Kafiye	2/241
504	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Harflerin Islahı	2/244
505	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Tasavvuf	2/246
506	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Türkçe	2/246
507	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Kafiye	2/247
508	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Redif	2/247
509	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Osmanlı Gazetesi	2/248
510	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Basiret	2/248
511	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	A.Mithat'ın Romanları	2/255
512	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	A.Mithat	2/261-2
513	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	Paris'te Bir Türk	2/267
514	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	A.Mithat	1/250..73
515	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	Hasan Mellâh	2/271
516	Ahmet Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	Monte Cristo	2/271
517	Menemenli Rifat Bey	Midilli	Eylül 1878	A.Mithat	2/274
518	Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.9.1878	R.M.Ekrem	2/284
519	Feride Hanım	Midilli	5.10.1878	Ali Ekrem	2/288
520	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Şinâsi	2/295
521	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Tercemân-ı Ahval	2/295
522	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Tasvîr-i Efkâr	2/295
523	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Nesteren	2/295-6
524	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Manzum Tiyatro	2/295-6
525	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Parmak Hesabı	2/295-6
526	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Şarkı	2/295-6
527	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Destan	2/295-6
528	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Mesnevi	2/295-6
529	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Vezin	2/295-6
530	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Bahr-ı Tavîl	2/295-6
531	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Şarkı	2/297
532	R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Edebiyat-ı Cedîde	2/297
533	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.11.1878	Türkçe	2/304-5
534	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.11.1878	Fransızca	2/305
535	Feride Hanım	Midilli	8.11.1878	Ali Ekrem	2/309
536	Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.11.1878	Ziya Paşa	2/314-5
537	Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.11.1878	Evrâk-ı Perişan	2/314
538	Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.11.1878	A.Mithat	2/314
539	Feride Hanım	Midilli	15.11.1878	Ali Ekrem	2/317
540	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22/11.1878	Ziya Paşa	2/319
541	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22/11.1878	A.Mithat	2/320-1
542	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22/11.1878	Hasan Mellâh	2/320
543	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22/11.1878	Hüseyin Fellâh	2/320

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
544	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22/11.1878	Tercemân-ı Hakikat	2/320-1
545	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22/11.1878	Ali Suâvî	2/321
546	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Fesâhât	2/324
547	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	A.Hâmit	2/324
548	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Duhter-i Hindû	2/324-5
549	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Hasan Mellâh	2/324
550	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Hüseyin Fellâh	2/324
551	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	A. Vefik Paşa	2/325
552	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Ali Suâvî	2/326
553	Feride Hanım	Midilli	15.12.1878	Ali Ekrem	2/329
554	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Ziya Paşa	2/337-8
555	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Edebiyat	2/337-8
556	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Tahrîb-i Harâbât	2/337-8
557	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Takîp	2/327-8
558	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Manzum-Mensur Tiyatro	2/340
559	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	R.M.Ekrem	2/340
560	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Osmanlı Üdebâsı	2/343
561	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Kafiye	2/343-4
562	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Veysi	2/344
563	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Nef'i	2/344
564	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Ressamlık	2/344
565	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Fesâhât	2/344
566	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Arapça İmlâ	2/344
567	R.Mahmut Ekrem	Midilli	4.I.1879	A.Hâmit	2/348
568	R.Mahmut Ekrem	Midilli	4.I.1879	Nesir	2/348
569	R.Mahmut Ekrem	Midilli	4.I.1879	Şiir	2/248
570	Feride Hanım	Midilli	13.I.1879	Ali Ekrem	2/349
571	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Tenâfür	2/357
572	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Kafiye	2/358
573	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Parmak Hesabı	2/358
574	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Şarkı	2/358
575	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Türkçe İmlâ	2/358-9
576	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	J.J.Rousseau	2/361
577	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Victor Hugo	2/361
578	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Alfanse Kar	2/361
579	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Romanciere	2/361-2
580	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Valter Scott	2/361
581	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	A.Dumas Rere	2/361-2
582	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Balzac	2/361-2
583	R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	A.Hâmit	2/362
584	Feride Hanım	Midilli	2.2.1879	Ali Ekrem	2/363
585	A.Hâmit	Midilli	2.2.1879	Sahra	2/369
586	Feride Hanım	Midilli	9.2.1879	Ali Ekrem	2/370
587	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Nesteren	2/375..9
588	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Cid	2/375
589	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Parmak Hesabı	2/375...82
590	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Tetâbû-i İzâfet	2/376
591	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	İçli Kız	2/376-9
592	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Lirik Şiir	2/376-7
593	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Şarkı	2/376
594	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Koşma	2/377
595	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Destan	2/377
596	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Veziin	2/378-9
597	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Arap Vezni	2/378-9

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
598	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Kafiye	2/378-9
599	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Bahr-ı Tavîl	2/378
600	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Ziya Paşa	2/378
601	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Moiere	2/378
602	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Tartuffe	2/378
603	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Manzum Tiyatro	2/379
604	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Zavallı Çocuk	2/379
605	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Duhter-i Hindû	2/379
606	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	R.Mahmut Ekrem	2/379-80
607	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Edebiyat	2/380
608	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	İrfan Paşa	2/380
609	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Lazımsa Gazeli	2/380
610	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Y. Avni Bey	2/380
611	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	R.Mahmut Ekrem	2/380-2
612	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Ziya Paşa	2/380
613	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Terkib-i Bent(Z.Paşa)	2/380
614	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Terci-i Bent(Z.Paşa)	2/380
615	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Zafernâme	2/380
616	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Eski Tarz Şiir	2/381-2
617	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Gazel	2/381-2
618	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Kaside	2/381-2
619	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Tiyatro	2/382
620	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	A.Hâmit	2/382
621	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	A.Mithat	2/382-3
622	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Üss-i İnkılâp	2/382-3
623	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Ali Suâvi	2/383
624	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	A. Vefik Paşa	2/384...6
625	A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	A. Hâmit	2/387-8
626	A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	Sahra	2/390..2
627	A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	Eski Tarz Şiir	2/390-1
628	A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	Nazîre	2/391-2
629	A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	Vaveylâ	2/392
630	A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	A.Mithat	2/392
631	A.Hâmit	Midilli	22.2.1879	Sahra	2/395
632	A.Hâmit	Midilli	22.2.1879	Gülnehal	2/397
633	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Sahra	2/404-5
634	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Vaveylâ	2/404
635	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Kaside	2/404
636	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Mesnevî	2/404
637	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Marseillaise	2/404
638	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Victor Hugo	2/404
639	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Oriental	2/404
640	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Vezin	2/405
641	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	R.M.Ekrem	2/406
642	A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Edebiyat	2/406
643	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Haşv	2/414
644	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Fârisî	2/414
645	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Lafız	2/414
646	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Kafiye	2/414
647	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Nedim	2/414-5
648	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Son Pişmanlık	2/414
649	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	R.M.Ekrem	2/414
650	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	A.Hâmit	2/414-5
651	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Paul De Kock	2/414-5

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
652	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Surûri	2/414-5
653	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Şiir	2/415
654	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Bahar Manzumesi	2/415
655	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Harâbât	2/415
656	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Edebiyat-ı Cedide	2/415
657	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Adaptation	2/415
658	R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Haşv-i Zâit	2/517
659	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	A.Hâmit	2/419
660	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	R.M.Ekrem	2/419
661	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Vaveylâ	2/420
662	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	A.Mithat	2/420
663	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	R.M.Ekrem	2/420
664	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Firdevsî	2/421
665	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Edebiyat	2/421-2
666	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Müseddes	2/422
667	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Yeni Şiir	2/422
668	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Vaveylâ	2/422
669	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Sahra	2/422-3
670	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Victor Hugo	2/423
671	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Les Miserables	2/423
672	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Graziella	2/424
673	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Lamartine	2/424
674	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Orta Oyunu	2/424
675	A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Hacivat	2/431
676	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Numûne-i Edebiyat	2/434
677	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Osmanlı Şiiri	2/434
678	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sultan Veled	2/434
679	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Süleyman Çelebi	2/434
680	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Ali-Şir Nevâ'î	2/435-6
681	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Ahmet Paşa	2/435-6
682	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Kastamonulu Nizâmî	2/436
683	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fatih	2/436
684	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Evrâk-ı Perişân	2/436
685	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Necâti	2/436
686	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fatih Dönemi Şiiri	2/436
687	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	İbn Kemal	2/436
688	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sultan Selim	2/436-7
688	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Osmanlı Şiiri	2/437
690	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fuzûlî	2/437-8
691	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Baki	2/437-8
692	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	S.Süleyman -Mersiye	2/438
693	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Baki Divânı	2/438
694	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nev'î	2/438
695	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Yahya Bey	2/438
696	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Hayrullah Efendi	2/438
697	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Ebu's Su'ûd	2/438-9
698	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şakâyık-ı Nu'mânîye	2/439
699	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Voltaire	2/439
700	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nef'î	2/439
701	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şinâsi	2/439
702	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Selim-i Sâni	2/439
703	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nev'izâde Atâyî	2/439
704	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şehzade Mustafa	2/439
705	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sabri Şâkir	2/439

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
706	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Numûne-i Edebiyat	2/439
707	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Harâbât	2/439
708	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	“Eyler” Kasidesi	2/439
709	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	“Esti Nesîm..” Kasidesi	2/439
710	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nâ’ili	2/440
711	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Mezâkî	2/440
712	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fehîm	2/440
713	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Cevrî	2/440
714	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Âlî	2/440
715	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Neşâtî	2/440
716	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Azmi/Azmizade/Riyazi	2/440
717	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şeyhü'l-islâm Bahâyî	2/440
718	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şeyhü'l-islâm Yahya	2/440
719	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nâbî	2/440
720	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Seyyid Vehbi/Ragıp Paşa	2/440
721	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sâmî	2/440
722	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sâbit	2/440
723	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Râsîh-Tâlib	2/440
724	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nedîm	2/440
725	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nevres	2/440
726	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Haşmet-S. Vehbî	2/440
727	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fasîh Dede-Hulûsi Dede	2/441
728	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Müntehabat-ı Mîr Nazîf	2/440-1
729	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Cevdet	2/441
730	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Müntehabât-ı Âsâr	2/441
731	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şeyh Gâlip	2/441
732	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	S.Selim Devri Şairleri	2/441
733	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Hüsn Ü Aşk	2/441
734	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Bağdatlı Rûhî	2/441
735	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Hâmî-i Âmidî	2/441
736	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	İzzet Molla	2/441
737	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Vâsîf	2/441
738	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Pertev Paşa-Âkîf Paşa	2/441
739	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fâzıl Bey	2/441
740	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Câvid Bey	2/441-2
741	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Dâniş Bey	2/441-2
742	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fâzıl Bey	2/441
743	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	S.Mahmut Devri Şairleri	2/442
744	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	N.Kemal Asrı Şairleri	2/442
745	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Harâbât	2/442
746	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	A.Hâmit’i Takdir	2/449-50
747	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	N.Kemal’in Yaşı	2/450
748	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Şinâsi	2/450-1
749	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Ayn İmâlesi	2/451-2
750	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Corneille	2/453
751	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Shakespeare	2/453
752	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Le Cid	2/453
753	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Horace	2/453
754	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Cinna	2/453
755	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Polyeucte	2/453
756	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Agésilas	2/453
757	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Pantheon Editon	2/453
758	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Aruz	2/453-4
759	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Şiir	2/453

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
760	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Acem Vezni	2/454
761	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Şiir	2/454
762	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	A.Hâmit'i Tenkit	2/454-5
763	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Hâmit-Kemal Yakınlığı	2/455
764	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Ali Ekrem	2/455
765	A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Tarık'ta Tashih(Şiir)	2/455...9
766	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Numûne-i Edebiyat	2/460
767	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Boileau	2/460
768	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Harâbât	2/460
769	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Osmanlı Şiiri	2/460
770	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sultan Veled	2/460
771	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Mevlâna Nevâ'i	2/460
772	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sa'dî	2/460
773	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nevâ'i	2/460
774	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kâdî Fâzıl	2/460
775	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Numûne-i Edebiyat	2/460
776	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Süleyman Dede	2/461
777	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kastamonulu Nizâmî	2/461
778	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Ahmet Paşa	2/461
779	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Necâtî	2/461
780	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Zâtî	2/461
781	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sultan Cem	2/461
782	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Bâkî	2/461
783	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sinan Paşa	2/461
784	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Şiir	2/461
785	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Bağdatlı Rûhî	2/461
786	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Harâbât	2/461
787	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nev'i	2/461
788	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nev'i-Zâde	2/461
789	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nef'i	2/461-2
790	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sabri Şâkir	2/462
791	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nâ'ili	2/462
792	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Cevrî	2/462
793	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Âlî	2/462
794	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Vecdî	2/462
795	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Neşâtî	2/462
796	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nâbî	2/462
797	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Râgıb	2/462
798	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	İzzet Bey	2/462
799	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Hâmî	2/462
800	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Münif	2/462
801	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Halim Giray	2/462
802	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Beliğ	2/463
802	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nedim	2/463
804	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Seyyîd Vehbî	2/463
805	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kelîm	2/463
806	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Feyzî-i Hindî	2/463
807	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Urfî	2/463
808	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kırımî Rahmî	2/463
809	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Râsih	2/463
810	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Tâlib	2/463
811	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Surûrî	2/463
812	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Hulûsî Dede	2/463
813	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sâkub Dede	2/463

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
814	Ebüzziyâ Tefvik	Midilli	7.7.1879	Şâmîzâde	2/463
815	Ebüzziyâ Tefvik	Midilli	7.7.1879	Şânîzâde	2/463
816	Ebüzziyâ Tefvik	Midilli	7.7.1879	Vâsıf	2/464
817	Ebüzziyâ Tefvik	Midilli	7.7.1879	Dâniş Bey	2/464
818	Ebüzziyâ Tefvik	Midilli	7.7.1879	Pertev	2/464
819	Ebüzziyâ Tefvik	Midilli	7.7.1879	Câvid Bey	2/464
820	Ebüzziyâ Tefvik	Midilli	7.7.1879	Şiir-înşâ	2/464
821	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Eyvah	2/466
822	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Macbeth	2/467
823	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Hermani	2/466
824	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Victor Hugo	2/466
825	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Cromwell	2/466
826	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Ruy Blas	2/467
827	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Le Roi Samuse	2/467
828	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	A.Dumas	2/467
829	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Tour De Nesle	2/467
830	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Shakespeare	2/467
831	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Hamlet	2/467
832	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Victor Hugo	2/467
833	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Moliere	2/467-8
834	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Voltaire	2/467
835	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Tartüffe	2/467
836	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Les Femmes Savantes	2/467
837	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Komedi	2/467-8
838	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Trajedi	2/467
839	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Paul De Kock	2/467-8
840	S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Şîr	2/468
841	A.Hâmit	Midilli	20.10.1879	Ekrem-Hâmit Tartışması	2/475
842	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Ekrem-Hâmit Tartışması	2/484
843	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Târik	2/484
844	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	A.Mıthat	2/484
845	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Yeryüzünde Bir Melek	2/484
846	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Dram	2/484-5
847	Menemenli Rifat Bey	Midilli	29.5.1880	Ziya Paşa	3.14-5
848	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Lugat Tertibi	3/27-8
849	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Kâmûs	3/27
850	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Burhân	3/27
851	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Türkçe	3/27
852	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Lehçe-i Osmâni	3/27
853	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Şinâsi	3/27
854	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.8.1880	Lugat	3.29
855	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Sihâm-ı Kazâ	3.52-3
856	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Nedim Divânı	3.52
857	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Şinâsi	3.52-3
858	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Edebiyat	3.52-3
859	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Literature	3.52-3
860	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Şiir Ve İnşâ	3.52-3
861	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Kitâbet	3.53
862	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Necâfi	3.53
863	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Sinan Paşa	3.53
864	R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Tezarrû-Nâme	3.53
865	Menemenli Rifat Bey	Midilli	21.4.1881	Edebiyat	3.79
866	Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.5.1881	Edebiyat	3.85
867	Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.5.1881	Cezmî	3.85

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
868	Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.5.1881	A.Hâmit	3.85-6
369	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.8.1881	Hikmetü'l -Hukuk	3.93
370	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.8.1881	Cezmî	3.93
371	Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.8.1881	Celâlettin Harzemşâh	3.93
372	Zeynü'l-Âbidin ReşitB.	Midilli	10.9.1881	Nazîre	3.96
873	Zeynü'l-Âbidin ReşitB.	Midilli	10.9.1881	Na't	3.96
874	Zeynü'l-Âbidin ReşitB.	Midilli	10.9.1881	Nef'i	3.96
875	Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.12.1881	A.Mithat	3.108
876	?	Midilli	1881	Arapça	3.113-4
877	?	Midilli	1881	Farsça	3.113-4
878	?	Midilli	1881	Fransızca	3.113-4
879	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1881	Celâlettin Harzemşâh	3.121
880	S.P.Abdü'l-Halim Bey	Midilli	17.2.1882	N.Kemal'in Şiirleri	3.124
881	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Adem	3.128
882	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Vücut	3.128
883	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Yazı Yazmak	3.128
884	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Edebiyat-ı Atıka	3.129-30
885	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Nef'i Divânı	3.131
886	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Cezmî	3.132
887	A. Hâmit	Midilli	22.4.1882	Mihrünnisâ Hanım	3.142
888	A. Hâmit	Midilli	22.4.1882	Edebiyat-ı Cedide	3.142
889	A. Hâmit	Midilli	22.4.1882	R. M. Ekrem	3.143
890	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Tiyatro	3.163
891	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Zavallı Çocuk	3.163
892	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Âkif Bey	3.163
893	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Ahmet Vefik Paşa	3.165
894	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Mikromega	3.165
895	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Tiyatro	3.165
896	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Celâlettin Harzemşâh	3.165
897	Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Gazete	3.166
898	Ahmet Mithat	Midilli	22.10.1882	A.Mithat	3.169
899	Ahmet Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat-ı Garbiye	3.169
900	Ahmet Mithat	Midilli	22.10.1882	Vakit	3.169
901	Ahmet Mithat	Midilli	22.10.1882	Tercemân-ı Hakikat	3.169
902	Ahmet Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat	3.169
903	Ahmet Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat-ı Cedide	3.169
904	Ahmet Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat-ı Atıka	3.169
905	A. Hâmit	Midilli	22.4.1882	R.M.Ekrem	3.143
906	?	Midilli	Kasım 1882	Gazete	3.173
907	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	16.12.1882	Muâheze	3.176
908	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	16.12.1882	R.M.Ekrem	3.176
909	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	16.12.1882	Edebiyat	3.177
910	Tercemân-ı Hakikat	Midilli	Ocak 1883	Nuance	3.197
911	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Mübâhasât-ı Edebîye	3.201
912	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3.201
913	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	R.M.Ekrem	3.201
914	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Sahiha	3.201
915	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3.201
916	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Atıka	3.201-2
917	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Bârîka-i Zafer	3.201
918	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Mes Prisons Tercemesi	3.201
919	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Duhter-i Hindû	3.201
920	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	İbn-i Mûsa	3.201
921	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Vâveylâ	3.201-2

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
922	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Mir'ât-ı Âlem	3.201-2
923	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Tarık	3.201-2
924	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şeyh Gâlip	3.201-2
925	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	A.Hâmit	3.202
926	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Eşber	3.202
927	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Selim-i Evvel	3.202
928	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	N.Kemal	3.202
929	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Nazîre	3.202
930	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Sahiha	3.202
931	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	A.Hâmit	3.202
932	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	R.M.Ekrem	3.202
933	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Osmâniye	3.204
934	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3.204
935	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	N.Kemal	3.204
936	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat	3.204
937	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Müceddidlik	3.204
938	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3.204
939	A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	A. Hâmit	3.204
940	Nuri Bey	Midilli	24.I.1882-3?	Mir'ât-ı Âlem	3.207-8
941	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Menemenli Tâhir	3.235
942	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	A. Hâmit	3.235
943	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Tenâfûr	3.235
944	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Selîmiye	3.235
945	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Hüsn-i Ezeli	3.235
946	Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Nâbi	3.236
947	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.6.1883	Tabsıra	3.249..51
948	Mustafa Âsım Bey	Midilli	16.6.1883	Ali Ekrem	3.261
949	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.7.1883	Edebiyat	3.296
950	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Renan Müdâfa'a-Nâmesi	3.299
951	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Endülüs Tarihi	3.299
952	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	İbn Hallikân	3.299
953	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Müdâfa'a (A.Mithat)	3.299
954	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Ziya Paşa	3.299-300
955	Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Nâbi	3.300
956	Mustafa Âsım Bey	Midilli	20.7.1883	Ernest Renan	3.305
957	A.Hâmit	Midilli	21.7.1883	Şâirlik	3.306
958	A.Hâmit	Midilli	21.7.1883	Ali Ekrem	3.307
959	A.Hâmit	Midilli	21.7.1883	Mihrünnisâ	3.307
960	Menemenli Rifat Bey	Midilli	21.7.1883	Ernest Renan	3.309
961	Menemenli Rifat Bey	Midilli	21.7.1883	Türkçe Kaide	3.309
962	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.9.1883	Renan Müdâfa'a-Nâmesi	3.317
963	Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.9.1883	Renan Müdâfa'a-Nâmesi	3.330
964	Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.9.1883	Ârif Hikmet	3.330
965	Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.9.1883	Nâili	3.330
966	Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	14.10.1883	Tasvîr-i Efkâr	3.340
967	Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.10.1883	Nasreddin Hoca	3.343-4
968	Kürd Said Paşa	Midilli	Ekim 1881	Nasreddin Hoca	3.102
969	Menemenli Rifat Bey	Midilli	6.11.1883	Renan Müdâfaası	3.348
970	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.11.1883	Şiir	3.350
971	Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.11.1883	Âşık Garib	3.352
972	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Lugat-i Osmaniye	3.356-7
973	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Kamûs	3/357
974	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Vankulı	3/357
975	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Ahterî	3/357

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
976	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Belâgat	3.358
977	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Fesâhat	3.358
978	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sâkî-Nâme	3.358
979	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nedim	3.358
980	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nedim	3.359
981	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sâkî-Nâme	3.359
982	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	A.Hâmit	3.359
983	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Surûrî	3.359
984	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sâkî-Nâme	3.360
985	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Fesâhat	3.360
986	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Mes'ûd-i Harâbâti	3.360
987	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Şiir	3.360
988	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Shakespeare	3.360
989	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Victor Hugo	3.361
990	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	A.Hâmit	3.361
991	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Lafz-Mana	3.361
992	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nef'î	3.361
993	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nedim	3.362
994	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nef'î	3.362
995	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Fuzûlî	3.362
996	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Hâfız	3.362
997	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sa'dî	3.362
998	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Firdevsî	3.362
999	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Buhterî	3.362
1000	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Ebû-Temmâm	3.362
1001	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Mütenebbî	3.362
1002	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	İmrü'-L Kays	3.362
1003	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Virjil	3.362
1004	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Homeros	3.362
1005	Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Şiir	3.362
1006	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.I.1884	Hitâm-ı Acemî	3.369
1007	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.I.1884	Gazel	3.370
1008	Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.I.1884	Acemâne	3.370
1009	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	M.Nâcî	3.372
1010	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Ziya Paşa	3.372-3
1011	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Firdevsî	3.372
1012	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	N.Kemal	3.372
1013	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	R.M.Ekrem	3.372-3
1014	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	A.Hâmit	3.372-3
1015	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Mihrünnisâ	3.373
1016	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Fuzûlî	3.373
1017	Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Tercemân-ı Hakikat	3.373
1018	Menemenli Rifat Bey	Midilli	2.11.1884	Hitâm-ı Acemî	3.380
1019	Menemenli Rifat Bey	Midilli	9.11.1884	Hitâm-ı Acemî	3.380
1020	Menemenli Rifat Bey	Midilli	9.11.1884	Tercemân-ı Hakikat	3.383
1021	Menemenli Rifat Bey	Midilli	9.11.1884	Âşık Garib	3.383
1022	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	M.Nâcî	3.389-90
1023	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	Telâtum	3.389-90
1024	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	Mes'ûd-i Harâbâti	3.390
1025	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	R.M.Ekrem	3.389
1026	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Mecmua-i Siyâset	3.391
1027	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Telâtum	3.392
1028	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	M.Nâcî	3.392
1029	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Rüyâ	3.392

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
1030	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Parmak Hesabı	3.392
1031	Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	M.Tâhir Bey	3.392
1032	Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.3.1884	Şiir	3.396
1033	Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.3.1884	Celâlettin Harzemşâh	3.403
1034	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.4.1884	R.M.Ekrem	3.407
1035	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.4.1884	Hitâm-ı Acemî	3.407
1036	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.4.1884	M.Nâcî	3.407
1037	Feride Hanım	Midilli	5.4.1884	Evrâk-ı Perişan	3.408
1038	Feride Hanım	Midilli	12.4.1884	Evrâk-ı Perişan	3.408
1039	Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.4.1884	Kazım Paşa	3.411
1040	Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.4.1884	Hâver	3.411
1041	Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.4.1884	Menemenli Tâhir Bey	3.411
1042	Feride Hanım	Midilli	26.4.1884	Menemenli Tâhir Bey	3.412
1043	Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1884	Evrâk-ı Perişan	3.440
1044	Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.6.1884	Mecmuâ-i Siyâset	3.442
1045	Muallim Nâcî	Midilli	1884	Hâce-i Nâcî	3.459
1046	Muallim Nâcî	Midilli	1884	Hitâm-ı Acemî	3.460
1047	?	Midilli	?	Edebiyat-ı Cedîde	3.461

1.5. Rodos Mektupları (25 Ekim 1884 - 2 Aralık 1887)

1048	Mustafa Âsım Bey	Rodos	26.11.1884	Midilli	4.14
1049	Menemenli Rifat Bey	Rodos	31.I.1885	Âkif Bey	4.155
1050	Menemenli Rifat Bey	Rodos	31.I.1885	Gülnihal	4.155
1051	Menemenli Rifat Bey	Rodos	31.I.1885	Nasreddin Hoca	4.155
1052	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.I.1885	Âkif Bey	4.171
1053	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.2.1885	Gülnihal	4.171
1054	Menemenli Rifat Bey	Rodos	13.2.1885	Tarih-i Askerî	4.193
1055	Menemenli Rifat Bey	Rodos	13.3.1885	Tâcû't -Tevârih	4.193
1056	Menemenli Rifat Bey	Rodos	31.3.1885	Midilli	4.200
1057	Menemenli Rifat Bey	Rodos	8.4.1885	R.M.Ekrem	4.204
1058	Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.4.1885	Nahiv	4.217
1059	Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.4.1885	Terkib-i İzâfi	4.217
1060	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	15.7.1885	Nümune-i Edebiyat	4.248
1061	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	15.7.1885	Cümel-i Muntahabe	4.248
1062	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	15.7.1885	Muntahabât-ı Cedîde	4.248
1063	Menemenli Rifat Bey	Rodos	17.7.1885	Şeyh Vasfî	4.253
1064	Menemenli Rifat Bey	Rodos	17.7.1885	Murabba	4.253
1065	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Şair	4.276
1066	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Menemenli Tâhir	4.276
1067	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Tercemân-ı Hakîkat	4.276
1068	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	A.Mithat	4.276
1069	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	M.Nâcî	4.276
1070	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	A.Hâmit	4.276
1071	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	R.M.Ekrem	4.276
1072	Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Celâlettin Harzemşâh	4.277
1073	Menemenli Rifat Bey	Rodos	14.I.1886	Osmanlı Tarihi	4.295

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
1074	Menemenli Rifat Bey	Rodos	29.I.1886	Osmanlı Tarihi	4.298
1075	Menemenli Rifat Bey	Rodos	29.I.1886	Evrâk-ı Perişan	4.298
1076	Menemenli Rifat Bey	Rodos	12.2.1886	Osmanlı Tarihi	4.299
1077	Menemenli Rifat Bey	Rodos	12.2.1886	Evrâk-ı Perişan	4.299
1078	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Türkistan Tarihi	4/301
1079	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Osmanlı Tarihi	4/301
1080	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Neşri Tarihi	4/301
1081	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Heşt Behişt	4/301
1082	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	İbn Kemal Tercemesi	4/301
1083	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Cennâbi Tarihi	4/301
1084	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Künü'l-Ahbâr	4/301
1085	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Selim-Nâme	4/301
1086	S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Hasan Çelebi Tezkiresi	4/301
1087	Menemenli Rifat Bey	Rodos	18.2/1886	Lamartine	4.305
1088	Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.3.1886	Osmanlı Tarihi	4.314
1089	Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.3.1886	Tarih-i Askerî	4.314
1090	S.P.Halîm Bey	Rodos	31.3.1886	Künü'l-Ahbâr	4.315
1091	Menemenli Rifat Bey	Rodos	10.4.1886	Osmanlı Tarihi	4.316
1092	Menemenli Rifat Bey	Rodos	6.5.1886	Osmanlı Tarihi	4.321
1093	Menemenli Rifat Bey	Rodos	2.6.1886	Osmanlı Tarihi	4.324
1094	Ali Ekrem Bolayır	Rodos	2.6.1886	Osmanlı Tarihi	4.326
1095	Ali Ekrem Bolayır	Rodos	2.6.1886	Osmanlı Tarihi	4.327
1096	Menemenli Rifat Bey	Rodos	6.7.1886	Takvimü't Tevârih	4.339
1097	Menemenli Rifat Bey	Rodos	9.10.1886	Celâlettin Harzemşâh	4.350
1098	Menemenli Rifat Bey	Rodos	1886	Osmanlı Tarihi	4.367
1099	Menemenli Rifat Bey	Rodos	1886	Mufassal	4.367
1100	Mustafa Âsım Bey	Rodos	9.12.1886	Tiyatro	4.369
1101	Menemenli Rifat Bey	Rodos	17.12.1886	Osmanlı Tarihi	4.370
1102	?	Rodos	2.I.1887	Hizmet Gazetesi	4.373
1103	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Vatan Yahut Silistre	4.390-1
1104	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Heinrich Hartt	4.390
1105	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Berliner Tageblatt	4.390
1106	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Goethe	4.390
1107	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Shiller	4.390
1108	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Chateaubriand	4.390-1
1109	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Alexandre Dumas	4.390-1
1110	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	23.2.1887	Câm-ı Cihan-Numâ	4.400
1111	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	23.2.1887	Rumeli(K.Çelebi)	4.400
1112	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Şubat 1887	Vatan Yahut Silistre	407...17
1113	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Şubat 1887	Haci İbrahim Efendi	407..17
1114	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Şubat 1887	Beşir Fuat	4.407-8
1115	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	1887	Hadikatü'l-Belâga	4.410-1
1116	Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	1887	Victorien Sardou	4.416-7
1117	Menemenli Rifat Bey	Rodos	24.2.1887	Beşir Fuât	4.419
1118	Menemenli Rifat Bey	Rodos	24.2.1887	Osmanlı Tarihi	4.419
1119	Mustafa Âsım Bey	Rodos	12.10.1887	Ahmet Râtib Paşa	4.459
1120	Mustafa Âsım Bey	Rodos	12.10.1887	A.Râtib Paşa Divânı	4.459
1121	Mustafa Âsım Bey	Rodos	12.10.1887	Âşık Ömer	4.459
1122	?	Rodos	?	Ki Edatı	4.482-3

1.6. Sakız Mektupları

(8 Aralık 1887 - 29 Kasım 1888)

Sıra No	Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
1123	Menemenli Rifat Bey	Sakız	3.2.1888	Murâd Bey	4.514
1124	Menemenli Rifat Bey	Sakız	7.6.1888	Harâbât	4.545
1125	Mustafa Âsım Bey	Sakız	21.6.1888	Ahmet Râtib Paşa	4.547-8
1126	Mustafa Âsım Bey	Sakız	21.6.1888	Nazîre	4.547-8
1127	Mustafa Âsım Bey	Sakız	21.6.1888	Sergüzeşt	4.561
1128	S.P.Halîm Bey	Sakız	19.10.1888	Ali Ekrem	4.587
1129	S.P.Halîm Bey	Sakız	19.10.1888	Balzac	4.587
1130	Mustafa Âsım Bey	Sakız	27.10.1888	Bağdatlı Rûhî	4.600
1131	Feride Hanım	Sakız	Kasım 1888	Ali Ekrem	4.606
1132	Ali Ekrem	Sakız	24.11.1888	Victor Hugo	4.614

2. Konularına Göre Mektuplar

2.1.Şiir

Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.3.1884	Şiir	3/396
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Şiir	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Şiir	3/360
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.11.1883	Şiir	3/350
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Şiir-inşa	2/464
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Şiir	2/461
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Şiir	2/454
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Şiir	2/453
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Şiir	2/415
R. Mahmut Ekrem	Midilli	04.I.1879	Şiir	2/248
Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	Şiir	2/232
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Şiir	2/175
Veys Paşa	Midilli	8.9.1877	Şiir	2/56
A. Hâmit	Magosa	21.2.1875	Şiir	1/433
?	İstanbul	1866	Şiir	1/35-36
L. Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Şiir	1/12-13
A. Hâmit	Midilli	17.2.1879	Lirik Şiir	2/376-7
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Şâirâne	1/65
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Şâirâne	1/58
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Şâirâne	1/58
A. Hâmit	Midilli	21/7.1883	Şâirlik	3/306
Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Şâir	4/276
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Şâir	1/76
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	27.8.1877	Eski Şairler	2/42
A. Hâmit	Midilli	19.2.1879	Eski Tarz Şiir	2/390-1
A. Hâmit	Midilli	17.2.1879	Eski Tarz Şiir	2/381-2
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fatih Dönemi Şiiri	2/436

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	N.Kemal Asrı Şairleri	2/442
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	S.Mahmut Devri Şairleri	2/442
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	S.Selim Devri Şairleri	2/441
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Yeni Şiir	2/422
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Osmanlı Şiiri	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Osmanlı Şiiri	2/437
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Osmanlı Şiiri	2/434

2.1.1. Gazel

Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.I.1884	Gazel	3.370
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Gazel	2/381-2
A.Hâmit	Midilli	28.3.1878	Gazel	2/141-2
ReşitBeyefendi	Midilli	Ağt/Eyl.1877	Gazel	2/49
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	Tem/Ara.1875	Gazel	1/350
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Gazel	1/328
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Gazel	1/270-1
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Gazel	1/25-26
L.Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Gazel	1/12-13
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Lazımsa Gazeli	2/380
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Lazımsa Gazeli	2/202
Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	Lazımsa Gazeli	2/58
Mehmet Nâzım Paşa	Midilli	Eylül 1877	Lazımsa Gazeli	2/51
ReşitBeyefendi	Midilli	Ağt/Eyl.1877	Lazımsa Gazeli	2/48
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Mücerrihâ Gazeli	1/25-26
L.Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	"Kendini Gösterir"	1/13
L.Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	"Eyler Beni"	1/12
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Matla	1/26

2.1.2. Kaside

A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Kaside	2/404
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Kaside	2/381-2
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.9.1877	Kaside	2/53
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Kaside	1/270
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Kaside	1/163
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Eyler Kasidesi	2/439
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Esti Nesim..Kasidesi	2/439

2.1.3. Şarkı

A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Şarkı	2/376
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Şarkı	2/358
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21/10.1878	Şarkı	2/297
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21/10.1878	Şarkı	2/295-6
Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	Şarkı	2/166

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
2.1.4. Mesnevi				
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21/10.1878	Mesnevi	2/295-6
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Mesnevi	2/404
Menemenli Rifat Bey	Rodos	17.7.1885	Murabba	4/253
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Müseddes	2/422
Zeynü'l-Âbidin ReşitB.	Midilli	10.9.1881	Na't	3.96

2.1.5. Nazîre

Mustafa Âsım Bey	Sakız	21/61888	Nazîre	4.547-8
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Nazîre	1/271-2
L.Gâlip	Magosa	Ağustos 1865	Nazîre Söylemek	1/13
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Nazîre	3.202
Zeynü'l-Âbidin ReşitB.	Midilli	10.9.1881	Nazîre	3.96
A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	Nazîre	2/391-2
Mehmet Nâzım Paşa	Midilli	Eylül 1877	Nazîre	2/51
Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	Nazîre	2/58

2.1.6. Edebi Sanatlar

A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sehl-i Mümteni	1/434
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Mübâlega	1/59
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Teşbih (Eski Ed.İzleri)	1/53..59
?	İstanbul	1866	Seci	1/35
?	İstanbul	1866	Teşbih	1/35

2.1.7. Beyit

?	İstanbul	1866	Beyit	1/35-36
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Beyit	1/25-26
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Ebyât	1/25
L.Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Beyit	1/12-13

2.1.8. Kafiye

R.Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Kafiye	2/414
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Kafiye	2/378-9
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Kafiye	2/358
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Kafiye	2/343-4
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Kafiye	2/247
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Kafiye	2/241
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Kafiye	1/426...31

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Kafiye	1/345
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Redif	2/247

2.1.9. Vezin

A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Vezin	2/405
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Vezin	2/378-9
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Vezin	2/295-6
ReşitBeyefendi	Midilli	Ağt/Eyl. 1877	Vezin	2/49
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Vezin	1/427
?	İstanbul	1866	Vezin	1/35-36
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Parmak Hesabı	3/392
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Parmak Hesabı	2/375...82
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Parmak Hesabı	2/358
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Parmak Hesabı	2/295-6
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Parmak Hesabı	1/433-4
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Arap Aruzu	2/241
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Arap Vezni	2/378-9
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Acem Vezni	2/454
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Aruz	2/453-4
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Bahr-ı Tavîl	2/378
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Bahr-ı Tavîl	2/295-6
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Evezân-ı Acem	1/433

2.1.10. Halk Şiiri

A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Koşma	2/377
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Destan	2/295-6
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Destan	2/377

2.2. Hikâye

?	Avrupa	Tarihsiz	Hikaye	1/220
---	--------	----------	--------	-------

2.3. Roman

?	Avrupa	Tarihsiz	Roman	1/220
---	--------	----------	-------	-------

2.4. Tiyatro

Mustafa Âsım Bey	Rodos	9.4.369	Tiyatro	4/369
Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Tiyatro	3/165
Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Tiyatro	3/163
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Tiyatro	2/382
Feride Hanım	Midilli	22.6.1878	Tiyatro	2/168

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Tiyatro	1/285-6
Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Tiyatro	1/242...6
İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Tiyatro	1/159
Mustafa Âsım Bey	Paris	28.9.1867	Tiyatro	1/119

2.4.1. Manzum Tiyatro

A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Manzum Tiyatro	2/379
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Manzum Tiyatro	2/295-6
?	İstanbul	1866	Manzum Tiyatro	1/36
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Manzum-Mensur Tiyatro	2/340

2.4.2. Trajedi

S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Trajedi	2/467
------------------	---------	-----------	---------	-------

2.4.3. Dram

Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Dram	2/484-5
İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Dram	1/159

2.4.4. Komedi

S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Komedi	2/467-8
------------------	---------	-----------	--------	---------

2.4.5. Hayâl

Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Hayâl	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Hayâl	1/74

2.4.6. Oyun

?	Avrupa	Tarihsiz	Oyun	1/220
Mustafa Âsım Bey	Paris	28.9.1867	Oyun	1/119
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Oyun	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Oyun	1/74
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Oyuncu	1/74
Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara. 1873	Agop Efendi	1/245

2.4.7. Ortaoyunu

A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Ortaoyunu	2/424
---------	---------	-----------	-----------	-------

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Ortaoyunu	2/91
Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Ortaoyunu	/242...7
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Ortaoyunu	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Ortaoyunu	1/74
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Hacivat	2/431
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Rüstem	1/62
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Haydar	1/64
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Zülfikâr	1/64
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Hızır	1/68
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Çalgı	1/74
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Gedikpaşa	1/74
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Suhr	1/74
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Soullier	174
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Reşit Paşa Türbesi	1/74
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Rumca	1/75
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Acemoğlu Karakolu	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Bayazıd Meydanı	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Şehzâde Caddesi	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Kalpakistanarbaşı	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Çarşı	1/76
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Karakulak-Hanı	1/80

2.4.8. Nasreddin Hoca

Menemenli Rifat Bey	Rodos	31.I.1885	Nasreddin Hoca	4/155
Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.10.1883	Nasreddin Hoca	3/343-4
Kürd Said Paşa	Midilli	Ekim 1881	Nasreddin Hoca	3/102

2.5. Gazete

?	Midilli	Kas. 1882	Gazete	3/173
Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Gazete	3/166
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1878	Gazete	2/156
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Gazete	1/271
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Edebiyat Gazetesi	1/163
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Gazete	1/163-4
Mustafa Âsım Bey	Avrupa	Ağts.1867	Gazete	1/101
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Gazete	1/75
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Matbûât	1/75
?	İstanbul	1866	Gazete	1/36
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Hürriyet	1/329-30
Mustafa Âsım Bey	Londra	?7.1870	Hürriyet	1/210
Mustafa Âsım Bey	Londra	10.6.1870	Hürriyet	1/204
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Hürriyet	1/201
Mustafa Âsım Bey	Londra	27.5.1870	Hürriyet	1/198
Mustafa Âsım Bey	Londra	24.2/1870	Hürriyet	1/192
Mustafa Âsım Bey	Londra	10.I.1870	Hürriyet	1/181
Gazete İlânı	Londra	7.I.1870	Hürriyet	1/173-4
İ.B.Reşat Bey	Londra	20.8.1868	Hürriyet	1/146-7
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Hürriyet	1/151-2

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Hürriyet Gazetesi	Londra	13-27.7.1868	Hürriyet	1/143
İ.B.Reşatbey	Londra	6-13.7.1868	Hürriyet	1/141-2
Ri'at Ahmet Efendi	Londra	8.3.1867	Hürriyet	1/133
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Muhbir	1/201
İ.B.Reşat Bey	Londra	20.8.1868	Muhbir	1/146-7
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Muhbir	1/152
Ali Suâvî	Paris	7.11.1867	Muhbir	1/138
Ali Suâvî	Brüksel	22.6.1868	Muhbir	1/137
Ri'at Ahmet Efendi	Londra	8.3.1867	Muhbir	1/131
Mustafa Âsım Bey	Londra	8.3.1867	Muhbir	1/128
Mustafa Âsım Bey	Paris	7.11.1867	Muhbir	1/124
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Muhbir	1/75
Mustafa Âsım Bey	Londra	?7.1870	İnkılâp	1/210
Mustafa Âsım Bey	Londra	10.6.1870	İnkılâp	1/204
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	İnkılâp	1/201-2
Mustafa Âsım Bey	Londra	27.5.1870	İnkılâp	1/198
Teodor Kasap	Midilli	Şub-Mart 1877	Hayâl	2/15
Teodor Kasab	İstanbul	1877	Hayâl	2/14
Teodor Kasab	İstanbul	1877	Hayâl	2/13
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Osmanlı Gazetesi	2/248
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Osmanlı Gazetesi	2/194
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Osmanlı Gazetesi	2/173
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	14.10.1883	Tasvîr-i Efkâr	3.340
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Tasvîr-i Efkâr	2/295
İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Tasvîr-i Efkâr	1/160
Hürriyet Gazetesi	Londra	13-27.7.1868	Tasvîr-i Efkâr	1/143
İ.B.Reşatbey	Londra	6-13.7.1868	Tasvîr-i Efkâr	1/142
R.Ekrem	Paris	Tem.1867	Tasvîr-i Efkâr	1/103
Rüşdi Efendi	İstanbul	Eylül 1865	Tasvîr-i Efkâr	1/32-33
Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Tercemân-ı Hakikat	4/276
Menemenli Rifat Bey	Midilli	9.11.1884	Tercemân-ı Hakikat	3/383
Muallim Nâci	Midilli	Ocak 1884	Tercemân-ı Hakikat	3/373
A.Mithat	Midilli	22.10.1882	Tercemân-ı Hakikat	3/169
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.11.1878	Tercemân-ı Hakikat	2/320-1
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Tercemân-ı Hakikat	2/173
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1878	Avrupa Gazeteleri	2/156
Mustafa Âsım Bey	Londra	Ocak 1869	Courrier Gazetesi	1/176
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Fransız Gazeteleri	1/163
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Times Gazetesi	1/162-3
Ali Suâvî	Paris	7.11.1867	Liberte Gazetesi	1/139
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak 1887	Berliner Tageblatt	4/390
A.Mithat	Midilli	22.10.1882	Vakit	3/169
Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Vakit	2/91
Menemenli Rifat Bey	Midilli	4.11.1877	Vakit	2/79-80
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Basiret	2/248
Teodor Kasap	Midilli	Şub-Mart 1877	Basiret	2/23
Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Tercemân-ı Şark	2/207
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Tercemân-ı Şark	2/173
Menemenli Rifat Bey	Midilli	2.6.1878	Tercemân-ı Şark	2/159
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Cerîde-i Askerîye	2/194
Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Cerîde-i Askerîye	1/317
Nuri Bey	Midilli	24.1.1882-3?	Mir'ât-ı Âlem	3/207-8
A. Hâmit	Midilli	25.1.1882-3?	Mir'ât-ı Âlem	3/201-2

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Tercümân-ı Ahval	2/295
Teodor Kasab	Magosa	??.1875	İstikbâl	1/418
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	Kırk -Anbar	1/368
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	Medeniyet	1/369
Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	İskât-ı Cenin	1/317
Fâik Reşat Bey	Magosa	Ekim 1873	Hakâyıku'l-Vakâyi	1/262
Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	İbret	1/243-4
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Terakkî	1/16
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak1867	Ayine-i Vatan	1/75
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Takvîm-i Ticaret	1/75
D. Naîm Efendi	İstanbul	1865	Ceride-i Havadis	1/7
Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Sirâc	1/243
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Nevâbig	1/162-3
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Zemâhşeri	1/162-3
?	Rodos	2.I.1887	Hizmet Gazetesi	4/373
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.4.1878	Sabah Gazetesi	2/147
İ.B.Reşat Bey	Londra	1.2.1870	Kevkeb-i Şarkî Gazetesi	1/184
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Al-Cevâ'ib Gazetesi	1/162
Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.4.1884	Hâver	3/411
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Mugni'l-Küttâb	2/193
Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Muharrir Mecmuası	2/91
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.11.1877	Umran Mecmuası	2/89

2.6. Lugat

Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Burhân	3/27
Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Lehçe-i Osmâni	3/27
Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Lugat Tertibi	3/27-8
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Lugat-i Osmaniye	3/356-7
Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Kâmûs	3/27
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Kamûs	3/357
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Vankulı	3/357
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Ahteri	3/357
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.8.1880	Lugat	3/29
?	İstanbul	1866	Fenn-i Lugat	1/37

2.7. Türkçe

Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Türkçe	3/27
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.11.1878	Türkçe	2/304-5
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Türkçe	2/246
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sâfi Türkçe	1/433-4
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Türkçe	1/286-7
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Türkçe	1/19-20
A.Hami	Magosa	21.2.1875	Türkçe İmlâ	1/427..30
Menemenli Rifat Bey	Midilli	21.7.1883	Türkçe Kaide	3/309
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Türkçe İmlâ	2/358-9
?	İstanbul	1866	Sarf Ü Nahv	1/37
Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.4.1885	Nahiv	4.217
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Diksiyon	2/197

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Adaptation	2/415
R. Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Terceme	1/345
R. Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	Terceme Odası	1/378
R. Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Terceme Odası	1/287
Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	İsm-i Mef'ul	2/86
Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	İsim	2/86
Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	Sıfat	2/86
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Sıfat	2/241
?	İstanbul	1866	İzâfet	1/37
A. Hâmit	Midilli	17.2.1879	Tetâbû-i İzâfet	2/376
R. Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Tetâbû-i İzâfet	1/345
?	İstanbul	1866	Tetâbû-i İzâfet	1/37
Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.4.1885	Terkib-i İzâfi	4/217
Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	2.12.1877	Terkib-i İzâfi	2/93-4
Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	16.11.1877	Vasf-ı Terkîbî	2/86
?	İstanbul	1866	Yâ-i Nisbet	1/37
?	İstanbul	1866	Cümle-i Vasfiye	1/37
?	Rodos	?	Ki Edatı	4/482-3
Tercemân-ı Hakikat	Midilli	Ocak 1883	Nuance	3/197
Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağt. 1865	"Model"	1/13
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Ayn İmâlesi	2/451-2

2.8. Fransızca

?	Midilli	1881	Fransızca	3/113-4
Menemenli Rifat Bey	Midilli	01/11.1878	Fransızca	2/305
R. Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Fransızca	1/287
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Fransızca	1/163
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Fransızca	1/75
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Fransızca	1/19-20-21

2.9. Arapça / Arap Edebiyatı

Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Elsine-i Şarkıyye	1/164
?	Midilli	1881	Arapça	3/113-4
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Arapça	1/162
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Arapça	1/20-21
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.1.1879	Arapça İmlâ	2/344
A. Hâmit	Magosa	21.2.1875	Arap Tarzı	1/429
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Arap Edebiyatı	1/162
?	İstanbul	1866	Arapedebiyatı	1/36

2.10. Farsça / Fars Edebiyatı

?	Midilli	1881	Farsça	3/113-4
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Farsça	1/21
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Fârisî	2/414

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.I.1884	Acemâne	3.370
R.Mahmuckrem	Magosa	Aralık 1873	Acemâne	1/286
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Acem Tarzı	1/429
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	İran Edebiyatı	1/287
D. Naîm Efendi	İstanbul	1865	Bülegâ-i İrâniyye	1/7

2. 11. Edebiyat

Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.7.1883	Edebiyat	3/296
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat	3/204
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	16.12.1882	Edebiyat	3/177
A.Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat	3/169
Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.5.1881	Edebiyat	3/85
Menemenli Rifat Bey	Midilli	2.4.1881	Edebiyat	3/79
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Edebiyat	3/52-3
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Edebiyat	2/421-2
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Edebiyat	2/406
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Edebiyat	2/380
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Edebiyat	2/337-8
Fâik Reşat Bey	Magosa	Ekim 1873	Edebiyat	1/262-3
?	İstanbul	1866	Edebiyat	1/37
Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Yeni Edebiyat	1/317-8
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Sahiha	3/202
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Sahiha	3/201
?	Midilli	?	Edebiyat-ı Cedide	3/461
A.Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat-ı Cedide	3/169
A. Hâmit	Midilli	22.4.1882	Edebiyat-ı Cedide	3/142
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Edebiyat-ı Cedide	2/415
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Edebiyat-ı Cedide	2/297
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Edebiyat-ı Cedide	1/288
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Atıka	3/201-2
A.Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat-ı Atıka	3/169
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Edebiyat-ı Atıka	3/29-30
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Edebiyat-ı Atıka	1/332
A.Mithat	Midilli	22.10.1882	Edebiyat-ı Garbiye	3/169
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Edebiyat-ı Garbiyye	1/164
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Edebiyat-ı Şarkıyye	1/59
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Edebiyat-ı Şarkıyye	1/54
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Mübâhasât-ı Edebîye	3/201
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Şiir Ve İnşâ	3/52-3
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Edebiyat-ı Osmâniye	3/204
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Avrupa Edebiyatı	1/162-4
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Literature	3/52-3
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Müceddidlik	3/204
Osman Bey	Magosa	Mart 1875	Mutavvel	1/372
?	İstanbul	1866	Edip	1/37
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.I.1879	Osmanlı Üdebâsı	2/343
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Üdebâ	1/163-4
?	İstanbul	1866	Üdebâ	1/35
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Üdebâ-i Şark	1/59
D. Naîm Efendi	İstanbul	1865	Üdebâ-yi Osmaniyye	1/7

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Yazı Yazmak	3/128

2.12. İnşâ

Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	İnşâ	2/58
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	İnşâ	1/434
?	İstanbul	1866	İnşâ	1/35..37
R.Mahmut Ekrem	Midilli	4.I.1879	Nesir	2/348

2.13. Harflerin Islahı

Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Harflerin Islahı	2/244
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.8.1878	Harflerin Islahı	2/235..7
Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	Harflerin Islahı	2/231
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.8.1878	Harflerin Islahı	2/211...216
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Harflerin Islahı	2/190....4
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Latin Harfleri	2/190....2
Mustafa Âsım Bey	Londra	Ağt.1867	Firenk Hurufu	1/110

2.14. Fesâhat

Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Fesâhât	3.358
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Fesâhât	3.360
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	03.I.1879	Fesâhât	2/344
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Fesâhât	2/324
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Belâgat	3.358
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Tenâfur	3.235
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.I.1879	Tenâfur	2/357
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Lafız Zîneti	1/430-1
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Lafız	2/414
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Lafz-Mana	3.361
?	İstanbul	1866	Bedi ü Beyân	1/37
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Hüsn-i Tabî'at	1/16...4
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Kitâbet	3.53
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Haşv	2/414
?	İstanbul	1866	Haşv	1/36
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Haşv-i Zâit	2/517
R. Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	İhâm-ı Kabîh	1/286
R. Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Vav-ı Âtife	1/287
L.Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Türkçe Kitabet	1/13
L.Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	Haydutlar Nasihati	1/13
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Makâmât	1/25

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
2.15. Tasavvuf				
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Tasavvuf	2/246
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Tasavvuf	2/241
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Tasavvuf	1/23-24
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Vücut	3/128
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Adem	3/128
Mustafa Âsım Bey	Londra	8.7.1870	Kur'ân-ı Kerîm	1/212
Mustafa Âsım Bey	Londra	15.7.1870	Kur'ân-ı Kerîm	1/214
Mustafa Âsım Bey	Londra	4.3.1870	Kur'ân-ı Kerîm	1/193
Mustafa Âsım Bey	Londra	10.I.1870	Kur'ân-ı Kerîm	1/182

2.16. Leskofçalı Gâlip

Mustafa Âsım Bey	Londra	8.3.1867	L.Gâlip	1/127
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	L.Gâlip	1/51
Münip Bey	Magosa	?2.1875	L.Gâlip Divânı	1/364
Zeynü'l-Âbidin Reşit	Magosa	Tem.-Ara.1875	Gâlip Divânı	1/350
Kâni Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	L.Gâlip Divânı	1/51
Gâlip Beyefendi	Midilli	Eylül 1865	L.Gâlip Divânı	1/24-25
Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağts 1865	L.Gâlip'e Hayranlığı	1/12-13

2.17. Yenişehirli Avni Bey

A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Y.Avni Bey	2/380
Mehmet Nâzım Paşa	Midilli	Eylül 1877	Y.Avni Bey	2/51
ReşitBeyefendi	Midilli	Ağt/Eyl.1877	Y.Avni Bey	2/48
D. Naım Efendi	İstanbul	1865	Naım Efendi'nin Tenkidi	1 / 4.....8
Leskofçalı Gâlip	İstanbul	Ağt 1865	Naım Efendi'nin Tenkidi	1/13

2.18. Ebüzziyâ Tevfik

Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Ebüzziyâ Tevfik	2/208
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Ebüzziyâ Tevfik	2/202
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ebüzziyâ Tevfik	1/432

2.18.1. Numûne-i Edebiyat

Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Numûne-i Edebiyat	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	15.7.1885	Numûne-i Edebiyat	4/248
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Numûne-i Edebiyat	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Numûne-i Edebiyat	2/434

2.18.2. Numune-i Edebiyat'ın Şiir Bölümü

Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sultan Veled	2/434
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Süleyman Çelebi	2/434

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Ali-Şîr Nevâ'î	2/435-6
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Ahmet Paşa	2/435-6
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Kastamonulu Nizâmî	2/436
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fatih	2/436
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Necâti	2/436
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	İbn Kemal	2/436
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Baki	2/437-8
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	S.Süleyman -Mersiye	2/438
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Baki Divânı	2/438
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nev'î	2/438
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Yahya Bey	2/438
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Hayrullah Efendi	2/438
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Ebu's Su'ûd	2/438-9
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şakâyık-ı Nu'mânîye	2/439
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nev'izâde Atâyî	2/439
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şehzade Mustafa	2/439
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sabri Şâkir	2/439
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Numûne-i Edeb	2/439
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nâ'îlî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Mezâkî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fehîm	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Cevrî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Âlî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Neşâtî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Azmi-Azmizade-Riyazi	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şeyhü'l-islâm Bahâyî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şeyhü'l-islâm Yahya	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nâbî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Seyyîd Vehbi-Ragıp Paşa	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sâmî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sâbit	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Râsih-Tâlib	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Haşmet-S. Vehbî	2/440
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fasîh Dede-Hulûsi Dede	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Müntehabat-ı Mîr Nazîf	2/440-1
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Cevdet	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Müntehabât-ı Âsâr	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şeyh Gâlip	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Hüsn Ü Aşk	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Hâmî-i Âmidî	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	İzzet Molla	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Vâsîf	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fâzıl Bey	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Câvid Bey	2/441-2
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Dâniş Bey	2/441-2
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fâzıl Bey	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sultan Veled	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Mevlâna Nevâ'î	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sa'dî	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nevâ'î	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kâdî Fâzıl	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Süleyman Dede	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kastamonulu Nizâmî	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Ahmet Paşa	2/461

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Necâfî	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Zâtî	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sultan Cem	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Bâkî	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sinan Paşa	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nev'î	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nev'î-Zâde	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sabri Şâkir	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nâ'îlî	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Cevrî	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Âlf	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Vecdî	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Neşâtî	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nâbî	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	İzzet Bey	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Hâmî	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Münif	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Halim Giray	2/462
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Belîğ	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Seyyîd Vehbî	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kelîm	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Kırımı Rahmî	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Râsîh	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Tâlib	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Surûrî	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Hulûsî Dede	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Sâkub Dede	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Şâmîzâde	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Şânîzâde	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Vâsîf	2/464
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Dâniş Bey	2/464
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Pertev	2/464
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Câvid Bey	2/464

2.19. Beşir Fuât

Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Şubat 1887	Beşir Fuât	4/407-8
Menemenli Rifat Bey	Rodos	24.2.1887	Beşir Fuât	4/419

2.20. Ahmet Vefik Paşa

Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	A. Vefik Paşa	3/165
A.Hâmî	Midilli	17.2.1879	A. Vefik Paşa	/384...6
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	A. Vefik Paşa	2/325
A.Hâmî	Magosa	21.2.1876	A. Vefik Paşa	/427...9
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	A. Vefik Paşa	1/23
Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Mikromeğa	3/165

2.21. N. Kemal

Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Fuzûlî-N.Kemal	1/25
-----------------	----------	------------	----------------	------

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	N.Kemal	3/372
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	N.Kemal	3/202
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	N.Kemal	3/204
S.P.Abdü'l-Halim Bey	Midilli	17.2.1882	N.Kemal'in Şiirleri	3/124
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	N.Kemal'in Yaşı	2/450
Muallim Nâcî	Midilli	1884	Hitâm-ı Acemî	3/460
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.4.1884	Hitâm-ı Acemî	3/407
Menemenli Rifat Bey	Midilli	2.11.1884	Hitâm-ı Acemî	3/380
Menemenli Rifat Bey	Midilli	9.11.1884	Hitâm-ı Acemî	3/380
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.I.1884	Hitâm-ı Acemî	3/369

2.21.1. Renan Müdâfa'a-Nâmesi

Menemenli Rifat Bey	Midilli	6.11.1883	Renan Müdâfaası	3/348
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.9.1883	Renan Müdâfaa-Nâmesi	3/317
Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.9.1883	Renan Müdâfaa-Nâmesi	3/330
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Renan Müdâfaa-Nâmesi	3/299

2.21.2. Tahrîb-i Harâbât

Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Tahrîb-i Harâbât	2/337-8
Menemenli Rifat Bey	Midilli	31:3.1878	Tahrîb-i Harâbât	2/142
Menemenli Rifat Bey	Midilli	4.8.1877	Tahrîb-i Harâbât	2/26
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	6-7.4.1875	Tahrîb-i Harâbât	1/441-2
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?5.1875	Tahrîb-i Harâbât	1/388
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	Ocak1875	Tahrîb-i Harâbât	1/360
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1875	Tahrîb-i Harâbât	1/354
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Tahrîb-i Harâbât	1/336-7

2.21.3. Vaveylâ

A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Vaveylâ	3/201-2
A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	Vaveylâ	2/392
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Vaveylâ	2/404
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Vaveylâ	2/420
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Vaveylâ	2/422

2.21.4. Rüyâ

Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Rüyâ	3/392
Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Rüyâ	2/208
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?5.1875	Rüyâ	1/388
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?5-6.1875	Rüyâ	1/381
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Rüyâ	1/332

2.21.5. Ta'kib

Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Takîp	2/327-8
Edirneli Mustafa Reşit	Midilli	2.12.1877	Takîp	2/93-4
Menemenli Rifat Bey	Midilli	31:3.1878	Takîp	2/142

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
----------------	-----	-------	------	---------------

2.21.6. Âkif Bey

Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.I.1885	Âkif Bey	4/171
Menemenli Rifat Bey	Rodos	31.I.1885	Âkif Bey	4/155
Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Âkif Bey	3/163
Teodor Kasap	Magosa	May/Ara.1874	Âkif Bey	1/290
Ebüzziyâ Bey	Magosa	Mayıs 1874	Âkif Bey	1/256

2.21.7. Celâlettin Harzemşâh

Menemenli Rifat Bey	Rodos	9.10.1886	Celâlettin Harzemşâh	4/350
Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Celâlettin Harzemşâh	4/277
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.3.1884	Celâlettin Harzemşâh	3/403
Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Celâlettin Harzemşâh	3/165
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1881	Celâlettin Harzemşâh	3/121
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.8.1881	Celâlettin Harzemşâh	3/93
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Celâlettin Harzemşâh	2/197
Feride Hanım	Midilli	12.7.1878	Celâlettin Harzemşâh	2/169
Feride Hanım	Midilli	5.7.1878	Celâlettin Harzemşâh	2/169
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.4.1878	Celâlettin Harzemşâh	2/147
Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Celâlettin Harzemşâh	2/91

2.21.8. Tarih-i Askerî

Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.8.1878	Tarih-i Askerî	2/213
Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.3.1886	Tarih-i Askerî	4/314
Menemenli Rifat Bey	Rodos	13.2.1885	Tarih-i Askerî	4/193

2.21.9. Zavallı Çocuk

Mâbeyinci Emin Bey	Midilli	22.10.1882	Zavallı Çocuk	3/163
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Zavallı Çocuk	2/379
Osman Bey	Magosa	Mart 1875	Zavallı Çocuk	1/372
Teodor Kasap	Magosa	May/Ara.1874	Zavallı Çocuk	1/290

2.21.10. Gülnihal

Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.2.1885	Gülnihal	4/171
Menemenli Rifat Bey	Rodos	31.I.1885	Gülnihal	4/155
A.Hâmit	Midilli	22.2.1879	Gülnihal	2/397

2.21.11. Bahâr-ı Dâniş

Âbidin Reşit	Magosa	4.5.1874	Bahâr-ı Dâniş	1/249
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	30.12.1873	Bahâr-ı Dâniş	1/278
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Bahâr-ı Dâniş	1/282

2.21.12. Evrâk-ı Perişân

Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Evrâk-ı Perişân	2/436
-----------------	---------	-----------	-----------------	-------

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.11.1878	Evrâk-1 Perişân	2/314
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Evrâk-1 Perişân	1/323
Menemenli Rifat Bey	Rodos	12.2.1886	Evrâk-1 Perişân	4/299
Menemenli Rifat Bey	Rodos	29.I.1886	Evrâk-1 Perişân	4/298
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1884	Evrâk-1 Perişân	3/440
Feride Hanım	Midilli	5.4.1884	Evrâk-1 Perişân	3/408
Feride Hanım	Midilli	12.4.1884	Evrâk-1 Perişân	3/408

2.21.13. Vatan Yahut Silistre

Ş.Hakkı Bey	Magosa	Kas/Ara.1873	Vatan Yahut Silistre	1/243-6
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Vatan Yahut Silistre	1/285
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Vatan Yahut Silistre	4/390-1
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Şubat 1887	Vatan Yahut Silistre	4/407...17

2.21.14. Cezmî

Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Cezmî	3/132
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.8.1881	Cezmî	3/93
Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.5.1881	Cezmî	3/85
?	Midilli	1878	Cezmî	2/179-80

2.21.15. Silistre Muhâsarası

Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Silistre Muhâsarası	1/271
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Silistre Muhâsarası	1/269
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Silistre Muhâsarası	1/271

2.21.16. Son Pişmanlık

Fâik Reşat Bey	Magosa	Ekim 1873	Son Pişmanlık	1/262
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Son Pişmanlık	2/414

2.21.17. Osmanlı Tarihi

Menemenli Rifat Bey	Rodos	24.2.1187	Osmanlı Tarihi	4/419
Menemenli Rifat Bey	Rodos	17.12.1886	Osmanlı Tarihi	4/367
Ali Ekrem Bolayır	Rodos	2.6.1886	Osmanlı Tarihi	4/327
Ali Ekrem Bolayır	Rodos	2.6.1886	Osmanlı Tarihi	4/326
Menemenli Rifat Bey	Rodos	2.6.1886	Osmanlı Tarihi	4/324
Menemenli Rifat Bey	Rodos	6.5.1886	Osmanlı Tarihi	4/321
Menemenli Rifat Bey	Rodos	10.4.1886	Osmanlı Tarihi	4/316
Menemenli Rifat Bey	Rodos	27.3.1886	Osmanlı Tarihi	4/314
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Osmanlı Tarihi	4/301
Menemenli Rifat Bey	Rodos	12.2.1886	Osmanlı Tarihi	4/299
Menemenli Rifat Bey	Rodos	29.I.1886	Osmanlı Tarihi	4/298
Menemenli Rifat Bey	Rodos	14.I.1886	Osmanlı Tarihi	4/295

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
2.21.18. Bârîka-i Zafer				
Zeynü'l Âbidin Reşit	Midilli	8.9.1877	Bârîka-i Zafer	2/58
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Bârîka-i Zafer	3/201
2.21.19. Mahlâs-Nâme				
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	6-7.4.1875	Mahlâs-Nâme	1/442
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Mahlâs-Nâme	1/409
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?56.1875	Mahlâs-Nâme	1/381
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	??.1875	Mahlâs-Nâme	1/374
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	Tem/Ara.1875	Mahlâs-Nâme	1/350
2.21.20. Sâkî-Nâme				
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sâkî-Nâme	3/360
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sâkî-Nâme	3/358
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sâkî-Nâme	3/359
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.6.1884	Mecmua-i Siyâset	3/442
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Mecmua-i Siyâset	3/391
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	4.5.1874	Kanije	1/249
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Mütâlea-Nâme	2/197
Menemenli Rifat Bey	Midilli	27.8.1881	Hikmetü'l -Hukuk	3/93
Menemenli Rifat Bey	Rodos	31/3.1885	Midilli	4/200
Mustafa Âsım Bey	Rodos	26.11.1884	Midilli	4/14
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Selîmiye	3/235
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Hüsn-i Ezeli	3/235
2.21.21. İstedîği Kitaplar				
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Fehîm Divânı	1/342
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Ata Tarihi	1/404
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Akkâ Tarihi	1/407
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Âli Tarihi	2/201
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	23.2.1887	Rumeli(K.Çelebi)	4/400
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Neşri Tarihi	4/301
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Heşt Behişt	4/301
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	İbn Kemal Tercemesi	4/301
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Cennâbi Tarihi	4/301
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Künü'l-Ahbâr	4/301
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Selim-Nâme	4/301
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Hasan Çelebi Tezkiresi	4/301
S.P.Halîm Bey	Rodos	31.3.1886	Künü'l-Ahbâr	4/315
Menemenli Rifat Bey	Rodos	6.7.1886	Takvimü't Tevârih	4/339
Menemenli Rifat Bey	Rodos	13.3.1885	Tâcü't Tevârih	4/193
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	23.2.1887	Câm-ı Cihan-Numâ	4/400
S.P.Halîm Bey	Rodos	16.2.1886	Türkistan Tarihi	4/301

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
----------------	-----	-------	------	---------------

2.22. Şemsettin Sâmî

Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Şemsettin Sâmî	2/173
---------------------	---------	-----------	----------------	-------

2.23. Ziya Paşa

Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Ziya Paşa	3/372-3
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Ziya Paşa	3/299-300
Menemenli Rifat Bey	Midilli	29.5.1880	Ziya Paşa	3/14-5
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Ziya Paşa	2/380
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Ziya Paşa	2/378
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	Ziya Paşa	2/337-8
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.11.1878	Ziya Paşa	2/319
Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.11.1878	Ziya Paşa	2/314-5
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.8.1878	Ziya Paşa	2/215
Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Ziya Paşa	2/209
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?5.1875	Ziya Paşa	1/388
Münip Bey	Magosa	?2.1875	Ziya Paşa	1/364
Münip Bey	Magosa	?2.1875	Ziya Paşa	1/363
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1875	Ziya Paşa	1/354
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?2/3.1875	Ziya Paşa	1/368
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Ziya Paşa	1/327-8
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Ziya Paşa	1/346
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Ziya Paşa	1/322
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Ziya Paşa	1/201
Mustafa Âsım Bey	Londra	24.2.1870	Ziya Paşa	1/192
Mustafa Âsım Bey	Londra	10.1.1870	Ziya Paşa	1/181
İ.B.Reşat Bey	Londra	Ek/Kas.1869	Ziya Paşa	1/170
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Ziya Paşa	1/151-2
Ali Suâvî	Paris	7.11.1867	Ziya Paşa	1/139
Mustafa Âsım Bey	Londra	8.3.1867	Ziya Paşa	1/127
Mustafa Âsım Bey	Paris	7.11.1867	Ziya Paşa	1/123
Mustafa Âsım Bey	Avrupa	16.5.1867	Ziya Paşa	1/91
Menemenli Rifat Bey	Sakız	7.6.1888	Harâbât	4/545
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Harâbât	2/461
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Harâbât	2/460
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Harâbât	2/442
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Harâbât	2/439
R .Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Harâbât	2/415
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.9.1877	Harâbât	2/53
Münip Bey	Magosa	?2.1875	Harâbât	1/364
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1875	Harâbât	1/354
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?2/3.1875	Harâbât	1/368
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Harâbât	1/346
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Harâbât	1/327..32
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Zafernâme	2/380
Münip Bey	Magosa	?2.1875	Zafernâme	1/364
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Terkib-i Bent(Z.Paşa)	2/380
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Terkib-i Bent(Z.Paşa)	1/432
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Terci-i Bent(Z.Paşa)	2/380
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	6-7.4.1875	Muhrip	1/441
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Tartuffe	2/378

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
2.24. Recâizâde Mahmut Ekrem				
Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	R.M.Ekrem	4/276
Menemenli Rifat Bey	Rodos	8.4.1885	R.M.Ekrem	4/204
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.4.1884	R.M.Ekrem	3/407
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	R.M.Ekrem	3/389
Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	R.M.Ekrem	3/372-3
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	R.M.Ekrem	3/202
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	R.M.Ekrem	3/201
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	16.12.1882	R.M.Ekrem	3/176
A.Hâmit	Midilli	22.4.1882	R.M.Ekrem	3/143
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	R.M.Ekrem	2/420
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	R.M.Ekrem	2/419
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	R.M.Ekrem	2/414
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	R.M.Ekrem	2/406
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	R.M. Ekrem	2/380-2
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	R.M. Ekrem	2/379-80
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1878	R.M.Ekrem	2/340
Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.9.1878	R.M.Ekrem	2/284
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	R.M.Ekrem	2/197
Osman Bey	Magosa	Mart 1875	R.M.Ekrem	1/371-2
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?2/3.1875	R.M.Ekrem	1/368
A. Hâmit	Midilli	22.4.1882	R.M.Ekrem	3/143
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Atala	1/284...8
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Atala	1/285
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Anjelik	1/285
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Mes Prisons Tercemesi	3/201
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Mes Prisons	1/430
R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Mes Prisons	1/345-6
R.Mahmut Ekrem	Magosa	1874	Mes Prisons	1/345
Osman Bey	Magosa	Mart 1875	Vuslat	1/371-2
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Bahar Manzumesi	2/415

2.25. Abdülhak Hâmit

Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	A.Hâmit	4/276
Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	A.Hâmit	3/372-3
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	A.Hâmit	3/359
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	A.Hâmit	3/202
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	A.Hâmit	3/202
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	A.Hâmit	3/361
Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.5.1881	A.Hâmit	3/85-6
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	A.Hâmit	2/419
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	A.Hâmit	2/414-5
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	A. Hâmit	2/387-8
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	A.Hâmit	2/382
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	A.Hâmit	2/362
R.Mahmut Ekrem	Midilli	4.I.1879	A.Hâmit	2/348
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	A.Hâmit	2/324
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	A.Hâmit	2/190
R.Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	A.Hâmit	1/378
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	A.Hâmit	3/235
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	A. Hâmit	3/204

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
A.Hâmit	Midilli	20.10.1879	Ekrem-Hâmit Tartışması	2/475
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Ekrem-Hâmit Tartışması	2/484
A.Hâmit	Midilli	5.7.1879	A.Hâmit'i Tenkit	2/454-5
A.Hâmit	Midilli	5.7.1879	Hâmit-Kemal Yakınlığı	2/455
A.Hâmit	Midilli	5.7.1879	Hâmit'i Takdir	2/449-50
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Sahra	2/422-3
A.Hâmit	Midilli	22.2.1879	Sahra	2/395
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Sahra	2/404-5
A.Hâmit	Midilli	19.2.1879	Sahra	2/390..2
A.Hâmit	Midilli	2.2.1879	Sahra	2/369
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Nesteren	2/375...9
R.Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Nesteren	2/295-6
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	İçli Kız	2/376-9
R.Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	İçli Kız	1/378
R.Mahmut Ekrem	Magosa	30.5.1875	Mâcerâ-yı Âşk	1/378
A.Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Eşber	3/202
A.Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Tarık	3/201-2
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Târık	2/484
A.Hâmit	Midilli	5.7.1879	Tarık'ta Tashih(Şiir)	2/455...9
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Duhter-i Hindû	3/201
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Duhter-i Hindû	2/379
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Duhter-i Hindû	2/324-5
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Duhter-i Hindû	2/190
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Duhter-i Hindû	1/430-1

2.25. Abdülhak Mihrûnnisâ

A.Hâmit	Midilli	21.7.1883	Mihrûnnisâ	3/307
Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Mihrûnnisâ	3/373
A.Hâmit	Midilli	22.4.1882	Mihrûnnisâ	3/142

2.26. Muallim Nâcî

Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	M.Nâcî	4.276
Muallim Nâcî	Midilli	1884	Hâce-i Nâcî	3/459
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.4.1884	M.Nâcî	3/407
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	M.Nâcî	3/392
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	Mes'ûd-i Harâbâti	3/390
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	M.Nâcî	3/389-90
Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	M.Nâcî	3/372
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Mes'ûd-i Harâbâti	3/360
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Telâtum	3/392
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.2.1884	Telâtum	3/389-

2.27. Menemenli Tâhir Bey

Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	Menemenli Tâhir	4/276
Feride Hanım	Midilli	26.4.1884	Menemenli Tâhir	3/412
Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.4.1884	Menemenli Tâhir	3/411
Menemenli Rifat Bey	Midilli	1.3.1884	Menemenli Tâhir	3/392
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Menemenli Tâhir	3/235

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
2.28. Şinâsi				
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3/204
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3/204
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3/201
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şinâsi	3/201
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Şinâsi	3/52-3
Menemenli Rifat Bey	Midilli	31.7.1880	Şinâsi	3/27
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Şinâsi	2/450-1
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Şinâsi	2/439
R. Mahmut Ekrem	Midilli	21.10.1878	Şinâsi	2/295
Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Şinâsi	1/317
Mustafa Âsım Bey	Londra	4.3.1870	Şinâsi	1/193
R. Ekrem	Paris	Tem. 1867	Şinâsi	1/103

2.29. Sami Paşazâde Sezâî

S. Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Şîr	2/468
Mustafa Âsım Bey	Sakız	21.6.1888	Sergüzeşt	4/561
Menemenli Rifat Bey	Sakız	3.2.1888	Murat Bey	4.514

2.30. Ahmet Mithat Efendi

Menemenli Rifat Bey	Rodos	16.9.1885	A. Mithat	4/276
A. Mithat	Midilli	22.10.1882	A. Mithat	3/169
Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.12.1881	A. Mithat	3/108
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	A. Mithat	2/484
A. Hâmit	Midilli	30.3.1879	A. Mithat	2/420
A. Hâmit	Midilli	19.2.1879	A. Mithat	2/392
A. Hâmit	Midilli	17.2.1879	A. Mithat	2/382-3
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.11.1878	A. Mithat	2/320-1
Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.11.1878	A. Mithat	2/314
Menemenli Rifat Bey	Midilli	Eylül 1878	A. Mithat	2/274
A. Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	A. Mithat	2/250..73
A. Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	A. Mithat	2/261-2
A. Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	A. Mithat'ın Romanları	2/255
Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	A. Mithat	2/231
A. Mithat Efendi	Midilli	24.8.1878	A. Mithat	2/225
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	A. Mithat	2/175
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	A. Mithat	2/174
Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	A. Mithat	2/165
Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	A. Mithat	2/91
Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.10.1877	A. Mithat	2/74
Ebüzziyâ Tevfik	Magosa	7.2.1875	A. Mithat	1/415
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Müdâfa'a (A. Mithat)	3/299
Menemenli Rifat Bey	Midilli	16.12.1879	Yeryüzünde Bir Melek	2/484
S. Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Eyvah	2/466
A. Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	Paris'te Bir Türk	2/267
A. Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	Monte Cristo	2/271
Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.10.1877	Menfâ	2/74
Menemenli Rifat Bey	Midilli	4.11.1877	Zeybek	2/79-80
A. Hâmit	Midilli	30.3.1879	Graziella	2/424

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Hasan Mellâh	2/324
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.11.1878	Hasan Mellâh	2/320
A.Mithat Efendi	Midilli	13.9.1878	Hasan Mellâh	2/271
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Hüseyin Fellâh	2/324
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.11.1878	Hüseyin Fellâh	2/320
A. Hâmit	Midilli	17.2.1879	Üss-i İnkılâp	2/382-3
A.Mithat Efendi	Midilli	24.8.1878	Üss-i İnkılâp	2/224
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Üss-i İnkılâp	2/173
Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	Üss-i İnkılâp	2/165
Menemenli Rifat Bey	Rodos	1886	Mufassal	4/367

2.31. Âgâh Efendi

Mustafa Âsım Bey	Londra	1.7.1870	Âgâh Efendi	1/208
İ.B.Reşat Bey	Londra	Aralık 1869	Âgâh Efendi	1/186
Mustafa Âsım Bey	Londra	?1.1870	Âgâh Efendi	1/174
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Âgâh Efendi	1/152
Mustafa Âsım Bey	Paris	7.11.1867	Âgâh Efendi	1/123

2.32. Ali Ekrem

Feride Hanım	Sakız	Kasım.1888	Ali Ekrem	4/606
S.P.Halim Bey	Sakız	19.10.1888	Ali Ekrem	4/587
A.Hâmit	Midilli	21.7.1883	Ali Ekrem	3/307
Mustafa Âsım Bey	Midilli	16.6.1883	Ali Ekrem	3/261
A.Hâmit	Midilli	5.7.1879	Ali Ekrem	2/455
Feride Hanım	Midilli	09.2.1879	Ali Ekrem	2/370
Feride Hanım	Midilli	2.2.1879	Ali Ekrem	2/363
Feride Hanım	Midilli	13.I.1879	Ali Ekrem	2/349
Feride Hanım	Midilli	15.12.1878	Ali Ekrem	2/329
Feride Hanım	Midilli	15.11.1878	Ali Ekrem	2/317
Feride Hanım	Midilli	8.11.1878	Ali Ekrem	2/309
Feride Hanım	Midilli	5.10.1878	Ali Ekrem	2/288
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Ali Ekrem	2/240
Feride Hanım	Midilli	26.7.1878	Ali Ekrem	2/186
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.7.1878	Ali Ekrem	2/175
Feride Hanım	Midilli	8.6.1878	Ali Ekrem	2/16
Feride Hanım	Midilli	2.6.1878	Ali Ekrem	2/160
Feride Hanım	Midilli	24.5.1878	Ali Ekrem	2/153
Feride Hanım	Midilli	13.4.1878	Ali Ekrem	2/145
Feride Hanım	Magosa	?	Ali Ekrem	1/474-5
Mustafa Âsım Bey	Londra	10.6.1870	Ali Ekrem	1/203
Mustafa Âsım Bey	Londra	Ağt.1867	Ali Ekrem	1/108
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ecel-i Kazâ	1/432

2.33. Ali Suâvî

A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Ali Suâvî	2/383
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	30.11.1878	Ali Suâvî	2/326
Menemenli Rifat Bey	Midilli	22.11.1878	Ali Suâvî	2/321
A.Mithat Efendi	Midilli	24.8.1878	Ali Suâvî	2/225
Menemenli Rifat Bey	Midilli	2.6.1878	Ali Suâvî	2/159

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Menemenli Rifat Bey	Midilli	24.5.1878	Ali Suâvî	2/156
Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Ali Suâvî	2/90-1
Ebüzziyâ Tevfik	Magosa	7.2.1875	Ali Suâvî	1/415
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.6.1870	Ali Suâvî	1/201
İ.B.Reşat Bey	Londra	Aralık/1869	Ali Suâvî	1/186
İ.B.Reşat Bey	Londra	Ek/Kas.1869	Ali Suâvî	1/169-170
Mustafa Âsım Bey	Londra	5.8.1868	Ali Suâvî	1/151-2
Mustafa Âsım Bey	Paris	28.9.1867	Ali Suâvî	1/119
Ramazan Mektubu	İstanbul	Ocak 1867	Ali Suâvî	1/75
Menemenli Rifat Bey	Midilli	25.11.1877	Teşekkür-Nâme	2/90

2.34. İrfan Paşa

A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	İrfan Paşa	2/380
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	Tem/Ara.1875	İrfan Paşa Muâhazesi	1/350
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1875	İrfan Paşa Muâhazesi	1/354-5
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?2.3.1875	İrfan Paşa Divânı	1/368
Manastırlı Rifat Bey	Magosa	Nisan 1874	Görenek	1/317

2.35. Voltaire

S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Voltaire	2/467
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Voltaire	2/439
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Voltaire	1/23-24

2.36. Alexandre Dumas

Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Alexandre Dumas	4/390-1
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Tour De Nesle	2/467

2.37. Moliere

Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	1874	Moliere	1/330
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Moliere	1/434
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Moliere	2/467-8
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Moliere	2/378
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Tartüffe	2/467
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Les Femmes Savantes	2/467

2.38. Victor Hugo

Ali Ekrem	Sakız	24.11.1888	Victor Hugo	4/614
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Victor Hugo	3/361
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Victor Hugo	2/467
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Victor Hugo	2/466
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Victor Hugo	2/423
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Victor Hugo	2/404
A.Hâmit	Midilli	28.3.1878	Victor Hugo	2/140
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Victor Hugo	1/434
İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Victor Hugo	1/159
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Victor Hugo	2/361

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Les Miserables	1/159
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Les Miserables	2/423
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Marseillaise	2/404
A.Hâmit	Midilli	17.3.1879	Oriental	2/404
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Hermani	2/466
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Cromwell	2/466
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Ruy Blas	2/467
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Le Roi Samuse	2/467

2.39. J.J.Rousseau

İ.B.Reşat Bey	Londra	Nisan 1868	Rousseau	1/160
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Rousseau	1/163-4
Ebüzziyâ Tevfik	Magosa	7.2.1875	Rousseau	1/415
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Rousseau	2/361

2.40. Corneille

A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Corneille	1/434
A.Hâmit	Midilli	17.2.1879	Cid	2/375
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Corneille	2/453
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Le Cid	2/453
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Horace	2/453
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Cinna	2/453
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Polyeucte	2/453
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Agésilas	2/453

2.41. Shakespeare

İ.B.Reşat Bey	Londra	1.2.870	Shakespeare	1/185
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Shakespeare	1/330
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Shakespeare	2/453
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Macbeth	2/467
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Shakespeare	2/467
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Hamlet	2/467
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Shakespeare	3/360

2.42. Chateaubriand

Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Chateaubriand	4/390-1
R.Mahmut Ekrem	Magosa	Aralık 1873	Chateaubriand	1/287

2.43. Balzac

S.P.Halîm Bey	Sakız	19.10.1888	Balzac	4/587
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Balzac	2/361-2

2.44. Diğer Batılı Edebiyatçılar

Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	1887	Victorien Sardou	4/416-7
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Goethe	4/390

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Shiller	4/390
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Ocak1887	Heinrich Hartt	4/390
Menemenli Rifat Bey	Rodos	18.2.1886	Lamartine	4/305
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Lamartine	2/424
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Graziella	2/424
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Virjil	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Homeros	3/362
Mustafa Âsım Bey	Midilli	20.7.1883	Ernest Renan	3/305
Menemenli Rifat Bey	Midilli	21.7.1883	Ernest Renan	3/309
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	Paul De Kock	2/467-8
S.Paşazâde Sezâî	Midilli	25.8.1879	A.Dumas	2/467
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Boileau	2/460
R.Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Paul De Kock	2/414-5
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Alfanse Kar	2/361
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Romanciere	2/361-2
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	Valter Scott	2/361
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Alfred De Musset	1/434
R.Mahmut Ekrem	Midilli	2.2.1879	A.Dumas Rere	2/361-2
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	A.Dumas Pere	1/434
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	A.D.Pere'in Eserleri	1/434
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	A.Dumas Fils	1/434
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	La Dam Auxcamelias	1/434
Zeyn'ül Âbidin Reşit	Magosa	Kasım 1874	Robespierre	1/327
Al-Cevâ'îb Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Guizot	1/163
Al-Cevâ'îb Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Bacon	1/163
Al-Cevâ'îb Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Addison	1/163
Al-Cevâ'îb Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Montesquieu	1/163-4
Al-Cevâ'îb Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Thiers	1/163-4

2.45. Resim

Mustafa Âsım Bey	Londra	1.7.1870	Resim	1/207
Ali Suâvî	Paris	7.11.1867	Resim	1/138
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	3.1.1879	Ressamlık	2/344

2.46. Muâheze

Menemenli Tahîr Bey	Midilli	16.12.1882	Muâheze	3/176
İ.B.Reşat Bey	Londra	Ek/Kas.1869	Reddiye	1/170
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Şefik-Nâme Muahâzesi	1/404
Rüşdî Efendi	İstanbul	Eylül 1865	Makale Tenkidi	1/34....37

2.47. Diğer Konular

Mustafa Âsım Bey	Londra	15.6.1868	Yavuz S.Selim	1/135
Menemenli Rifat Bey	Midilli	5.9.1878	Yavuz Sultan Selim	2/240
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Sultan Selim	2/436-7
Menemenli Rifat Bey	Midilli	28.10.1877	Sultan Selim	2/74
Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.10.1877	Sultan Selim	2/68
A. Hâmit	Midilli	25.1.1882-3?	Selim-i Evvel	3/202
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Selim-i Sâni	2/439

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Nef'i	1/58
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Nef'i	1/24-25
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nef'i	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nef'i	3/361
Zeynü'l-Âbidin ReşitB.	Midilli	10.9.1881	Nef'i	3/96
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nef'i	2/461-2
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Nef'i	2/194
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.9.1877	Nef'i	2/53
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	27.8.1877	Nef'i	2/44
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Nef'i	1/428
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nef'i	1/328
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	Ek.Önce 1873	Nef'i	1/270
R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Sihâm-ı Kazâ	3/52-3
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.2.1882	Nef'i Divânı	3/131
?	İstanbul	1866	Münşeat (Nef'i)	1/36
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nedîm	3.362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nedîm	3.359
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Nedîm	3.358
R .Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Nedîm Divânı	3.52
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Nedîm	2/463
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nedîm	2/440
R .Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Nedîm	2/414-5
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	5.8.1877	Nedîm	2/42
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Nedîm	1/58
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Eğitim-Öğretim	1/19...22
Rüşdî Efendi	İstanbul	Eylül 1865	Herodot Tarihi	1/33
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Efkâr-ı Garbiyye	1/59
Veys Paşa	Magosa	2-20.12.1873	Sâbir	1/274
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	15.12.1873	Sâbit	1/275
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Nevres	2/440
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nevres	1/328-
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nevres Divânı	1/328-9
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Nevres	1/335
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1875	Hassân	1/354
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?2/3.1875	Hassân	1/369
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Hassân	1/331
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	1874	Hassân Divânı	1/331
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Cevdet Tarihi	1/402
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Cevdet Tarihi	1/404
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Pertev Paşa-Âkif Paşa	2/441
?	İstanbul	1866	Âkif Paşa	1/36
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.6.1883	Tabşıra	3/249..51
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Mezâkî	1/410
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Cevri	1-410
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Fehîm	1/410
Zeynü'l Âbidin Reşit	Magosa	?10.1875	Nâ'îf	1/410
Mustafa Âsım Bey	Londra	15.6.1868	III.Selim	1/135-6
Mustafa Âsım Bey	Rodos	12.10.1887	Ahmet Râtib Paşa	4/459
Mustafa Âsım Bey	Sakız	21.6.1888	Ahmet Râtib Paşa	4/547-8
Mustafa Âsım Bey	Rodos	12.10.1887	A.Râtib Paşa Divânı	4/459
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Bağdatlı Rûhî	2/441
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Bağdatlı Rûhî	2/461
Mustafa Âsım Bey	Sakız	27.10.1888	Bağdatlı Rûhî	4/600
A.Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	Şeyh Gâlip	3/201-2

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Feyzi	1/24-25
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Feyzi-i Hindî	2/463
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Şevket	1/25
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Vassâf	1/25
?	İstanbul	1866	Âsım	1/35
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Şahâdet-Nâme	1/25
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sâmi	1/429
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Kâmil	1/429
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Sa'dî	1/429
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Hâfız	1/429
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Şehnâme	1/429-30
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ali Bey	1/432
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Ayyar Hamza	1/432
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Surûrî	3/359
R. Mahmut Ekrem	Midilli	30.3.1879	Surûrî	2/414-5
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Züleyhâ	1/54
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Yûsuf	1/54
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Cem	1/46
Kânî Paşazâde Rifat	İstanbul	Ara.64/Oc 1865	Cemşid	1/56
Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Firdevsî	3/372
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Firdevsî	3/362
A.Hâmit	Midilli	30.3.1879	Firdevsî	2/421
Menemenli Rifat Bey	Midilli	8.6.1878	Deli Hikmet	2/166
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Nûzhet Efendi	2/193
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Mugni'î-Küttâb	2/193
Menemenli Rifat Bey	Midilli	3.8.1878	Kazım Paşa	2/193-4
Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	İdrîs-i Bitlisi	2/207
Menemenli Rifat Bey	Midilli	17.8.1878	Tarih(İ. Bitlisi)	2/207
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	7.7.1879	Urfî	2/463
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Urfî	1/24-25
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Makâmât-ı Hemedâni	1/162-3
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	İmru'ül Kays	1/162
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Necâfî	3/53
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Sinan Paşa	3/53
R. Mahmut Ekrem	Midilli	1880	Tezarrû-Nâme	3/53
?	İstanbul	1866	Veysî	1/35
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Veysî	1/25
Muallim Nâcî	Midilli	Ocak1884	Fuzûlî	3/373
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Fuzûlî	3/362
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	15.6.1879	Fuzûlî	2/437-8
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Fuzûlî-N.Kemal	1/25
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Fuzûlî	1/25
A.Hâmit	Magosa	21.2.1875	Nergisî	1/428
?	İstanbul	1866	Nergisî	1/35
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Nergisî	1/25
Al-Cevâ'ib Gazetesi	Londra	Nisan 1869	Harîrî	1/162-3
Gâlip Beyefendi	İstanbul	Eylül 1865	Harîrî	1/28
Ebüzziyâ Tevfik	Midilli	27.8.1877	Beliğ	2/44
Reşit Beyefendi	Midilli	Ağ/Eyl.1877	Darb-ı Mesel	2/49
Menemenli Rifat Bey	Midilli	30.8.1878	Sâbit	2/231
A. Hâmit	Midilli	5.7.1879	Pantheon Editon	2/453
A. Hâmit	Midilli	25.I.1882-3?	İbn Mûsa	3/201
Menemenli Tâhir Bey	Midilli	28.4.1883	Nâbî	3/236
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Nâbî	3/300

Yazıldığı Kişi	Yer	Tarih	Konu	Cilt/Sayfa No
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	Endülüs Tarihi	3/299
Menemenli Rifat Bey	Midilli	7.7.1883	İbn Hallikân	3/299
Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.9.1883	Ârif Hikmet	3/330
Menemenli Rifat Bey	Midilli	15.9.1883	Nâilî	3/330
Menemenli Rifat Bey	Midilli	18.11.1883	Âşık Garib	3/352
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Hâfız	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Sa'dî	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Buhterî	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Ebû-Temmâm	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	Mütenebbî	3/362
Menemenli Tahîr	Midilli	29.11.1883	İmrü'-L Kays	3/362
Menemenli Rifat Bey	Midilli	9.11.1884	Âşık Garib	3/383
Menemenli Rifat Bey	Midilli	19.4.1884	Kazım Paşa	3/411
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	15.7.1885	Cümel-i Muntahabe	4/248
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	15.7.1885	Muntahabât-ı Cedîde	4/248
Menemenli Rifat Bey	Rodos	17.7.1885	Şeyh Vasfî	4/253
Mustafa Âsım Bey	Rodos	12/10.1887	Âşık Ömer	4/459
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	Şubat 1887	Haci İbrahim Efendi	/407...17
Ebüzziyâ Tevfik	Rodos	1887	Hadikatü'l-Belâga	4/410-1

Kaynakça

ABDULLAH, Kemal; Gizli Dede Korkut, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 1996
(Türkiye Türkçesine çeviren, Kerime Üstünova)

Ahmet Mithat Efendi, Menfa Kırk Ambar basımı, İstanbul 1876

Ahmet Rasim, Şinâsî, Yeni Matbaa, İstanbul 1927

AKIMSAR, Besim; Namık Kemal'in Hayatı, Kişiliği, Mücadeleleri, Eserleri,
Kovan Kitabevi, İzmir 1961

AKÜN, Ömer Faruk; "Namık Kemal", İslam Ansiklopedisi, İslam Âlemi, Tarih,
Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lügati, Naba-Rüzzik, C. IX, s. 54 - 72, Milli
Eğitim Basımevi, İstanbul 1970

_____ Namık Kemal'in Mektupları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Yayınları: 1669, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1972

_____ Namık Kemal ile Süleyman Paşa'nın Bağdat Sürgünlüğü Sırasında
İlk Mektuplaşmaları, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Dergisi, 23, s. 1-36, İstanbul 1977

AKYÜZ, Kenan; Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi, Ankara Üniversitesi DTCF
Yayınları: 77, Türk Edebiyatı Serisi: 2, Ankara 1953

_____ Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri I (1860-1923) İstanbul

_____ Çağdaş Türk Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı, Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü Yayınları: 45, Seri: 1, S. A 5, s. 533-549, Ayyıldız Matbaası, Ankara
1976

Ali Ekrem, Namık Kemal, Devlet Matbaası, İstanbul 1930

BAKIRCIOĞLU, Ziya; Başlangıcından Günümüze Türk Romanı, Yıllar ve Yazarlara Göre Romanımızın Tarihi, Özet ve Değerlendirmeler, Ötüken Neşriyat, Yayın No. 173, Edebi Eserler: 87, İstanbul 1986

BANARLI, Nihat Sami; Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I-II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971

BEYATLI, Yahya Kemal; Edebiyata Dair, Baha Matbaası, İstanbul 1971

_____ Siyasi ve Edebi Portreler, Baha Matbaası, İstanbul Fetih Cemiyeti: 60, Yahya Kemal Enstitüsü: 11, Yahya Kemal Külliyesi: 8, İstanbul 1968

BİLGEGİL, Kaya; Harabat Karşısında Namık Kemal, İrfan Yayınları: 31, Edebi Eserler: 1, İrfan Yayınevi, İstanbul 1972

_____ Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I. Yeni Osmanlılar, Baylan Matbaası, Atatürk Üniversitesi Yayınları: 455, Edebiyat Fakültesi Yayınları: 85, Araştırma Serisi: 69, Ankara 1976

_____ Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II, Müteferrik Makaleler I, Atatürk Üniversitesi Yayınları: 544, Edebiyat Fakültesi Yayınları: 92, Araştırma Serisi: 82, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1980

_____ Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:100, Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 29, Araştırma Serisi: 21, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1970

_____ Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Atatürk Üniversitesi Yayınları: 571, Edebiyat Fakültesi Yayınları: 95, Ders kitapları Serisi: 8, Sevinç Matbaası, Ankara 1980

_____ M. Kaya Bilgegil'in Makaleleri, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1462, Sanat Edebiyat Dizisi: 29-1, Ankara 1993

BORATAV, Pertev Nâili; Namık Kemal'in Gazeteciliği, Namık Kemal Hakkında, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Yayınları: 2, Vakit Matbaası, s. 163-185, Vakit Matbaası, İstanbul 1942

CAFEROĞLU, Ahmet- TANERİNÇ, Özden; Yeniçağ Türk Dili Lügatleri, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, nr. XIV, s. 9-52, İstanbul 1966

CAN, Mustafa; Namık Kemal Bibliyografyası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1001, Kaynak Eserler Dizisi: 16, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 1988

CANELLİ, Mustafa S.; Ebuzziya Tefkik Bey; Hayatı, Fikri ve Edebi Şahsiyeti ile Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi Hakkında Görüşleri (basılmamış yüksek lisans tezi, danışman: Önder Göçgün) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1987

ÇOTUKSÖKEN, Yusuf; Namık Kemal, Türk Dili, XXXVI, 310, s. 68-69, Ankara Temmuz 1977

_____ (Günümüz Türkçesine Çeviren) Namık Kemal'in Edebiyat, Şiir, Roman, Tiyatro Üzerine Görüşleri, Çağdaş Eleştiri, II, s. 34-36, Nisan 1983

DEMİRAY, Kemal; Tanzimattan Günümüze Değın Mektup, Türk Dili Mektup Özel Sayısı, s. 88-96, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974

DEMİRKIRAN, Abdülkadir; Tanzimat'ta Gazetecilik, Görüşleri (basılmamış yüksek lisans tezi) İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1941

DİLÇİN, Cem; Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, S. 517, Ankara 1995

DİZDAROĞLU, Hikmet; Namık Kemal ve Ahmet Mithat Münakaşası, Tanrıdağ Mecmuası, 13 - 14, 1942

_____ Namık Kemal, Türkiye Öğretmenler Bankası Yayınları: 8, Güven Matbaası, Ankara 1964

_____ Namık Kemal, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Varlık Yayınları: 1622,
Türk Klasikleri: 6, Varlık Yayınevi, İstanbul 1971

DÜRÜST, M. Kâmil; Magosa ve Namık Kemal, Türkiye Turing ve Otomobil
Kurumu Belleteni, 67, 346, s. 3-7, 1981

Ebüzziyâ Tevfik, Kemal Bey'in Terceme-i Hali, İstanbul 1326

EKİZ, Osman Nuri; Namık kemal, Hayatı, sanatı, Eserleri, Gökşin Yayınları,
Türk Yazarları Dizisi, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1984

EMİL, Birol - KAPLAN, Mehmet - ENGİNÜN İnci; Yeni Türk Edebiyatı
Antolojisi I (1839 - 1865), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1974

_____ Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II (1865 - 1876), Edebiyat
Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978

_____ KERMAN, Zeynep; Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV, Edebiyat
Fakültesi Basımevi, İstanbul 1982

ENGİNÜN, İnci; Türk Edebiyatında Shakespeare, Tanzimat Devrinde Tercüme
ve Tesiri, Dergah yayınları: 53, İnceleme Dizisi: 5, İstanbul 1976

_____ Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 1983

_____ Namık Kemal, Milli Kültür, 53, s. 50-54, Mayıs 1986

_____ Abdülhak Hâmit Tarhan'ın Mektupları, Dergâh Yayınevi, İstanbul
1995

ERBAY, Erdoğan; Tanzimat ve Servet-i Fünûn Dönemi Edebiyatçılarının Nef'i
Hakkındaki Değerlendirmeleri, Akademik Araştırmalar Dergisi, Güz 1996 s. 58-66,
Erzurum 1996

ERGUN, Saadettin Nüzhet; Namık Kemal, Hayatı ve Şiirleri, (Naşiri: Yeni Şark
Kitap hanesi) Ekspres Matbaası- Salih Sabri Halefi, İstanbul 1933

- _____ Namık Kemal'in Şiirleri, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1941
- GÖÇGÜN, Önder; Namık Kemal, Gülnihâl ve Erzurum, Türk Edebiyatı, 54, s. 22-24, 1978
- _____ Namık Kemal'in Mektuplarında Sitem, Hiciv ve Mizah, Tarih ve Edebiyat Dergisi, 4, s. 29-32, Nisan 1979
- _____ Namık Kemal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 838, Türk Büyükleri Dizisi: 63, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987
- _____ Eski ve yeni Harflerle Yeni Türk Edebiyatı Metinleri, Selçuk Üniversitesi Yayınları: 30, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3, Konya 1987
- _____ Ziya Paşa, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987
- _____ Hususi Mektuplarına Göre Ziya Gökalp'in Hayat Görüşü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 122, seri: IX, S. A.2., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992
- _____ Türk Edebiyatı Araştırmaları I, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 90, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 7, Konya 1991
- _____ Türk Edebiyatı Araştırmaları II, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 90, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 7, Konya 1991
- GÖKYAY, Orhan Şaik; Tanzimat Dönemine Değın Mektup, Türk Dili Mektup Özel Sayısı, s. 17-23 TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974
- GÖVSA, İbrahim Alaaddin; Namık Kemal, Sebat Matbaası, İstanbul 1927
- HULUSİ, Şerif; Namık Kemal'in Eserlerinin Tenkitli Tab'ı Hakkında, Ülkü, Nr. 94, C. XVI, s. 317-319, İstanbul 1940
- _____ Namık Kemal'in Eserleri, Namık Kemal Hakkında, Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Yayınları: 2, Vakit Matbaası, s. 303-421, Vakit Matbaası, İstanbul 1942

İNAL, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal; Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar I-II-III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950

_____ Son Asır Türk Şairleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970 / Dergâh Yayınları Emek Matbaası, İstanbul 1988

KAPLAN, Mehmet; Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlarından No. 378, Türk Dili ve Edebiyatı - Doktora Tezi No. 1, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1948

_____ Şiir Tahlilleri Dergah Yayınları, İstanbul 1975

_____ Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, Dergah Yayınları, İstanbul 1976

KOCATÜRK, Vasfi Mahir; Namık Kemal, Bir Vatan Şairinin Hayatı, Buluş Kitabevi, Ankara 1955

_____ Türk Edebiyatı Antolojisi, Başlangıçtan Bugüne Kadar, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1967

KOLCU; Hasan; Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları, Kültürü Bakanlığı Yayınları / 1467, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi / 6, Ankara 1993

KUÇURADI, İonna; Etik, Meteksan (ikinci baskı) Ankara 1996

KUDRET, Cevdet; Örneklerle Edebiyat Bilgileri II, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1980

_____ Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman I, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1987

_____ Batı Edebiyatından Seçme Parçalar, İnkılâp ve Aka Basımevi, İstanbul 1980

KUNTAY, Mithat Cemal; Namık Kemal- Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında, C. I 1994; C. II Kısım-I 1949, C. II Kısım-II 1956, Milli Eğitim Basımevi İstanbul

KURDAKUL, Şükran; Şairler ve Yazarlar Sözlüğü, Bilgi Yayınları: 18, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973

_____ Namık Kemal, Cem Yayınevi, İstanbul 1977

KURGAN, Şükrü; Ziya Paşa, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Varlık yayınları, S. 1527, Türk Klasikleri: 25, Varlık Yayınevi, İstanbul 1969

KUTLU, Şemseddin; Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A. Ş. İstanbul 1972

LEVEND, Ağah Sırrı; Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1960

_____ Türk Edebiyatı Tarihi I, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yayınları, D. VIII, S. 8a, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984

MARDİN, Şerif; Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895 - 1908), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1964

MARDİN, Yusuf; Namık Kemal'in Londra Yılları, Milliyet Yayınları, Tarih Dizisi: 34, İstanbul 1974

MARMARA ÜNİVERSİTESİ, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 468, Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 9, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1988

MUTLUAY, Rauf; 50 Yılın Türk Edebiyatı, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları: 50, Yıl Dizisi: 15, İstanbul 1976

Namık Kemal, Mukaddime-i Celâl, Matbaa-i Kontantiniye, İstanbul 1309

OKAY, Orhan; Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi, Baylan Matbaası, Ankara 1975

OLGUN, Tahir; (Tahirü'l - Mevlevi) Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973

ÖNERTOY, Olcay; Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1981

_____ Cumhuriyet Dönemi Roman ve Öyküsü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaası, Ankara 1984

ÖZKIRIMLI, Atilla; Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. III, Cem Yayınevi, İstanbul 1982

ÖZÖN, Mustafa Nihat; Namık Kemal ve İbret Gazetesi, Kalem II, 7 s. 9-10, 1938

_____ Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Maarif Matbaası, İstanbul 1941

ÖZTÜRK, Bekir; Süleyman Hüsnü Paşa'nın Hayatı, Fikirleri, Eserleri (basılmamış doktora tezi, danışman: Önder Göçgün) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1988

PALA; İskender; Namık Kemal'in Tarihî Biyografileri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi - Sa. 27 Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989

PARLATIR, İsmail; Recai-zâde Mahmut Ekrem, Mtbb.y. İstanbul 1983

_____ Namık Kemal, Milli Kültür, 41, s. 50-53, Ağustos 1983

_____ Tanzimat'ta Esaret, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992

PEKOLCAY, Necla; İslâmi Türk Edebiyatı I, Dergâh Yayınları: 76, İnceleme Dizisi: 10, İstanbul 1981

PERİN, Cevdet; Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları: 295, Pulhan Matbaası, İstanbul 1946

SERASLAN, Halim; Hamdullah Suphi Tanrıöver; Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Eserleri (basılmamış doktora tezi, danışman: Önder Göçgün) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1988

Süleyman Nazif, İki Dost, Yeni Matbaa, İstanbul 1925

TANPINAR, Ahmet Hamdi; Türk Edebiyatında Cereyanlar, Yeni Türkiye, s. 343-374, 1959

_____ Edebiyat Üzerine Makaleler, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969

_____ 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Edebiyat Serisi No. 1, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967

TANSEL, Fevziye Abdullah; Magosa Hatıraları, Ülkü Mecmuası, C. XVI, No. 94, s. 332, 1940

_____ Namık Kemal ve Hece Vezni, Ülkü Mecmuası, C. XVI, No. 94, s. 319-325, 1940

_____ Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid, Güneş Matbaası, Ankara 1949

_____ Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri, 1862-1884 TTK Belleten, XVII, 66 s. 223-249, Nisan 1953

_____ Muallim Naci ve Recai-zade Ekrem Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebi Hadiseler, Türkiyat Mecmuası, X, 182, 1953

_____ Namık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler, Türkiyat Mecmuası, XII, s. 57-90, 1955

_____ Namık Kemal'in Mektupları I (İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi S. 22, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1967

_____ Namık Kemal'in Mektupları II (İstanbul ve Midilli Mektupları I), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi S. 22 a, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969

_____ Namık Kemal'in Mektupları III (Midilli Mektupları II), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi S. 22 b, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973

_____ Namık Kemal'in Mektupları IV (Rodos ve Sakız Mektupları), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi S. 22 c, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986

_____ Türk Edebiyatında Mektup, Tercüme Dergisi Mektup Özel Sayısı, C. XVI, No. 77-80, s. 386-413, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964

TARANCI, Cahit Sıtkı; Ziya'ya Mektuplar, Varlık Yayınları S. 492, Varlık Büyük Cep Kitapları: 41, Ekin basımevi, İstanbul 1957

TARHAN, Abdülhak Hâmit; Eserlerimi Nasıl Yazdım, Ülkü Mecmuası No. 51, İstanbul 1937

Thema Larousse, Sanat ve Kültür, Dünya, s. 26

TOROS, Taha; Türk Edebiyatında Altı Renkli Portre, (Namık Kemâl, Mehmet Âkif, Abdülhak Hâmid, İbnülemin, Yahya Kemâl, Abdülhak Şinasi) İsis Yayıncılık, İstanbul 1998

TUNCER, Bedrettin; Mektup Türüne Giriş, Türk Dili Mektup Özel Sayısı 274, s. 9-13, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 19 86

TÜRK DİL KURUMU, Türk Dili Aylık Dil ve Yazın Dergisi, Mektup Özel Sayısı 274, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1974

TÜRK TARİH KURUMU, Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını S. 67, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi S. 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993

TÜTENGİL, Cevat Orhan; İngiltere’de Yayınlanmış Olan Türkçe Gazete ve Dergiler Hakkında Notlar, Kitap Belleten, Yeni Seri I, 3, s. 2-3, Ekim 1963

UĞUR, Hidayet; Jön Türklerin Çıkardığı Gazeteler, Türk Düşüncesi III, 15, s. 180-184, Şubat 1955 / s. 265-272, Mart 1955 / s. 345-350, Nisan 1955 / s. 72-86, Temmuz 1955

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Namık Kemal’in Abdülhâmid’e Takdim Ettiği Arızalarla Ebüzziya Tefvik Bey’e Yolladığı Bazı Mektuplar, TTK Belleten XI, 42, s. 237-297, lev. XLLVII-LVINisan 1947

YETİŞ, Kâzım; Namık Kemal’in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları, Alfa Yayın No: 266, Edebiyat Dizisi No: 18, Alfa Basım-Yayım-Dağıtım, İstanbul 1996

Dizin

I. Kişi Adı Dizini

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Abasıyanık Sait Faik	10; 11
Abdullah Kemal	1
Abdülaziz 116; 142; 148; 163; 171; 214; 217	
Abdülhak Mührünnisâ ... 34; 51; 118; 206; 207;	
.....	230
Abdülhâmit	202; 205; 218
Adıvar, Halide Edip	10
Âgâh Efendi	105; 110; 147; 148; 149
Agêsilas	52; 53; 185; 186; 240
Ahmet Cevdet Paşa	16; 89
Ahmet Haşim	10
Ahmet Mithat 4; 25; 39; 49; 58; 86; 94; 114;	
115; 117; 118; 124; 150; 186; 190; 191; 200;	
213; 215; 216; 217; 218; 219; 220; 221; 222;	
224; 225; 226; 228; 229; 231; 241; 255	
Ahmet Paşa	88; 192
Ahmet Rasim	10; 162
Ahmet Ratip Paşa	140; 141
Ahmet Vefik Paşa .. 64; 80; 100; 102; 173; 174;	
.....	177; 191; 207; 208; 209; 210; 211
Ahterî	80
Aka Gündüz	11
Akar, Metin	12
Âkif Bey	122; 184; 218
Âkif Paşa	3; 88; 137; 193
Akûn, Ömer Faruk ... 5; 24; 35; 38; 46; 47; 49;	
.....	90; 93; 109; 112; 113; 132; 148; 233
Akyüz, Kenan	156; 161
Ali Bey	177
Ali Canip	9; 10
Ali Ekrem 6; 184; 200; 201; 202; 203; 204;	
.....	205; 206; 234; 255
Ali Paşa	110; 146; 149; 150; 160; 161; 208
Ali Suâvî 107; 112; 113; 124; 146; 147; 148;	
150; 212; 213; 214; 215; 220; 221; 225; 241	
Ali Şir Nevâî	88; 192
Âli	88; 193
Altuncu Kostaki	129
Anjelik	165
Antony	54; 243
Ârif	110; 149
Arif Ahmet.....	12
Âşık Garîb	95
Âşık Ömer.....	141
Ataç, Nurullah	1; 11
Ataol, Behramoğlu	12

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Atay, Falih Rıfka	10
Auguste	239
Aydemir, Şevket Süreyya	12
Aykaç, Fazıl Ahmet	10
Azmi	88; 193
Azmizâde Halefî	88; 193
Bâkî	88; 136; 193
Balzac, Honoré de	169; 205; 243; 255
Banarlı, Nihat Sami	161; 206
Baydar, Oya	12
Bâyezit.....	192
Beşir, Fuat	4; 140; 197
Beyatlı, Yahya Kemal	10; 89
Bilgegil, M. Kaya	16; 17; 150; 154
Binbaşı Ömer Bey	72; 74; 75
Birsel, Salah	12
Boileau.....	52; 240
Borak, Sadî	11
Bölükbaşı, Rıza Tevfik	10
Buhterî.....	31
Bulwer, Lord Lytton	169; 243
Burhân.....	77; 78; 80
Caferoğlu, Ahmet	76
Câvit Bey	88; 193
Celâl Nuri Bey	9
Cem Sultan	88
Cenap Şehabettin	9
Cevdet	193
Cevrî	88; 193
Cezayirli Hasan Paşa	133
Chateaubriand	48; 55; 121; 163; 164; 255
Chimène	238
Churchil, William	105
Corneille 52; 53; 54; 55; 177; 178; 185; 186;	
.....	235; 237; 238; 239
Cumalı, Necati	12
Cürcâni	15
Çamlıbel, Faruk Nafiz	10
Çiğir, Mehmet Ali	12
Dağstanlı Murad Bey	188
Dâniş Bey	88; 193
Delî Hakkî	129
Demiray, Kemal.....	1; 3
Dertli	187
Develioğlu, Ferit	66
Dumas Fils, Alexandr	4; 54; 121; 255
Dumas Père, Alexandr 53; 169; 121; 224; 242;	
.....	254; 255;
Ebû Zeydû'l-Ensârî	14

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Ebu's-Su'üd Efendi	88; 193
Ebû-Temmâm	31
Ebüzziyâ Tevfik	6; 44; 66; 87; 89; 103; 108; 110; 114; 115; 129; 133; 134; 136; 140; 148; 165; 171; 176; 185; 190; 191; 193; 194; 209; 210; 212; 213; 214; 217; 218; 225
Edirneli Mustafa Reşit	66
Emilie	239
Enginün, İnci	31; 122
Enverî	34; 35
Eray, Nazlı	12
Erbay, Erdoğan	134
Ergun, Sadettin Nüzhet	83; 127
Erhat, Azra	12
Ersoy, Mehmet Âkif	89
Es-Seyyid Hasan Rıza	162
Eugène Sue	169; 243
Eyüboğlu, Bedri Rahmi	11
Faik	145
Faik Reşat Bey	154
Fatih Sultan Mehmet	87; 88; 192
Fâzıl	149; 193
Fehîm	88; 127; 193
Felix	239
Feride Hanım	6; 122; 200; 202; 206
Feyzî	99; 137
Feyzî-i Hindî	35; 128; 130
Filip Efendi	112; 212
Firdevsi	35
Fuat Paşa	208; 210
Fuzûlî	2; 31; 88; 99; 100; 128; 135; 136; 193
Gazanfer	178; 238
Gelenbevî	206
Göçkün, Önder	20; 34
Gökalp, Ziya	9; 208
Göksel, Ali Nüzhet	10
Gökyay, Orhan Şaik	2
Graziella	124; 255
Guizat	54
Güllü Agop	122
Güntekin, Reşat Nuri	10
Gürpınar, Hüseyin Rahmi	10
Hacı İbrahim Efendi	139; 140
Hâfız	31; 35; 135
Hafız Behram Ağa	203
Hakkı Bey	88; 114; 193
Halim Giray	193
Harîrî	153
Hasan Bedrettin.....	6; 37; 45
Hassân	31; 38; 153; 154
Hâşim Habib Bey	197
Hayret Bey	126
Hayrullah Efendi	193

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Heredot	1
Hersekli Ârif Hikmet	89; 126; 159; 191; 193
Hidiv Paşa	115; 158
Hintli Hasan Efendi	175
Hırche	160
Hisâr, Abdülhak Şinâsi	10; 11
Hitâm-ı Acemî	33; 34; 118; 229; 230
Hoca Neş'et	88; 193
Homeros	31; 135
Hugo, Victor	52; 54; 120; 121; 122; 169; 177; 195; 233; 234; 237; 241; 242; 243
Humboldt	217; 241
Hünkâr.....	111; 116
Hüseyin Baykara	88; 192
Hüseyin Efendi.....	107
Hüseyin Suat	9
Hüseyin Vasfi Paşa	116
Hüsrev	178; 238
İbn-i Haldun	15
İbn-i Hallikan	222
İbn-i Kemal	88; 137; 192; 213; 217; 241
İbn-i Kuteybe	16
İbn-i Sînâ	213; 217; 241
İdris-i Bitlisi	137
II. Abdülhamit	217
II. Bâyezit	88
II. Mahmut	88; 105; 193
İmam Halil	86; 94; 186
İmru'ül-Kays	31
İnal, İbnül-Emin Mahmut Kemal	129
İnce, Refik Şevket	10
İrfan Paşa.....	140
İskender Beyzâde Reşat Bey	149; 233; 235
İskit, Server	147
İsmail Paşa	146
İzzet Bey	88; 193
İzzet Molla	88; 193
Jan Pietri	146
Julius Caesar	235
Kadı Fâzıl	87; 192
Kâmil	35; 174
Kamu, Kemalettin	11
Kanık, Orhan Veli	11
Kâni Paşa	126
Kâni Paşazâde Rifat Bey	132; 148; 233
Kanuni Sultan Süleyman	88; 193
Kaplan, Mehmet	12; 33; 43; 81; 82; 109; 115; 142; 147; 232
Kar, Alphonse	169; 256
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri	10
Kastamonulu Nizâmi	192
Kâtip Çelebi	17
Kâzım Paşa	86; 89; 140; 193; 199

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Keçecizâde Abdullah Mâcid	58
Kemal, Orhan	11
Kerman, Zeynep	12
Kırımlı Rahmi	193
Kısakürek, Necip Fazıl	11
Kock, Paul de	25; 169; 180; 218; 256
Kolcu, Hasan	90
Köprülü, Fuat	88; 187; 192
Kuçuradi, İonna	23
Kudret, Cevdet	232; 236; 241
Kurdakul, Şükran	11
Kut, Günay	12
Kürt Sâit Efendi	205
La Reine Margot	54; 243
Lamarck	217
Lamartine	255
Leibniz	61; 75
Leskofçalı Gâlip	36; 58; 82; 88; 99; 100; 126; 127; 128; 129; 136; 193
M. Nâzım Paşa	152
Mabeynci Mehmet Emin Bey	122; 211
Mahir Bey	114
Mahmut Nedim Paşa	150; 160; 200; 204
Manastırlı Nâilî	145
Manastırlı Rifat	6; 37; 45
Maxime	239
Mehmet Bey	147
Melik	200
Memduh Bey	175
Memduh Faik	126
Menekşelizâde Emin Efendi	218
Menemenli Rifat	6; 24; 33; 40; 51; 57; 58; 59; 65; 67; 70; 71; 72; 74; 78; 79; 92; 115; 118; 131; 137; 140; 160; 161; 176; 191; 196; 198; 203; 211; 215; 217; 219; 225; 226; 230; 231
Menemenli Tâhir	4; 8; 29; 61; 69; 70; 86; 87; 131; 135; 189; 190; 196; 197; 198; 199; 229; 234; 236; 255
Mîr Nazif	193
Mîthat Paşa	58; 128; 160; 217; 219
Molière	54; 94; 123; 177; 195; 208; 211; 234; 237; 241; 242; 256
Molla Câmî	86; 94; 186
Montesquieu	54; 100; 232
Mu'tasım-ı Abbasi	30
Muallim Nâcî	4; 34; 43; 86; 118; 189; 197; 199; 226; 227; 228; 229; 230; 231
Musset, Alfred de	54; 121; 177; 237; 242
Mustafa	109; 148; 149
Mustafa Asım Bey	116; 200; 203; 205
Mustafa Fazıl Paşa	88; 110; 111; 112; 142; 146; 147; 149; 163; 213

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Mustafa Nâilî Paşa	128
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet	9
Münif Belig	193
Münif Paşa	4; 8
Münip Bey	156
Mütercim Âsım	17; 137
Nâ'îlî	193
Nâbî	88; 137; 140; 193
Nâdirî	88; 193
Nâib Sıdkî Efendi	205
Nâilî-i Kadîm	127
Nâilî	88
Nallino, C.	14
Namık Kemal	17; 18; 19; 20; 21; 22; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 52; 53; 54; 55; 57; 58; 59; 60; 61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71; 72; 73; 74; 75; 76; 77; 78; 79; 80; 81; 82; 83; 84; 85; 86; 87; 88; 89; 90; 91; 92; 93; 94; 95; 96; 97; 99; 100; 101; 102; 103; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111; 112; 113; 114; 115; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122; 123; 124; 126; 127; 128; 129; 130; 131; 132; 133; 134; 135; 136; 137; 138; 139; 140; 141; 142; 143; 144; 145; 146; 147; 148; 149; 150; 151; 152; 153; 154; 155; 156; 158; 159; 160; 161; 162; 163; 164; 165; 166; 167; 168; 169; 170; 171; 172; 173; 174; 175; 176; 177; 178; 179; 180; 181; 182; 183; 184; 185; 186; 187; 188; 189; 190; 191; 192; 193; 194; 195; 196; 197; 198; 199; 200; 201; 202; 204; 205; 206; 207; 208; 209; 210; 211; 212; 213; 214; 215; 216; 217; 218; 219; 220; 221; 222; 224; 225; 226; 227; 228; 229; 230; 231; 232; 233; 234; 235; 236; 237; 238; 239; 240; 241; 242; 254; 255; 256
Napoleon	158
Nâsır-ı Tusî	35
Nasuhî Bey	170; 188
Nayır, Yaşar Nabi	11
Nâzım Paşa	151; 159; 160
Necâti	88; 192
Nedim	25; 85; 88; 132; 133; 134; 135; 136; 169; 189; 193; 196; 198; 199; 256
Nef'î	21; 31; 38; 61; 88; 99; 101; 128; 129; 130; 131; 132; 133; 134; 135; 137; 144; 153; 154; 193
Nergisî	39; 78; 99; 100; 101; 128; 130; 136; 174
Nesin, Aziz	11
Nesrin	178; 238
Nesteren	55; 84; 91; 93; 97; 121; 123; 170; 172; 178; 179; 180; 237; 238

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Neşâfî	88; 193
Nev'î	88; 193
Nev'izâde Atâî	88
Nev'izâde Atâî	88; 193
Nevres	138; 139; 151; 152; 153
Nuri Bey	114; 147; 148
Nüzhet Efendi	140
Ohannes Efendi	78; 79
Okay, Orhan	217
Orhon, Orhan Seyfi	11
Osman Bey	67; 167
Ozansoy, Halit Fahri	11
Ömer Seyfettin	9; 10
Örfî	100
Parlatır, İsmail	164; 167
Pauline	239
Pellico, Silvia	165
Pertev	88; 193
Pertev Paşa	88
Polyeucte	52; 53; 185; 237; 239; 240
Râgıp	127
Râgıp Paşa	88; 193
Ran, Nazım Hikmet	11
Râsih	88; 193
Râsim Paşa	212
Rauf , Mehmet	9
Recâizâde Mahmut Ekrem 4; 6; 21; 22; 24; 25; 26; 33; 34; 36; 39; 40; 44; 46; 48; 49; 50; 54; 62; 63; 64; 43; 65; 67; 68; 69; 79; 84; 85; 87; 89; 91; 96; 97; 102; 107; 108; 118; 121; 132; 134; 135; 137; 142; 143; 144; 159; 162; 163; 164; 165; 166; 167; 168; 169; 170; 171; 172; 173; 175; 178; 179; 180; 181; 182; 183; 185; 188; 189; 191; 193; 197; 198; 227; 228; 230; 231; 241; 243; 255; 256	
Refik Bey	2
Renan Ernest.....	226
Reşat Bey . 22; 108; 109; 114; 121; 122;	147; 148
Reşit Bey	139; 150; 151; 154
Reşit Paşa	207
Rifat Ahmet Efendi	112
Rodrique	238
Rousseau, J. J. .. 4; 54; 195; 213; 217; 240;	241; 242
Ruhî	88; 136; 193
Rümûz-el-Hikem	101; 174
Rüstem Paşa	2
Rüşdi Efendi	107; 212
Sabahattin Ali	11; 12
Saba, Ziya Osman	11
Sâbit	88; 193
Sabri Şâkîr	193

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Sabri	88
Sâdi	31; 34; 35; 87; 135
Sadrâzam Ali Paşa	156
Sağır Ahmet Beyzâde Mehmet Bey	116
Sait Bey	4; 225
Sait Paşa	214; 228
Sakanini	147
Sâlim Efendi	206
Sâmi	35; 88; 100; 101; 102; 193
Sâmi Paşazâde Sezâî 44; 64; 135; 189; 194;	195; 196; 205; 233; 234; 255; 256
Sand, George	169; 243
Savantes, Femmes	195; 242
Scott, Walter	169; 243
Selâhattin Âsım Bey	9
Selim	192; 193
Selmân	35
Sevengil, Refik Ahmet	10
Seyyid	213; 241
Shakespeare 52; 53; 70; 87; 120; 121; 186;	195; 199; 233; 235; 236; 237
Silvio	166
Sinan Paşa	137; 194
Siyavuşgil, Sabri Esat	11
Sokrat	213; 217; 241
Sultan Selim	137
Sultan Velet	87; 192
Suphi Paşa	100; 101; 102; 177
Surûri	25; 85; 88; 193
Süleyman Çelebi	87; 192
Süleyman Hayri	58
Süleyman Nazif	9; 66; 101; 145; 155
Sümbülzâde Vehbî	88; 193
Şakîr	88
Şehzâde	178; 238
Şemsettin Sami	211
Şevket	34; 99; 130
Şevket-i Buhârî	128; 137
Şeyh Abdullah	205
Şeyh Gâlip	40; 50; 88; 193
Şeyh Vasfî	4; 138
Şeyhî	88; 192
Şeyhü'l-İslâm Ârif Hikmet	88; 193
Şeyhü'l-İslâm Bahâî	88 193
Şeyhü'l-İslâm Yahya	88; 193
Şinâsi 3; 17; 19; 20; 21; 25; 26; 31; 39; 42; 43; 44; 45; 50; 52; 57; 60; 61; 70; 79; 80; 88; 99; 100; 105; 106; 107; 108; 127; 132; 141; 142; 143; 144; 162; 163; 167; 170; 185;	188; 189; 191; 192; 193; 232
Şirvânizâde Hakkı Bey	114
Tahir, Kemal	11
Tâhir Selâm	88; 193

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Tahsin Efendi	206
Talip	88; 193
Taner, Haldun	12
Taneriç, Özden	76
Tanpınar, Ahmet Hamdi	20; 41; 99;
100; 127; 159; 161; 208; 216; 217; 218; 219;	
.....	220; 222; 229
Tanrıöver, Hamdullah Suphi	11
Tansel, Fevziye Abdullah	3; 8; 24; 31;
38; 39; 45; 46; 47; 49; 58; 82; 94; 109; 110;	
121; 123; 127; 132; 139; 145; 148; 158; 161;	
.....	162; 166; 171; 186; 187; 227; 236; 240
Tarancı, Cahit Sıtkı	11
Tarhan, Abdülhak Hâmit	3; 6; 22; 25; 26;
27; 28; 29; 31; 34; 35; 39; 42; 43; 44; 45; 50;	
51; 52; 53; 55; 57; 60; 64; 65; 69; 79; 84; 85;	
86; 87; 89; 91; 92; 93; 94; 95; 96; 97; 98;	
100; 101; 102; 103; 118; 121; 123; 130; 135;	
143; 144; 162; 166; 167; 168; 169; 170; 171;	
172; 173; 174; 175; 176; 177; 178; 179; 180;	
181; 182; 183; 184; 185; 186; 187; 188; 189;	
190; 191; 193; 196; 197; 199; 202; 203; 206;	
207; 208; 209; 210; 215; 216; 223; 225; 227;	
228; 229; 230; 231; 233; 234; 235; 236; 237;	
.....	238; 239; 242; 255
Tarus, İlhan	11
Taşköprü-zâde	17
Taşlıcalı Yahya	88; 193
Teodor Kasap	116
Tevfik Fikret	9; 89
Thiers	54; 71
Tokatlı Kâni	2
Topal Osman Paşa	140
Toros Taha	5; 6
Tuncel, Bedrettin	7
Ulucay, Çağatay	12

<u>Kişi Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Unsurî	35
Urî	34; 99; 128; 130; 137
Uşaklıgil, Halit Ziya	9
III. Selim	88; 193
Üsküdarlı Deli Hakki	154
V. Murat	114; 163; 216
Vasîf	88
Vâsîf	193
Vassâf	100; 137
Vassâf	99; 128
Vebisa el- Esedi	15
Veys Paşa	6; 83
Veysî .39; 49; 99; 128; 129; 136; 137; 174; 209	
Virjil	31; 135
Voltaire	100; 195; 211; 232; 242
Yavuz Sultan Selim	88; 192
Yenişehirli Avnî	89; 126; 158; 191; 193
Yetiş, Kâzım	17; 20; 21; 30; 60; 67; 77
Yetkin, Suut Kemal	9
Yezîd bin Mu'âviye	153
Yunus	141
Yusuf Kâmil Paşa	100; 101; 173; 174; 177
Yücel, Hasan Âli	10
Zahîr	35
Zaîfî	2
Zâtî	193
Zeynü'l Âbidin Reşit	6; 38; 129; 131; 150;
.....	151; 154; 158; 200
Ziya Paşa	8; 21; 22; 31; 35; 37; 38;
44; 89; 90; 94; 98; 110; 111; 112; 113; 115;	
126; 130; 138; 141; 145; 146; 147; 148; 149;	
150; 151; 152; 153; 154; 155; 156; 158; 159;	
160; 161; 162; 168; 191; 193; 210; 213; 227;	
.....	228; 229; 230; 242

II. Eser Adı Dizini

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Abdülhak Hâmit'in Mektupları	31
Açık Hava Oteli	11
Al-Cevâib	30; 54; 119
Âli Paşa Muhakemesi	111
Ali'ye Mektuplar	12
Ana Mektuplar	11
Anneme Mektup	11
Ararken	11
Aruz	186
Aşk ve Ayak Parmakları	10
Atala . 6; 24; 33; 46; 47; 48; 54; 62;64; 65; 68; 121; 163; 164; 165; 191; 255	
Atatürk'e Mektup	11
Atatürk'ün Özel Mektupları	11
Âteşpâre	230
Avrupa Mektupları	9
Ayîne-i Vatan	119
Aziz Nesin-Ali Nesin Mektuplaşmaları	12
Aziz Nesin-Tahsin Saraç Mektuplaşmaları ..	11
Bahar 25; 33; 36; 67; 69; 85; 97; 134; 159; 169; 180; 256	
Bahar ve Kelebekler	10
Bahâr-ı Dâniş Mukaddimesi	19 34
Bârîka-i Zâfer	39; 50; 100; 189
Basiret	119; 214; 217
Batı Edebiyatından Seçme Parçalar . 232;236; 241	
Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi	217
Batı Tesirindeki Türk Şiiri Antolojisi	156
Bayram Mektubu	11
Bedavet	216
Bedir	216; 217
Belâgât-ı Osmâniye	16
Belde-i Güzin	180
Berlin Mektupları	12
Beşinci Mektup	11
Bir Damla Göz Yaşı	10
Bir Hayal Kırıklığı	10
Bir Hazin Hakikat	10
Biri	137
Birinci Mektup	10; 11
Bir Kız Tanırdım	207
Bir Muhâcir Kızın İstimdâdı	92
Bir Mülâhaza-i Gayr-i Edibâne	227
Bir Neşide	94
Bir Serencam	10
Bitmemiş Senfoni	11
Burhân	77; 78; 80
Bursa Cezaevinden Va-Nulara Mektuplar	11

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Celâl Mukaddimesi 37; 81; 90; 95; 96; 120; 124	
Celâlettin Harzemşah	8; 122; 184
Cemal Süreyya'ya Mektuplar	12
Ceride-i Askeriyye	217
Ceride-i Havâdis	105; 130; 140
Courrier d'Orient	119; 146
Cromwel	121; 195; 233; 234
Cümel-i Müntehabe-i Kemal	194
Dağarcık	216; 217
De la Littérature Considere'e Dans Ses	14
Demdeme	229
Devir	217
Divân-ı Lügati't Türk	76
Diyojen	114; 115; 119; 158
Doğumunun 750. Yılında Mektuplarla Yunus Emre	12
Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal 82; 122	
Dost Mektuplarında	11
Dördüncü Mektup	11
Duhter-i Hindü ... 39; 50; 55; 175; 176; 189; 191; 225	
Duvardan Bir Sada	216
Ebû-Temmâm	31
Ebû Zeydî'l-Ensârî	14
Ecel-i Kazâ	165; 191
Edebiyat Bilgi ve Teorileri	16
Edebiyat Tarihimizden	10
Edebiyata Dair	10
Edebü'l-Küttâb	16
Eğil Dağlar	10
Ehemiyyet-i Hıfz-ı Mal	212
Elhan	229
El-Misbâhü'l-Münir	14
Emilie	239
Eşber	189
Etik	23
Etiler Mektupları	12
Evime ve Nihal'e Mektuplar	11
Evrâk-ı Eyyam	9
Evrâk-ı Perişân	150
Eyler Beni	127
Eyvah	225; 226
Finten	186; 235
Gayret	197
Gazali'nin Mekke'den İstanbul'a Yolladığı Mektuplar	12
Gazanfer	178; 238
Gazub Bir Şair Manzumesi	236
Gece	231
Gece Yarısı Mektupları	12
Genç Bir Şairden Genç Bir Şaire Mektuplar .	12

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Gizli Dede Korkut	1
Görenek	37; 45; 101; 209
Graziella	124; 255
Guizat	54
Gülistan	34
Güneş	197
Habibe	191
Hac Yolunda	9
Hadika	119
Hadikatü'l Belâga	140
Hakâyikü'l- Vakâyi	119
Hallü'l-ukd	4
Hamlet	195; 235; 236
Harâbât	8; 25; 31; 37; 38; 85; 89; 115; 130; 138; 141; 150; 151; 152; 153; 154; 155; 156; 157; 158; 159; 193
Harâbât Karşısında Namık Kemal	150; 154
Harâbât Muâhazesi.....	38
Harâbât Mukaddimesi	154; 228
Harem'den Mektuplar	12
Hasan Çelebi Tezkiresi	88; 192
Hasan Mellâh	39; 49; 177; 191; 224
Haver	119; 197; 199
Hayâl	116; 138
Henüz Onyeddi Yaşında	226
Heredot	1
Heredot Tarihi	212
Hernani	195; 234
Herodot Tarihi	107
Hikâye-i Hikemiye-i Mikromege	211
Hırche	160
Hizmet	119
Horace.....	52; 53; 185; 237; 239
Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhâk Hâmit.....	171; 186; 187; 236
Hünkâr	111; 116
Hürriyet	70; 108; 109; 110; 111; 115; 116; 119; 148; 149; 150; 153; 156; 161; 185; 200; 213; 216
Hüseyin Fellâh	177; 191; 225
Hüsünüze	69
İbn-i Musâ	39; 50; 189
İbret	60; 70; 114; 115; 119; 158; 190; 216; 217
İçli Kız	167; 171; 172; 181
İdris-i Bitlisî Tarihi	137
İhbar-ı Âsara	4
İki Bayram	11
İki Dost	145
İkinci İstida	11
İkinci Mektup	10; 11
İkinci Zemzeme.....	229
İnkılâp	111; 116; 117; 118

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
İntibah Mukaddime 30	
İntikad	4
İrfan Paşa'ya Mektup	8; 82; 90; 92; 96
İskât-ı Cenîn	37; 45
İslâm Ansiklopedisi	90; 93; 192; 193
İstida	11
İstikbâl	119
İzmir Yollarından Son Mektup	11
İzmir'den Bursa'ya Hikâyeler Mektuplar ve Yunan Ordusunun Mesuliyeti	10
Kabr-i Selim-i Ziyâret	189
Kadılık ve Kadınlarımız	10
Kamus	15; 77; 78; 80
Kamûs-ı Türkî	211
Kanûn-i Esâsi	218; 220
Kardeş Mektupları	11
Kedi Mektupları	12
Kemal Bey'in Terceme-i Hâli	133
Kemal Tahir'e Hapishaneden Mektuplar	11
Kendin Gösterir	127
Kevkeb-i Şarkî	119
Kezidan'a Mektuplar	11
Kırkanbar	114; 119; 222
Kırmızı Mektuplar ve Son Yazıları	12
Kitâbü'l-Egâni	16
Kitâbü't-Târifât	15
Kızıma mektuplar	12
Kral Lear	235
Kumandanın Şöföürü	10
Kurûn-ı Vustâ	124; 255
Kuzu Manzumesi	189
Kuzu Tasviri	40; 170
La Dam Aux Camelias	54
La Dam Aux Camelias	255
La Dame Aux Camèlias	4
La Reine Margot	54; 243
Lâne-i Melâl	9
Lazımsa	27; 191; 140; 158; 168; 181; 191
Le Cid ...4; 52; 53; 55; 178; 185; 237; 238; 239	
Le Mie Prigionu	165
Le Misèrables.....	120; 122; 233; 234
Le Roi S'amese	195
Le Roi S'amuse	234
Lehçe-i Osmânî	80; 211
Leskofçalı Gâlip Divânı	100; 128; 129; 130; 136; 137; 156
Les Trois Mousquetaires	243
Letâif-i İnşâ	2
Liberte	119
Lisân-ı Osmânî'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmildir	18; 19; 21; 66; 76; 129; 130
Lokantanın Esrarı	10

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Londra Konferansı Mektupları	10
Macbeth	195; 235; 236
Mâcerâ-yı Aşk	171; 172; 196; 208
Makâm	153
Maxime	239
Mecmûa-i Ebüzziyâ	95; 119; 140
Mecmûa-i Muallim	229
Mecmûa-i Siyâset	119
Medeniyet	119; 216
Mektup	10
Mektup Türüne Giriş	7
Mektuplar	4
Mektuplarım	4
Mektuplarıyla Halikarnas Balıkçısı	12
Memlekete Mektup	10
Menfâ	114; 217
Mes Prison	39; 50
Mes Prisons Tercemesi	6; 39; 50; 64;
.....	65; 96; 102; 165; 166; 170; 189
Mes Prisons Muahezesi	8
Mesnevî	34; 135
Meveddet	201
Mevlit	192
Mezâkî	88; 193
Midad-ül-İmâd	229
Mikromega	95; 211
Mikromega Muâhezenâmesi	90; 94; 95; 96
Milli Savaş Hikâyeleri	10
Mir'ât-ı Âlem.....	40; 50; 119
Mufassal Kurûn-ı Cedîde Tarihi	226
Mugni'l Küttâb	140
Muhaberat ve Muhaverat	4
Muharrerat-ı Hususiye-i Âkif Paşa	3
Muharrir	119
Muhazzimü'l Ukayli	15
Muhbir	109; 112; 113; 116;
.....	146; 147; 148; 212; 213
Muhrib	155
Mukaddime-i Celâl	24; 95
Mukeddat-ı Tarihiye.....	9
Murabba	27; 181
Murtedâ ez-Zebidî	15
Mutallaka	10
Mütenebbî	31
Müdâfaa	226
Münşeat-ı Elhac Âkif Efendi	3
Müntehabât Mecmuaları	193
Namık Kemal Hayatı ve Eserleri	33; 43;
.....	81; 82; 109; 115; 142; 147; 232
Namık Kemal ve Tiyatro	122
Namık Kemal'in Mektupları	5; 31; 39;
.....	45; 46; 47; 49; 58; 82; 94; 109; 110; 121;

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
123; 127; 132; 139; 145; 162; 166; 171; 186;	
.....	206; 227; 240
Namık Kemal'in Mektupları (Tahlil ve Tenkidi)	
.....	24; 35; 47
Namık Kemal'in Şiirleri	83
Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı	
Üzerine Görüşleri ve Yazıları	
.....	17; 20; 30; 60; 67; 77
Nazım'ın Bilinmeyen Mektupları	11
Nedîm Divânı	21; 132; 144
Nef'i Divânı	41; 130
Nesteren	55; 84; 91; 93; 97; 121; 123;
.....	170; 172; 178; 179; 180; 237; 238
Nevres Divânı	138; 139; 152
Nişancı Paşa Mektubu	2
Nouvelle Heloise.....	4
Numûne-i Edebiyat	89; 103; 129; 140
Numûne-i Edebiyat-ı Osmâniye.....	103; 194
Oğlum Canım Evladım Memedim	11
Oktay'a Mektup.....	11
Okun Ucundan	10
Okuruma Mektuplar.....	11
19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi	41; 100;
.....	127; 159; 216; 218; 220
19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi	229
Osmanlı	119
Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları.....	12
Osmanlı Şiiri Antolojisi	103; 192
Osmanlı Tarihi.....	63
Osmanlı Tarihi Mukaddimesi	205
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat	66
Othello	235
Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal ...	37; 43
Önce İnsan	12
Örfi.....	100
Paris'te Bir Türk	221
Ponson du Terrail	243
Redd-i Evhâm.....	140
Resimli Türk Edebiyatı	206
Roma'nın İtilâ ve İzmihlâline Dair Mülâhazat	
.....	232
Romanya Mektupları	10
Romeo ve Juliet	235
Ruy Blas	195; 234
Rüyâ	156; 158; 231
Sabah.....	119
Sabahattin Ali'nin Özel Mektupları	12
Sâbîf	88; 193
Sabr ü Sebat	208
Sadakat.....	119
Sahra	25; 27; 180; 182; 184; 225
Sait Bey	4; 225
Sâit Bey'e Dayak	220

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Sait Beyefendi Hazretlerine Cevap.....	4
Sâkinâme	135; 189; 199
Sanat ve Kültür	14
Sardanapal	84; 177
Sarı Zeybek	90
Sefiller	234
Sergüzeşt	196
Sevda Peşinde	10
Sèvère	239
Sevgiliye Mektup	11
Sihâm-ı Kazâ	21; 132; 144
Sirâc	119; 115; 190
Sivrisinek	10
Son Asır Türk Şairleri	129
Son Pişmanlık	25
Son Pişmanlık Mukaddimesi	35
Sonu	10
Sönmüş Yıldızlar	10
Söyleyin	138
Şair Evlenmesi	167
Şakâyk Zeyli	193
Şefik-Nâme	49
Şehir Mektupları	10
Şehnâme	35
Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey Divânı	193
Şiir ve İnşâ	21
Şikâyetnâme	2; 128; 136
Şirâzlı Hafız Divânı	101
Şir	196
Şöyle Böyle	4
Tahrîb-i Harâbât	8; 22; 35; 82; 90;
.....	92; 96; 130; 146; 150; 151; 152; 153; 155;
.....	156; 157; 158; 161
Takdir-i Elhan	4
Tâkîp.....	8; 22; 82; 161
Takrizat	4
Takvîm-i Ticaret	119; 217
Takvîm-i Vakâyî	58
Takvîm-i Vekâyi	105; 218; 224
Tâlim-i Edebiyat	31; 228
Tâlim-i Edebiyata Dair Risale	141
Tamim-i Enzar.....	4
Tanpınar'ın Mektupları	12
Tanzimat Dönemine Değın Mektup	2
Tanzimat ve Servet-i Fünûn Dönemi	
Edebiyatçıların Nef'î Hakkındaki	
Değerlendirmeleri	134
Tanzimattan Günümüze Değın Mektup	1; 3
Tarih	217
Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür	10
Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye.....	9
Tarik	229
Târık	40; 50; 189

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Tartuffe	94; 98; 195; 242
Tasvîr-i Efkâr	43; 63; 70; 73; 74;
.....	105; 107; 108; 109; 115; 119; 120; 130; 142;
.....	143; 146; 162; 163; 175; 194; 212
Tazarrûnâme	137
Telâatum	230
Telemaque	174
Tèlèmaque	101; 174
Terakkî	119
Tercemân-ı Hakikat	33; 39; 59; 117;
.....	118; 140; 220; 224; 226; 228; 229; 230; 231
Tercemân-ı Şark	117; 119; 215
Tercî-i Bend	136; 156; 159; 162
Tercümân-ı Ahvâl	43; 105; 108; 143
Tercüme Dergisi	3
Terkîb-i Bend	156; 157; 159
Thema Larousse.....	14
Thiers	54; 71
Times	119
Tiyatro	120
Tiyatrodan Bahsedilen Arkadaşlara	120
Tour de Nesle	195; 254
Tuna	58; 128
Türk Dili.....	2
Türk Dili Mektup Özel Sayısı.....	1; 3
Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi	
.....	15; 16; 197
Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi	76
Türk Edebiyatında Hece-Aruz Tartışmaları ..	90
Türk Edebiyatında Mektup	3
Türk Edebiyatından Altı Renkli Portre	5; 6
Usûl-i Tahsilin Islâluna Dâir	73
Üç Yüzlü Karı	218
Üçüncü Mektup	11
Üçüncü Zenzeme	229
Ülkü	237
Üss-i İnkılâp	118; 215; 218; 219; 220;
.....	221; 222; 223; 224
Vakit	119; 217
Vatan Mersiyesi	26
Vatan Yahut Silistre	114; 115; 140;
.....	171; 190; 216
Vâveylâ	28; 40; 50; 86; 182; 184; 189
Vebisa el- Esedî	15
Venedik Taciri	235
Veraset Mektupları	110; 156
Vuslat	6; 166; 167
Windsorlu Şen Kadınlar.....	235
Ya Gâzî Ya Şehid.....	37; 45
Yalan	10
Yalnızlığın Mektupları	12
Yanlışlıklar Komedyası	235
Yaz Boz Tahtası Devekuşuna Mektuplar.....	12

<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>	<u>Eser Adı</u>	<u>Sayfa No.</u>
Yeniçağ Türk Dili Lügatleri	76	Zavallı Çocuk	122; 167; 171; 172
Yeni Türk Edebiyatı Metinleri	20; 34	Zeybek	218
Yeryüzünde Bir Melek	225; 226	Ziya Gökalp Külliyyatı II Limni ve Malta Mektupları	9
Yıldızlar Mektup Yazar	12	Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları	10
Yukule'ye Muktepları	11	Ziya'ya Mektuplar	11
Zafernâme	155; 156; 159	Zor Nikah	209
Zafernâme Şerhi	155	Zübdetü'l Hakâyık	218; 219; 223
Zahir	35		
Zaîfi	2		

III. Mektup Dizini

<u>Mektup No.</u>	<u>Sayfa No.</u>	<u>Mektup No.</u>	<u>Sayfa No.</u>
m. 2	127	m. 227	133
m. 3	128; 130; 136; 137; 232	m. 256	137; 218
m. 5	212	m. 260	218
m. 6	21; 24; 137	m. 292	218
m. 8	128; 131; 133; 233	m. 303	201
m. 9	126; 212	m. 305	219
m. 12	147	m. 306	210
m. 16	143; 163	m. 310	201
m. 20	200	m. 313	201
m. 25	212	m. 314	214
m. 27	147	m. 315	215
m. 29	129; 147	m. 316	201
m. 33	148; 191	m. 318	219
m. 38	148	m. 323	201
m. 44	233; 241	m. 330	132; 140; 176
m. 45	235; 240	m. 334	137
m. 50	149	m. 336	191; 215; 220; 221
m. 53	149	m. 337	215
m. 54	149	m. 347	221; 222; 224
m. 58	150	m. 348	224
m. 63	213	m. 356	202
m. 64	200	m. 360	143; 179
m. 79	190	m. 367	202
m. 84	190	m. 368	160; 161
m. 88	22; 23	m. 369	202
m. 101	25; 164; 165; 191; 255	m. 370	225
m. 106	168	m. 371	177; 191; 210; 215; 225
m. 116	143	m. 375	22; 161
m. 120	150	m. 334	160
m. 121	150; 151	m. 380	137
m. 123	130; 139; 145; 151; 152; 153	m. 383	178; 181
m. 124	139	m. 385	202
m. 125	139	m. 390	169; 179; 241; 254; 256
m. 131	166	m. 391	202
m. 132	166	m. 394	202
m. 133	154	m. 395	202
m. 135	129	m. 396	26; 27; 159; 169; 172; 178; 179; 180; 181; 191; 216; 223; 238; 242
m. 137	154	m. 397	27; 225
m. 142	129; 156; 157	m. 398	29; 182
m. 145	167	m. 403	28; 29; 182; 183
m. 149	171; 172	m. 406	25; 134; 159; 169; 180; 182; 256
m. 151	158	m. 407	29; 170; 182; 183; 184; 225; 233; 255
m. 158	200	m. 413	129; 134; 136; 137; 140
m. 164	214; 217; 241	m. 414	144; 185; 186; 187; 202; 235; 240
m. 167	130; 137; 166; 173; 175; 176; 177; 179; 209; 241	m. 415	134; 136; 193
m. 170	155	m. 416	195; 196; 234; 242; 256
m. 196	181; 182	m. 420	170; 179
m. 210	200	m. 425	226
		m. 434	194

Mektup No. Sayfa No.

m. 436	162
m. 438	162
m. 437	162
m. 444	145
m. 449	129
m. 450	21; 144
m. 453	137
m. 459	194
m. 466	22; 188
m. 474	131
m. 481	226
m. 493	131
m. 501	206; 207
m. 505	203
m. 519	203
m. 521	211
m. 522	226
m. 527	29; 198
m. 537	144; 170; 189
m. 551	137; 198
m. 559	203
m. 565	206
m. 566	203
m. 568	203
m. 578	24; 139
m. 580	138; 226

Mektup No. Sayfa No.

m. 587	189; 204; 207
m. 600	204
m. 630	131; 135; 136; 189; 190; 196; 199; 229; 234; 237
m. 635	229
m. 638	230
m. 648	230
m. 649	231
m. 666	199
m. 667	199
m. 786	138
m. 799	227; 231
m. 818	255
m. 837	204; 205
m. 874	140
m. 905	141
m. 912	211
m. 969	141
m. 981	196
m. 1004	205
m. 1005	205
m. 1006	205; 255
m. 1011	206
m. 1013	206
m. 1014	206
m. 1025	234